MANUSCRITS PERSANS.

THÉOLOGIE DES BÂBYS.

1.

№ 439. $16^{1}/_{2} \times 10$ centim. 394 f. 10 l. (longues de 6 cent.).

Sans titre. On lit sur le f. 1^a les mots suivants:

ا م ع

يا سرّ الله وفّقنى للاتمام

اَللّٰهمّ صَلِّ عَلَى آلْبَيَانِ وَمَنْ امَنَ به فى كُلِّ شانٍ بالعِزَّةِ والْجَلَالِ وعَذِّب

اللّٰهمّ من لم يُؤْمِنْ به بِالسَّطْوَةِ والعِدالِ

Les lettres ا م ع, qui sont probablement pour بسم الله الامنع se trouvent également en haut de la grande majorité des pages. Elles ne manquent que f.f. 2^b, 7^b, 8^a, 12^b, 15^b, 21^b, 22^b, 23^b, 27^b, 31^b, 46^b, 48^b, 49^b, 54^a, 56^b, 61^b, 83^b, 85^b, 105^b, 106^b, 115^b, 117^b, 125^b, 135^b, 159^b, 163^b, 168^a, 176^a, 180^b, 182^a, 187^a 233^b, 235^b, 240^a, 251^b, 267^b, 281^b, 283^b. 288^b, 303^a, 304^b, 310^b, 323^b, 324^a, 325^b, 326^b, 331^b, 335^b, 336^a, 338^a, 339^b, 350^a, 352^a, 357^a, 358^a, 362^b, 366^a, 373^b, 377^b, 389^b. Quelquefois cette omission des 3 lettres doit être expliquée par la négligence du copiste ou du relieur, mais dans d'autres cas on en devra peut-être chercher la cause dans quelque théorie mystique.

Sur plusieurs f.f. on trouve, sous les 3 lettres citées, des phrases pieuses, savoir: f.f. 16^a, 40^a يا سرّ ال الله, f. 24^a يا سر الله, f. 32^a ربّ سهّل ويسّر ولا تعسّر, f. 48^a يا سرّ الحقّ, f. 56^a يا سرّ الحق وفّقنى, f.f. 64^a, 72^a, 80^a, 96^a, 184^a, 192^a, 312^a, 328^a, 382^a, 390^a: ربّ يسّر ولا تعسّر, f. 88^a ربّ وفّقنى للاتمام, f.f. 104^a, 112^a, 120^a, 136^a, 144^a, 232^a, 264^a, 336^a: بسم الله الامنع الاقدس, f. 128^a ربّ سهّل ويسّر, f. 152^a بسم الله الارفع الارفع, f. 160^a ربّ زدنى يقينا, f. 168^a ربّ تمّم بالخير, f. 176^a يا ربّ الارباب, f. 200^a يا علىّ يا محمد, f. 208^a et 240^a يا سرّ الوجود, f. 216^a يا مقلب القلوب, f. 248^a يا عزيز يا منتقم, f. 256^a يا على الاعلى, f. 272^a يا حىّ الذى لا يموت, f. 280^a يا على مدد, f. 284^a et 374^a يا ربّ الارباب, f. 292^a ربّ نجّنى بمحمد وعلى, f. 300^a يا محمد يا على, f. 304^a يا من اسمه دواء, f. 320^a يا سرّ الممكنات, f. 342^a يا ابصر من كل بصير, f. 350^a يا خير الناصرين, f. 358^a ربّ نجنى[1] بهم, f. 366^a رب سهل.

L'ouvrage lui-même est un commentaire en persan sur un ouvrage arabe, qui était divisé en *„unités“* واحد, subdivisées en 19 chapitres باب, mais le manuscrit ne va que jusqu'au 10e *bâb* de la 9e *unité*. Le texte arabe est généralement sousligné, mais il présente très-souvent, non pas le texte entier du chapitre donné, mais seulement un résumé, quelquefois même le titre pur et simple. M. le Cte de Gobineau a ajouté à son excellent ouvrage „Les religions et les philosophies dans l'Asie Centrale“ (Paris 1865; 2e éd. ibid. 1866) la traduction d'une espèce de catéchisme bâby, qu'il nomme „le livre des préceptes“ et qu'il attribue au Bâb lui-même (op. c. 2e éd. p. 312 et 461—543). C'est avec cet ouvrage que le texte arabe du nôtre offre tant de ressemblance que je n'hésite pas à lui assigner le titre de „commentaire sur le livre des préceptes“. Quant aux différences, parfois assez notables, qu'on remarquera entre la traduction de M. de Gobineau et les

1) = نجّنى.

textes que je citerai tout à l'heure, elles s'expliquent par l'obscurité souvent voulue du jargon bâby, par la manière dont le texte arabe est cité dans notre ouvrage, par des leçons différentes, qui se trouvaient dans le mscr. du savant français, ou bien par des différences de rédaction. Il serait oiseux de rechercher, laquelle des deux rédactions est la seule authentique et admissible. Notre connaissance des dogmes bâbys est encore trop peu avancée et les livres bâbys sont trop peu accessibles au monde savant, pour qu'on puisse se permettre de décider des questions de détail. Je crois donc utile de donner ici la copie fidèle du texte commenté et quelques échantillons du commentaire ce qui mettra le lecteur en état de se former une idée plus ou moins précise des différences entre le mscr. de M. de Gobineau et le nôtre. Je dois cependant faire remarquer dès à présent, que quelquefois le commentaire persan s'accorde beaucoup plus avec la traduction de M. de Gobineau, qu'avec le sens naturel du texte arabe commenté. Quant aux fautes innombrables de grammaire que l'on trouve à chaque pas dans le texte arabe aussi bien que dans le commentaire persan, elles proviennent sans doute presque toujours de l'auteur lui-même et il serait ridicule de les corriger. Le *bâb* lui-même méprisait souverainement la grammaire; ses disciples l'ont suivi fidèlement dans cette voie et on ne saurait nier que leurs raisonnements à ce sujet sont assez logiques: „c'est que", disent-ils, „ces règles sont tirées des versets (des livres révélés) mais les versets ne sont pas construits d'après ces règles" [1]). Le lecteur devra donc se défaire de toute velléité grammaticale, oublier un peu la logique et le bon sens et alors il réussira *peut-être* à comprendre les mystères de ces monuments littéraires, que les adeptes de la vraie foie appellent avec une ironie involontaire *l'exposition claire* البيان. Je conserverai *toutes* les irrégularités du manuscrit, qui du reste sont confirmées presque sans exception par un autre mscr. du même ouvrage, que M. Bakouline, ci-devant consul de Russie à Astrabad,

1) F. 22^b واكر نكته كيرى در اعراب قرائت يا قواعد عربيه شود مردود است زيرا كه اين قواعد از ايات بر داشته ميشود نه ايات بر انها جارى ميشود

a offert en 1874 au Musée Asiatique de l'Académie Imp. des Sciences de St. Pétersbourg [1]).

L'ouvrage commence par une préface assez longue, qui va jusqu'au f. 8^a et dont je citerai d'abord les premières pages:

بسم الله الامنع الاقدس

تسبيح وتقديس بساط قدس عزّ مجد سلطانى را لايق كه لم يزل ولا يزال
بوجود كينونيّة ذات خود بوده وهست ولم يزل ولا يزال بعلوّ ازليّة خود متعالى
از ادراك كلّ شيئٍ بوده وهست خلق نفرموده اية عرفان خود را در هيچ
شىء الّا بعجز كلّ شىء از عرفان او وتجلّى نفرموده بشيئ الّا بنفس او اذ لم
تزل[2]) متعالى بوده از اقتران بشيئ وخلق فرموده كلّ شىء را بشانيكه
كلّ بكينونيّة فطرت اقرار كنند نزد او در يوم قيمة باينكه ($f.\ 2^a$) نيست از
براى او عدلى ونه كفوى ونه شبهى ونُه قرينى ونه مثالى بل متفرّد بوده
وهست بمليك الوهيت خود ومتقرر بوده وهست بسلطان ربوبيّت خود
نشناخته است اورا هيچ شيئ حقّ شناختن وممكن نيست كه بشناسد اورا
شيئ بحق شناختن زيرا كه انچه اطلاق ميشود بر او ذكر شيئيّت خلق
فرموده است اورا بمليك مشيّة خود وتجلّى فرموده باو بنفس او در علوّ
مقعد او وخلق فرموده ايةٔ معرفة اورا در كنه كلّ شيئ تا انكه يقين كند
باينكه او است اوّل وآخر واواست ظاهر وباطن واو است خالق ورازق
واو است قادر وعالم واو است سامع وناظر واو است قاهر وقائم واو است
محيى ومميت واو است مقتدر وممتنع واواست متعالى ومرتفع ($f.\ 2^b$) واو است
كه دلالة نكرده ونميكند الّا بر علوّ تسبيح او وسموّ تقديس او وامتناع توحيد
او وارتفاع تكبير او ونبوده از براى او اولى الّا باوّليّة خود ونيست از

---

1) Cf. les remarques de M. Dorn dans les Mélanges asiatiques vol. VII, p. 177. Ce mscr. ne va que jusqu'au 19e chap. de la 7e unité et est écrit en caractères *ta'lîq*, se rapprochant beaucoup du *shikesteh*.

2) Le mscr. du Mus. as. lit. يزل

برای او اخری الّا باخریّة خود وکلّ شیء بما قد قدّر فیه او یقدّر قد شیّئ
بشیئیّته وحقّق بانّیّته وباو بدء فرموده خداوند خلق کلّ شیئ را وباو عود
میفرماید خلق کلّ شیء را واو است که از برای او کلّ اسماء حسنی بوده
وهست ومقدّس بوده کنه ذات او از هر اسم و وصفی ومتعالی بوده کافور
سازج او از هر بهآئی وعلآئی الخ . . . .

(f. 3[b], l. 4 d'en bas) وبعد مخفی نباشد بر ناظران این کلمات که خداوند
خلق قران را عود فرمود در روز قیامت بظهور نفس خود ذر او وبعد خلق
فرمود خلق کلّ شیء را بدعًا کان [1]) کل شیء حینئذ قد خلق زیرا که هر
شیء که خلق شده از برای (f. 4[a]) یوم ظهور الله بوده زیرا که او است ما
ینقطع الیه کلّ شیء وما ینتهی الیه کلّ شیء وبعد که ظاهر شد بظهور
ایات قدرت خود شبهه نیست که کلّ شیء بکمال ما یمکن ان یوصل بلقاء
الله رسیدند دو مرتبه خلق فرمود خداوند عزّ وجلّ مشیّة اولیّة را وخلق
فرمود باو کلّ شیء را وچونکه الان خلق کلّ شیء در خلق بدیع ذکر شد
دلیل است که خلق او لم یزل ولا یزال بوده اذ لم یکن شان کان الله
الها ولم یکن خلق یعیده وان الله لم یزل کان فی علوّ قدسه وما دونه فی
دنوّ حدّه واوّل خلق کلّ شیء در این آن که ان [2]) یوم جمعه است بما یذکره
الله شده وحضرت ربّ العزّة این خلق بدع را بامر خود خلق ومستقرّ
در ظلّ او فرموده الی ان یعیده زیرا که شبهه نیست که الله یبدء ذلك
الخلق ثم یعیده وانّ الله علی کلّ شیء (f. 4[b]) قدیرًا ومنظم فرموده خلق
کلّ شیء را بعدد کلّ شیء باوامریکه نازل فرموده از ساحة قدس خود
ومشرق ساخته از شمس جود خود تا انکه کلّ شیء بذکر کلّ شیء در کلّ شیء
متکمل در کمال کشته [3]) از برای ظهور قیامت اخری تا انکه جزا دهد

1) Lisez کانّ avec le mscr. du Mus. as.

2) L'autre ms. lit. از.

3) Nos mscr. ne marquent jamais la différence entre le کاف عجمی et عربی.

هر شیء را جزای کلّ شیء ان کان من نفیا بعدله وان کان من اثباتا
بفضله اذ علم او بکلّ شیء قبل کلّ شیء مثل علم او است بکلّ شیء بعد
کلّ شیء وقدرت او قبل خلق کلّ شیء بر کلّ شیء مثل قدرت او است
بعد خلق کلّ شیء بر کلّ شیء لم یزل الله کان عالما بکل شیء وقادرًا علی
کلّ شیء له الاسماء الحسنی من قبل ومن بعد یسبّح له من فی السموات
ومن فی الارض وما بینهما لا اله الّا هو العزیز المحبوب وبعین یقین
نظر کن که ابواب دین بیان مرتب کشته بعدد کلّ شیء ودر ظلّ هر بابی
ملائکهٔ سموات (f. 5ª) وارض وما بینهما باذن الله مسبحند ومکبّر
ومقدسند وممجّد وعاملند ومعظّم وکل در یوم ظهور الله که ظهور نقطهٔ بیان
است در اخرت او راجع باو خواهند شد وهرکاه بعدد کلّ شیء از نفوس
ممتنعه باو راجع شوند ثمرهٔ کلّ شیء نزد او ظاهر کشته فطوبی لمن یحشر یوم
القیمة بین یدی الله ولیقبلنّه الله عن باب من ابواب کلّشیء اذ انّه ذات
نفس قد رجع الیها کل من قد دان بالبیان بما قد عمل فی ذلك الباب
فلتسرعنّ فی ذلك ثم ولتسرعنّ ثم ولتسرعنّ ثم ولتسرعنّ ثم ولتسرعنّ
زیرا که خداوند اسرع کلّ حاسبین است چه بسا که حاضر نشود نزد او کلّ
ابواب کلّ شیء وحکم فرماید بعود خلق بیان وسمواتیکه در بیان مرتفع
شده کلّ را مطوی فرماید در قبضهٔ خود مثل انکه در قران بما لا عد
ابواب (f. 5ᵇ) متکثّره در نزد مؤمنین باو متکثّر شده ودر حینی که خداوند
عود خلق قران فرموده نبود نزد او الّا یکنفس واحده که یك باب از ابواب
حکم ذکر میشود نزد او کذلك یفعل الله ما یشآء ویحکم ما یرید لا یسئل
عمّا یفعل وکلّ عن کلّ شیء یسئلون ودر ان وقت که عود کلّ خلق قران
شد وبدء خلق کلّ شیء در بیان شد مقر نقطهٔ که مظهر ربوبیّت بوده بر
ارض اسم باسط بود که سمواتی که در قران مرتفع شده بود کلّ مطوی
شد وراجع شد بنقطهٔ اول ولم یشهد علی ذلك الّا الله ومن عنده مع انکه

نازل نفرموده بود در قران امری اهم از امر قیامة وعرض بر او خداوند محصی است عدد کلّ نفوسیکه متدین شده بودند بدین قران ودر حین رجع از کلّ این نفوس یکنفس بین یدی اللّه (f. 6^a) بود که عود کلّ شده وخلق کلّ شیء در نشاة اخری بامر اللّه متعالی کشته فلتراقبن انفسکم ان یا اولی البیان ان لا تحتجبن عن اللّه ربکم وانتم باللّیل والنّهار تحبّون ان تتقدّسون ودر باب اوّل از عدد کلّ شیء امریکه خداوند عزّ وجلّ فرض نموده کلمه لا اله الاّ اللّه حقًّا حقًّا از کلّ بیان راجع باین کلمهٔ خواهد شد ونشر خلق اخر از این کلمه خواهد شد ومعرفت این کلمه منوط است بمعرفت نقطه بیان الذی قد جعله اللّه ذات حروف السّبع فیه ومن یوقن انّها نقطة القران فی اخریها ونقطة البیان فی اولها وانّها هی مشیّة الاولیّة التی انّها هی قائمة بنفسها وکلّ شیء یخلق بامرها وقائم بها فاذا قد شهدت کینونیّته علی توحید ربّه اذ من لم یؤمن بها نفی یدخل فی النار وایّ نار ابعد ممّن لم یؤمن بها ومن یؤمن بها (f. 6^b) یدخل فی الاثبات وایّ جنّة اعلی ممّن یؤمن بها تلك کلمة قد سبّحت وعظمت وکبرت وقدّست ومجّدت ربّها بالغدوّ والاصال ونظر مکن در این کلمه الاّ بمثل اینکه نظر میکنی در شمس سمآء ونظر مکن بمن یؤمن بها الاّ بمثل اینکه نظر میکنی در مرات اذ کلّ من یؤمن بذات حروف السّبع کینونیّته یستمدّ باسم من اسمآء اللّه عز وجلّ وظاهره ورقة من ورقة شجرة الاثبات کل شیء راجع باین شیء واحد میکردد وکلّ شیء باین شیء واحد خلق میشود واین شیء واحد در قیامة بعد نیست الاّ نفس من یظهره اللّه الذی ینطق فی کلّ شان انّنی انا اللّه لا اله الاّ انا ربّ کلّ شیء وان ما دونی خلقی ان یا خلقی ایای فاعبدون وبدانکه او است مرات للّه که متجلی میشود از او مراة ملك که حروف حیّ باشند ودیده نمیشود (f. 7^a) در او الاّ اللّه وهرکس

در بیان کلمهٔ لا اله الاّ الله میکوید باو متوجّه الی الله میشود چنانکه باو بدء خلق او شده وباو عود خلق او میشود ثمره این علم اینست که در وقت ظهور من یظهره الله نکوئید که ما لا اله الا الله میکوئیم واصل دین اینست زیرا که انچه می کوئید شبحی است از شمس او که در ظهور ادلای او متجلی شده واو است احق باین کلمهٔ از کینونیات کلّ خلق بنفس خود زیراکه اکر مرات بکوید در من شمس است در نزد شمس ظاهر است که شبح او است که او میکوید قد عرفناکم ان یا خلق البیان علوّ وجودکم فی کلمة ربّکم ان لا تحتجبنّ بمن یظهرنه الله یوم القیمة بالحقّ فان ما انتم تنطقون مثال ظهوره فی افئدتکم وما ینطق به ذلك ما قد شهد الله علی نفسه (f. 7b) علی انه لا اله الاّ هو المهیمن القیّوم وامروز هر نفسی که در قران این کلمهٔ که جوهر کلّ دین است میکوید شبههٔ نیست که بقول محمد رسول الله صلّه من قبل میکوید وشمس این کلمهٔ در فؤاد او بوده که شبح ان در قائلین امروز متجلّی است ولذا راجع میشود باو در ظهور اخری أو که ظهور نقطهٔ بیان است نهٔ اولای او زیرا که در ظهور اولای او شجرهٔ توحید در کینونیات خلق مرتفع نشده بود وحال که هزار ودویست هفتاد سال کذشت این شجره بمقام ثمر رسیده هر کس در او هست شبحی ازان شمس نقطهٔ فرقان که عین نقطهٔ بیان است در نزد او لا بدّ ظاهر خواهد کرد مثل زدم باعلی کلمه که دین کل قائم بان است وبقول ان اول دین ثابت میشود وکل در وقت [illegible] همین را میکویند وباو راجع می شوند اذ اشباح المرایا لا یرجع الا [1] ما قد بدء واذا ارتفعت المرات ما فیها من مثال یرجع الیها اذ بدئت منها ولم یکن رجعها ولا عودها الا فی حدّ مراتیّتها جائیکه علوّ کلمه فرقان من قبل وعلو کلمه بیان من بعد نزد شمس حقیقت این قسم باشد چکونه است شأونیکه متفرّع بر این کلمه است

1) Ajoutez الی avec l'autre ms.

از معرفة اسمآء الله ومعرفة نبی ومعرفة ائمة هدی وابواب هدی ومسائل فروعیه که لا یحد ولا یحصی هست هر نفسیکه بیکی از انها محتجب شده از کینونیّتی که بدء وجود او از او بوده وراجع می شود باو در صورتی که از شجره اثبات بوده وآیهٔ توحید مدلّ بر شمس بوده واکر العیاذ بالله که مدلّ بر او نبوده که لائق ذکر نیست زیرا که نفوسیکه خودرا منسوب بقران کرده چه قدر حکم بغیر ما انزل الله در ایدی ایشان هست واین در ذکر کینونیّت انها بود نه در ذکر ما یتفرع علی الکینونیّات از ما یتفرع الی ما دون الحق یرجع الی کینونیّته وکینونیّته لما لا یدلّ علی الله لا یذکر عند الله وانچه ما یتفرع بکینونیّات حقّه است راجع می شود بانها وانها اکر ایات مستقره باشند در مرایای افئده خود نه مستودعه در بدء وعود راجع می شوند بمقاعد خود ولما کان الشمس لم تزل مشرقة تلك المرایا لاتزال مستدلة ونبوده (f. 8a) است از برای فیض خداوند در هیچ شان تعطیل ونفادی من یقل الله ربّی ولا اشرك بربّی احدًا وانّ ذات حروف السبع باب الله ان ادعو معه بابًا ویؤمن بمن یظهره الله فاذا قد فاز بذلك،

الباب الاوّل من الواحد الاوّل [1]) وطوبی للفایزین من حسن یوم عظیم

ذلك یوم کلّ علی الله ربّهم یعرضون [2]) الباب الثانی من الواحد الاوّل ملخّص این باب انکه رجوع محمد صلّی الله علیه واله ومظاهر نفس او بدنیا شد وایشان اول عبادی بودند که بین یدی الله در یوم قیمة حاضر شدند واقرار بوحدانیة او نموده ایات باب اورا بکلّ رسانیدند وخداوند بوعدهٔ که فرموده بود در قران ونرید [3]) ان نمنّ علی الّذین استضعفوا فی الارض

---

1) Toute la 1e *unité* ne présente aucune ressemblance avec le «livre des préceptes» de M. de Gobineau. Le commentaire étant très-court, je le citerai en entier. Il faut du reste noter, que dans le «livre des préceptes» la 1e *unité* n'est pas divisée en chapitres comme toutes les autres.

2) Le 1er chap. est donc resté sans commentaire, tandis que dans le 2e c'est le texte qui manque.

3) Koran, 28,4.

ونجعلهم ائمة ونجعلهم الوارثين ایشان را ائمة کردانید وبهمان دلیل که
نبوّت محمّد صه (f. 8[b]) از قبل ثابت است بهمان رجوع ایشان بدنیا عند
الله وعند اولی العلم ظاهر است وان دلیل ایات الله استٌ که ما علی
الارض از اتیان بمثل انها عاجز میباشند وشبهة نیست که شرف عبد
بتوحید خداوند ومعرفة او است واقرار بعدل وطاعة ورضای او و شبههٔ
نیست که این نفوس مقدسه قبل از هر نفسی بانچه جوهر کل علو وعزّت
است فائز کردیده زیراکه هر ذی روحی که تصوّر کند عزی مشاهده
نمیکند الّا برضای خداوند وشبههٔ نیست که ایشان اوّل انواری بوده اند
که بین یدی الله سجده نموده وایاتی که نازل فرموده بود برباب خود
قبول نموده تبلیغ انها را فرموده وهیچ علوّی در امکان اعلی تر از این
نیست که فواد عبد مدل علی الله باشد وبقدر تسع تسع عشر عشر (f. 9[a])
تاسعة از محبوب خود محتجب نباشد زیرا که هر نفس انچه در حیوة خود میکند
اراده نمیکند الّا رضاء الله را زیرا که اینست منتهی مقصد کل وشبههٔ
نیست که رضاء الله ظاهر نمیشود الّا برضای انکسیکه خداوند باو حجّة
خود را عطا فرموده باشد وشبههٔ نیست که این انوار مقدّسه برضای خداوند
قبل کلّ شیء مسترضی شده وهمین است علوّ اعلی فوق هر علوّی وسموّ
ابهی فوق هر سموّی وشبههٔ نیست که رجع ایشان در ظهور اخرت اعظم
تر است نزد خداوند از ظهور بدء ایشان در قبل وبانچه قبل نبوّت ثابت
شده امروز ولایة ثابت میشود اکر چه ظهور نقطهٔ بیان همان بعینه ظهور
محمّد است در رجع ان ولکن چون ظاهر شده بظهور الله کل اسماء در ظلّ
او مستدل (f. 9[b]) علی الله هستند زیرا که او است اوّل واخر وظاهر
وباطن واز برای او است اسمآء حسنی مخصوص کردانیده خداوند اسماء
ایشان را در این کور بحروف حیّ زیرا که چهار ده نفس مقدّس بوده
واسم مکنون مصون که باسمآء ابواب اربعة یا انوار عرش یا حوامل خلق
ورزق وموت وحیوة مذکور میشوند که کلاً عدد حیّ میشود که اقرب اسمآء
بوده اند الی الله وما سوای انها مهتدی هستند بهدای ایشان زیراکه

بده فرمود خداوند خلق بیان را بایشان ورجع خواهد فرمود خلق بیان را
بایشان وایشان انواری بوده اند که لم یزل ولا یزال نزد عرش حق
ساجد بوده وهستند در هرظهوری باسمی مذکور نزد خلق بوده ودر هرظهوری
تغییر اسمآء جسدیّه ازبرای (f. 10^a) ایشان بوده ولکن اسمآء کینونیّة که
مدلّ علی الله بوده ودر افئدهٔ ایشان ظاهر بوده واکر نبود بقرب کینونیّة
خود نتوانسته بین یدی الله حاضر شوند که[1] لم یزل ولا یزال بوده وهست
واز برای خداوند اسمآء ما لا نهایة بما لا نهایه بوده وهست ولکن کل
باین اسمآء متجلّی کشته چنانکه هدایة کلّ بهدایة اینها شده ودر افئده این
اسمآء دیده نمیشود الّا الله بل در فؤاد هیچ نفس مؤمنی و مؤمنه دیده
نمیشود الّا ان اسمی که فؤاد ان مستمدّ باوست از خداوند ودر او دیده
نمیشود الّا الله وحده الاله الخلق والامر من قبل ومن بعد لا اله الّا هو الحیّ
القیّوم وهر نفسی که مؤمن بمحمّد صلّی الله علیه واله بوده یا دون او رجع
نموده در ظل او وانّ کلًّا یجزی بما کسبوا والله علی (f. 10^b) کلّ شیء شهید
الباب الثالث من الواحد الأوّل در اینکه علی عَمَ راجع شد بدنیا با انچه
مؤمن باو بودند ودون ان واو ثانی من امن بالنقطه است بعد از سین
الباب الرابع من الواحد الأوّل در اینکه فاطمه عَمَ راجع شد بحیوة دنیا
با هرکس که مؤمن بان بود ودونها الباب الخامس من الواحد الأوّل
در اینکه حسن راجع شد بحیوة دنیا با هرکس که مؤمن باو بود ودون ان
الباب السادس من الواحد الأوّل در اینکه حسین عَمَ راجع شد بحیوة دنیا
با هرکس که مؤمن بان بود ودون ان الباب السابع من الواحد الأوّل
در اینکه علیّ بن الحسین علیهما السلم راجع شد بحیوة دنیا با هرکس که
مؤمن باو بود ودون ان الباب الثامن من الواحد الأوّل در اینکه محمّد
بن علی عَمَ راجع شد بحیوة (f. 11^a) دنیا با هرکس که مؤمن باو بود

1) J'ai ajouté ce mot d'après l'autre ms.

ودون ان الباب التاسع من الواحد الاوّل در اینکه جعفر بن محمد صه
راجع شد بحیوة دنیا با هرکس که مؤمن بان بود ودون ان الباب العاشر
من الواحد الاوّل در اینکه موسی بن جعفر عه رجوع فرمود بدنیا با هرکس
که مؤمن بان بود ودون ان الباب الحادی والعشر من الواحد الاوّل
در اینکه علیّ بن موسی عه رجوع فرمودند بدنیا با هرکس که مؤمن بان
بود ودون ان الباب الثانی والعشر من الواحد الاوّل در اینکه محمّد بن
علی عه رجوع فرمودند بدنیا با هرکس که مؤمن بان بود ودون ان
الباب الثالث والعشر من الواحد الاوّل در اینکه علیّ بن محمد عه رجوع
فرمودند بدنیا با هرکس که مؤمن بان بود ودون ان الباب الرابع والعشر
من الواحد الاوّل در اینکه حسن بن علی عه رجوع فرمودند (f. 11[b]) بدنیا
با هرکس که مؤمن بان بود ودون ان الباب الخامس والعشر در اینکه
حضرت حجّة صلوات الله علیه ظاهر شد بایات وبیّنات بظهور نقطهٔ بیان که
بعینه ظهور نقطهٔ فرقان است اکرچه نقطهٔ بیان در اوّل ذکر شد ونقطهٔ
فرقان در ثانی وظهور حضرت در باب خامس عشر سرّ ان اینکه نقطه در
مقام تجرّد که صرف ظهور الله است باسم الوهیّت ظاهر است در مقام اوّل
ذکر شد ودر مقام تعیّن که مشیّة اولیه است در مقام ثانی ذکر شد ودر
مقام قائمیّت برکلّ نفس که مخصوص بظهور رابع عشر است در باب خامس
عشر ذکر شد ونقطه در مقام اوّلیة لم تزل ولا تزال هست واو است احقّ
بذکر کلّ اسمآء از نفس اسمآء بنفسها ومثال این در وقتیکه اسم الوهیّت
هست اسم ربوبیّة هم هست وکلّ اسمآء (f. 12[a]) هم هست مع انکه ظاهر
باسم الوهیّت لم یزل ولا یزال در مقام نقطه مذکور است وامثلهٔ کل اسمآء
در علوّ امکنه خود ظاهر اذ هو الاوّل فی حین الذی هو الاخر وهو الباطن
فی حین الذی هو الظاهر وهو الذی یذکر باسم کل اسم فی حین الذی لم
یذکر باسم لا اله الا هو القائم القیّوم الباب السادس والعشر در اینکه

باب اوّل عۀ رجوع فرمود بدنیا با هرکس که باو مؤمن بود من حق ودونه الباب السابع والعشر در اینکه باب ثانی عۀ رجوع فرمودند بدنیا با هرکس که باو مؤمن بود من حق ودونه الباب الثامن والعشر در اینکه باب ثالث رجوع فرمود بدنیا با هرکسیکه مؤمن باو بود من حق ودونه الباب التاسع والعشر در اینکه باب رابع رجوع فرمود بدنیا با هرکس که باو مؤمن بود من حق ودونه

Après ces mots commence la 2° *unité*. Je citerai le texte des 19 chapp. de cette *unité* ainsi que de toutes les autres, en constatant encore une fois qu'au lieu d'un texte suivi on trouve assez souvent seulement un résumé ou le titre, comme par ex. dans le 1er chap. de la 2° *unité* (فی بیان معرفة الحجّة علیه السلم والدلیل). Le commentaire commence presqu'invariablement par les mots ملخّص این باب انکه.

الباب الاوّل من الواحد الثانی فی بیان معرفة الحجّة علیه السلم والدلیل f. 12a

— الثانی — فی ان لا یحیط بعلم ما نزّل الله فی البیان من احد الا من شاء الله f. 24b

— الثالث — فی بیان ما فی البیان بانّ فیه حکم کلّ شیء f. 26b

— الرابع — فی بیان ذکر حروف العلّیّین ودونها f. 28b

— الخامس — فی انّ کلّ اسم خیر قد نزّله الله فی البیان کان مراده من یظهره الله بالحقیقة الاوّلیّة وکلّ اسم شرّ قد نزّله الله فی البیان کان مراده من یکون یومئذ حرف النفی عنده بالحقیقة الاوّلیّة f. 33b

— السادس — فی انّ البیان میزان عند الله الی یوم من یظهره الله من اتبّعه نور ومن ینحرف عنه نار f. 35b

— السابع — فی بیان یوم القیمة f. 36b

— الثامن — فی بیان حقیقة الموت بانّه حقّ f. 40a

— التاسع — فی بیان حقیقة القبر f. 49b

— العاشر — فی بیان سؤال الملئکه فی القبر f. 55a

— الحادي والعشر — فی بیان ان البعث حقّ f. 56[a]
— الثانی والعشر — فی بیان الصراط وانه حقّ f. 58[b]
— الثالث والعشر — فی حقیقة المیزان وانه حقّ f. 60[b]
— الرابع والعشر — فی بیان الحساب f. 62[a]
— الخامس والعشر — فی بیان الکتاب وانّه حقّ f. 65[b]
— السادس والعشر — فی بیان انّ الجنة حقّ f. 69[a]
— السابع والعشر — فی بیان انّ النار حقّ f. 80[a]
— الثامن والعشر — فی بیان انّ الساعة اتیة لا ریب فیها f. 88[b]
— التاسع والعشر — فی انّ ما فی البیان تحفة من الله لمن f. 89[a]
یظهره الله سبحانك اللّهمّ یا الهی ما اصغر ذکری وما ینسب الیّ
اذا ارید ان انسبه الیك فلتقبلنی وما ینسب الیّ بفضلك انك
انت خیر الفاضلین

الباب الاوّل من الواحد الثالث فی ان ما یذکر به اسم شیء f. 90[b]
ملك له وانه احقّ به من غیره
— الثانی — فی انّ بقوله بخلق الشیء ان ینطق به لانّ قوله الحقّ f. 93[a]
— الثالث — فی ان البیان ومن فیه طائف فی حول قول من f. 95[b]
یظهره الله بمثل ما کان الالف ومن فیه طائف فی حول قول محمد رسول
الله صمّ وما نزّل الله علیه فی اولاه ومن فیه طائف فی حول قوله
حین ظهور اخریه
— الرابع — فی ان ما نزل الله علیه من الایات والکلمات f. 97[b]
اعظم واعلی مما قد نزّل الله حینئذٍ
— الخامس — فی ان مقاعد المرتفعة فوق الارض اذا یاذن برفع f. 98[b]
وان لم یاذن یثبت والامر بیده
— السادس — فی ان ما یذکر به اسم شیء ما خلا الله خلق f. 99[a]
فی حد الابداع

— السابع — فى ان ما قد نزّل الله من ذكر لقائه او لقاء الربّ انّما المراد به من يظهره الله لانّ الله لا يرى بذاته f. 100[a]

— الثامن — فى ان ما فى العالم الاكبر فى البيان f. 101[b]

— التاسع — ما فى البيان فى اية البيان f. 106[a]

— العاشر — فى ان ما فى تلك الاية فى الاية الاولى [1] شهد الله الى قول الله عزّ وجلّ قديرًا f. 106[b]

— الحادى والعشر — ان ما فى تلك الاية فى البسملة بسم الله الامنع الاقدس f. 109[a]

— الثانى والعشر — ان مثل النقطة كمثل الشمس ومثل ساير الحروف كمثل المرايا فى تلقائها وان كلّ ما فى البسملة فى النقطة ومن يقل الله الله ربّى ولا اشرك بربّى احدا فقد ذكر الله بما قد قدر فى النقطة f. 109[b]

— الثالث والعشر — فى ان لا يجوز السؤال عمن يظهره الله الا فى الكتاب وان يعمل بذلك من دان بالبيان فخيرله من يقدّر على ذلك بعضهم بالنسبة الى بعضهم والله عليكلشىء قدير f. 114[a]

— الرابع والعشر — فى حكم حفظ البيان باعزّ ما يمكن عند كلّ نفس f. 120[a]

— الخامس والعشر — من امن بمن يظهره الله فكانما امن بالله وما امر الله به فى كلّ العوالم ومن لم يؤمن به وان امن بالله وما امر به من قبل فكانّه ما امن ويدخل فى النار f. 121[b]

— السادس والعشر — لا يجوز العمل الّا باثار النقطة f. 124[a]

— السابع والعشر — لا يجوز كتابة اثار النقطة كلّها الّا [2] باحسن الخطّ وان يكن عند احد حرفا من دون خطّ الحسن فيحبط عليه [3] ولم يكن من دون [4] المؤمنين f. 126[a]

---

1) L'autre mscr. ajoute وفى.
2) J'ai ajouté ce mot d'après l'autre mscr. et le commentaire.
3) L'autre mscr. ecrit عمله.
4) Ajouté sur la marge; manque dans l'autre mscr.

— الثامن والعشر — من اراد ان يفسّر شيئًا من اثار النقطة f. 127^b^ او ينشئ فى رضاء الله من كتاب لا يجوز ان ياتى نسخته الى احد الّا ان يستنسخ لنفسه على احسن خط بخطّه او بخطّ دونه فاذا يحلّ عطآئه والا لا يجوز

— التاسع والعشر — اذن لمن اراد ان يصرف مما ملّكه الله f. 129^a^ فى اثار النقطة كيف يشآء ومتى يعرج يحبّه الله

الباب الاوّل من الواحد الرابع فى ان للنقطة مقامين مقام ينطق f. 129^b^ عن الله ومقام ينطق عمّا دون الله ذلك مقام عبوديّته لذلك المقام الذى به يعبد الله بالليل والنهار ويسبّح له بالغدوّ والاصال

— الثانى — فى ان كلّ ما يرجع الى النقطة يرجع الى الله f. 136^a^ وما لم يرجع اليها لم يرجع الى الله وما يرجع الى الله يرجع اليها وما لم يرجع الى الله لم يرجع اليها

— الثالث — فى ان البداء لله حق f. 138^b^

— الرابع — فى ان كل ذكر عبد رقّ له f. 141^b^

— الخامس — فى ان كلّ اولى الدوآئر ايات له f. 144^a^

— السادس — فى انّه لا يسئل عمّا يفعل و ما دونه يسئل f. 148^b^ عن كلّ شىء

— السابع — فى ان البدء من الله به والعود به الى الله f. 155^b^

— الثامن — فى ان باياته يخلق كينونيّة كل شىء ويرزق f. 156^b^ ويميت ويحيى

— التاسع — كل من يخرج من البيان من ذا ملك فليكتبنّ f. 158^b^ ذكر اسمه وما قدّ قدر الله له من عنده الى يوم يظهرنّ الله نقطة البيان ليجزى كلّ نفس بما كسبت وانه لسريع الحساب وانه لغنىّ متعال

— العاشر — لا يجوز التدريس فى كتب غير البيان الّا اذا f. 159^a^ انشىء فيه مما يتعلق بعلم الكلام وان ما اخترع من المنطق والاصول وغيرهما لم يؤذن لاحد من المؤمنين

— الحادی والعشر — من يتجاوز عن حدّ البيان فلا يحكم عليه حکم الایمان سواء كان عالمًا او سلطانا او مملوكًا او عبدًا f. 161[b]

— الثانی والعشر — فی ارتفاع کلّ بقاع کانت فوق الارض f. 164[b]

— الثالث والعشر — فی ارتفاع بقاع الواحد وحكم من ملك شیئًا من بقاع فوق الارض بان لا يجوز صرفه الّا فی تلك البقاع f. 166[a]

— الرابع والعشر — فی ان من يستجير بتلك البقاع يامن و يعفی عنه بما قد عفی الله عنه f. 167[b]

— الخامس والعشر — فی ان لا يجوز لاحد ان يمنع احدا اذا اراد ان يستجير بتلك البقاع f. 170[b]

— السادس والعشر — فی ذکر بيت الحرام f. 171[a]

— السابع والعشر — حول البيت لا يجوز بيعه و من اراد ان يرفع هذا حلّ عليه ان ياخذ ولو لم يرض صاحبه لان الله احق بملکه من عبده الذی يملکه ذات سنين f. 175[b]

— الثامن والعشر — فی ان لا يجوز التعارج الی ذلك البيت الا بالغناء الذی لا يری فی السبيل من حزن ويؤتی بعد وفوده اربعة مثقال من ذهب لمن يخدم رکن الاوّل والثانی والثالث والرابع من البيت ليقسمن علی انفسهم ولا يحل لهم ان يسئلوا عن ذلك الا وان يؤتی من يفد عليهم ويعفی عن المملوك والذی يخدم فی الطريق وعن الصغار وعمن يسيرن فی الطريق وعمن لا يقدر f. 176[a]

— التاسع والعشر — فی ان النساء بالليل يدخلن المسجد ويحضرن السرائر عند تسعة عشر مرئة لمن يکن فی تلك البلاد من نسائهن f. 180[b]

الباب الاوّل من الواحد الخامس فی بيان المسجد f. 182[a]

— الثانی — فی ذکر مساجد الثمانية من قبل العشر f. 182[b]

— الثالث — فی بيان عرفان السنين والشهور f. 184[a]

— الرابع — حكم تسمية الاسمآء باسمآء الله او باسم محمد f. 186^a وعلىّ وفاطمة او هما جمعا والحسن والحسين عليهم السلم

— الخامس — فى بيان حكم اخذ اموال الذين لا يدينون f. 189^b بالبيان وحكم ردّه ان دخلوا فى الدين الّا فى البلاد الّتى لا يمكن الاخذ

— السادس — فى حكم اموال التى يؤخذ فى ذلك الدين f. 191^b ان يكن فيه من شىء لم يكن له عدل لن يملكه الا نقطة البيان وان غربت الشمس فليحفظنّ لطلعها عند من يتجر لا دونه وان ما دون ذلك يؤخذ اولا عنه عدد الهاء من بهآء كلّها ثم لياخذنّ منه الذين قد فتحوا باذن واليهم كلّ على قدر ما يستكفيه وانّ ما زاد ليبلغنّ الى الفقرآء ويصرفن فى البقاع وان يؤتى كلّ نفس ولو كان الطفل فى بطن امّه خير من ان يصرف فى البقاع موهبة من الله انّه كان وهّابًا منيعًا

— السابع — فى ان الله قد اذن لمن دان بالبيان فيما f. 195^a يشترن من كلّ شىء من لم يدن بذلك الدين لانّ اذا خرج من ملك هذا ودخل فى ملك هذا يطهر اعظامًا لنسبة ذلك الدين

— الثامن — فى انّ لكلّ نفس ان يقرء ايات البيان وعدم f. 195^b جواز نقصها عن عدد الواحد ومن لم يقدر يقول الله الله ربّى ولا اشرك بالله ربّى احدًا تسعة عشر مرّة

— التاسع — فى ان يذكر فى كلّ شىء اذا اراد ان يستعمله f. 198^a اسم من اسمآء الله سرًّا اوجهرًا او التفاتا

— العاشر — انّ الله قد قدّر الهياكل للرجال والدوآئر f. 199^b للنساء يكتبون ويكتبن فيهما ما يشآءانّ من البيان

— الحادى والعشر — فى صلوة المولود والميت يكبر خمس تكبيرات f. 202^a فى صلوة المولود يقرء بعد الاول تسعة عشر مرة انّا كلّ بالله مؤمنون وفى الثانى انّا كلّ بالله موقنون وبعد تكبير الثالث انّا كلّ بالله

محيون وبعد الرابع ان كلّ بالله ميتون و بعد الخامس انّا كلّ بالله راضون و يكبّر ستّت تكبيرات فى صلوة الميّت يقرء تسعة عشر بعد الاوّل انّا كلّ لله عابدون وفى الثانى انّا كلّ للّه ساجدون وفى الثالث انّا كلّ لله قانتون وفى الرابع انّا كلّ للّه ذاكرون وفى الخامس انّا كلّ لله شاكرون وفى السادس انّا كلّ لله صابرون

— الثانى والعشر — فى دفن الاموات فى الاحجار المرمر وجعل خواتيم العقيق فى ايديهم f. 204[b]

— الثالث والعشر — فى بيان كتاب الوصية للاموات على ما امر فى البيان f. 205[b]

— الرابع والعشر — انّ النار والهوآء ثم المآء والتراب ثمّ كتاب الله ثم النقطة واثارها ثم ما قد ذكر الله عليه ستة وستين مرة و ما يجففه الشمس وما يتبدّل كينونيّته ثم كلّ من يدخل فى ذلك الدين فاذا يطهّر وكلّ ما نسب اليه ثم ما نزّل من ايدى غير اهل ذلك الدين الى ايدى اهل الدين فان قطع النسبة عنهم واثبات النسبة اليهم يطهّره f. 207[b]

— الخامس والعشر — فى ان مآء الذى انتم به تخلقون قد طهره الله فى الكتاب f. 211[a]

— السادس والعشر — فى ان لله ما لم يكن له عدل ما دامت الشمس مشرقة يحضرنه بين يدى الله وان حين ما يغرب اذن من الله لكلّ نفس ان يملكه الى ان يطلع الشمس من مشرقها f. 212[a]

— السابع والعشر — فى ذكر الواجب فى كلّ شهر بان يذكر الله فى كل يوم خمس وتسعين مرّة الله اَبْهَى فى يوم الاوّل الله اَعْظَم فى الثانى الى ان ينتهى باللّهُ اَقْدَم فى يوم التاسع والعشر اخر يوم الشهر f. 215[a]

— الثامن والعشر — فى البيع والشرآء اذا تحقّق الرضا بينهما باىّ نحو كان ولو كان بنفس العمل يصحّ البيع والشرآء من صغير f. 216[b]

او كبير ويجوز التنزيل بين من يتّجر على ما يرضى بين المشترى والبائع وهو الى اجل على بهاء وان ينقص له بها

— التاسع والعشر — فى بيان ان المثقال تسعة عشر حمص f. 217[a] وان بهآء تسعة عشر حمص من الذهب عشرة الف دينار وبهاء تسعة عشر حمص من الفضة الف دينار ومن يصغر لم يكن عليه شىء ومن لم يكمل عنده عليه الحول ولم يبلغ مقدارهما على عدد حروف الطاء حين اخذ الهاء خمس ماة واربعين مثقالا فمثل ذلك فاذا بعد ذلك من كلّ مثقال ذهب خمساة ومن الفضّة خمسين يؤتى ملك البيان ان لم يتجاوز حدوده وماله ان يسئل الا ان ياتى من يقدر لعلّ بذلك ينصر من يظهره الله ويكوننّ بذلك من الشاكرين

الباب الاوّل من الواحد السادس فى نظم البيان لا يزيد على f, 219[b] تسعة عشر جلدا يكتبن فى ثلثة الاولى الايات والاربعة المناجات والستة التفاسير وستة صور العلميّة وانما الابواب فى كل ذلك من الواحد الى اسم المستغاث وان يكون مع كل نفس صحيفة لو لم يكن من اقل عدد الالف خير له من الايات لتتلونّ به كيف يشاء وانما البيت ثلثين حرفا وانما الاعراب عشرة بحسب

— الثانى — فى ان حكم البئر حكم الكرّ وقد ارتفع حكم الكرّ f. 225[a] وامر الكلّ بماء طاهر وان الماء طهر طاهر مطهر فى نفسه لنفسه ولغيره بنفسه اذا لم يتغيره الثلث وان حكم بعضه حكم كله وبالعكس

— الثالث — فى ان الله قد حكم بان يبنوا عباده فى كلّ f. 228[a] قرية من بيت حرّ

— الرابع — ما اذن الله ان يسكن على قطع الخمس غير f. 229[b] حروف البيان وان طال عليه الزمان

— الخامس — فى حكم التسليم بان يسلمن الرجال بالله اكبر f. 233[a] ويجيبنّ بالله اعظم والنساء يسلّمن بالله ابهى ويجبن بالله اجمل

— السادس — فی حکم محو کلّ الکتب کلّها الّا ما انشات او تنشئ فی ذلك الامر f. 235[b]

— السابع — فی النکاح وعدم جواز المهر ازید لاهل المداین علی اکثر من خمس وتسعین مثقالا من الذهب ولاهل القری خمس وتسعین مثقالا من فضة ولا اقل من تسعة عشر فی کلتیهما ولا ینبغی الصعود ولا النزول الّا واحدًا واحدًا بالعدد لا بنفس الواحد ویرفع الانقطاع ویثبت الاقتران بعد الرضا بکلمة یذکر فیها کلمة الله f. 237[a]

— الثامن — فی ان من استدلّ بغیر کتاب الله وایات البیان وعجز الکلّ عن الاتیان بمثلها فلا دلیل له ومن یروی معجزة بغیرها فلا صحّة له ومن یدعی الایات فلا یتعرّضه احد ولا بد ان یقرئن ذلك الباب فی کلّ تسعة عشر یومًا مرة واحدة ویتفکّرن فیما نزل فیه باللیل والنهار f. 248[b]

— التاسع — فی ان استعمال لباس الحریر حلّ فی کلّ الحال وکذالك الحکم فی استعمال الذهب والفضّة f. 252[a]

— العاشر — فی ان لکل نفس فرض بان ینقش علی عقیق الاحمر هذه الایة قل الله حق وان ما دون الله خلق وکل له عابدون f. 253[b]

— الحادی والعشر — فی ان لا یجوز ضرب المعلم الطفل ازید من خمسة خفیفة وقبل ان یبلغ خمس سنین فلا یجوز الضرب مطلقا وبعد فلا یجوز ازید من خمسة لا علی اللحم بل یضرب علی اللباس وان یزیدن علی الخمسة او یضرب علی اللحم یحرم علیه التقرب الی زوجته تسعة عشر یومًا حتی وان نسی وان لم یکن له من قرین فلینفق لمن ضربه تسعة عشر مثقالا من ذهب وقد اذن للصبیان التلاعب فی ایام العید بما فی ایدیهم وان یستقرنّ کل نفس علی کرسی فان حین الّذی یستقرّ علی الکرسی او سریر او عرش لا یحسب من عمره f. 255[b]

— الثاني والعشر — فى ان الطلاق لا يجوز الّا وان يصبر المرء f. 257ª
مع المرأة سنة واحدة لعل يصلح بينهما وان لم يصلح حلّ عليهما وكلما
اراد ان يرجع حل له الى تسعة عشر مرة ولا يشترط فيه الصبر بعد
الرجع الا شهرا

— الثالث والعشر — فى ان بيت النقطة لا يجوز ان يزيد f. 258ᵇ
ابوابه على خمسة وتسعين وبيوت الحروف على خمسة

— الرابع والعشر — حكم الله فى حين تحويل الشمس f. 268ᵇ

— الخامس والعشر — فى ان الله قد امر بان تقيموا من f. 270ª
مقاعدكم اذا سمعتم اسم من يظهره الله من بعد بلقب القائم والحكم
على اعدام من يحزننّه من فوق الارض بما يمكن

— السادس والعشر — فى ان لا يحلّ السفر لاحد الا اذا f. 273ª
اراد بيت الله او بيت النقطة بعد استطاعته او اراد ان يتجّر
او يريد ان يزور حروف الحيّ اذا استطاع على الروح والريحان
او ان اراد ينصر احدًا فى سبيل الله ومن يجبر احد على احد فى
سفر او يدخل بيته بغير اذنه او يريد ان يخرجه من بيته بغير اذنه
حرم عليه زوجته تسعة عشر شهرا وان يتعدّ احد عن ذلك الحكم ولم
يعمل به فعلى شهدآء البيان ان ياخذوا عنه خمس وتسعين مثقالا
من ذهب حيث لا مرد واذا اراد ان يجبر احد على احد فرض على
من علم او يطلع ان يحضر ويمنعه وان علم ولم يحضر فيحرم عليه
زوجته تسعة عشر يومًا ولم يحل له بعد انقضاء التسعة والعشر الا
وان ياتى تسعة مثقالا من ذهب ان استطاع والا من فضّة وان
لم يقدر على الفضّة فليستغفر الله تسعة عشر مرة الى ان يقدر
وينفق (f. 274ª) الى شهداء البيان لينفقوا على من ياذن باعلى
صوته ثم على الفقرآء والمساكين من اهل الدين والكتاب كل على
حسب شانه ولا يسافر احد دون سفر الواجب من الحجّ او الحضور

بين يدى النقطة الا اذا اراد ان يزور او يتجر فلا ينبغى له ان يطولن ايام سفره وان اراد ان يطول فعليه ان يرفعن ما يتعلقن به من كينونية خلقت من ذاته او لا يطولنّ اكثر من ثمانية و ثلثين شهرًا الا لمن يتجر فى البحر فان له اذن على قدر خمس و تسعين شهرا ولا يحلّ عليه فوق ذلك ومن يتجاوز من ذلك الحدّين ان يقدر عليه ان ينفقن اثنى وماتين من مثقال من ذهب والا اثنى وماتين مثقال من الفضّة

— السابع والعشر — فى حكم طهارة ما يخرج من الفارة وعدم فرض التحرز عنه وكذلك الحكم فى الحيوان الذى يطير بالليل والذى يسمونه بابابيل f. 277[a]

— الثامن والعشر — فى عدم جواز النظر لاحد الى كتاب احد الا للمتجرين اذا اذنوا بعضهم لبعض او علموا برضائهم f. 277[b]

— التاسع والعشر — فى ان لكل نفس فرض ان يجيب اذا يكتب اليه ويجيب اذا يسئل عنه وما يتفرع عليه f. 278[a]

الباب الاول من الواحد السابع فى تجديد الكتب اذا انقضى عليها اثنى وماتين حولًا عليها ومحو ما كتب من قبل او انفاقه الى احد f. 279[b]

— الباب الثانى — فى النية حيث ينبغى ان لا يعمل احد من عمل الا ويقولن بلسانه انى لاقومنّ او اقعدنّ لله ربّ السموات وربّ الارض ربّ كلّ شىء ربّ ما يرى و ما لا يرى ربّ العالمين وان يقرئه بقلبه يجزى عنه f. 282[a]

— الثالث — فى ان اداء الدين واجب نورىّ f. 284[b]

— الرابع — فى التخليص f. 285[a]

— الخامس — يوم ظهور الشجرة لن يحل لاحد ان يدين بدين الذى قد دان به قبل ظهورها واذا سمع فليحضر حتى يامره بما شاء f. 286[b]

وان قبل ان يحضر فليعمل بما عمل من قبل ولكن حين ما حضر لينقطع عنه كل الدين الا ما يامر به

— السادس — فى عدم جواز اخذ اسباب الحرب والاتها الا فى حين الضرورة او وقت المجاهدة الا للذين هم يصنعون f. 287[a]

— السابع — ينبغى لمن يدرك من يظهره الله ان يسئل من فضله انشآء ومن عليه فليشرّفن مقعده بتراب نعليه f. 289[a]

— الثامن — فرض على الكل ان يكتب من مطلع شهر الى شهر اخر واحد فى واحد ممّا يحبّ من اسمآء الله كالله اكبر او اعظم او اظهر ونحوه وقد ادن ان يحسب من اول العمر الى اخره ثم يكتب ما فات عنه وان مات فعلى وراثه ان يكتبوا له ما قضى عليه من العمر f. 290[a]

— التاسع — فرض على كل ملك يبعث فى ذلك الدين ان يبنى بيتا لنفسه على ابواب خمسة قبل التسعين وبيتا على ابواب التسعين f. 291[b]

— العاشر — فليحرزن كل نفس بهيكل اسم المستغاث فى حين تولده ولا ينبغى لاحد ان يتركه f. 295[a]

— الحادى والعشر — فى عدم جواز الصعود على المنابر والامر بالجلوس على الكراسى f. 297[a]

— الثانى والعشر — فلا ينبغى من يعمل لله ان يشرك به شيئا f. 301[a]

— الثالث والعشر — فيما فرض الله على كلّ عبيده ان يكون عندهم تسعة عشرة اية ممن يظهره الله فى ايام ظهوره بخطه f. 302[a]

— الرابع والعشر — فى عدم جواز التوبة الا عند الله فى مظهر نفسه فى ظهوره والا فاستغفروا الله سرّا عند انفسكم f. 304[a]

— الخامس والعشر — فى وجوب السجدة عند باب مدينة يطلعن فيها نقطة الالهية اعظاما من الله له انه هو العزيز المحبوب f. 305[a]

— السادس والعشر — فى ان الله قد فرض على كل ملك f. 308[a]

يبعث فى دين البيان ان لا يجعل احد على ارضه من لم يدن بذلك الدين وكذلك فرض على الناس كلهم اجمعون الا من يتجر تجارة كلية ينتفع به الناس كحروف الانجيل [1]

— السابع والعشر — فى قرائة يوم الجمعة هذه الاية فى تلقاء الشمس انمّا البهآء من عند الله على طلعتك يا ايّتها الشمس الطالعة فاشهدى على ما قد شهد الله على نفسه انّه لا اله الّا هو العزيز المحبوب f. 309b

— الثامن والعشر — فى ان من يحزن نفسا عاملا فله ان ياتى تسعة عشر مثقالا من الذهب ان استطاع والّا من الفضّة والا فليستغفر الله تسعة عشر مرة الا اذا استاذن فاذن له فلا شىء عليه ومن يحبس نفسا يحرم عليه ما يحل عليه من قبل الى حين ما يحبس ويهبط [2] كل عمله وما كان من المؤمنين وان يرجع الى ما يحرم عليه فى كل شهر تسعة عشر مثقالا من الذهب وان ما ينعقد لم يكن فى البيان f. 310b

— التاسع والعشر — فى الصلوة f. 313b

الباب الاول من الواحد الثامن فى ان مثل عمل من يظهره الله بالنسبة الى غيره كمثل الشمس بالنسبة الى النجوم f. 321a

— الثانى — يجب على كلّ نفس ان يورث لوارثه تسعة عشر اوراقا من القرطاس اللطيفة وتسعة عشر خاتما ينقش عليها اسما من اسمآء الله وان لا يورث من الميت الا ابيه وامه وزوجته وابنه واخته واخيه وما علمه بعد ما يصرف لنفسه من نفس ماله على ما يعزّ به نفسه f. 322b

— الثالث — فى ان بعد ظهور كل شىء هالك الا وجهه فى f. 328b

1) C'est-à-dire les chrétiens.

2) Lis. ويحبط avec l'autre mscr.

يوم القيمة فرض على كلّ نفس ان يستغفر من شجرة الالهية بنفسه لا بغيره الا له عذر حقيقى لا يمكن له ان يحضر بنفسه و يستغفر منه سواء ان يجيبه بكلامه او بخطّه والا يستغفر عن الله بسبب اخر من الخط و غيره

— الرابع — فى ان كل شىء اعلاه للنقطة واوسطه للحروف الحى وادناه للخلق f. 334ᵃ

— الخامس — من فرض على من يقدر ان ياخذ ثلاث الماس عدد البسم واربع لعل اصفر عدد الله وستة زمرّد عدد الامنع وستة ياقوت عدد الاقدس ان ياخذها و يسلم من يظهره الله وحروف الحىّ فى يوم ظهورهم f. 336ᵇ

— السادس — فى اذن التلطف بان يطهرن فى كل اربعة ايام بان يدخلن بيت الحرّ واخذ شعر كل البدن بالنورة فى كل ثمانية ايام او اربعة عشر ايام واخذ الاظفار واستعمال الحنآء كل البدن وكتب الرجال على صدورهم الرّحمن والنساء اللهّمّ والنظر فى المرات فى كلّ يوم وليلة f. 338ᵃ

— السابع — فى الجاب والامر به f. 340ᵇ

— الثامن — فى جواز تبعيض الشعر فى الراس للبنين واخذ شعر الوجه لقوته والصلوة فى العبا لا دونه من الجبّة فانّه لا يحبّه الله f. 342ᵃ

— التاسع — وليكتب كلّ نفس اسمه وما قد عمل من خير ودونه من اول ظهور الامر الى يوم غروبه وليحفظنّه الاوصياء الى يوم يظهر فيه الشجرة f. 343ᵃ

— العاشر — فى انّ الذى ربّى فى الطائفة حل له النظر والتكلم سواء كان ذكرا او انثى واذن لمن يريد ان يتكلم مع النسآء او هنّ مع الرجال على قدر ما يثمر بينهما وان لا يتجاوزان على قدر ثمانية و عشرين كلمة خير لهما f. 345ᵃ

— الحادی والعشر — فی غسل المیّت ثلث مرات علی ذلك f. 345[b] الترتیب الأوّل الراس ویقول یا فرد ثم البطن ویقول یا حیّ ثم الیمین ویقول یا قیّوم ثم الشمایل ویقول یا حکم ثم رجل الایمن ویقول یا عدل ثم رجل الایسر ویقول یا قدوس بماء او بما شآء من کافور وسدر ولیکفینه [1] بخمس لبس ویجعل الخاتم فی یمینه بما هو مکتوب علیه فی الرجال ولله ما فی السموات والأرض وما بینهما وکان الله بکل شیء علیما و فی النساء ولله ملك السّموات والأرض و ما بینهما وکان الله علی کل شیء قدیرا

— الثانی والعشر — فی احکام محل الضرب f. 348[b]

— الثالث والعشر — اذن ان یکبّرنّ علی النقطة خمس f. 350[a] وتسعین مرة فی اولیها واخریها

— الرابع والعشر — فی ان لکلّ نفس ان یتلو من ایات f. 351[a] البیان فی کل یوم ولیلة سبعماة مرة وان لم یقدر فلیذکر الله سبعماة مرة

— الخامس والعشر — فی ان فرض لکل احدٍ ان یتاهل f. 354[b] لیبقی عنها من نفس یوحد الله ربّها ولا بدّ ان یجتهد فی ذلك وان یظهر من احدهما ما یمنعهما عن ذلك حل علی کل واحد یاذن دونه لان یظهر عنه الثمرة ولا یجوز الأقتران لمن لا یدخل فی الدّین ومن کان مقترن بنفس یجب علیه الأفتراق اذا شاهد منه دون الایمان بالبیان ولم یحل علیه او علیها شیء الّا اذا یرجع فی البیان وقبل ان یرفع امر الله فی یوم من یظهره الله اذن للمؤمنین والمؤمنات لعلهم یرجعون

— السادس والعشر — فیما کتب علی کل نفس من کل ما f. 357[a] یتملك من ماة مثقال ذهب من بهآء کل شیء تسعة عشر و واحدة لله ان کانت الشمس طالعة فلیفوض الیه لیقسمن بین حروف الواحد

1) Lisez ولیکفننه.

كل واحد مثقال اذا شآء والا الامر بيده ويسئل عما يفعل وهم يسئلون وان كانت الشمس محتجبة ويكون للحروف الواحد ذرية يوصلن اليهم والا يصرف فيما يقترنان بين نفسين وان كان بصرف العبد لولده او بنته ومثقال النار يحفظ لمن يظهره الله او يصرف فى البيان ويتلو بنفسه ويحفظنه كعينيه ليردن الى صاحبه

— السابع والعشر — فى ان الفضة والذهب اذا بلغا بما f. 358[a] انتم توزنون ستة الف وخمسمثقال فاذا خمس وتسعين مثقالا للنقطة وليأخذنّ الله عنكم وكل عنه يسئلون ولتردّنه الى من يظهره الله وتحفظنه كعينيكم

— الثامن والعشر — فى الصوم ولتذكروا الله فى تسعة عشر f. 365[a] يومًا من كل حول اخره وانتم صائمون

— التاسع والعشر — اذا ذكر اسم الشجرة فصلّوا عليها واذا f. 368[a] ذكر حروف الحق فسلموا عليهم واذكروا الله محمدا ومظاهرا امره فى كل ليلة جمعة ويومه اثنى ومائتين مرة ثم اذكروا الله فيهما اربعة الف مرة يا الله

الباب الاول من الواحد التاسع فى ان عزّ كلّ ارض لله وفرد كلّ f. 372[a] مداين لله وان بيوت التى يومئذ تنسب الى الملوك من يصلى فيها من اولى البيان فليصدق بمثقال من فضة الا وان يسكنّن فيه ما ينسب الى حروف الواحد او شهداء وفى كل مقاعد العزّة فلتخليون عنها على عدد الواحد مقام نفس اذا كان الارض واسعة والا الواحد بلا عدد ليكفين العاملين ولا بد ان يلحق محلّ ما قبض من النقطة فى احد الحرمين ويبنى على ذلك المقعد بيتا من المرأت ليذكرن الله ويصلين فيها

— الثانى — من يكون له خط لم يكن له عدل فى ايامه f. 373[b] فليكتبنّ الف اية لله وليوصينّ بان يوصلنها الى النقطة ليجزيه الله برحمته يوم القيمة انه كان بكلّ شىء عليما

— الثالث — ولله من كل ملك او سلطان يبعث فى ذلك f. 374[b]
الدين بيت من المرات لنفسه يكتب ايات الله وكان بين عينيه
تلك الأية المذكورة فى الذيل

— الرابع — كتب الله على الناس ذكر السرّ قل كل عنه يسئلون f. 378[b]

— الخامس — ولله على كلّ نفس تسعة عشر يوما يخرم النقطة f. 380[b]
فى رجعها ويعمل باذنها اذا باذن والا حل على صاحبه وكان الله ذا
فضل عظيما

— السادس — فيما ينبغى للناس ان يعزن [1] طائفة التى f. 383[b]
يخرج نقطة الحقيقة عن بينها اذا هم بها مؤمنون

— السابع — فى المنهيات من بيع الانقوزة و الورق الزقوم f. 385[b]

— الثامن — فى حرمة الترياق والمسكرات و الدوآء مطلقا f. 387[a]

— التاسع — فى حرمة صلوة الجماعة الّا صلوة الميّت فانكم f. 388[a]
تجتمعون ولكن فرادى تقصدون

— العاشر — فى طهارة ارض النفوس f. 390[b]

Ce chapitre, qui est le dernier dans notre manuscrit, finit à la 3[e] ligne du f. 393[a]. Le reste de la page est laissé en blanc. Les derniers mots portent: واكر در ان روز هستى خواهى ديد كه كل ماهيان بحر بيان بان مآء زنده ولى از ان محتجب ولتطهرنّ انفسكم على حق ما انتم عليه مقتدرون

Voici enfin quelques échantillons du commentaire:

Le 4e chap. de la 3e unité parle de l'avantage accordé au révélations du Bâb sur celles des prophètes antérieurs; cf. le texte cité plus haut et M. de Gobineau p. 483. Le commentaire de ce chap. porte ce qui suit: ملخص اين باب انكه در هر ظهور مشيتى بارتفاع

---

1) C.-à-d. يُعِزّنّ.

نفس ظهور کلمات انهم[1]) مرتفع تر است از کلمات قبل او بل اوّل نشاء[2])
اولی وثانی نشاء اخری عند الله وعند اولی الافئدة محقق است بلکه
نیست اول الّا از برای ثانی ونه (f. 98a) ثانی الا از برای ثالث ونه
ثالث الّا از برای رابع الی ما لا نهایة بما لا نهایة لها بها منها الیها
همان قدر که فضل رسول الله هست بر عیسی همان قدر فضل قران
هست بر کتاب قبل وهمین قسم در ظهور بعد ودر ظهور بعد بعد ولیس

لامر الله من حدّ ولا لما یتجلی الله من تعطیل طوبی از برای نفسیکه
در نزد هر ظهور متقمص قمیص حدیث عسکری کردد روح القدس فی جنان
الصاقورة ذاق من حدائقنا الباکوره ومراد کلمات بدیعه از شجره حقیقت
است در نزد هر ظهوری واکر شبهۀ در اعظم بودن قران نزد اولو الافئدة
هست بر کتاب الف[3]) در ظهورات بعد هم شبهۀ خواهد ماند ونیست
ظهور بعد الا بعینه ظهور اوّل بنحو اشرف ونه کتاب او الّا همان کتاب اول
بنحو اشرف اینست که کل در حجاب (f. 98b) هستند که درك نمینمایند
والا امر الله اظهر از هر شیئ هست وانّ الی الله المنتهی والرجعی فی
الاخرة والاولی وظهور مشیة در هر ظهور ظهور مهمینه (?) بر کلّ است
ظهورات جزئیة در ظل او ذکر میشود مثلا انچه از ائمة یا شیعیان در ظهور
الله مرتفع کردد در ظل ظهور رسول الله مستظل میکردد وهمین قسم است
قبل قبل وهمین قسم است بعد بعد وهیچ ظهوری از برای او نیست الا
باستیلاً بر کل وهمینه بر کل ذرّات ما یذکر به اسم شیئ یذکر فی ظل
ظهوره وحق علیه ان یتبعه ذلك امر الله من قبل ومن بعده وانا
کلّ له مخلصون

Le 14e chap. de la 3e unité prescrit aux croyants de conserver[4])

---

1) = آن هم.

2) L'autre mscr. porte ici et plus bas نشانه. Lisez نَشْأَةً.

3) C.-à-d. الانجيل.

4) حفظ. M. de Gobineau p. 486 traduit «apprendre par coeur«.

„*l'exposition*" dans la forme qui s'accorde le plus avec la valeur hors ligne du saint livre. Cf. le texte plus haut p. 15. Voici ce que nous apprend là-dessus le commentaire: (f. 120^b) ملخص این باب انکه
انچه از شجرهٔ حقیقت در میان مردم میماند کلمات او است وارواح
متعلقه بانها وهر قدر که در حفظ کلمات واعزاز او وارتفاع وامتناع او کل
عروج نمایند در ارواح انها ظاهر میشود وجایز نیست الواح خفیفه الا انکه
مجلد شود و بنحو ما هو الاعزّ عند کلّ نفس حفظ شود تا انکه مثل قران
نکردد که در هر کوشه مسجدی الواح متفرّقه او بغیر ما ینبغی باشد و هیچ
نفسی بقدر خردلی در بیان صرف نمیکند الا انکه خداوند ضامن شده که
دو هزار ضعف ان باو عطا فرماید واکر باو نرسد بذریّهٔ او واخر از او
منقطع نخواهد کشت در این عالم نه عالم بعد از موت طوبی از برای
کسیکه کلمات الله را باعلی ما یمکن عند نفسه معزّز ومطرّز داشته که
عزة ارواح ان وطراز انها در اینست نه اینست که بیان هزار مثقال
ذهبی تمام کند (f. 121^a) ولی نفس مؤمنی که روح بیان در او است از
برای یکمثقال او مضطر باشد بل کل فی حده حیث لا یخفی علی اهله
وهیچ بندهٔ نیست که کل بیان را مالك شود الا انکه مضاعف میشود
حسنات او وروزی بما لا عدّ از ملئکه مالك کلّ شیء بر او صلوات
میفرستند وطلب رحمت ومغفرت از برای او میکنند و هر قدر سعی در
علو صنع ان وخفة وزن ان وعظم خطّ او وطراز الواح او کردد نزد خداوند
محبوب تر است از دون او ولایق نیست که در حواشی ان نوشته شود مثل
انچه داب طلاب استّ که کتاب را از بهاء خود بیرون میبرند ومجمل قول
در این باب انکه هر کس در صقع خود لایق است که بیان او لیس کمثله
شیء باشد اکرچه فوق او بما لا نهایة ودون ان بما لا نهایة باشد و اذن
داده نشده بغیر خطّ (f. 121^b) حسن نوشتن اورا ورضای او در تلاوت او
است یا نظر بر او یا تفکر در او که کل منتهی بعمل بانچه خداوند در او
نازل فرموده شود زیرا که هیچ کلمه نزد هیچ نفسی نیست که مدد روح
ان بتلاوت او است وهر کس نظر در بهاء کلّ ان نماید وصلوات فرستد

باين قول اللهمّ صلّ على البيان ومن امن به فى كل شأن بالعزّة والجلال
وعذّب اللّهمّ من لم يؤمن به بالسطوة والعدال اداى حقوق كلمات ان
را نموده ذلك من فضل الله على عباده انه كان فضّالا غنيّا وكل بهاء بيان
من يظهره الله است كل رحمة از براى كسى كه ايمان باو اورد وكل
نقمت از براى كسيكه ايمان باو نياورد

Il serait inutile de multiplier ces extraits; les textes cités suffiront amplément pour donner une idée de l'intérêt de l'ouvrage aussi bien que de l'étrangeté du langage *bâby*. — L'Institut est redevable de ce précieux volume ainsi que des 3 autres manuscrits *bâbys* à M. Bezobrazoff.

2.

№ 440. $20^{1}/_{2} \times 12$. 85 f. 18 l. (longues de $5^{1}/_{2}$ c.).

Ce manuscrit, qui est comme le précédent sans titre, contient un autre ouvrage *bâby*. Il n'y a pas de division en chapitres ou paragraphes, de sorte qu'il est impossible de donner en peu de mots une idée précise du contenu. C'est un traité de polémique, qui sous forme de commentaire sur quelques versets d'un des livres sacrés de la secte et sur plusieurs passages du Coran et du Nouveau Testament tâche de prouver l'excellence de la nouvelle religion et son origine divine. On y remarque aussi quelques interprétations assez habiles de *hadîs* shiites, qui elles aussi sont invoquées en faveur du Bâb et de sa doctrine. L'ouvrage a été écrit sans doute après la mort du Bâb et la suppression de la révolte bâbyde et il présente un curieux spécimen de la théologie pour ainsi dire scientifique des bâbys. C'est à ce titre qu'il mérite bien une étude spéciale et je crois utile d'en donner ici-même quelques extraits. La langue du gros de l'ouvrage est le persan, que nous connaissons déjà. Les textes commentés sont en arabe et soulignés, mais ces lignes en rouge se trouvent aussi sans système visible sur beaucoup d'autres mots arabes et persans, choisis plus ou moins au hazard. Je possède moi-même un très-joli

exemplaire du même ouvrage. Dans cet exemplaire les textes commentés sont écrits en encre rouge. Je souslignerai donc seulement les passages écrits en rouge dans mon manuscrit, que je désignerai par la lettre R.

Voici les premières pages de l'ouvrage:

باسم ربّنا العلیّ الاعلی (f. 1^b)

الباب المذکور فی بیان انّ العباد لن یصلنّ [1]) الی شاطیٔ بحر العرفان
الّا بالانقطاع الصّرف عن کلّ من فی السموات و الارض فلتقدّسن انفسکم
یا اهل الارض لعلّ تصلنّ الی مقام الّذی قدّر الله لکم وتدخلنّ فی سرادق
الّذی [2]) جعله الله فی سماء البیان مرفوعا جوهر این باب انکه سالکین
سبل ایمان و طالبین کاؤس ایقان باید نفوس خود را از جمیع شئونات
عرضیّه پاك ومقدّس نمایند یعنی کوش را از استماع اقوال وقلب را از
ظنونات متعلّقه بسبحات جلال وروح را از تعلّق باسباب ظاهره وچشم را
از ملاحظه کلمات فانیه ومتوکّلاً علی الله ومتوسّلا الیه سالك شوند تا
انکه قابل تجلّیات اشراقات شموس علم وعرفان الهی شوند ومحلّ ظهورات
فیوضات (f. 2^a) غیب نامتناهی کردند زیرا که اکر عبد بخاهد که اقوال
واعمال وافعال عباد را از عالم وجاهل میزان معرفت حق و اولیای او
قرار دهد هرکز برضوان معرفت ربّ العزّة داخل نشود وبعیون علم
وحکمت سلطان احدیّت فائز نکردد و هرکز بسر منزل بقا نرسد واز جام
قرب ورضا مرزوق نکردد ناظر بایّام قبل شوید که چه قدر مردم از اعالی
وادانی که همیشه منتظر ظهورات احدیّه در هیاکل قدسیّه بودند بقسمیکه
در جمیع اوقات واوان مترصّد ومنتظر بودند و دعاها وتضرّعها مینمودند
که شاید نسیم رحمت الهی بوزیدن آید وجمال موعود از سرادق غیب
بعرصهٔ ظهور قدم کذارد وچون ابواب عنایت مفتوح میکردید وغمام

1) R. یصلوا. 2) Om. dans R.

مکرمت مرتفع وشمس غیب از افق قدرت ظاهر میشد جمیع تکذیب
مینمودند واز لقاء او که عین لقاء الله است احتراز میجستند چنانچه
تفصیل او در جمیع کتب ساوی[1] مذکور ومسطور است حال قدری تامّل
نمائید که سبب اعتراض ناس بعد از طلب واٰمال ایشان چه بود وبقسمی
هم اعتراض مینمودند که زبان وبیان وتقریر وتحریر همه از ذکر ان عاجز
وقاصر است واحدی از مظاهر قدسیّه ومطالع احدیّه ظاهر نشدند مکر
انکه باعتراض وانکار واحتجاج ناس مبتلا کشتند چنانچه میفرماید
یا حسرة علی العباد ما یاتیهم من رسول الّا کانوا به یستهزؤن ودر مقام
دیکر میفرماید (f. 2b) ولقد[2] همّت کلّ امّة برسولهم لیاخذوه ویجادلوا به
بالباطل لیدحضوا به الحق[3] وهم چنین کلمات منزله که از غمام قدرت
صمدانی[4] وسماء عزّت ربّانی نازل شده زیاده از حدّ احصا واحاطهٔ عباد
است واولو الافئده وصاحبان بصر را سورهٔ نوح[5] کفایت میکند قدری
در ان سورهٔ مبارکه تامّل فرمائید وبفطرت اصلی[6] تدبّر نمائید تا قدری
بر بدایع امور انبیا وردّ وتکذیب کلمات نفی اطّلاع یابید شاید که ناس
را از موطن غفلت نفسانی[7] باشیان وحدت ومعرفت الهی[8] پرواز دهید
واز زلال حکمت لا یزال واثمار شجرهٔ علم ذی الجلال مشروب ومرزوق
کردید که این است نصیب انفس مجرّده از مائده منزله قدسیّه باقیه
اکر بر ابتلای انبیا وعلّت وسبب اعتراضات عباد بر ان شموس هویّه
اکاه شوید بر اکثری از امور اطّلاع یابید ودیکر هر چه اعتراضات مردم
را بر مشارق شموس صفات بیشتر ملاحظه کنید در دین خود وامر الله

---

1) R. سماویّه.
2) R. om. لقد et lit plus bas وجادلوا.
3) Cf. Coran, 40,5.
4) R. l. صمدانیة et plus bas ربّانیّه.
5) R. هود.
6) R. اصلیّه.
7) R. نفسانیّه.
8) R. الهیّه. Je ne noterai plus de pareilles leçons.

محکم تر وراسخ تر شوید لهذا بعضی از حکایات انبیا مجملا در این الواح ذکر میشود تا معلوم ومبرهن اید که در جمیع اعصار واقران بر مظاهر قدرت و مطالع عزّت وارد میاوردند انچه را که قلم از ذکرش خجل و منفعل است شاید این اذکار سبب شود که بعضی از (f. 3ª) ناس از اعراض واعتراض علما وجهّال عصر مضطرب نشوند و بلکه بر ایقان واطمینان شان بیفزاید واز جملهٔ انبیاء نوح بود الخ

L'auteur rappèle l'histoire des prophètes Noë, Houd (f. 3ᵇ), Çâlih (ibid.), Abraham (f. 4ª), Moïse (ib.), pour prouver, que les porteurs de la révélation divine avaient toujours pour ennemis surtout les savants contemporains: ودر همهٔ اوقات سبب صدّ عباد ...... (f. 5ᵇ) ومنع ایشان از شاطی بحر احدیّه علمای عصر بودند که زمام ان مردم در کف کفایت ایشان[1] بود وایشان هم بعضی نظر بحبّ ریاست وبعضی از عدم علم ومعرفت ناس را منع مینمودند چنانچه همه انبیا باذن واجازهٔ علمای عصر سلسبیل شهادت را نوشیدند وباعلا افق عزّت پرواز نمودند چه ظلمها که از رؤسای عهد وعلمای عصر بر سلاطین وجود وجواهر مقصود وارد شد (f. 6ª) وباین ایّام محدوده فانیه قانع شدند واز ملك لا یفنی باز ماندند چنانچه چشم را از مشاهده انوار جمال محبوب بی نصیب نمودند وگوش را از بدایع نغمات ورقاء مقصود محروم ساختند این است که در جمیع کتب سماوی ذکر احوال علمای هر عصر شده چنانچه میفرماید یا اهل الکتاب لم تکفرون بایات الله وانتم تشهدون ودر جای دیگر میفرماید یا اهل الکتاب لم تلبسون الحق بالباطل و تکتمون الحق وانتم تعلمون ودر مقام دیگر میفرماید قل یا اهل الکتاب لم تصدّون عن سبیل الله واین معلوم است که اهل کتابیکه صد نمودند مردم را از صراط مستقیم علمای ان عهد بودند چنانچه اسم ورسم جمیع در کتب مذکور است واز

---

1) R. انها.

اکثر ایات واخبار مستفاد میشود لو انتم بطرف الله تنظرون پس قدری بدیدهٔ بصیرت الهی در افاق علم ربّانی وانفس کلمات تامّه صمدانی تعقّل فرمائید تا جمیع اسرار حکمت روحانی بی سبحات جلال از خلف سرادق فضل وافضال ظاهر وهویدا شود وکلیّه اعتراضات مردم واحتجاجات ایشان از عدم ادراك وعرفان حاصل شده مثلا بیاناتیکه طلعات جمال حق در علامت ظهور بعد فرمودند ان بیاناترا ادراك ننموده وبحقیقت ان واصل نشدند لهذا علم فساد بر افراختند (f. 6[b]) ورایات فتنه بر پا نمودند الخ

Ainsi les juifs n'ont pas reconnu Jésus pour le Messie promis par la Thorah; plus tard les savants chrétiens n'ont pas voulu voir dans Mohammed celui, dont la manifestation avait été annoncée par l'Evangile et précisément de la même façon ont agi encore plus tard les musulmans envers le Bâb. La cause principale était toujours la fausse interprétation des textes en question. On s'attachait au sens littéral, on demandait aux prophètes des miracles visibles à l'oeil corporel, on ne comprenait pas ou ne voulait pas comprendre les mystères occultes de la bonté divine et de ses manifestations les plus évidentes à l'esprit des vrais croyants, et on ajoutait foi aux arguments des „savants", toujours plus au moins intéressés à cacher la vérité: (f. 27[b]) ..... مردمانرا این است که در همه اعهاد واعصار اینکونه اعتراضات واختلافات در میان مردم بوده وهمیشه ایّام مشغول بزخارف قول میشدند که فلان علامت ظاهر نشد وفلان برهان باهر نیامد واین مرضها عارض نمیشد مکر انکه تمسّك بعلمای عصر می جستند در تصدیق وتکذیب این جواهر مجرّده وهیاکل الهیّه وایشان هم نظر باستغراق در شئونات نفسیّه واشتغال بامورات دنیه فانیه این شموس باقیه را مخالف علم وادراك ومعارض جهد واجتهاد (f. 28[a]) خود میدیدند ومعانی کلمات الهیّه واحادیث واخبار حروفات احدیّه را هم بر سبیل ظاهر بادراك خود معنی وبیان مینمودند لهذا خود وجمیع ناس را از نیسان فضل ورحمت ایزدی مایوس ومهجور نمودند با اینکه خود مذعن بودند ومقرّند بحدیث مشهور که میفرماید حدیثنا صعب مستصعب ودر

جای دیکر میفرماید انّ امرنا صعب مستصعب لا یحتمله الاّ ملك مقرّب او نبیّ مرسل او عبد امتحن الله قلبه للایمان ومسلم است نزد خود ایشان که هیچیك ازین ثلثه در حق ایشان صادق نیست دو قسم اوّل که واضح است واما ثالث هرکز از امتحانات الهی سالم نماندند ودر ظهور محك الهی جز غش از ایشان چیزی بظهور نرسید سبحان الله با وجود اقرار باین حدیث علمائی که در مسائل شرعیّه هنوز در ظنّ وشکّند چکونه در غوامض مسائل اصول الهیّه وجواهر اسرار کلمات قدسیّه اظهار علم مینمایند و میکویند فلان حدیث که از علائم ظهور قائم است هنوز ظاهر نشده با اینکه رایحهٔ از معانی احادیث[1] ابدا ادراك ننموده وغافل از اینکه جمیع علامات ظاهر شده وصراط امر کشیده کشت والمؤمنون (f. 28b) کالبرق علیه یمرّون وهم بظهور العلامة ینتظرون قل[2] یا ملأ الجهّال فانتظروا کما کان الذین من قبلکم لمن المنتظرین واکر از ایشان سؤال شود که از شرائط ظهور انبیای بعد که درکتب قبل است از جملهٔ انها علامات ظهور واشراق شمس محمّدیست چنانچه مذکور شد وبرحسب ظاهر هیچیك ظاهر نشد مع ذلك بچه دلیل وبرهان نصاری وامثال انها را رد مینمائید وحکم برکفر انها نموده اید چون عاجز از جواب میشوند تمسك باین نمایند که این کتب تحریف شده و من عند الله نبوده ونیست وحال انکه خود عبارات ایه شهادت میدهد از اینکه من عند الله است ومضمون همین ایه در قران هم موجود است لو انتم تعرفون وبا اینکه مقصود از تحریف را در اینمدت ادراك ننموده اند بلی در ایات منزله وکلمات مرایای احمدیّه ذکر تحریف غالین وتبدیل مستکبرین هست ولیکن در مواضع مخصوص ذکرشده واز انجمله حکایت ابن صوریّا است که در وقتیکه اهل خیبر در حکم قصاص زنای محصن ومحصنه از نقطهٔ فرقان سؤال نمودند

---

1) R. ajoute را. 2) R. om.

انحضرت فرمودند که حکم خدا رجمست وایشان انکار نمودند که در توریة
چنین حکمی نیست حضرت (f. 29a) فرمود که از علمای خود که را مسلّم
وکلام اورا مصدّقید ابن صوریّا را قبول نمودند وحضرت اورا احضار نموده
فرمود اقسمك بالله الذی فلق لکم البحر وانزل علیکم المنّ وظلّل لکم
الغمام وانجیکم من الفرعون وملائه وفضّلکم علی الناس بان تذکر لنا ما
حکم به موسی فی قصاص الزانی المحصن والزانیة المحصنة که مضمون ان
اینست که انحضرت ابن صوریّا را باین قسمهای مؤکّد قسم دادند که در
توراة حکم قصاص در زنای محصن چه نازل شده عرض نمود یا محمّد رجمست
انحضرت فرمود پس چرا اینحکم میان یهود منسوخ شده ومجری نیست
عرض نمود پس چون بخت النصر بیت المقدس را بسوخت وجمیع یهود را
بقتل رساند ودیگر یهودی در ارض باقی نماند الّا معدودی قلیل وعلمای
انعصر بقلّت یهود وکثرت عمالقه بمشاوره جمع شدند که اگر موافق حکم
توراة عمل شود انچه از دست بخت النصر نجات یافتند بحکم کتاب مقتول
میشوند وباین مصالح حکم قتل را از میان بالمرّه برداشتند باری در این
بین جبرائیل بر قلب منیرش نازل شد واین ایه را عرض نمود یحرّفون
الکلم من بعد مواضعه این یك موضع (f. 29b) که ذکر شد ودر این مقام
مقصود از تحریف نه چنانست که این همج رعاع فهم نموده اند چنانچه بعضی
میکویند که علمای یهود ونصاری ایاتی را که در وصف طلعة محمّدیّه بود از
کتاب محو نمودند ومخالف انرا ثبت کردند اینقول نهایت بی معنی وبی
اصل است ایا میشود کسی که معتقد بکتابی کشته ومن عند الله دانسته
اورا محو نماید واز این کذشته توراة در همه روی ارض بود منحصر بمکّه
ومدینه نبود که بتوانند تغییر دهند ویا تبدیل نمایند بلکه مقصود از
تحریف همین است که الیوم جمیع علمای فرقانی بان مشغولند وان تفسیر
ومعنی نمودن کتاب است بهوا [1] ومیل خود وچون یهود در زمان انحضرت

1) R. بر هوی.

ایات[1]) را که مدلّ بر ظهور انحضرت بود بهوای خود تفسیر نمودند وببیان
انحضرت راضی نشدند لهذا حکم تحریف در بارهٔ انها صدور یافت چنانچه
الیوم مشهود است که چگونه تحریف نمودند امت فرقان ایات کتاب
وعلامات ظهور را بمیل وهوای خود تفسیر مینمایند چنانچه مشهود است
ودر مقام دیگر میفرماید وکان فریق منهم یسمعون کلام الله ثم یحرّفونه
من بعد ما عقلوه وهم یعلمون واین ایه هم مدلّ است بر تحریف معانی
کلام الهی نه در محو (f. 30a) کلمات ظاهری چنانچه از ایه مستفاد میشود
وعقول مستقیم هم ادراك مینماید ودر موضع دیگر میفرماید فویل للذین
یکتبون الکتاب بایدیهم ثم یقولون هذا من عند الله لیشروا[2]) به ثمنا قلیلا
الا اخر الآیة واین ایه در شان علمای یهود وبزرکان ایشان نازلشده که
انعلما بواسطهٔ استرضای خاطر اغنیا واستجلا بزخارف[3]) دنیا واظهار غل
وکفر الواحی چند بر ردّ انحضرت نوشتند وبدلایلی چند مستدلّ شدند که
ذکر انها جایز نه ونسبت ادلّهای خود راکه از اسفار توراة مستفاد کشته
چنانچه الیوم مشاهده میشود که چه مقدار[4]) بر این امر بدیع علمای جاهل
عصر نوشته اند وکمان نموده اند که این مفتریات مطابق ایات کتاب
وموافق کلمات اولو الألباب است باری مقصود از این اذکار این بود که
اکر بکویند این علائم مذکوره را که در[5]) انجیل ذکر شد تحریف یافته
وردّ نمایند ومتمسّك بایات واخبار شوند مطّلع باشید که کذب محض
وافترای صرف است بلی ذکر تحریف باین معنی که ذکر شد در اماکن
مشخّصه هست چنانچه بعضی از ان را ذکر نمودیم تا معلوم ومبرهن شود
بر هر ذی بصری که احاطه علوم ظاهری هم نزد بعضی (f. 30b) از امیّین
الهی هست دیگر معارضین باینخیال نیفتند ومعارضه ننمایند که فلان ایه
دلیل بر تحریف است واین اصحاب از عدم اطّلاع ذکر اینمراتب

1) R. ajoute تورية. 2) R. لیشتروا.
3) Lis. avec R. واستجلاب زخارف. 4) ajoute ردّ. 5) R. از.

ومطالب را نموده اند ودیکر انکه اکثر ایات که مشعر بر تحریف است
در بارۀ یهود نازل شده لو انتم فی جزائر علم الفرقان تبحرون اکرچه از
بعضی حمقای ارض شنیده شد که انجیل سماوی در دست نصاری نیست
وباسمان رفته و دیکر غافل از اینکه از همین قول نسبت کمال ظلم وجبر
برای حضرت باری جل وعزّ ثابت میشود زیرا که بعد از انکه شمس
جمال عیسی از میان قوم غائب شد وبفلك چهارم ارتقی فرمود وکتاب
حق جلّ ذکره که اعظم برهان او است میان خلق او او هم غائب شود
دیکر ان خلق از زمان عیسی تا زمان اشتراق شمس محمّدی بچه متمسّکند
وبکدام امر مامور ودیکر چکونه مورد انتقام منتقم حقیقی می شوند ومحلّ
نزول عذاب وسیاط سلطان معنوی میکردند از همه کذشته انقطاع فیض
فیّاض وانسداد باب رحمت سلطان ایجاد لازم میاید فنعوذ بالله عمّا یظنّون
العباد فی حقّه فتعالی عمّا هم یعرفون الخ

Au fol. 74[a] nous lisons ce qui suit: واز جمله ادلّه بر اثبات این
امر انکه در هر عهد وعصر که غیب هویّه در هیکل بشریّه ظاهر میشد
بعضی از مردمیکه معروف نبوده اند وعلاقه بدنیا وجهتی نداشته اند
بضیاء شمس نبوّت مستضیء وبانوار قمر هدایت مهتدی میشدند وبلقاء الله
فائز میکشتند لهذا این بود که علمای عصر واغنیای عهد استهزا مینمودند
چنانچه از لسان انکمراهان میفرماید فقال الملأ الذین کفروا من (f. 74[b])
قومه ما نریك الا بشرا مثلنا وما نریك اتبعك الا الذینهم اراذلنا
بادی الرای وما نری لکم علینا من فضل بل نظنکم کاذبین اعتراض
مینمودند وبان مظاهر قدسی میکفتند که متابعت شما نکرد مکر از اراذل
ما که اعتنائی بشان انها نیست که مقصودیشان این بود که علما واغنیا
ومعارف قوم بشما ایمان نیاوردند وباین دلیل وامثال او استدلال بر
بطلان من له الحق مینمودند و امّا در اینظهور کبری وسلطنت عظمی

جمعی از علمای راشدین وفضلای کاملین وفقهای بالغین ازکأس قرب
و وصال مشروب شدند وبعنایت عظمی فائز کشتند واز کون و امکان
در سبیل جانان کذشتند وبعضی از اسامی انها ذکر میشود که شاید سبب
استقامت انفس مضطربه ونفوس غیر مطمئنّه شود از ان جمله جناب
ملّا حسین[1]) است که محلّ اشراق شمس ظهور شدند لولاه ما استوی الله
علی عرش رحمانیّته و ما استقرّ علی کرسیّ صمدانیّته وجناب اقاسید یحیی
که وحید عصر خود وفرید زمان خود بودند وملّا محمّد علی زنجانی وملّا علی
بستامی وملّا سعید بارفروشی وملّا نعمت الله مازندرانی وملّا یوسف
اردبیلی وملّا مهدی خوئی واقا سید حسین ترشیزی وملّا مهدی کندی
وبرادر او ملّا باقر وملّا عبد الخالق یزدی وملّا علی برقانی و امثال
ذلك (f. 75ª) که قریب چهار صد نفر بودند که اسامی جمیع در لوح محفوظ
الهی ثبت شده همه اینها مهتدی ومقر ومذعن کشتند برای انشمس
ظهور بقسمیکه اکثری از مال وعیال کذشتند وبرضای ذو الجلال پیوستند
واز سر جان برای جانان بر خاستند وانفاق نمودند بجمیع انچه مرزوق
کشته بودند بقسمیکه سینه‌ها شان محلّ تیرهای مخالفین کشت وسرها شان
زینت سنان مشرکین چنانچه ارضی نماند مکر انکه از دم ان ارواح مجرّده
مشروب شد وسیفی نماند مکر انکه بکردنها شان ممسوح کشت ودلیل بر
صدق قولشان فعلشان پس ایا شهادت این نفوس قدسیّه که باینطریق
جان در راه دوست دادند که همهٔ عالم از ایثار دل وجانشان متحیّر
کشتند کفایت نمیکند برای این عبادی که هستند وانکار بعضی عباد که
دین را بدرهمی دادند وبقا را بفنا تبدیل نمودند وکوثر قرب را

1) C'est évidemment le Moulla Houssein-Boushrewyèh de M. de Gobineau, p. 136 sqq. Les autres noms de cette liste des héros du Bâbisme se retrouvent également presque tous dans l'ouvrage du savant diplomate français.

بچشمه‌های شور معاوضه کردند وبجز اخذ اموال ناس مرادی نجویند چنانچه
مشاهده میشود که کلّ بزخارف دنیا مشغول شده اند واز ربّ اعلا دور
مانده حال انصاف دهید که شهادت اینها مقبول ومسموع است که قولشان
وفعلشان موافق وظاهر وباطنشان مطابق بنحویکه تاهت العقول فی اف[illegible]هم
(f. 75[b]) وتحیّرت النفوس فی اصطبارهم وبما حملت اجسادهم و یا شهادت
این معرضین که بجز هوای نفس نَفَسی بر نیارند واز قفس ظنونات باطله
نجاتی نیافته اند ودر یوم سر از فراش بر ندارند مگر چون خفاش ظلمانی
در طلب دنیای فانی کوشند ودر لیل راحت نجویند [1]) مگر در تدبیرات
امورات دانی کوشند بتدبیر نفسانی مشغول کشته واز تقدیر الهی غافل
شده اند روز بجان در تلاش معاشند وشب در تزیین اسباب فراش ایا
در هیچ شرع [2]) وملّتی جایز است که باعراض این نفوس محدوده متمسك
شوند واز اقبال وتصدیق نفوسیکه از جان ومال واسم ورسم وننك ونام
در رضای حقّ کذشتند اغفال نمایند ایا نبود که از قبل امر سیّد الشهدا
را اعظم امور واکبر دلیل بر حقیّت انحضرت میشمردند ومیکفتند در عالم
چنین امری اتفاق نیفتاده وحقّی باین استقامت وظهور ظاهر نشده با اینکه
امر انحضرت از صبح تا ظهر بیشتر امتداد نیافت ولیکن این انوار مقدّسه
هیجده سنه میکذرد که بلایا از جمیع جهات بمثل باران بر انها بارید وبچه
عشق وحبّ ومحبّت وذوق که جان را یکان در سبیل سبحان انفاق نمودند
چنانچه بر همه واضح ومبرهن است با وجود این چکونه این امر را سهل
شمرند ایا در هیچ عصر چنین امر خطیری ظاهر شده وایا اکر این اصحاب
(f. 76[a]) مجاهد فی الله نباشند دیکر که مجاهد خاهد بود وایا اینها طالب
عزّت ومکنت وثروت بودند ویا مقصودی جز رضای حق داشتند واکر این
همه اصحاب با این اثار عجیبه وافعال غریبه باطل باشند دیکر که سزاوار

---

1) R. نشوند.   2) R. شرعی.

است که دعوی حق نماید قسم بخدا [1]) همین فعلشان برای جمیع من علی الارض حجّت کافی و دلیل وافی است لو کان الناس فی اسرار الامر یتفکّرون وسیعلم الذین ظلموا ایّ منقلب ینقلبون . . . .

. . . .

. . . . (f. 76^b) و دلیل و برهان دیکر که چون شمس بین دلائل مشرق است استقامت ان جمال ازلی است بر امر الهی با اینکه در سنّ شباب بودند وامریکه مخالف کل اهل الارض از وضیع وشریف وغنی وفقیر وعزیز وذلیل وسلطان ورعیّت بود با وجود این قیام بر ان امر فرمود چنانچه کل استماع نمودند واز هیچ کس و هیچ نفس خوف ننمودند واعتنا نفرمودند ایا میشود این بغیر امر الهی ومشیّت مثبته ربّانی قسم بخدا که اکر کسی فکر وخیال چنین امری نماید فی الفور هلاك شود واکر قلبهای عالم را در قلبش جا دهی باز جسارت (f. 77^a) بر چنین مهم ننماید مکر باذن الهی باشد و قلبش متّصل بفیوضات رحمانی ونفسش مطمئن بعنایت ربّانی ایا این را بچه حمل میکنند ایا بجنون نسبت میدهند چنانچه بانبیاء قبل دادند و یا میکویند برای ریاست ظاهره وجمع زخارف دنیای فانیه این امور را متعرّض شده اند سبحان الله در اوّل از کتب خود که اورا قیّوم اسماء نامیده [2]) واوّل واعظم واکبر جمیع کتب است اخبار از شهادت خود میدهند ودر مقامی این ایه را ذکر فرموده اند یا بقیّة الله قد فدیت بکلّی لك ورضیت السبّ فی سبیلك وما تمنّیت الّا القتل فی محبّتك وکفی بالله العلی معتصما قدیمًا وهمچنین در تفسیرها تمنّای شهادت خود را نموده اند کانّی سمعت منادیا ینادی فی سرّی قد

---

1) = وایم الله.

2) Ce passage est très-important, parce qu'il nous donne le nom authentique d'un des ouvrages fondamentaux de la secte. Il s'agit maintenant de retrouver ce passage dans les manuscrits bâbys connus jusqu'ici.

احبّ الاشياء اليك للقتل [1]) فی سبیل الله کما فدی الحسین علیه السلام
فی سبیلی ولولا کنت ناظرا بذلك السرّ الواقع فوالذی نفسی بیده
لو اجتمعوا ملوك الارض لن یقدروا ان یاخذوا منّی حرفا فکیف عبید
الذی لیس لهم شان بذلك وانّهم مطرودون الی ان قال لیعلم الکل
مقام صبری ورضائی وفدائی فی سبیل الله ایا صاحب این بیان را
میتوان نسبت داد که بر غیر صراط الهی مشی مینماید و یا بغیر رضای
او امری طلب نموده ودر همین ایه نسیم انقطاعی مکنون شده که (f. 77b)
اکر بوزد جمیع هیاکل وجود بان را انفاق نمایند واذروان [2]) در کذرند
حال ملاحظه نمائید که چه قدر ناس نسناسند وبغایت [3]) حق ناسپاس که
چشم از جمیع اینها پوشیده اند و بعقب مرداری چند که از بطنشان
افغان مال مسلمانان میاید میدوند وبا وجود این چه نسبتهای غیر لایقه
که بمطالع قدسیّه میدهند کذلك نذکر بما اکتسبت ایدی الذینهم کفروا
واعرضوا عن لقاء الله [4]) فی یوم القیمة وعذّبهم الله بنار شرکهم واعدّ لهم
فی الاخرة عذابا تحرق به اجسادهم وارواحهم ذلك بانهم قالوا ان الله
لم یکن قادرا علی شیء وکانت ایداه (sic) عن الفضل مغلولا واستقامت
بر امر حجتی است بزرك و برهانیست عظیم چنانچه خاتم انبیا فرمودند
شیبتنی الایتین یعنی پیر نمود مرا دو ایه که هر دو مشعر بر استقامت
بر امر الهی است چنانچه میفرماید فاستقم کما امرت حال ملاحظه فرمائید
که این سدرهٔ رضوان سبحانی در اوّل جوانی چکونه تبلیغ امر الله فرمود
وچه قدر استقامت از انجمال احدیّه ظاهر شد که جمیع من علی الارض
بر منعش اقدام نمودند حاصلی نبخشید انچه ایذا بر ان سدره طوبی وارد

1) R. om. 2) ? R. وازروان. 3) R. وبعنایت.
4) J'ai ajouté ce mot d'après R.

میامد [1] شوقش بیشتر ونار حبّش مشتعل تر میشد چنانچه این فقرات واضحست واحدی انکار ندارد تا انکه بالاخره جان را در باخت وبرفیق اعلا شتافت الخ . . . .

(f. 78[b]) . . . خدای واحد شاهد است که اگر فی الجملة تفکر نمائید علاوه بر همهٔ این مطالب مقرّره ودلائل مذکوره همین رد وسبّ ولعن اهل ارض بر این فوارس میدان تسلیم وانقطاع اعظم دلیل (f. 79[a]) واکبر حجّت بر حقیّت ایشان است ودر هر ان که تفکّر در اعتراضات جمیع مردم از علما وفضلا وجهّال فرمائی در این امر محکم تر وراسخ تر وثابت تر میشوی زیرا که جمیع انچه واقع شده از قبل معادن علم لدنی ومواقع احکام ازلی خبر داده اند اگرچه این بنده اراده ذکر احادیث قبل را نداشتم ولیکن نظر به محبّت انجناب چند روایتی که مناسب اینمقام است ذکر مینمایم با اینکه فی الحقیقه احتیاج نیست زیرا که انچه ذکر شده جمیع ارض ومن علیها را کافی است وفی الحقیقه جمیع کتب واسرار [2] در این مختصر ذکر شده بقسمیکه اگر کسی قدری تامّل نماید جمیع اسرار کلمات الهی وامور ظاهره از انسلطان حقیقی را از انچه شده ادراك مینماید ولیکن چون همهٔ ناس بر یك شان ویك مقام نیستند لهذا چند حدیثی ذکر مینمایم تا سبب استقامت انفس متزلزله شود واطمینان عقول مضطربه گردد وهمچنین حجّت الهی بر اعالی وادانی عباد تامّ وکامل گردد واز جمله احادیث این است که میفرماید اذا ظهرت رایة الحق لعنها اهل الشرق والغرب حال باید قدری از صهبای انقطاع نوشید وبر رفرف امتناع مقر گزید وتفکّر ساعة خیر من عبادة سبعین سنة را منظور داشته که اخر (f. 79[b]) سبب این امر شنیع چه میشود که جمیع مردم با اظهار حبّ وطلب حقّ بعد از ظهور اهل حقّ را لعن نمایند چنانچه مستفاد از حدیث میشود واین واضح است که سبب نسخ قواعد ورسوم وعادات واداب

---

1) R. .می اوردند 2) R. ajoute .ان

است که همهٔ ناس بان محدود کشته اند والّا اکر جمال رحمن بر همان
رسوم و اداب حرکت نماید وتصدیق کند مردم را در انچه بان مشغولند
دیکر چرا اینهمه اختلافات وفساد در ملك ظاهر میشود ومصدق ومثبت
اینحدیث شریف قوله تعالی یوم یدع الداع الی شیئ نکر باری چون
منادی احدیّه از ورای حجبات قدسیّه مردم را بانقطاع تمام میخاند از انچه
که در دست دارند واین ندای الهی چون مخالف هوا است لهذا اینهمه
افتتان وامتحان رو میدهد وحال مردم را ملاحظه نما که هیچ ذکر این
احادیث محکمه را که جمیع ظاهر شده نمینمایند ولیکن ان احادیثی را که
صحّت وسقم ان معلوم نیست تمسك بانها جسته اند که چرا ظاهر نشد
وحال انکه انچه را هم که تعقّل ننموده اند ظاهر شد وباهر کشت واثار
وعلامات حق بمثل شمس در وسط سما لائح مع ذلك عباد در تیه جهل
ونادانی سرکردان مانده اند با اینکه چه قدر از ایات فرقانیّه وروایات
محقّقه (f. 80ᵃ) که جمیع دالّ است بر شرع وحکم جدید وامر بدیع باز
منتظرند که طلعهٔ موعود بر شریعت فرقان حکم فرماید چنانچه یهود
ونصاری همین حرف را میکویند واز جمله کلمات مدلّه بر شرع جدید
وامر بدیع فقرات دعای ندبه است که میفرماید این المدّخر لتجدید
الفرایض والسنن واین المتخیّر لاعادة الملّة والشریعة ودر زیارت جامع
میفرماید السلام علی حق الجدید سئل ابو عبد الله عن سیرة المهدی کیف
سیرته قال یصنع ما صنع رسول الله ویهدم ما کان قبله کما هدم رسول الله
امر الجاهلیّة حال ملاحظه فرمائید که با وجود امثال این روایات چه
استدلالها بر عدم تغییر احکام مینمایند وبااینکه مقصود از ظهور تغییر
وتبدیل است در ارکان عالم سرّا وجهرا وظاهرا وباطنا چه اکر بهیچ وجه
امورات ارض تغییر نیابد ظهور مظاهر کلّیّه لغو خاهد بود وبا اینکه در
عوالم که از کتب مشهوره معتبره است میفرماید یظهر من بنی هاشم
صبیّ ذو کتاب واحکام جدید الی ان قال واکثر اعدائه العلماء در

مقامی دیکر از صادق ابن محمد ذکر مینماید که فرمودند و لقد یظهر صبیّ من بنی هاشم ویامر الناس ببیعة[1] و هو ذو کتاب یبایع الناس بکتاب جدید علی العرب شدید فان سمعتم منه شیئا فاسرعوا الیه خوب وصیّت ائمّهٔ دین وسرج یقین را عمل نمودند با اینکه میفرماید اکر شنیدید جوانی از بنی هاشم (f. 80^b) ظاهر شد و میخواند مردم را بکتاب جدید الهی واحکام بدیع ربّانی بشتابید بسوی او مع ذلك جمیع حکم کفر و خروج از ایمان بان سیّد امکان دادند و نرفتند بسوی ان نور هاشمی و ظهور سبحانی مکر با شمشیرهای کشیده وقلبهای پرکینه و دیکر ملاحظهٔ عداوت علما نمائید که بچه صریحی در کتب مذکور است و با وجود همهٔ این احادیث ظاهرهٔ مدلّه و اشارات و اضحهٔ محقّقه جمیع ناس از جوهر صافی معرفت و بیان معرض شده و بمظاهر ضلالت و طغیان اقبال نموده و با این روایات وارده وکلمات نازله میکویند انچه نفسشان بان مائل است و اکر جوهر حق بیانی بفرماید که مخالف نفس و هوای این کروه واقع شود فی الفور تکفیر نمایند و میکویند این مخالف قول ائمّه دین وانوار مبین است ودر شرع متین چنین امری وحکمی صادر نشده چنانچه الیوم امثال این سخنهای بیفائده از این هیاکل فانیه ظاهر شده و میشود حال این روایت را ملاحظه نمائید که چکونه از قبل جمیع امورات را اخبار فرموده اند در اربعین ذکر فرموده یظهر من بنی هاشم صبیّ ذو احکام جدید فیدعو الناس و لم یجبه احد و اکثر اعدائه العلماء فاذا حکم بشئ لم یطیعوه فیقولون هذا خلاف ما عندنا من ائمّة الدین الی اخر (f. 81^a) الحدیث چنانچه الیوم جمیع همین کلمات را اعاده مینمایند و شاعر بر این نشده که ان حضرت بر عرش بفعل ما یشاء جالسند وبر کرسی یحکم ما یرید ساکن وهیچ ادراکی سبقت نیابد بر کیفیت ظهور او وهیچ عرفانی احاطه

1) Lis. avec R. ببيعته.

ننمايند بر كميّت امر او وجميع قولها بتصديق او منوط است وتمام امور
بامر او محتاج وما سواى او بامر او مخلوقند وبحكم او موجود واوست مظهر
اسرار الهى و مبيّن حكمتهاى غيب صمدانى چنانچه در بحار الانوار وعوالم
و ينبوع از صادق بن محمد وارد شده كه فرمود العلم سبعة وعشرون حرفا
فجميع ما جائت به الرسل حرفان ولم يعرف الناس حتى اليوم بغير الحرفين
فاذا قام قائمنا اخرج الخمسة والعشرون حرفا الخ . . . .
(f. 84a) . . . ملاحظه فرمائيد كه در اخبار سنهٔ ظهور ان هويّه نور را هم
ذكر فرموده اند ومع ذلك شاعر نشده اند ودر نَفَسى از هواى نفس منقطع
نكشته اند فى حديث المفضّل سئل عن الصادق فكيف يا مولاى فى ظهوره
فقال فى سنة الستّين يظهر امره ويعلو ذكره بارى تحيّر است از اين
عباديكه چكونه با اين اشارات واضحه لائحه از حق احتراز نموده اند مثلا
ذكر حزن وسجن وابتلا كه بر ان خلاصهٔ فطرت (f. 84b) الهى وارد شد
در اخبار قبل ذكر شده فى البحار انّ فى قائمنا اربع علامات من اربعة
نبىّ موسى وعيسى و يوسف ومحمّد امّا العلامة من موسى الخوف والانتظار
واما العلامة من عيسى ما قالوا فى حقّه والعلامة من يوسف السجن
والتقية والعلامة من محمّد يظهر باثار مثل قران با اين حديث با اين
محكمى كه جميع امورات را مطابق انچه واقع شده ذكر فرموده اند مع
ذلك احدى متنبّه نشده وكمان ندارم كه بعدهم متنبّه شوند الّا من شاء[1]
ربّك انّ الله مسمع من يشاء وما انا بمسمع من فى القبور وبر انجناب
معلوم بوده كه اطيار هويّه وحمامات ازليّه را دو بيان است بيانى بر حسب
ظاهر بى رمز ونقاب وحجاب فرموده وميفرمايند تا سراجى باشد هدايت

1) Ajouté d'après R.

کننده و نوری راه نماینده تا سالکین را بمعارج قدس رساند و طالبین را
به بساط انس کشاند چنانچه مذکور شد از روایات مکشوفه و ایات واضحه
و بیاناتی با حجاب و ستر فرموده و میفرمایند تا مغلّین انچه در قلب
پنهان نموده اند ظاهر شود وحقایقشان باهر کردد اینست که صادق ابن
محمد میفرماید و الله لیمحصنّ و الله لیغربلنّ اینست میزان الهی ومحك
صمدانی که عباد خود را بان امتحان میفرماید واحدی پی بمعانی این
بیانات نبرده مکر قلوب مطمئنّه و نفوس (f. 85a) مرضیّه و افئدهٔ مجرّده
و مقصود در امثال این کونه بیانات معانی ظاهریّه که مردم ادراك
مینمایند نبوده و نیست این است که میفرماید لکلّ علم سبعون وجها
و لیس بین الناس الّا واحد واذا قام القائم یثبت باقی الوجوه بین
الناس وایضا قال نحن نتکلّم بکلمة و نرید منها احدی وسبعین وجها ولنا
لکلّ منها المخرج باری ذکر این مراتب برای ان است که از بعضی
روایات وبیانات که در عالم ملك اثار ان ظاهر نشده مضطرب نشوند
وحمل بر عدم ادراك خود نمایند نه بر عدم ظهور معانی حدیث زیرا که نزد
این عباد معلوم نیست که مقصود ائمّهٔ دین چه بوده چنانچه از حدیث
مستفاد میشود پس باید عباد باین کونه عبارات خود را از فیوضات ممنوع
نسازند واز اهلش سؤال نمایند تا اسرار مستوره بلا حجاب ظاهر و واضح
شود و لیکن احدی از اهل مشاهده نمیشود که طالب حق باشد تا انکه در
مسائل غامضه رجوع بمظاهر احدیّه نماید کلّ در ارض نسیان ساکن وباهل
بغی و طغیان متبّع ولکن الله یفعل بهم کما هم یعملون وینسهم کما نسوا
لقائه فی ایّامه وکذلك قضی علی الذین کفروا و یقضی علی الذینهم کانوا
بایاته یجحدون واختم القول بقوله تعالی و من یعش عن ذکر الرحمن نقیّض
له شیطانا فهو له قرین فمن اعرض عن ذکری فانّ له معیشة ضنکا وکذلك

*قول الله (1 من قبل ان كنتم تعقلون المنزل من الباء و الهاء و السلام

على من سمع نغمة الورقاء فى سدرة المنتهى فسبحان ربّنا الاعلى ١٥٢ (2

Le manuscrit est écrit en caractères *naskhi*. — Je ne voudrais pas finir cette notice sans rendre hommage au zèle intelligent de nos agents diplomatiques en Perse, auxquels nous devons *tous* les manuscrits bâbys se trouvant à St.-Pétersbourg. En tirant ces trésors de leurs cachettes, ils ont rendu un véritable service à la science et nous avons pleinement le droit d'espérer que ce ne sera pas le dernier. Nous disposons maintenant en tout de 9 manuscrits bâbys contenant 6 ouvrages différents: L'institut des langues orientales en possède 4, savoir 1) le „Tefsîr Sourat Yousuf", 2) le recueil de lettres, dont j'ai donné la description dans le 1er vol. des „Collections scientifiques" et les 2 manuscrits arabe-persans que je viens de décrire, c'est-à-dire 3) le commentaire sur le livre des préceptes et 4) le traité polémique. Le Musée asiatique de l'Académie des Sciences possède 5) un exemplaire incomplet du commentaire du livre des préceptes. La Bibl. Impériale Publique possède 6) un soi-disant Coran des Bâbys, découvert par M. de Khanikoff, dont on trouve la description dans les Mélanges asiatiques t. V, 224 sqq. et 279—89. Moi-même enfin, j'en possède trois: 7) Un superbe exemplaire du تفسير سورة يوسف, copié sur un exemplaire, qui se trouve dans la bibliothèque du prince Ali Kouli Mirza Itizad-as-Selténé (اعتضاد السلطنة). C'est à l'amitié obligeante de M. Jean Grigorowitch, premier drogman de la légation de Russie à Téhéran, que je dois ce précieux manuscrit. Il me permettra de lui en exprimer ici ma plus profonde reconnaissance. Le manuscrit présente plusieurs traits importants et caractéristiques, omis ou dénaturés dans l'exemplaire de l'Institut, et j'en donnerai peut-être sous peu une description détaillée. 8) Un très-joli exemplaire du traité de polémique dont il a été question tout à l'heure et 9) Un très-joli exemplaire d'un livre de prières bâbyes encore inconnu, que j'espère pouvoir faire connaître au monde savant, l'occasion donnée. Les deux

1) R. seulement نزّل.

2) Ces 3 chiffres se trouvent aussi à la fin de R.

derniers manuscrits m'ont été offerts par M. Vladimir Ignatieff, secrétaire-drogman au consulat d'Astrabâd, mon ancien élève, qui par ce cadeau m'a donné une preuve très-précieuse de son attachement et de son amitié.

HISTOIRE.

3.

№ 258. $33^{1}/_{2}\times 20$ centim. 502 f. 29 l. (longues de 13 cent.).

تاریخ طبری

La traduction persane de **Bal'ami**, continuée d'une manière fort abrégée jusqu'à Mostazhir billah. Cet ex. est divisé en 2 parties, dont la première, l'histoire antéislamite, finit au f. 208^{a} et la 2° commence au f. 222^{b}. Les f.f. 209—221 contiennent des tables chronologiques et généalogiques des dynasties anciennes et musulmanes. Sont mentionnées les dynasties des Omeyyades, des Abbasides (jusqu'à المتقی بامر الله), des Samanides, des Bouïdes, des Ghaznévides, des Seldjoukides, des Khorezmshahs et des Ismaéliens (jusqu'à خورشاه déposé par Houlagou en 655). La courte préface est celle qui commence par les mots سپاس و آفرین مر خدای کامکار و کامران را et qui a été imprimée par *Kosegarten*, Taberistanensis etc. Annales, I, p. XII. Bel exemplaire, parfaitement conservé, copié en 997; caractères *naskhi*. — Bibl. Italinski.

4.

№ 419. 36×24. 406 f. 30 l. (longues de $16^{1}/_{2}$ c.)

La **même**, sans division en 2 parties et sans les tables chronologiques, mais continuée également jusqu'à Mostazhir. Même préface que dans l'exemplaire précédent. Pour la littérature cf. Rieu, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum I, p. 68—71. — Copié en 1018 par محمد بن دوست بن موتمر(?) جمعه. Manuscrit fatigué. — Don du Général de Kaufmann.

5.

№ 268. 24½×17. 356 f. 27 l. (longues de 10½ c.).

تجزية الامصار وتزجية الاعصار

L'histoire des Mongols par **Khodja Abdallah b. Fadlallah** (Shirâzi) plus connue sous le titre de Târîkh-i-Waççâf, composée c. 712. Cf. Rieu, I, 161—163. Notre copie mérite quelque attention, car elle a été exécutée en 1115 par حسين بن محمد النظمى الشهير بنظمى زاده. Nazmizâdeh est, comme on sait, l'auteur d'un glossaire des mots difficiles du Târîkh-i-Waççâf et d'un commentaire très-détaillé sur le même ouvrage. On en trouve des exx. à Vienne; v. Flügel, Wiener Hdschr. I, p. 109—110 et II, 185—187. Les premiers f.f. de notre mscr. sont malheureusement en partie brûlés. Le texte est précédé par une table très-détaillée des matières. Les 5 parties مجلد commencent aux f.f. 1^b, 78^b, 136^b, 211^b, 292^a. Caractères *naskhi*, très-lisibles; beaucoup de voyelles et de gloses.

6.

№ 260. 25×17. 254 f. 21 l. (longues de 10½ c.).

تاريخ گزيده

Composée en 730 par **Hamdallah Mustaoufi Qazwîni** † 750. Cf. Rieu, I, 80—82. Il manque un ou deux f.f. au commencement de cet excellent manuscrit, de sorte que les premiers mots sont والمرسلين اكمل علماء المتقدمين والمتاخرين افضل حكماء الاولين والاخرين بانى الخيرات واضع المبرات فضل الله. La فاتحه commence au f. 4^b, les six chapitres aux f.f. 5^a, 25^a, 40^b, 122^a, 202^b, 237^a et la خاتمه au f. 254^a. Notre manuscrit ne contient pas l'histoire des Muzaffarides du Kirman, qui se trouve dans le mscr. Add. 22,693 du Br. Mus. Copié en 855. — Bibl. Suchtelen.

7.

№ 273. 29×20. 489 f. 25 l. (longues de 12 c.).

Ce manuscrit, sans titre, contient une histoire universelle. Le baron Desmaison a cru pouvoir l'attribuer à **Hâfiz-i-Abrou** et

a inscrit au f. 1[a] les mots زبدة التواريخ لنور الدين لطف الله الهروى ابن عبد الله الشهير بحافظ ابرو المتوفى سنه ۸۳۴. Nous verrons tout à l'heure que le baron ne s'est trompé qu'en partie, mais des circonstances particulières nous contraignent à entrer en beaucoup de détails.

Le زبدة التواريخ de Hâfiz-i-Abrou est, comme chacun le sait, un ouvrage non seulement très-précieux, mais aussi fort rare. „Le seul exemplaire complet“, dit M. Rieu I, 422, „se trouve dans le Musée [asiatique] de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg“. Je regrette d'avoir à corriger cette erreur involontaire du savant auteur du „Catalogue of the persian manuscripts of the Br. Mus.“ — Un exemplaire complet du *Zubdat-al-tawârîkh* est encore à trouver; *à St. Pétersbourg il n'y en a point*. La légende de son existence à Pétersbourg s'est formée de la manière suivante: Dans le „Catalogue des manuscrits et xylographes de la Bibliothèque Impériale Publique de St. Pétersbourg“, publié en 1852, feu M. Dorn a donné (p. 267—69, № CCLXVIII) la description d'un superbe manuscrit du *Zubdat-al-tawârîkh*, qui contient la 1re moitié de l'ouvrage, c'est-à-dire l'histoire depuis la création jusqu'à la chute du khalifat de Bagdad. Cette description n'est pas exempte de fautes assez graves [1]), mais elle a du moins le mérite de constater clairement, que le manuscrit ne contient pas l'ouvrage entier, mais seulement les deux premières parties, beaucoup moins importantes que celles, qui manquent. Dans les notices bibliographiques, qui précèdent la description du manuscrit, M. Dorn cite deux exx. du *Habîb-al-*

---

1) Les derniers mots du manuscrit, par ex., ne sont pas, comme le veut M. Dorn, نوبت مستنصری کشت از ان پس مبین, car après cet hémistique on lit encore le vers suivant:

بر پسرش ختم شد دور خلافت چوکشت * دولت مستعصمی مرتبهٔ اخرین

Le 4e volume ne pouvait guère contenir l'histoire de Timour depuis sa naissance «jusqu'à l'année de la mort du sultan Abou Saaïd (en 873=1468)», attendu que Hâfiz-i-Abrou mourut déjà en 834 et que dans la table des matières des 4 parties de l'ouvrage on trouve très-clairement indiqué comme dernier évènement mentionné ذکر محاربهٔ امیر زاده الغبیك کورکان با پادشاه مغولستان محمد خان

La brièveté regrettable de la description était sans doute provoquée par le plan général du «Catalogue» et ne saurait être mise sur le compte de M. Dorn

Siyar, se trouvant dans le Musée asiatique et ce passage [1]) a été mal compris par un autre savant illustre, M. Flügel, qui nous apprend en 1865 (Wiener Hdschr. etc. II, p. 174) que „l'exemplaire de l'Académie de St. Pétersbourg est le seul exemplaire complet connu jusqu ici, vu que celui de la Bibl. Imp. Publique de St. Pétersbourg ne contient que les deux premières parties de l'ouvrage".

En 1867 l'Académie Imp. des Sciences acheta, sur la proposition de M. Dorn. la petite collection de manuscrits orientaux. qui avait appartenu à feu M. Graf, ci-devant premier drogman de la légation de Russie à Téhéran. Parmi ces manuscrits se trouvait (№ 17) un ouvrage historique, qui reçut le № b, 566 et qui fut décrit par M. Dorn en ces termes [2]):

„17 (№ b, 566). تاريخ زبدة التواريخ, *Die Sahne oder der Rahm der Geschichten*; das grosse Geschichtswerk Hafis Abru's, welches dem Museum bisher noch abging. Es ist ein sehr schönes Exemplar, die beiden ersten Seiten reichlich mit Gold verziert, nebst prächtiger Vignette. in fol. Die Abschrift ist beendigt am 22. Redscheb 1267 = Mai 1851 von Mirsa Rahim, Sohn des Mirsa Muhammed Hasan Munschi Issfahany, des Sohnes des sel. Abdu'l-Kerim. beigenannt „der Reichsgeschichtsschreiber" (مورخ الدولة).

Die Kaiserl. öffentliche Bibliothek besitzt ein Exemplar von diesem wichtigen Werke; s. *Catalogue*, S. 267, № CCLXVIII".

Faut-il conclure de cette description, que le manuscrit acquis par l'Académie contient l'ouvrage *entier* de Hâfiz-i-Abrou? Je crois, que tel en est le sens naturel, quoiqu'on puisse à la rigueur invoquer le dernier *alinéa* en faveur de la thèse, que M. Dorn ait voulu dire que le manuscrit contenait seulement les deux premières parties de l'ouvrage, précisément comme le mscr. de la Bibl. Imp. Publique. Dans tous les cas, il est certain, que la description que nous venons de citer, a été comprise dans le sens indiqué et, n'ayant jamais été revoquée ou rectifiée, elle a donné lieu au dogme de l'existence d'un exemplaire complet du *Zubdat-al-tawârîkh* dans le Musée asiatique.

---

1) *Catalogue* p. 268, l. 3—4 «... *ce qui est confirmé par un second exemplaire manuscrit de l'Académie*, № 572ª». Ces mots se rapportent au «*Habîb-al-Siyar*».
2) *Mélanges asiatiques* VI, p. 120—21 (= *Bulletin de l'Acd.* etc. XIV, p. 138).

En 1877 le manuscrit en question fut demandé en prêt par M. Vladimir de Tiesenhausen, qui espérait y trouver des renseignements bons à insérer dans le grand recueil de textes orientaux, pouvant servir à l'histoire de la Horde d'or, dont il méditait alors la publication[1]). Cet espoir ne manqua pas à être déçu: d'un examen sommaire du manuscrit il résulta jusqu'à l'évidence, que l'exemplaire du Musée asiatique était aussi incomplet que celui de la Bibliothèque Impériale Publique. Ayant examiné préalablement ce dernier, M. de Tiesenhausen remarqua en outre, que l'exemplaire du Musée asiatique exposait les évènements souvent d'une manière plus abrégée. Il en conclut, qu'il existait probablement deux éditions du *Zubdat* de Hâfiz-i-Abrou, dont une abrégée, et que l'exemplaire du Musée asiatique représentait cette dernière.

Cette question toutefois n'intéressait M. de Tiesenhausen que fort peu et il se contenta donc de renvoyer le manuscrit, comme il l'avait reçu, par entremise de la Commission Impériale d'Archéologie, en ayant soin de constater, dans la lettre officielle de renvoi, les résultats de ses investigations[2]).

Ayant appris que je m'étais mis à décrire les manuscrits persans de l'Institut et que parmi eux se trouvait un manuscrit du زبدة التواريخ, M. de Tiesenhausen m'informa de ce que je viens d'exposer, et c'est grâce à ces informations de mon savant ami, que je résolus d'examiner la question de plus près.

Les détails que je viens de donner aussi bien, que ceux que j'exposerai tout à l'heure, pourraient paraître superflus, mais la question a une certaine importance pour l'histoire littéraire et on

---

1) Le premier vol. de ce recueil a vu le jour depuis sous le titre de «Сборникъ матеріаловъ, относящихся къ исторіи Золотой Орды». Спб. 1884.

2) Ces résultats ont été adoptés par M. Dorn. Cela résulte clairement de l'inscription qu'il a placée sur le f. 1^a du mscr. du Musée asiatique. On y lit: «*Eine verkürzte Redaction von* تاريخ زبدة التواريخ, *auct.* حافظ ابرو. *Hafis-Abru's «Sahne von allen Chroniken»*. (Cf. *Проток. Истор.-Филол. Отд. Имп. Акад. Н.* 1878 № VI, § 27). — Il est à regretter que M. Dorn n'ait pas jugé à propos d'imprimer cette rectification de sa première description ailleurs que dans les «Protocoles» de la classe hist.-philol. de l'Académie, car ces «Protocoles», n'étant pas destinés à la publicité, ne sont guère accessibles qu'aux membres effectifs de l'Académie.

me pardonnera donc, je l'espère du moins, la longueur démesurée de la description qui va suivre. Il est probable qu'il se trouve encore plusieurs manuscrits de ce Pseudo-Hâfiz-i-Abrou dans les grandes bibliothèques (cf. plus bas p. 97—98), dont nous ne possédons pas encore de catalogue, et il importe de diriger l'attention des savants sur une particularité de ces manuscrits, qui peut facilement induire en erreur. Je décrirai naturellement le manuscrit de l'Institut en premier lieu, mais j'aurai occasion de citer très-souvent aussi les deux autres et je les désignerai donc tous les trois par des lettres: *A* — sera le manuscrit de l'Institut, *B* — celui du Musée asiatique et *C* — celui de la Bibliothèque Impériale Publique.

Les manuscrits *A* et *B* n'ont pas de titre et le nom de Hâfiz-i-Abrou n'y apparaît nulle part, tandis que *C* présente sur le f. 1[a] le titre زبدة التواريخ plusieurs fois, écrit, il est vrai, en caractères différents de ceux du gros du mscr. On y trouve en outre dans une vignette richement ornée les mots برسم خزانة الكتب السلطان الاعظم والخاقان الاعدل الاكرم معزّ السلطنة والدنيا والدين بايسنغر بهادر خان خلد الله ملكه وسلطانه

Les premiers mots, ainsi que les premières pages, de la préface sont les mêmes dans les trois manuscrits, sauf des leçons légèrement différentes, comme on en trouve toujours. Voici les premières lignes de la préface:

اغاز كتاب داستانها *مجموع فذلك[1]) بيانها حمد وثنا وآفرين مالك الملكى را [2]) تواند بود كه انشاء موجودات لمعه از اشعهٔ انوار قدرت اوست وابداع مكونات شمه از اثار حكمت وعظمت اوهو الاول والآخر والظاهر والباطن اوّلى نه بتقدّم وبدايت آخرى نه [3]) بتاخر ونهايت ظاهرى نه ببروز واشتهار باطنى[4]) نه بكمون واستتار الخ

Après la *hamdala* et la *taçlia*, fort longues toutes les deux, l'auteur passe à prouver, par de nombreuses citations en prose et en

1) C فهرست فذالك. 2) B om. 3) B وزنه. 4) A om.

vers, que l'existence du pouvoir monarchique est ce qu'il y a de plus important pour la vraie foi aussi bien que pour le bien-être général. Ces considérations ne finissent qu'au f. 3^a, l. 7 d'en bas, et ensuite nous lisons: و بعناية الله تعالى ويمن هدايته و زمانی[1] كه تاريخ هجری بهشتصد و بيست و هشت[2] رسيده است وجود همايون سلطان السلاطين لا زالت اعلام سلطنته ممتدّة الظلال منشورة الاذيال شرايط سياست فاضله را من جميع الوجوه شامل است و همكی همّت همیون و نيت ميمون بر تمهيد معاقد معدلت و تشييد قواعد عاطفت و مرحمت در حق عموم رعيت و اصناف بريت[3] موقوف فرموده و ميفرمايد واوقات و ساعات با جواز[4] اسباب نيكنامی و تحصيل موجبات رعيت داری[5] ودوست كامی مصروف داشته وميدارد ذكر محامد پادشاه اسلام معين الحق و الدنيا والدين شاهرخ بهادر خلّد الله ملكه و سلطانه بدلايل قاطع[6] وبراهين ساطع ثابت شده است كه بعد از ناموس اكبر كه شريعت عظمی است هيچ رتبت ودرجه خطير[7] از ملك (f. 3^b) و سلطنت نيست وكدام *مرتبه و منزلت[8] بالاتر از ان تواند بود كه پادشاه على الاطلاق جلت عظمته وعلت كلمته در كتاب كريم وكلام قديم خود ملوك عادل را بخلافت ونيابت خود منسوب ومتغير[9] كردانيده است وعنان شغل وعمل ورزق واجل در دست اختيار وقبضهٔ اقتدار ايشان باز بسته حيث قال عز وجل هو الذی جعلكم خلايف الارض ورفع بعضكم فوق بعض درجات و حضرت نبوت[10] صلوات الرحمن عليه بر صدق اين معنی و صحت اين دعوی كواهی داده و تعبير از سلطان بظل الله كرده كه السلطان ظل الله فی

1) B C درينَ وقت وزمان.

2) C وشش. Cette leçon de C est très-importante. 3) B om.

4) C باجراء. 5) B C پروری. 6) C قاطعه et puis ساطعه.

7) Lisez avec B C خطيرتر. 8) C منزلت ودولت.

9) Lisez avec B C ومتعيّن. 10) C (sic) موسى B نبوی.

الارض یاوی الیه کل المظلوم[1]) و باضافت با اسم[2]) اشعار بدان کرده
است که نسبت موجودات با پادشاه نسبت اسماست *با اسم[3]) الله تا
همکنان از راه مناسبت ومتاوعت[4]) متوجه حضرت او شده هریك بقدر
قابلیت واستعداد خود ازو[5]) محظوظ وبهره‌مند شوند ونسبت نشانه[6]) کرد
از جهت قرب و شدّت اتصال تامعلوم کردد که بعد از طبقه انبیا هیچ
طایفه از طوایف انسان بزرکوارتر از ملوك دین‌دار وسلاطین دولت‌یار
نیستند الخ . . . .

. . . .

و لله الحمد و المنه که درین عهد خشنودی ذو الجلال عز اسمه از بندکان
خود واضح ولایح است واثار لطف و رحمت او تبارك و تعالی در بارهٔ
عالمیان ظاهر که سریر سلطنت وجهان داری *بفرمان صاحب دولت[7])
عالی همت پاکیزه سیرت شامل نعمت کامل معدلت که بکمال عقل و وفور
دانش وشجاعت نفس و رزانت رای وصرامت عزم و متانت حزم وحسن
مخبر ولطف محضر وشمایل خوب وخصایل مرغوب وشمایل[8]) مرحمت وعموم
مکرمت خَلقا وخُلقا قولا وفعلا مزین ومحلّی است آراسته واریکهٔ دولت
بیمن نقیبت پادشاهی والاکوهر دانش پرور کریم خلقت سلیم فطرت . . .

Ce monarque au-dessus de tout éloge est le sultan Shâhrokh. Après lui avoir consacré une page entière, l'auteur comble de presque autant de louanges son fils Baïsonqor. — Au f. 4^b de A, f. 3^a de B et f. 3^a de C nous lisons le titre ذکر سبب تالیف کتاب. A et B présentent ici le même texte, tandis que C en diffère sensiblement. Je donnerai les 2 textes en entier, mais je ne noterai les leçons de B, que quand elles présentent quelque importance.

---

1) C مظلوم. 2) B باسم C باسم ذات. 3) C باسم.
4) B C ومطاوعت. 5) B واز او. 6) B بسایه C بسانه.
7) C بفر دولت سلطان صاحب مکنت , B بفر وجود سلطان.
8) B C وشمول.

A et B.

ذکر سبب تالیف کتاب

حضرت با رفعت شاه وشاه زادهٔ اعظم
مکمل معالی الامور و جلایل الشیم
مخدوم عالم و عالمیان خلاصهٔ نوع
انسان نور حدقه سلطنت نور حدیقه
الملکت درّ درج السلطنة والجلال
دری برج عظمت واقبال نکین خاتم
شهریاری لعل کان کامکاری یاقوت
افسر سروری واسطه عقد صفدری
ناشر لواء عدل واحسان باسط جناح
الامن والامان خدایکان هنرپرور
شهریار فضل کستر * شاهی که مملکت
زجمالش کمال یافت * عالم زنور
رای منیرش جمال یافت * بی دیدهٔ
سپهر مرورا نظر ندید * بی چشم
روزکار مروا(!) مثال یافت * بعّد الله
اوامره فی المشرقین ومضی احکامه
فی الخافقین از شغف واهتمامی که
بمطالعهٔ تواریخ واثار کذشتکان دارد
ودر سیر و انساب و احوال امم

C [1]).

در سبب تالیف کتاب

حضرت با رفعت شاه وشاه زادهٔ اعظم
مکمل معالی الامور و جلایل الشیم
مخدوم عالم و عالمیان خلاصهٔ نوع
انسان نور حدقه السلطنه نور حدیقه
الملکت درّ درج السلطنه والجلال
درّی برج العظمه و الکمال نکین
خاتم شهریاری لعل کان کامکاری
یاقوت افسر سروری واسطه عقد
صفدری ناشر لواء البذل والاحسان
باسط جناح الامن والامان خدایکان
هنرپرور شهریار فضل کستر بیت
شاهی که مملکت زجمالش کمال
یافت * عالم زنور رای منیرش جمال
یافت * نی دیدهٔ سپهر مرورا
نظیر دید [2]) * نی چشم روزکار مرورا
مثال یافت * نفذ الله اوامره فی
المشرقین ومضی احکامه فی الخافقین
از شغف واهتمامی که بمطالعهٔ تواریخ
و آثار کذشتکان دارد ودر سیر

1) C est écrit en caractères *taʿlīq* très-beaux, mais les points diacritiques manquent très-souvent et il y a aussi quelques fautes indubitables; c'est néanmoins en général un manuscrit correct et supérieur aux deux autres. Les lettres persanes پ, چ et گ ne sont presque jamais distinguées dans A et C de ب, ج et ك.

2) C'est-à-dire نظیردید. B et C ont conservé la bonne leçon aussi dans نی pour les deux بی de A et plus bas نفّذ pour بعّد.

A et B.

ومجاری ملوك ترك و عجم و عرب،
وشعب این علم خوضی تمام فرموده
و بر تصاریف احداث واقف کشته
بنده کمترین را سعادت صنعی
مساعدت نمود و حضرت شاه زاده
بخطاب مستطاب سرافراز کردانید
و بلفظ وحی اثار فرمود که کتابی می
باید نوشت مشتمل بر ذکر انبیا
و اولیا ومحتوی بر اثار و اخبار ملوك
وسلاطین ماضیه وامم سالفه وکیفیت
زمان متقدم وچکونکی قرون متقادم
چنانکه از کلیات وقایع و مشاهر
حکایت(sic) از زمان آدم صفی صلوات
الله الرحمن علیه تا بایام همایون
و روزکار میمون که امداد ان
بامتداد روزکار متصل باد چیزی
فوت نشود و پسندیدهٔ ارباب دانش
و ستودهٔ طبع محبوب و مرغوب رای
خداوندان فضل اید و علم اشرف
سلطانی زاده الله شرفا بدان احاطت
یابد دعا کوی دولت قاهره شید الله
ارکانها که کل دل او بآب مهر این
دولت سرشته اند و نام او در ازل
ثناخوان این خاندان نبشته سر
مایهٔ عمر وحاصل زندکانی در تمنّا این

C.

وانساب واحوال امم ومواقف ومجاری
عرب وعجم وشعب آن علم خوض تمام
فرموده و بر تصاریف احداث واقف
کشته بندهٔ کمترین را سعادت حقیقی
مساعدت نمود و حضرت شاه زاده
بخطاب مستطاب سرافراز کردانید
و بلفظ وحی اثار فرمود که کتابی می
باید نبشت مشتمل بر ذکر انبیا
و اولیا و محتوی بر آثار و اخبار ملوك
وسلاطین ماضیه و امم سالفه وکیفیّت
زمان متقدم وچکونکی قرون متقادم
چنان چه از کلیات وقایع ومشاهیر
حکام از زمان آدم صفی صلوات
الرحمن علیه تا بایّام همایون
و روزکار میمون که امداد آن
بامتداد روزکار متّصل باد چیزی
فوت نشود و پسندیدهٔ نظر ارباب
دانش و ستودهٔ طبع محبوب و مرغوب
رای خداوندان فضل آید وعلم
اشرف سلطانی زاده الله شرفا بدان
احاطت یابد دعاکوی دولت قاهره
شیّد الله ارکانها که کل دل اورا بآب
مهر این دولت سرشته اند ونام او
در ازل ثناخوان این خاندان نوشته
سرمایهٔ عمر وحاصل زندکانی در تمنای

A et B.

ارزو صرف کرده است که بعتبهٔ عالیه
این حضرت وسیلتی جوید و بواسطین
خدمتی که لایق این دولت داند
(f. 5a) از مقیمان این استان باشد
بالتفات همایون مستظهر و مستوثق
کشته درین شغل خطیر وعمل عسیر
امتثال بنیان[1] را بحکم المامور مقدور(!)
و مرغوب و نشاط از سر اخلاص تمام
واعتقاد جازم وصدقی درست وارادتی
صادق بر حسب توانائی و استطاعت
بدین خدمت مشغول کشته *نقاوه
کتاب و حکایات[2] بود از کتب
احادیث و تفاسیر و تواریخ متعدد
مثل قصص الانبیا و سیر النبی
وتاریخ محمد بن جریر الطبری
ومروج الذهب ومعادن الجوهر
وشهنامهٔ فردوسی و غیرهم انتخاب
کرده شد درین اثنا حضرت اعلاً خلد
الله تعالی ملکه و سلطانه فرمودند
که کتاب رشیدی را که اوّلش ضایع
شده بود تمام می باید ساخت بندهٔ
کمینه بعرض رسانید که قسم اول این

C.

آن آرزو صرف کرده است که بقتبهٔ
عالیهٔ این حضرت وسیلهٔ جوید
و بوساطت خدمتی که لایق این دولت
داند از مریدان و مقیمان این
آستانه شود با آن که در هر فنّی
خوضی و در هر علمی شروعی نموده که
بیان آن به برهان در تلفیق و ترصیع
این کلمات لامع و لایح است خودرا
اهلیت واستحقاق آن نمی داند که
باستیناف چنین مهمّی اشتغال نماید
وبعبرهٔ چنین بحر عمیق اقتحام کند فاما
کرم عمیم و لطف جسیم حضرت شاه
و شاهزادهٔ که همیشه اختر ملك بنام
او مسعود و مقام سلطنت بذات
میمون او محمود باد بر شاه راه قبول
خوان افضال و احسان نهاده است
بحصول این امنیّت تکفّل فرمود
و بادراك این امنیّت تقبّل نمود
تا بندهٔ مخلص وهواخواه معتقد
بالتفات همایون مستظهر و مستوثق
کشته درین شغل خطیر و عمل
عسیر امتثال را بحکم المامور معذور

---

1) B مثال et plus bas برغبت pour ومرغوب.
2) B انچه نقاوه ولباب حکایات.

A et B.

کتاب که [1]) از زمان آدم است
عم تا ابتدای احوال حضرت رسالت
صلعم چون این کتاب که حالا نبشته
شده است بعد از مطالعهٔ رشیدی
وطبری وکامل وچند نسخهٔ دیکر
است اکر از انجا نقل کرده آید اولی
باشد فرمودند که شاید بنابرین
مقدمات ربع اول از ان کتاب که
از بهر کتب‌خانهٔ شاه‌زادهٔ اعظم
نبشته شده بود نقل افتاد و قبل
از شروع در مقصود فصلی در تعریف
تاریخ و فواید ان ایراد کرده می
اید تا مطالعه کنندکان را درین
علم رغبت بیفزاید واز فائده خالی
نباشد وهو اعلم ؛ در تعریف تاریخ
تاریخ در لغت تعریف وقت است الخ

C.

برغبت و نشاط و اهتزاز و انبساط
التزام نمود وبا وسعت دل وفسحت
خاطر وقوت بخت وقرهٔ عین روی
بدین مهم آورده باکرام او کفت
بیت * کر هیج [2]) عنایت تو کیرد
دستم * کردون بلندقدر کردد
پستم * از سر اعتقاد تمام واخلاص
جازم وصدق درست وارادت صادق
بر حسب توان واستطاعت بدین
خدمت مشغول کشته انچه نقاوه
ولباب حکایات بود از کتب احادیث
وتفاسیر وتواریخ متعدد مثل قصص
الانبیا و سیر النبی و تاریخ محمد
جریر طبری ومروج الذهب ومعادن
الجوهر مصنف علی بن عبد الله
مسعود الهذلی و شهنامهٔ فردوسی
ویمینی عتبی وکامل التواریخ اثیری
موصلی وکتاب المعجم فی اثار ملوك
العجم وسلجوق نامه ظهیری وطبقات
ناصری الجوزجانی و انوار المواعظ
و الحکم فی اخبار ملوك العجم
و جهانکشای عطا ملك جوینی ونظام
التواریخ قاضی بیضاوی و تاریخ

1) Biffez ce mot avec B. 2) Mscr. هیج.

C.

وصّاف فیروزابادی و جامع التواریخ
رشیدی وکزیده حمد الله المستوفی
انتخاب کرده شد و بعد از کزیده
که ازان تاریخ صد سال میشود درین
فنّ کتابی که مشتمل بر جمیع طوایف
باشد کسی مدوّن نکرده و اکر نیز
نبشته بدین دیار نرسیده و مطالعه
نیفتاده بسبب ان که بعد از انقضاء
ایّام سلطان سعید ابو سعید نوّر الله
مرقده پادشاهی ممکّن که بر جمیع
بلاد و امصار حکم او نافذ و جاری
باشد نبود و بر هر طرف از ممالك
جمعی مستولی کشته دعوی استبداد
واستقلال می کردند تا ان زمان
که آفتاب دولت جهانکشائی خدایکان
عالم مالك رقاب الامم مولی ملوك
العرب والعجم ناصر اولیاء الله قاهر
اعداء الله المویّد من السماء المنصور
علی الاعداء کهف الثقلین ظل الله
فی الخافقین حامی البلاد راعی العباد
خورشید کیتی‌فروز سپهر جهانداری
واختر مسعود برج شهریاری والی
اقالیم کامکاری جامع تفاصیل بختیاری
صفدر ایران و توران تهمتن صاحب
قران اسکندر العهد والزمان مهد

C.

قواعد فرمان روائی مشیّد مبانی
کشور کشائی مرکز دائرهٔ کیتی ستانی
مدار نقطهٔ صاحب قرانی بیت *
آفتاب دین و دولت آسمان تخت
بخت * پادشاه ربع مسکون خسرو
صاحب قران امیر تیمور کورکان
انار الله برهانه از مشرق ما ورا
النهر طلوع کرد پادشاهان عالم که
ایشانرا ستارکان آسمان سلطنت
هر مملکت و ولایت می پنداشتند
بمغرب نسخ وزوال افول و غروب
نمودند و باندك روزکاری از سرحدّ
خطای تا اقصای روم و فرنك و از
نهایت هند تا بدایت دیار مغرب
وزنك بیت زشوراب چین تا بتلخ
آب زنك * زسر چشمهٔ نیل تا
رود کنك * مسخّر و مسلّم کردانید
وشرح کمیّت و بیان کیفیّت آن
مصراع کر عمر امان دهد بعرض
تو رسد * و بعد از انقضاء ایام انار
الله برهانه که حالا مدّت بیست
سال دیکرست [1]) وقایع وحوادث که
در اطراف و جوانب میان اروق

1) Cod. s. p.

C.

همایون از کردش روزکار بو قلمون
و غیرهم از امور عجیبه و اتفاقات
غریبه بوقوع پیوسته شرح داده آید
و معروض کردد ان شاءالله سبحانه
و تعالی و واقعات احوال و صادرات
افعال و نافذات احکام این شاه
و شاهزادهٔ اعظم که طراز تواریخ
ملوك و سلاطین عالم است از کرم
ذاتی وخلق جبلّی ومکارم سر و انواع
هنر در هر طوری از عظایم اشغال
و شرایف اعمال اکر روزکار مسامحت
کند وسعادت مساعدت نماید وتوفیق
رفیق کردد بموضع خود بیان کرده
شود ان شاء الله وحده حق سبحانه
و تعالی المنان سراپردهٔ عظمت
و جلال این دولت را بمسامیر خلود
موبّد دارد و اساس بارکاه این
سعادت بقضاء بقاء موکّد و افواه
جهانیان بذکر جمیل و دعاء جزیل
حضرت شهریاری که کوی فضل
و رجحان بچوکان هزار شاهان
و شهریاران ربوده مطیّب و اسماع
اهل جهان بنشر مفاخر و مآثر آن
حضرت مقرّط و مشنّف اثار کرمش تا
قیامت باقی و انوار هممش ساعةً

C.

فساعة مترقی ویرحم الله عبدا قال
آمینا [1]

Il résulte des textes cités que l'auteur de AB avait reçu du sültan *Shâhrokh* et de son fils *Baïsonqor* l'ordre de composer une grande histoire universelle, depuis la création jusqu'aux temps modernes, et qu'il s'était mis à exécuter cet ordre avec tout le zèle et toute la diligence, dont il était capable. Il tira donc „la moëlle des récits" des recueils de traditions, des commentaires du Coran, de différentes histoires telles que les قصص الانبيا, les سیر النبی, *Tabari*, *Masoudi*, *Firdousi* etc. „Sur ces entrefaites" continue-t-il „sa Majesté donna l'ordre de compléter le *Kitâbi Rashîdi* dont le commencement était perdu. Je représentai humblement au prince que la première partie de mon ouvrage embrassait tout l'espace de temps qui s'est écoulé depuis l'origine du monde jusqu'au commencement de la carrière du prophète; que ce livre, qui venait d'être rédigé, l'ayant été d'après une lecture approfondie du *Rashîdi*, de *Tabari*, du *Kâmil* et de quelques autres ouvrages, il valait mieux en détacher (cette première partie) pour la placer (dans le manuscrit incomplet du Kitâbi-Rashîdi). Le monarque ordonna qu'il fût fait ainsi. En conséquence le premier quart de ce livre [2]) qui avait été écrit pour la bibliothèque du très-grand Shâhzâdeh, fut transcrit (pour être inséré dans l'exemplaire incomplet du Rashìdi)" [3]).

---

1) Après ce chapitre se trouve dans C un autre, intitulé در اعتذار اهل فضل والتماس تجاوز. Premiers mots: محرر این بیاض ومصوّر این ریاض را غرض از عرض این جواهر مربوط ونوادر مضبوط نه اظهار فضل خویش ونه توقع تحسین واحسان از توانکر ودرویش است الخ

2) C'est-à-dire de l'ouvrage de notre auteur.

3) M. Quatremère, Hist. des Mongols I, p. LXXXIII—LXXXIV, cite un ouvrage anonyme composé en 858 (M. pers. de l'Arsenal № 20), de la préface duquel il traduit un passage, qui s'accorde presque mot pour mot avec celui que je viens de citer. Le manuscrit en question est sans aucun doute identique avec la première partie de AB. La date de 858 est un *lapsus* évident du copiste ou

Si nous nous demandons maintenant, quel était cet auteur anonyme, contemporain de Shâhrokh et de Baïsonqor, nous répondrons sans hésiter: c'est bien *Hâfiz-i-Abrou*, si toutefois C contient en effet le grand ouvrage historique de cet auteur, ce dont on ne saurait douter [1]). On ne saurait expliquer autrement l'identité complète des

---

de M. Quatremère, car en 858 Shâhrokh était déjà mort et enterré depuis huit ans et ne pouvait guère engager personne à écrire une histoire quelconque. Lisez: 828, avec AB dans le passage précédant l'éloge de Shâhrokh (plus haut, p. 57, l. 5).

1) La preuve décisive se trouve dans la préface, qui précède dans ce manuscrit le 2e ربع, c'est-à-dire l'histoire de Mohammed et de ses successeurs. On y lit (f. 172^b—73^a) après les formules d'usages et quelques lignes sur l'utilité de la science historique le passage qui suit: ...... بنابرین مقدّمه حکم همایون حضرت شاه و شاهزادهٔ اعظم مکمل معالی الامور الخ .... (f. 173^a) بایسنغر بهادر خان خلّد الله تعالی ایّام سلطنته الزهرآء وجلّی ظُلَم الظلم بضیآء غرّته الغرّآء وجعل ابوابه الشریفة مقصدا لانجاح العالمین واعتابه السامیة المنیفة موردًا لاسعاف المطالب الی یوم الدین نفاذ یافت بمحرّر اوراق ومقالات قطعه * بندهٔ کمترین دولت خواه * کاتب العبد عبد لطف الله * انکه شهرت بحافظِ ابرو * یافته پیش میر وشاه وسپاه * جعل الله عقباه خیرا من اولاه که کتابی می باید در فنّ تاریخ چنان که از زمان آدم صفی الی یومنا خلاصه وحاصل این قسم را جامع وشامل بُوَد کمترین بندکان باوسعت دل وفسحت خاطر اوامر عالیه را بامتثال ومطاوعت تلقّی نموده کمر سعی وجدّ بر میان بسته باوجود قلّت بضاعت وقصور صناعت وتوضّع خاطر وتشعّب ضمیر واستعلاء غموم واستیلاء هموم وتوالی انواع بلیّات وتصادم اصناف نکبات بموجب قضیّهٔ المامور معذور روی بدین مهم آورده متصدّی آن امر خطیر کشته بفرّ دولت ابد پیوند سعادت مساعدت نمود وربع اوّل ازین کتاب که محتوی است بر ذکر پیغمبران از اولو العزم ومرسل وانبیا از زمان آدم صفی تا ظهور مصطفی مجتبی محمد عربی علیهم افضل الصلوات واکملُ التحیّات راحوال واوضاع

premières pages de la préface de AB avec celles de C. *C'est cette identité précisément, qui a induit en erreur M.M. Dorn, Desmaison et Tiesenhausen et qui m'aurait trompé sans faute, si je n'avais pas été préparé dûment par mes entretiens avec le dernier à me méfier du manuscrit du Musée asiatique et de sa prétendue identité avec celui de l. Bibl. Imp. Publ.*

Le lecteur se rappèlera, que dans le passage précédant l'éloge de Shâhrokh (v. plus haut p. 57) C lisait ... درین وقت و زمان که تاریخ هجری بهشتصد وبیست وشش رسیده است, tandis que A et B présentent ici la leçon هشتصد وبیست وهشت.

La composition du *Zubdat-al-Tawârîkh*, ou du moins l'ordre de le composer, se rapporte donc à l'an 826, tandis que l'ordre de compléter le *Kitâbi-Rashîdi* ne fut donné qu'en 828. Un passage de C nous permet d'affirmer positivement qu'en 828 la 1re partie du *Zubdat-al-Tawârîkh* était déjà finie depuis plus d'une année. Le passage en question se trouve au f. 170b de C et introduit le récit du règne du dernier Sassanide. Il porte ce qui suit: روز اول

ملوك وسلاطین که معاصر ایشان بوده اند وذکر ایشان در کتب تواریخ مسطور ومذکورست از ابتداء قواعد سلطنت تا انتهای ملوك عجم طوایفی که پیش از ظهور اسلام بوده اند شرح داده بتوفیق الله وحسن ترفیقه در ربع ثانی شروع کرده آید اکر روزکار مسامحت نماید و توفیق رفیق کردد درین ربع اخبار وآثار محمد مختار صلّی الله علیه وسلم ومواقف و مقامات مهاجر وانصار ومساعی مشکور خلفاء راشدین وایمّهٔ مهدیّین رضوان الله تعالی علیهم اجمعین وبنو امیه وبنو عبّاس شرح داده آید انشا الله تعالی وحده امید بحسن توفیق وعون عنایة حق جل جلاله وعمّ نواله چنان است که این کتاب بغرّ دولت فرماینده ویمن سعادت آن حضرت نسخهٔ باشد جامع اصول و فروع وقواعد علم تاریخ وفنّ نسب مجمل و مفصّل که دست قدرت کس تا غابت (?) بتالیفی چنان نرسیده مثنویّه همیخواهم از پاك پروردکار * که در عمر مهلم دهد روزکار الخ

پادشاهی یزدجرد ابتداء تاریخ فرس است که حالا مستعمل است برصفایح تقادیم واصول اکبر (اکثر .l) زیجات متداول بر ان تاریخ نهاده اند وروز تحریر این کتاب بتخصیص این قصّه پنجشنبه نوازدهم دی ماه هفتصد و نود ودو یزدجردی بود موافق با هشتم ذی القعدة سنة ست وعشرین و ثمانیة هجری. Les mots souslignés — détail caractéristique! — *manquent* dans A et B.

Il reste une petite difficulté: *Rashîdeddîn* avait divisé [1]) son histoire en 3 (ou 4) volumes, dont le premier contenait l'histoire des tribus turques et celle de Djingis-khan et de ses successeurs jusqu'à Oldjaïtou, tandisque l'histoire antéislamique et musulmane était placée dans le 2ᵉ ou (d'après l'autre division) dans le 3ᵉ volume. Notre auteur nous apprend au contraire que le *commencement* du Kitâb-i-Rashîdi s'était perdu et qu'il proposa, en conséquence, de le compléter à l'aide du 1ᵉʳ quart de son ouvrage, qui embrassait précisément l'histoire ancienne. On se demande naturellement, comment un auteur estimable, qui avait lu et étudié l'ouvrage de Rashîdeddîn, avait-il pu oublier que le 1ᵉʳ volume du *Kitâb-i-Rashîdi ne contenait pas* l'histoire ancienne? Cette distraction se comprend cependant, si l'on considère que la division préférée par le célèbre vizir est le stricte contraire de l'usage universellement adopté par les historiens musulmans et que par cela même ce détail, peu important après tout, pouvait bien s'effacer de la mémoire de notre auteur.

Ce dernier, du reste, paraît ne pas avoir été le seul à s'être trompé à ce sujet, car nous connaissons deux exemplaires à peu près complets du *Djâmi-al-Tawârîkh*, qui placent l'histoire ancienne à la tête de l'ouvrage. L'un de ces manuscrits appartient à l'*East India House* et a été décrit par Morley, dans le Journal of the R. As. Soc. of Great Britain etc., vol. VII, p. 267 sqq., l'autre se trouve au British Museum; voir Rieu, I, 74—76. Ce dernier est particulièrement intéressant, car il a été transcrit pour Shâhrokh lui-même. On pourrait donc être tenté de supposer que ce manuscrit,

1) Cf. Rieu, l. c. I, 75 et les ouvrages y cités.

auquel il manque les premiers feuillets, est précisément l'exemplaire incomplet, qui fut complété par la première partie du *Zubdat-al-Tawârîkh.* Mais la brièveté, avec laquelle y est traitée l'histoire ancienne [1]) s'oppose formellement à cette identification et il faut donc admettre qu'un exemplaire de Rashîdeddîn, contenant aussi l'histoire ancienne, s'est retrouvé entre 828, date mentionnée dans la préface de AB, et 837, date indiquée par M. Rieu comme *terminus ad quem* de l'exécution du manuscrit du British Museum.

Il résulte de tout ce qui précède *que la 1ère partie de A et B, c'est-à-dire l'histoire antéislamique, doit être identique avec la partie correspondante de C, tandis que le reste de A et B doit s'accorder avec Rashîdeddîn.*

Pour prouver la première thèse d'une manière tout-à-fait décisive il faudrait collationner d'un bout à l'autre la 1re partie de A et B avec C. Je ne l'ai pas fait, parce que cela m'aurait pris plus de temps que j'avais à ma disposition, mais j'ai pris au hazard un nombre assez considérable de passages et j'ai trouvé que les textes s'accordaient dans la plupart des cas littéralement; dans d'autres il y avait des différences telles comme on en trouve toujours dans les divers manuscrits du même ouvrage. Les subdivisions des livres et des chapitres sont au fonds les mêmes dans les deux textes, quoiqu'il y ait quelquefois des différences légères dans les titres et le nombre des فصل etc. Je me crois donc autorisé à affirmer positivement, que le texte de la 1re partie de A et B est le même que celui de la partie correspondante de C, c'est-à-dire que c'est bien le texte du *Zubdat-al-Tawârîkh de Hâfiz-i-Abrou.*

Quant à l'histoire de Mohammed et des khalifes, elle est racontée dans C d'une manière fort détaillée et le texte de C ne présente ici aucune ressemblance avec celui de A et B; il suffit de constater que l'histoire de Mohammed occupe dans C 114 f.f., le règne d'Abou Bekr 15 f.f., celui d'Omar 24 f.f., d'Othmân 11 f.f., tandis que dans A les mêmes évènements sont racontés sur 42, 3, 4 et 5½ feuillets.

---

1) L'histoire depuis Kayumars jusqu'à Mohammed n'y occupe que 53 f.f. (f. 5^a—58^a) comme nous apprend M. Rieu, I, 75, tandis que dans A la même époque occupe les f.f. 20^b—262^b.

Je ne disposais pas de moyens aussi sûrs pour prouver la 2e thèse, car nous ne possédons point d'exemplaire complet de Rashideddin à St. Pétersbourg et les descriptions de cet ouvrage ne suffisent pas toujours. Je crois néanmoins que la description détaillée que je vais donner du contenu de A et B mettra ceux, qui ont à leur disposition des exemplaires de Rashideddin, en état de constater définitivement l'identité du texte de ce dernier avec les parties correspondantes de A et B.

Je donnerai donc la liste complète de tous les chapitres, paragraphes etc. de A, en l'accompagnant çà et là de quelques extraits.

Après le passage cité plus haut de la préface, vient un chapitre در تعریف تاریخ (f. 5^a), puis f. 5^b در حقیقت علم تاریخ, f. 6^a ذکر فواید علم تاریخ et f. 8^b—9^b la table détaillée de la 1re partie, c'est-à-dire de l'histoire antéislamique. Ensuite nous trouvons sur le même f. 9^b — ذکر ابتداء الخلق, f. 10^a — ذکر آفرینش آدم. f. 11^a — سجده کردن فرشتکان آدم را, f. 12^a — بدید آمدن حوّا, f. 12^a — بیرون آمدن آدم وحوّا از بهشت, f. 13^a — آمدن آدم بزمین, f. 13^a — حج کردن آدم وصفت بیت المعمور, f. 13^b — فرزندان وذریه آدم, f. 14^b — ذریه آدم انچه در خواب بدو نمودند, f. 15^b — وفات آدم, f. 15^b — باب اوّل در ذکر پیغمبران که پیش از طوفان نوح بوده اند وابتدای تاریخ ملوك عجم

Ce premier *bâb* du 1er *qism* est divisé en 2 *façl:* 1) f. 15^b — در ذکر پیغمبران که پیش از نوح بوده اند, subdivisé en 3 *zikr:* a) احوال شیث وفرزندان او, b) f. 16^b اخنوخ که اورا ادریس خوانند, c) f. 17^b در بیان احوال نوح. 2) f. 20^b ابتدای ملوك عجم از کیومرث تا زو بن طهماسب که ایشان طبقه اول اند از طبقات ملوك عجم و ایشانرا پیشدادیان خوانند والعادلون نیز کویند ده تن از ایشان پادشاهی *کرده اند[1] بذین تفصیل کیومرث هوشنك[2] طهمورث جمشید ضحاك فریدون منوجهر نوذر وافراسیاب زو بن طهماسب

1) Au lieu de ces mots, tirés de B, on lit seulement و dans A.
2) f. 24^a; les rois suivants aux f.f. 26^b, 28^b, 31^b, 34^a, 37^b, 41^a, 42^a, 42^b.

Au f. 43^a commence le 2e *bâb*, divisé en 2 *djoumla*. La première traite در تاریخ پیغمبران et se subdivise en 8 *façl*, dont le premier (در ذکر فرزندان نوح وحوادثی که ما بین طوفان نوح و ابراهیم بوده است) comprend 5 *zikr:* a) f. 43^b ذکر فرزندان نوح, b) f. 44^b ذکر عادیان و هود, c) f. 45^b ذکر یعرب که واضع لغت عرب بوده, d) f. 46^a ذکر شدید و شداد, e) f. 46^b ذکر صالح با قوم ثمود. Le 2e *façl* (در قصهٔ ابراهیم) comprend 9 *zikr:* a) f. 48^a از زمان ولادت ابراهیم تا ابتدای هجرت, b) f. 50^a ذکر هجرت ابراهیم, c) f. 51^b ذکر هلاك نمرود, d) f. 52^b ذکر ولادت اسمعیل, e) f. 53^b ذکر لوط و اصحاب او, f) f. 55^a ذکر قربان کردن ابراهیم فرزند را, g) f. 55^b ذکر بناء خانهٔ کعبه, h) f. 56^b ذکر وفات ابراهیم, i) f. 57^b حدیث چهار مرغ که در عهد ابراهیم زنده شدند. Le 3e *façl* (در قصهٔ اولاد و احفاد حضرت ابراهیم) comprend deux *zikr*, qui ne portent pas de titre spécial dans le texte même, mais seulement dans la table des matières au f. 9^a. Ils traitent a) f. 57^b در فرزندان ابراهیم, b) f. 58^a ذکر یعقوب. Le 4e *façl* (در قصهٔ یوسف) comprend d'après la table des matières 5 *hikâyet* a) (حکایت یوسف و به بندکی افتادن او[1]), b) f. 63^a یوسف وزلیخا, c) حکایت زندان, qui est resté sans titre dans le texte des 2 mscr., mais qui commence sans aucun doute au f. 66^a (33^a dans B), d) f. 69^b ذکر آمدن برادران بمصر پیش یوسف, e) f. 77^a حکایت زلیخا. Le 5e *façl* (در قصهٔ ایوب وشعیب) comprend 2 *qiçça*: a) f. 78^a قصهٔ ایوب et b) f. 79^b قصهٔ شعیب. Le 5e *façl* est aussi resté sans titre général dans les deux manuscrits. Le 6e *façl* (در قصهٔ موسی), resté également sans indication [2]) dans le texte des deux manuscrits, comprend d'après la table 11 *zikr*, dont le premier est resté sans titre

---

1) Ce titre est tiré de la table de B. Dans celle de A il est omis par une négligence du copiste. Dans le texte des deux manuscrits le 4e *façl* et son 1er *hikâyet* est resté sans titre, de sorte qu'on ne saurait indiquer avec certitude à quel f. il commence, mais je pense qu'il faut considérer comme commencement le 1er verset de la sourat Yousouf au f. 60^a.

2) C'est-à-dire qu'on y lit simplement comme titre قصهٔ موسی, sans indication de quel *façl* il s'agit.

dans le texte. Ce sont a) f. 81^a ذکر ولادت موسی, b) f. 83^a ذکر آمدن موسی از مصر بمدین نزدیك شعیب, c) f. 85^b ذکر نبوة موسی, d) f. 88^a خبر آمدن موسی بمصر وگذاردن پیغام بفرعون, e) f. 94^a ذکر بیرون رفتن موسی از مصر با بنی اسرائیل وغرقه شدن فرعون با قومش, f) f. 96^a ذکر احوال بنی اسرائیل بعد از غرق فرعون, g) f. 100^b ذکر خبر کشته که در بنی اسرائیل یافتند, h) f. 102^a ذکر خبر موسی با قارون, i) f. 103^b ذکر موسی که به طلب خضر رفت و ملاقات ایشان, k) f. 107^a ذکر موسی وعادیان وعوج بن عنق, l) f. 111^a ذکر وفات موسی وهارون.

Le 7e *façl* (در ذکر پیغمبرانی که بعد از موسی بوده اند تا بداود) resté sans indication et titre général dans le texte des 2 manuscrits, comprend 9 *zikr* [1], savoir a) f. 112^b ذکر یوشع واحوال او, b) f. 115^b ذکر کالب وخرقیل, c) ibid. ذکر ذو الکفل, d) f. 116^a ذکر الیاس, e) f. 116^b ذکر الیسع تا اشمویل [2], f) f. 117^b ذکر ملکان بنی اسرائیل بعد از الیسع تا اشمویل, g) f. 118^b ذکر اشمویل پیغمبر, h) f. 119^b ذکر طالوت وحرب او با جالوت, i) f. 121^b ذکر آنکه طالوت قصد کشتن داود کرد وخدای تعالی اورا بیاگاهانید.

Le 8e *façl* enfin de la 1ère *djoumla* du 2e *bâb*, ne porte pas de titre général dans la table des deux manuscrits, et est également resté sans indication dans le texte. Il comprend d'après la table seulement 3 *zikr*: a) ذکر داود, b) ذکر سلیمان, c) ذکر شعیا. Dans le texte des deux manuscrits on en compte 8, savoir: a) f. 122^b ذکر پیغمبری و پادشاهی داود, b) f. 125^b ذکر سلیمان بن داود و پیغمبری و پادشاهی او, c) f. 128^a ذکر حدیث النمل, d) f. 128^b ذکر قصهٔ بلقیس وشهر سبا, e) f. 132^b ذکر غایب شدن انکشتری سلیمان, f) f. 134^b ذکر

---

1) Dans la table des deux mscrits. — 7, car le 2e et le dernier y ont été omis.

2) Les mots تا اشمویل sont de trop. Dans le texte de B ce ذکر est resté sans titre est sans *alinéa*, par suite d'une erreur de copiste.

ذکر انیا بن سلیمان وکسانی که بعد از وی بر, g) ibid. رحعبم بن سلیمان ذکر شعیا پیغمبر و احوالی که در f. 136^b (h) ,بنی اسرائیل حکم کردند زمان او واقع شد.

Au f. 137^b commence la 2e *djoumla* du 2e *bâb*. On y lit [1]: جمله دوم از باب دوم در تاریخ طبقه دوم از ملوك عجم که ایشان را کیانیان خوانند. Suit l'énumération des 9 rois de cette dynastie et sur le même f. ذکر کیقباد, puis f. 141^a ذکر کیکاوس, f. 145^b ذکر کیخسرو و پادشاهی او, f. 148^b ذکر پادشاهی لهراسب, f. 150^b ذکر پادشاهی کشتاسب, f. 161^b ذکر پادشاهی بهمن بن اسفندیار, f. 163^a ذکر کین خواستن بهمن از رستم وعاقبت احوال او, f. 165^a ذکر پادشاهی همای [2], f. 165^a سیستانیان, f. 166^a ذکر پادشاهی داراب, f. 166^b ذکر پادشاهی دارا بن داراب.

Au f. 168^a commence le 3^e *bâb* du premier *qism*. On y lit [3]) en guise de titre, en encre rouge, ce qui suit: باب سیوم از قسم اول واین باب مشتمل است بر پنج فصل فصل اول در ذکر اسکندر و احوال او فصل دوم در ذکر پیغمبرانی که بعد از ایام اسکندر بودند فصل سیوم در ذکر ملوك طوائف که طبقهٔ سیوم اند از ملوك عجم فصل چهارم در ذکر ملوك روم [4]) که بعد از اسکندر بودند فصل پنجم در ذکر ملکان عرب که در زمان ملوك طوائف بودند

Le 1er *façl* comprend 7 *zikr*, dont le premier, resté sans titre dans le texte des deux manuscrits, porte dans la table celui de ذکر اسکندر وحرب دارا وتسخیر ایران. Les suivants sont: b) f. 169^b ذکر عزیمت اسکندر بجانب چین, c) f. 171^a توجّه اسکندر بهندستان.

1) Dans B le titre manque, deux lignes y ayant été laissées en blanc (f. 64^b).

2) Ce *zikr* est resté sans titre et sans alinéa dans A.

3) B f. 82^a s'accorde avec A mot pour mot, sauf l'addition du mot روم après ملوك dans le titre du 4e *façl*, et la leçon fautive سکان pour ملکان dans celui du 5e *façl*.

4) Omis dans A.

d) f. 171^b ذکر سدّ یاجوج وماجوج, e) f. 172^b ذکر وفات اسکندر. f) f. 173^a ذکر فضائل وخصایل اسکندر, g) f. 173^b ذکر عماراتی که با اسکندر منسوبست [1]).

Le 2° *façl* comprend les *zikr* suivants: a) f. 174^a زکریا, b) f. 174^b ولادت مریم, c) f. 175^a مولود یحیی بن زکریا, d) f. 175^b مقتل زکریا, e) f. 177^a ولادت عیسی, f) f. 178^a هجرت مریم با عیسی, g) f. 178^b آمدن عیسی ببیت المقدس, h) f. 179^b نزول مائده, i) f. 180^b رفتن عیسی بآسمان, k) f. 182^a مقتل یحیی بن زکریا.

Le 3° *façl* est consacré aux اشکانیان. Il commence au f. 182^b. On y lit: فصل سیوم از باب سیوم در ذکر طبقهٔ ثالثه از ملوك عجم وایشانرا اشکانیان خوانند وملوك طوائف در زمان ایشان بودند وایشان هشده تن اند ومدت ملك ایشان پانصد وهفده سال بوده بدین تفصیل اشك ۱۲ سال بهرام ۱۱ سال جودرز ۵۰ سال هرمز ۱۸ سال جودرز ۱۹ سال فیروز ۱۱ سال هرمزدان ۱۷ سال خسرو ۴۰ سال اردوان ۵۴ سال خسرو ۱۵ سال بهافرید ۳۰ سال بلاس ۲۲ سال جودرز ۳۰ سال نرسی ۲۰ سال اردوان ۳۱ سال [2])

Après cette liste on lit ce qui suit: بعضی این طایفه را ملوك طوایف نیز گویند اما این همه از یك نسلند ومتعاقب یکدیگر وملوك طوایف معاصر اینها بوده اند واینها نیز داخلند در ملوك طوایف اسکندر بعد از تسخیر ممالك ایران جمعی را حاکم گردانید چنانچه مال وخراج بیکدیگر ندهند چنانچه ذکر آن در حکایت اسکندر تقدیم یافت وان ممالك در دست ایشان بماند ودر دست ازیشان بفرزندان میرسید تا آنزمان که اردشیر بابکان خروج کرد ومجموع را مسخر گردانید وما بین

1) Les deux derniers *zikr* ne sont pas indiqués dans la table.
2) Dans cette énumération sont omis Sapour I et Khosrou II. Dans B ces deux noms se trouvent à leurs places, mais il manque toujours un nom, pour compléter le chiffre de 18, donné dans le texte.

اسکندر و اردشیر پانصد سال وکسریست و درین مدت میان ملوك
طوایف جنك و خصومت نبود و هر یك بحصهٔ خود راضی بودند واول این
طبقه اشك بن دارا بود واین طبقه را بسبب او نام اشکانیان خوانند
و بعضی کویند که او یکی از انهاست که اسکندر ایشانرا مملکت داد
و بعضی کویند بعد از انکه انطحش [1] رومی از دجله بدین طرف
آمد (f. 183ª) و تا حدود ری تصرف نمود اشك خروج کرد وملوك طوایف
اورا مدد کردند تا ملك از انطحس رومی انتزاع نمود و بدان مقدار که
از دست او انتزاع نمود قناعت کرد و باقی ملوك طوایف هر یك بقرار
خود بودند واشك را بجهت اصالت مقدم میداشتند ودر مکاتبات نام
اورا بر بالای نام خود نوشتندی واو بهریك از ملوك طوایف که کتابتی
فرستادی نام خود مقدم داشتی اما هیچ یك مال بدیکری نمیدادند اکنون
بدین سبب که او برجمله مقدم بود ایشانرا اشکانیان خوانند و محمد بن
جریر طبری در تاریخ آورده است که مدت پادشاهی ملوك طوایف پانصد
و هفده سال بوده دیکر مورّخان بیشتر وکمتر کفته اند بعضی کویند چون
پنجاه سال از وفات اسکندر بکذشت اشك پادشاه شد و بعضی زیاده
نیز کفته اند اما صحیح چنان مینماید که میانه اسکندر واشکانیان فترتی
بوده است تا آن زمان که اشك بن دارا ملك بکرفت ودر آن ایام
نظام پادشاهی فرس مختل شده بود کسی چنانکه باید ضبط نکرده است
و ولادت عیسی عم اتفاقیست که در زمان ملوك طوایف بوده است اما
در انکه از اسکندر چند کذشته بود خلافی هست بعضی کویند سیصد وچهار
سال و بعضی کویند ولادت عیسی روز چهار شنبه بیست و پنجم کانون
الاول سنه ثلث و ثلثین وماتین اسکندری بود ودر بعضی از تواریخ فرس
آورده اند که ولادت عیسی در زمان حکومت اردوان اکبر بوده واین
اختلافات بدان سبب میتواند بود که چون در ایران زمین که عرصهٔ آن

---

1) B انطحس.

پیداست که چند است کویند اسکندر نود کس را از پادشاه زادکان مملکت و ولایت داد و هر شهری بلکه هر قصبه دیکری داشت ناقلان اخبار و راویان آثار چنان جد و اهتمام ننمودند که حکایات ایشان بالانفراد در دفاتر تواریخ ثبت شود و بغیر از حکایات اشکانیه که تختکاه ایشان خلاصهٔ ایران بود ذکر نکرده اند ودر کتب تواریخ حکایات دیکران یافته نمیشود و چنین کویند که در آن روزکار خلایق را تفرقه تمام بود و حاکمان جانب داری رعایا نمیکردند و ظلم بسیار واقع میشد بسبب انکه هر خراجی که پادشاهان پیش از رعایا میستانند ایشان مضاعف کرده بودند وچون اردشیر خروج کرد ومردم از دست ایشان [1] خراج باقرار اول برد و بستومی ظلم و تعدی نام ایشان از رفتن (دفتر .l !sic) روزکار بیفتاد واز خطبهٔ اردشیر سیرت ایشان معلوم میشود وهر پادشاهی که خواهد که نامش در جهان بماند باید که بصفت عدل و انصاف آراسته بود تا نام او چون نوشیروان پاینده باشد * ای که دولت داری وتمکین وجاه * سنت صاحب دلان بر پای دار * نام نیك رفتکان ضایع مکن * تا بماند نام نیکت پایدار * واز خطبهٔ اردشیر معلوم میشود که حال مردم در آن عهد چنان بوده که پروای ثبت کردن تاریخ نداشته اند و درین محل ان خطبهٔ اردشیر سخنی چند یاد کنیم اکرچه ذکر او در اول طبقه ساسانیان خواهد آمد اما درین سخن کواه حال بود اردشیر در خطبه کفته که ای رعایا ما دانسته ایم که پیش ازین در عهد پادشاهان بنشسد (پیشینه l. avec B) حال رعیت بچه طریق بود (f. 133b) هرچند ما ایشانرا ندیدیم اما ازکسانی شنیدیم که بیان ایشان اقوی است از عیان ما که در دیدن ما خطا واقع میشود ودر قول ایشان خطا نیست ورعیت در آن عهد زمانی بر پادشاهان غالب بوده اند و زمانی پادشاهان بر رعیت غالب بوده اند ودر هر دو حال نقصان کار شما وایشان بوده اما در آن

---

1) Ajoutez avec B خلاص شدند.

حال که ایشان بر شما غالب بوده اند شما خانه بلا بودید وازیشان رنج
وعنا می یافتید بزرگان شما خوار بودند و پهلوانان و مردانتان بی اسباب
وبد حال و بازرکانان ومتنعمانتان مترصد غارت مال وعوانان وظالمان
وکربزان بر شما مسلط بودند والتفاتی بحال علما ودانشمندان شما نمیکردند
وهمه مردم دست از کار وبار برداشته واسباب عمارت وزراعت مهمل ومعطل
کذاشته هر روز حاکمی نو و دولت از خانه بخانه منتقل وشما را دشمنان
قوی بودند و بسیار و حمایت کنندکان ضعیف واندك ودر راهها دزد ودر
خانها محصل بود و مردم دست ازکار باز داشته و تفرقه در دل واما در آن
حال که شما بر ایشان غالب بودید ایام فتنه بود وهرج ومرج هر بیعقلی
سرداری و هر احمقی پیشوایی کشته باطلها همه حق وحقها همه باطل بدست
خویش خان ومان خود میکندید وخون خود میریختید وخود را ضعیف
میکردید و دشمنانرا بر خود مسلط کردانیدید و فکر شما درین منحصر بود
ورای برین مقرر اکنون ازین هر دو صورت خلاص یافتید باید که شکر
بسیار کنید وباخلاص دعا نمایید تا این حضور وسرور بر شما بماند این
مقدار سخن از خطبه اردشیر اینجا نقل افتاد تا معلوم شود که ایشان را
در ان ایام پروای ضبط تاریخ نبوده وازین جهت این همه اختلاف درعدد
ایشان وترتیب ومدت پادشاهی هر یك بطریقی که در صدر این طبقه
یاد کرده شد واقعست وفردوسی علیه الرحمة که تاریخ ملوك عجم نظم
کرده است طبقه اشکانیانرا که مشتملست بر ملوك طوایف بغایت مختصر
کرفته است وتمامت قصه ایشان بر چند بیت اختصار کرده وآن ابیات
اینست

سکندر سکالید ازین کونه رای * که تا روم آباد ماند بجای
بر ان کونه بکذشت سالی دویست * تو کفتی که اندر جهان شاه نیست
نخستین اشك از نژاد قباد * دکر کرد شاپور خسرو نژاد
نه بکذشت کودرز زاشکانیان * چو بیژن که بود از نژاد کیان
چو نرسی و چون اورمزد بزرك * چو ابرس که بد نامداری سترك

چو بنشست برگاه اشکانیان * ببخشید گنجی بایرانیان
چو زو بگذری خسرو اردوان * خردمند ودارا (sic) وروشن روان
ورا خواندند اردوان بزرك * که از میش بگسست چنگال گرك
ورا بود شیراز با اصفهان * که داننده خواندیش مرز مهان
باصطخر بد بابك از دست او * که دایم خروشان بد از شست او
چو کوتاه بد شاخ وهم بیخشان * نگوید جهان دیده تاریخشان
از ایشان جز از نام نشنیده ایم * نه در نامهٔ خسروان دیده ایم

در اکثر تواریخ مشهوره از ایشان زیاده از انچه ثبت گشته یافت نشد (f. 184ª) اما قضایای که در عصر ایشان واقع شده چند حکایت در فصل دیگر آورده شود از روم وعرب وغیره انشا الله العزیز المتعال جمهور مورخان هجده تن را از ایشان ذکر کرده اند و پانصد وهفده سال مفصل کرده چنانچه در مقدمه مذکور شد

Après ce long préambule, que j'ai cru devoir reproduire *in extenso*, on lit l'histoire des Arsacides, roi par roi, qui occupe 3 pages et demie. Sont mentionnés les rois suivants: 1) اشك — 12 ans, 2) شاپور بن اشك — 42 ans, 3) بهرام بن شابور بن اشك — 11 ans, 4) جودرز بن بهرام — 50 ans, 5) هرمز بن بلاش بن شاپور — 18 ans, 6) جودرز بن بلاش — 19 ans, 7) فیروز بن راحب بن بلاش — 11 ans, 8) هرمزدان بن فیروز — 17 ans, 9) خسرو بن هرمزدان — 40 ans, 10) اردوان بن هرمزدان[1] — 55 ans, 11) اردوان بن اشکان — 54 ans, 12) خسرو بن اشکان — 15 ans, 13) به آفرید بن اشکان — 30 ans, 14) بلاش بن اشکان — 22 ans, 15) جودرز بن اشکان — 30 ans, 16) نرسی بن جودرز — 20 ans, 17) اردوان بن نرسی — 31 ans.

---

1) Dans B le 10ᵉ roi est également nommé خسرو بن هرمزدان et on y lit à son sujet: بعد از برادر یا عمزاده پادشاه شد ومدت حکومت او نیز چهل سال گفته اند. Ce Khosrou II est nécessaire pour atteindre le chiffre des rois, indiqué dans le texte.

Le 4e *façl* traite d'après la table des deux manuscrits در ذکر ملوك روم که بعد از اسکندر بوده اند. Dans le texte (A. f. 185^b, B. f. 91^b) on lit: فصل چهارم در ذکر ملوك روم بعد از اسکندر وحکایات ملوك عرب که بعد از اسکندر بوده اند. L'histoire des empereurs romains occupe à peine deux pages[1]) et au f. 186^a on lit un nouveau titre ذکر ملکان عرب که در زمان ملوك طوائف بوده اند. Ce chapitre, qui, comme on le voit, a été ajouté dans le texte des deux manuscrits par une erreur évidente au 4e *façl*, constitue d'après la table le 5e *façl* f. 186^a. Ce *façl* n'est pas subdivisé en *zikr* ou chapitres dans la table, mais on trouve dans le texte les titres suivants[2]): f. 187^a ذکر جذيمة الابرش, f. 188^b ذکر خبر جذيمة با عمرو بن ظرب, f. 190^a ذکر حرب[3]) عمرو بن عدی و خون جذيمة باز خواستن از زبّا, f. 191^a ذکر اخبار طسم و جديس و واقعهٔ ايشان وحديث حسان بن ربيع, f. 192^a ذکر يونس بن متّی, f. 193^a ذکر اصحاب کهف و دقيانوس, f. 195^a حکايت اصحاب قريه که حق تعالی در سورهٔ ياسين ياد کرده است, f. 196^a شمسون عابد, f. 196^a, l. 4 d'en bas ذکر جرجس پيغمبر.

Au f. 198^a enfin commence le 4e et dernier *bâb* du premier *qism*. On y lit ce qui suit: باب چهارم در ذکر طبقهٔ اخر از ملوك عجم واين طبقه را ساسانيان خوانند اول ايشان اردشير بابك وآخر ايشان يزدجرد بن شهريارسی و چهار تن مدت ملك ايشان[4])

Dans ce chapitre sont mentionnés les titres suivants: f. 198^b ذکر اردشير بن ساسان يعرف باردشير بابکان — توجّه اردشير, f. 203^a بجانب روم وقضايای که در ان سفر واقع شد — ولادت شاپور, f. 204^a ذکر پادشاهی شاپور بن اردشير, f. 206^a و ولی عهدی او — f. 207^a —

1) Il est très-remarquable, que dans C la même histoire est encore trois fois plus courte. Elle n'y occupe que 8 lignes. La comparaison des textes cependant fait supposer que le copiste de C a sauté une page de son original.

2) F. 186^b et f. 187^a, l. 1—8 traitent brièvement des migrations des tribus arabes.

3) B خبر.

4) Le chiffre manque.

— توجّه شاپور بجانب f. 207^b, ذکر مدینه حصر و جنك شاپور با ضیزن — پادشاهی هرمز بن شاپور بن اردشیر f. 208^b, روم وحرب نصیبین — مانی زندیق f. 209^b, — پادشاهی بهرام بن هرمز f. 209^a — پادشاهی بهرام بن f. 211^a, — پادشاهی بهرام بن بهرام f. 210^b — پادشاهی هرمز.ibid, — پادشاهی نرسی بن بهرام.ibid, بهرام بن بهرام — پادشاهی شاپور بن هرمز بن نرسی که اورا ذو f. 211^b, بن نرسی — شاپور بن شاپور f. 214^b, — اردشیر بن هرمز f. 214^b, الأكتاف خوانند. — پرورش f. 216^a, — یزدجرد اثیم f. 215^a, — بهرام بن شاپور f. 214^b خبر سنهار f. 216^b, بهرام در عرب و احوال او *تا این[1] زمان که پادشاه شد. — هرمزد f. 224^b, — یزدجرد بن بهرام f. 224^a, ذکر پادشاهی بهرام‌کور f. 218^b — پلاش بن فیروز f. 225^a, — فیروز بن یزدجرد f. 224^b, بن یزدجرد — باز آمدن قباد به پادشاهی f. 227^b, — جاماسف f. 227^a, — قباد f. 226^b — نوشروان f. 228^a, — مزدك ودعوی او به پیغمبری f. 227^b, f. 230^a — بابك f. 231^b, — مخالفت نوشزاد پسر نوشروان وکشته شدن او سوالات کسری f. 233^a, — بوزرجمهر f. 232^a, وزیر کسری انوشروان ذکر خلاص شدن f. 234^b, در بند افتادن بوزرجمهر f. 234^a, از بوزرجمهر — توقیعات کسری f. 235^a, بوزرجمهر از زندان وکشادن قفل — f. 236^b, — وصیّت کردن انوشروان پسر خود هرمزد را f. 235^b — آمدن ساوه[2] پسر خاقان f. 237^b, پادشاهی هرمز بن انوشروان — آوردن بهرام چوبین را پیش هرمز و فرستادن f. 238^a, بجنك هرمز — پادشاهی f. 245^a, — پادشاهی خسرو پرویز f. 242^b, او بجنك خاقان — f. 248^a, — رفتن پرویز بروم ولشکر آوردن f. 245^b, بهرام چوبین — احوال بهرام چوبین f. 249^a, — پادشاهی خسرو بعد از کریختن بهرام — لشکر f. 254^a, — نامه خسرو بخاقان f. 250^b, بعد از انهزام

---

1) A seulement ان. 2) B سپاه.

,صفت بزرکی و تجملات خسرو پرویز f. 255[b], فرستادن خسرو بروم
,ذکر علامات ومعجزات پیغمبر صلعم که در ایام خسرو ظاهر شد f. 256[a]
— کشته f. 257[a], — مکتوب حضرت رسالت صلعم بخسرو پرویز f. 256[b]
,— پادشاهی شیرویه f. 258[a], شدن خسرو و پادشاهی پسرش شیرویه
— جواب پیغام f. 259[a], — پیغام فرستادن شیرویه بخسرو f. 258[b]
— f. 260[b], — پادشاهی اردشیر بن شیرویه f. 260[a], از زبان خسرو
,— پادشاهی توران دخت بنت پرویز f. 260[b], پادشاهی شهر ایران
,— پادشاهی خسرو بن قباد f. 261[a], — پادشاهی جشنسبنده f. 261[a]
— کسری بن f. 261[a], — پادشاهی ازرمی دخت بنت پرویز f. 261[a]
.— یزدجرد بن شهریار f. 261[b], — فرخزاد بن خسرو f. 261[a], مهر حسیس

Ce chapitre, le dernier du 1er *qism*, finit au f. 262[b]. Souscription:
تمت القسم الاول من الكتاب فى سادس محرم الحرام سنة تسع و عشرين
وثمانماية لهجرة [سيد] البرية والسلام

La date pourrait bien se rapporter à notre manuscrit, car il me paraît être assez ancien, mais il sera plus sûr de supposer qu'elle a été tirée par le copiste de l'original sur lequel il travaillait.

A la page suivante, f. 263[a] (B, f. 133[b]), nous lisons en caractères rouges, en guise de titre, les mots suivants: قسم دوم در ذکر سید الاصفیا محمد مصطفی علیه افضل الصلوات و التحیات وخلفاء راشدین رضوان الله علیهم اجمعین و بنو امیة و بنو عباس تا اخر روزکار المستعصم بالله و احداث و وقایع که بزمان هریك واقع شده و فتوحات و ظهور ملوك واستیلاء و (sic) متقلبان باطراف وغیران واین قسم مشتمل است بر چهار طبقه الطبقه الاولی در ذکر سید البشر صلوات الله علیه وسلامه و ذکر نسب وانشعاب [1]) قریش وشمۀ از احوال پدران او بدین منوال

---

1) B ajoute قبایل.

Après ces mots commence la généalogie du prophète, sans autre préambule: محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم الخ. L'histoire du prophète n'est pas divisée en chapitres numérotés; on y remarque cependant les titres suivants: f. 263ᵃ ذكر اجداد حضرت رسالت صلعم, f. 267ᵃ حفر زمزم —, f. 268ᵇ تزويج عبد الله بآمنه —, f. 268ᵇ — ولادت مصطفى صلعم, f. 270ᵃ كفالت ابو طالب مصطفى را و قصهٔ — بحيراى راهب, f. 270ᵇ تزويج رسول الله خديجه را —, f. 271ᵃ ابتداى — وحى واغاز دعوت نبوت مصطفى, f. 272ᵃ اسلام صحابه و اختلاف علما — در ان كه اول كسى كه مسلمان شد كه بود, f. 273ᵃ اشكار شدن — دعوت اسلام, f. 273ᵇ تعذيب مسلمان ضعيف از دست مشركان —, f. 273ᵇ ديكر از مستضعفان عمار بن —, f. 274ᵃ بلال بن رياح حبشى —, f. 274ᵇ ياسر العبسى بود [1] ذكر خبات بن الارت التميمى بود, f. 274ᵇ ذكر عامر بن فهيره, f. 275ᵃ ذكر صهيب بن سنان الرومى, f. 275ᵃ جماعتى از مشركان كه استهزا وافسوس —, f. 275ᵃ ابو فكيهه — ميكردند —; en premier lieu, comme de raison, se trouve ici le nom de Abou Lahab, ensuite f. 275ᵇ ذكر اسود بن عبد يغوث بن وهب الزهرى, f. 275ᵇ حارث بن قيس سهمى —, f. 275ᵇ — وليد بن مغيره بن عبد الله بن عمرو الخ, f. 276ᵃ ابو جهل بن هشام مخزومى —, f. 276ᵃ اميه وبنيه ابنا خلف —, f. 276ᵃ اخنس بن شريق ثقفى — الجمحى, f. 276ᵇ ابتداى ظهور مسلمانى در انصار —, f. 277ᵇ بيعة — عقبه دوم بار, f. 278ᵃ جماعتى كه پيش از حضرت مصطفى بمدينه هجرت — كردند, f. 278ᵇ هجرت حضرت مصطفى از مكه بمدينه —, f. 280ᵇ بنا كردن — مسجد حضرت مصطفى در مدينه, f. 280ᵇ برادرى دادن مصطفى — ميان صحابه از مهاجرين وانصار, f. 281ᵃ حوادث سال اول از هجرت — بمدينه, f. 282ᵃ مبدا غزوات رسول وسرايا كه فرستاد و ديكر حالها —

1) Sic. B lit ديكر au lieu de ذكر et omet بود. J'écris les noms comme je les trouve dans A.

— f. 282^a, — غزات ابوا f. 282^a, که بمدینه واقع شد تا زمان وفات
— سریه بطن f. 282^b, — غزات ذات العشیره f. 282^a, غزات بواط
— نزول ایت از حضرت عرب بکردانیدن قبله سوی f. 283^a, النحلهٔ
— فریضه شدن روزه ماه رمضان و زکوة فطر f. 283^a, کعبه [1]
, — غزای بدر کبری که درین غزا صنادید قریش بقتل آمدند f. 283^b
, — سریه سالم بن عمیر f. 288^a, — سریه عمیر بن عدی f. 288^a
— f. 288^b, — غزوة سویق f. 288^b, — غزاة بنی قنیقاع (sic!) f. 288^a
ذکر سیرت[2] مقبل (sic) کعب بن اشرف f. 289^a, — غزوة قرقرة الکدر
— غزوه رسول f. 289^b, — غزوة رسول عم بغطفان f. 289^a; الیهودی
— f. 289^b, ذکرسریت زید بن حارثه بجانب قرده f. 289^b, ببنی سلیم
— f. 291^b, — غزوه رسول بحمرا الاسد f. 291^a, غزوة رسول عم باحد
— سریت f. 291^b, [سریت] ابو سلمه بن عبد الاسد المخزومی بکوه قطن
, — سریه منذر بن عمرو الساعدی f. 291^b, عبد الله بن انیس
— غزاه بنی f. 292^b, — سریت مرثد بن ابی مرثد الغنوی f. 292^a
— غزاة f. 293^b, — غزوه رسول الله به بدر موعد f. 293^a, النضیر
, — — ذات المریسیع f. 293^b, — — دومة الجندل f. 293^b, ذات الرقاع
ذکر محمد بن مسلمة f. 294^b, — — الخندق وهی غزاة الأحزاب f. 294^a
, — — غابه f. 295^a, — غزوه رسول با بنی لحیان f. 295^a, ابی[3] الفرطاء
— سریه محمد بن f. 295^a, — سریه عکاشه بن محصن الاسدی f. 295^a
, — سریه زید بن حارثه به بنی سلیم f. 295^a, مسلمه بذی قصه
— — زید بن حارثه f. 295^b, — — زید بن حارثه به عیص f. 295^a

1) Les 22 titres suivants sont littéralement les mêmes dans le manuscrit de Rashîdeddîn, décrit par Morley, Journ. R. As. Soc. VI, p. 21—22, mais l'ordre y est renversé, de sorte que les 11 premiers se trouvent placés devant les 11 derniers, car dans ce fragment «the leaves are misplaced» (l. c. p. 21, l. 1).

2) Delend.

3) On devra lire با بنی القرطا, ce qui serait un *lapsus calami* de l'auteur pour با القرطا.

— — زید بن حارثه بجانب حمر[1]) که نزدیک f. 295^b ,بجانب طرف
,— — عبد الرحمان بن عوف بدومة الجندل f. 295^b ,وادی القری بود
,— — علی بن ابی طالب به بنی سعد بن بکر بفدك f. 295^b
— — عبد f. 296^a ,— — زید بن حارثه بام قرفه بوادی القرا f. 295^b
— — عبد f. 296^a ,الله بن عتیك بجانب ابی رافع سلام بن ابی الحقیق
— — f. 296^a ,الله بن رواحه باسر[2]) بن رازم الیهودی بجانب خیبر
— غزات رسول الله f. 296^b ,عمرو بن امیه زهری[3]) ومسلمه بن اسلم
ذکر [سریه f. 297^a ,— — رسول صلعم بخیبر f. 297^a ,برمین حدیبیه
,ذکر سریه ابو بکر صدیق [بکوه نجد] f. 297^a ,عمر بن الخطاب] بتربه
ذکر عمرة رسول f. 297^b ,ذکر بشیر بن سعد الانصاری بفدك f. 297^b
— — f. 297^b ,— سریه ابن ابی العوجا ببنی سلیم f. 297^b ,صلعم بقضیه
,— — شجاع بن وهب اسدی به بنی عامر f. 297^b ,غالب بن عبد الله لیثی
— — f. 297^b ,— — کعب بن عمیر الانصاری بذات الطلاح f. 297^b
,— — عمرو العاص بذات السلاسل f. 298^a ,موته بجانب بلقا
,— — ابو قتادة بن ربعی الانصاری f. 298^b ,— — خبط f. 298^a
— سریت خالد بن f. 299^b ,ذکر غزاة رسول صلعم بعام الفتح f. 298^b
— f. 299^b ,— — سعد بن زید الاشهلی بمنانه f. 299^b ,الولید بعزی
,— — خالد بن الولید به f. 299^b ,— — عمرو بن العاص بسواع
,— غزاة رسول به حنین واین را غزا هوازن کویند f. 299^b ,بنی جذیمه
— سریه عیینه بن حصن الفزاری به f. 300^b ,— غزاة طایف f. 300^b
,— — قطبه بن عامر بن حدید انصاری به بنی خثعم f. 300^b ,بنی تمیم
— — f. 301^a ,ضحاك بن سفیان کلابی بقوم خود بنی کلاب f. 301^a
— — علی بن ابی f. 301^a ,علقمه بن محرر [مجزّر=] المدلجی بحبشه

---

1) B حمیر.

2) B اسیر. Lis. بالیسیر بن رازم.

3) B ضمیر; lis. ضمری.

— f. 301^a غزاة رسول صلعم بتبوك, — f. 301^a طالب عمّ الى الفلس, — f. 301^b ذكر حج رسول صلعم, — f. 301^b سريت على بن ابى طالب بسوى يمن — سريت اسامه بن زيد بن, f. 302^a واين را حجة الاسلام نيز كويند, — f. 302^a حالت مرض رسول صلّعم, حارثه بزمين سراة وناحيت بلقا — f. 304^b عدد غزوات رسول الله صلّعم, — f. 304^b حليت رسول الله. Ce chapitre, qui est très-court, commence par les mots وآن نوزده اند و بعضى كويند بيست وشش وبعضى كويند بيست وهشت كفته اند اندرين ترتيب

Suit l'énumération des 28 *razzias* du prophète et puis پيغمبر صلّعم در نه غزا بنفس خود حرب كرد ودر سرايا نيز خلافى كرده اند بعضى سى وپنج كفته اند وكروهى چهل و هشت والله اعلم

Dans A il n'y a pas de souscription constatant la fin de cette 1° partie du 2° *qism*; dans B on lit تمام شد تاريخ مصطفى صلعم.

Sur la même page, immédiatement après les mots cités, on lit en caractères plus grands مقالة دوم et puis à l encre rouge ذكر استخلاف صحابه راشدين رضوان الله على من كان الله ورسوله راضيا ذكر استخلاف ابى بكر وايام نوبت دولت او

Nous voyons donc ici, ainsi que dans les 2 sections suivantes le terme *maqâla*, comme dans Rashîdeddîn. La 2° *maqâla* se subdivise, comme la 1ère en *zikr* non numérotés, qui du reste disparaissent de plus en plus vers la fin pour faire place à l'indication: حوادث سنه . . . Je continuerai de donner tous ces titres.

Fol. 304^b, ult. ذكر اسامى اولاد ابى بكر. Ce *zikr* ne contient que trois lignes, car f. 305^a, l. 3 on lit déjà در روز دو شنبه كه پيغمبر صلّعم وفات يافت خلافت بر ابو بكر مقرر شد در روز سه شنبه دوم وفات رسول بيعت اجماع بود مكر على و بنو هاشم الخ

On voit, qu'il faut insérer un titre après la courte énumération des enfants d'Abou Bekr. Ce titre manque aussi dans B. — f. 305^b ذكر سنه احدى عشر ومطيع شدن [..?..] باسيرها (sic) واجمعها ورده, — f. 306^a وقعة المثنى, f. 306^a حوادث سنه اثنى عشرة, اهل يمن

f. 306^b وقعه يرموك —, f. 306^b وقعة اجنادين —, f. 306^b حال — وفات ابى بكر در سنه ثلث عشره —, f. 306^b مثنى بن خارجه بعراق وسواد, f. 307^a جليت ابو بكر —, f. 307^a مناقب ومحامد ابو بكر —, f. 307^b استخلاف عمر بن الخطاب —, f. 308^a حوادث سنه ١٤ —, f. 308^b — ابتداى وقعه قادسيه —, 309^a — a. 15 [1], f. 309^b — a. 16, f. 309^b — a. 17, f. 310^a — a. 18—20, f. 310^b — a. 21 et 22, f. 311^a — ذكر حوادث فتوح اذربيجان, f. 311^a — a. 23, f. 311^b [2] حليت عمر —, فضايل و مناقب او —, f. 311^b زنان و فرزندان او —, f. 311^b خلافت عثمان در سنه ٢٤ —, f. 312^a — f. 312^b — a. 25—29 [3], f. 312^b انقباض (sic) اهل فارس —, f. 313^a — a. 30 et 31, f. 313^b — a. 32 et 33; le dernier porte le titre erroné سنة — — اثنين و ثلثين, et dans B اربع الخ — —. L'an 34 est resté sans indication dans A.

F. 314^b — a. 35, f. 316^a مقدم مصريان و بصريان وكوفيان, f. 317^a ذكر خلافت حليه عثمان, f. 317^b ذكر اولاد او, f. 317^b ذكر على بن ابى طالب عمّ واحوالى كه بزمان او حادث شد, f. 318^a — حليت على بن ابى طالب, f. 318^b ذكر حوادث سنه خمس و ثلثين. Ce nouveau récit des évènements de l'an 35 ne contient que les mots suivants: قسطنطين پسر هرقل هزار كشتى بلشكر مشحون در دريا روانه كرد و بقصد مسلمانان حق تعالى باد عواسف بر ايشان كماشت و همه را غرق كرد قسطنطين با جماعتى بصقليه افتاد ودر حمام براى استحمام رفت اورا بقصاص خون جماعت غرق شدكان بكشتند

A la même page commence le récit de l'an 36: f. 319^a ذكر مسير على عمّ ببصره و وقعه —, f. 319^b ابتداء وقعه جمل, f. 320^b — ولايت —, f. 321^a مقتل محمد بن حذيفه بن عتبه بن ربيعه بن عبد شمس

---

1) Je remplacerai dorénavant par le seul chiffre les mots ذكر حوادث سنه الخ.

2) A par erreur du copiste ابى بكر.

3) «L'an 27 il n'y a pas eu d'évènements remarquables».

قيس بن سعد بن عباده بمصر, f. 321^a وقعة صفّين وابتداى ان —,
f. 322^a حوادث سبع و ثلثين و تتمه كار صفّين —, f. 323^a فرستادن —
على عمّ جعده بن هبيره بايالت ديار خراسان, f. 323^a اعتزال خوارج —
از على, f. 323^b اجتماع حكمين وكيفيت ان —, f. 324^a (sic) جنود —
خوارج بر توجيه حكمين, f. 324^b قتال خوارج —, f. 325^a مقتل ذى —
الثديه, f. 325^a رجوع امير المومنين على بكوفه —, f. 325^b حوادث —
هذه السنه, f. 325^b — a. 38, f. 326^a بن راشد (sic) خروج حريب —,
f. 326^b خروج اشرس بن عوف الشيبانى —, f. 326^b خروج هلال —
بن علقمه بن تيم الرباب واشهب بن بشر, f. 326^b خروج سعيد بن —
التميمى (!) فعل, f. 326^b — a. 39, f. 327^a — a. 40, f. 327^b مقتل —
على بن ابى طالب, f. 328^b سيرت او —, f. 329^a بيعت حسن —
بن على. — Au f. 329^b commence la 3^e *maqâla*. Titre: مقالت سيوم
در مملكت بنى امية وايشان چهار ده نفر بودند اول ايشان معاويه بن
ابى سفيان بن حرب ذكر ايام مملكت معاويه بن ابى سفيان

Zikrs: f. 329^b خروج جويره بن وداع —, f. 330^a — a. 42,
f. 330^b آمدن زياد بن ابيه پيش معاويه —, f. 330^b — a. 43 et 44,
f. 331^a — a. 45—49, f. 331^b — a. 50, f. 332^a — a. 51—54,
f. 332^b — a. 55 et 56, f. 333^b — a. 57 et 58, f. 334^a — a. 59
et 60, f. 335^a ذكر يزيد بن معاوية, f. 336^b ذكر مقتل حسين بن على,
f. 338^a خروج خوارج ومقتل ابو هلال مرداس بن الحنظلى —, f. 338^a —
a. 62, f. 338^b — a. 63, f. 339^a مرك يزيد بن معاويه —, f. 339^a
بيعت معاويه بن يزيد بن معاويه, f. 339^a حال بن زياد بعد از —
مرك يزيد, f. 339^b مملكت مروان بن الحكم —, f. 339^b حال —
توّابين, f. 340^b — a. 65, f. 341^a مملكت عبد الملك بن الحكم —,
f. 341^b — a. 66, f. 343^a مسير ابرهيم بن الاشتر بقتال ابن زياد —,
f. 343^a — a. 67, f. 343^b مسير مصعب بقتل مختار —, f. 343^b —
a. 68, 70—72, f. 344^b — a. 75—76, ذكر ضرب الدراهم والدنانير

et a. 77, f. 345[a] — a. 78—80, f. 345[b] — a. 82, f. 346[a] ذکر حوادث سنة ۸۳ وبقيّة وقعة جماجم, f. 346[b] — a. 84—86, f. 347[a] — مملکت وليد بن عبد الملك et a. 87—89, f. 347[b] — a. 90—92, f. 348[a] — a. 93 et 94, f. 348[b] ذکر مملکت سليمان بن عبد الملك, f. 348[b] — a. 96 et 97, f. 349[a] — a. 98 et ذکر خلافت [1] عمر بن عبد العزيز بن مروان, f. 349[b] — a. 100 et 101, f. 350[a] ذکر مملکت يزيد بن عبد الملك, f. 350[b] — a. 102—104, f. 351[a] — a. 105, ذکر هشام بن عبد الملك et a. 106, f. 351[b] — a. 107 et 108, f. 352[a]—a. 109—112, f. 352[b]—a. 113—117, f. 353[a]—a. 118—120, f. 353[b] — a. 121 et 122, f. 354[b] — a. 123 ذکر حوادث سنه اربع وعشرين ومايه وابتداء امر ابی مسلم الخراسانی, f. 355[a]—a. 125 ذکر بيعت وليد بن يزيد بن عبد الملك ومملکت او et, f. 355[b] — a. 126 ذکر مملکت ابراهيم بن الوليد, a. 127 et ذکر بيعت مروان در دمشق, f. 357[a] — a. 128, f. 357[b] — a. 129, f. 358[a] — a. 130, f. 358[b] — a. 131. Au f. 359[a] finit la 3[e] *maqâla*. Derniers mots: عبد الرحمن بن يسر العجلی امير کوفه بود او نيز گريخته بشام رفت حسن بن قحطبه بکوفه مستقر شد ابن هبيره بواسط گريخت و بطلب مدد پيغام بمروان فرستاد. A la même page commence la 4[e] *maqâla*. Titre:

مقالت چهارم در خلافت بنی عباس وايشان سی و هفت بودند مقدم ايشان سفاح بود ذکر ابتداء دولت بنی عباس وانتهای دولت بنی اميه و حوادث سنه اثنين و ثلثين و ماية

Zikrs: f. 360[b] — a. 133 et 134, f. 361[a] — a. 135, 136, ذکر خلافت ابو جعفر عبد الله منصور et a. 137, f. 361[b] — a. 138, f. 362[a] — a. 139—141, f. 362[b] — a. 142—144, f. 363[a] — a. 145—147,

---

1) B s'accorde avec A même dans des détails aussi insignifiants, que le remplacement ici par le mot خلافت du terme مملکت, employé pour le règne des autres khalifes Omeyades. Il est vrai, que du point de vue shiite seul Omar II a quelque droit de porter le titre de khalife.

f. 363^b — a. 148—152, f. 364^a — a. 153—158, ذكر خلافت
مهدی بن منصور et امرا وعمال او, f. 364^b — a. 159—164, f. 365^a —
a. 165—170, f. 365^b ذكر خلافت هرون الرشيد بن الهادی [1] وهو
الخليفة الخامس, et a. 171—176, f. 366^a — a. 177—183, f. 366^b —
a. 184—188, f. 367^a — a. 190—193, f. 367^b — ذكر خلافت
محمد الامين وهو الخليفة السادس et a. 195, f. 368^a — a. 196 et 197,
f. 368^b ذكر حوادث سنه ثمان وتسعين ومايه وخلافت مامون وهو الخليفه
السابع, f. 369^a — a. 200 et 201, f. 369^b — a. 202, ذكر مسير
مامون بن هارون الرشيد از خراسان بجانب بغداد, a. 203—205,
f. 370^a — a. 206—210, f. 370^b — a. 211—216, f. 371^a —
a. 217 et 218, f. 371^b ذكر ابتداء خلافت المعتصم وهو الخليفة التاسع
et a. 219 et 220, f. 372^a — a. 221—225, f. 372^b — a. 226,
227, ذكر خلافت الواثق بالله ابو جعفر هرون [2] المعتصم وهو الخليفة
العاشر من بنی العباس et a. 228—231, f. 373^a — a. 232, ذكر
خلافة المتوكّل وهو خليفة الحادی عشر وحوادث سنه ٢٣٣, a. 234—237,
f. 373^b — a. 238—245, f. 374^a — a. 246, 247, ذكر خلافت المنتصر
بالله ابی العباس محمد بن المتوكل وهو الخليفة الثانی عشر, a. 248,
ذكر خلافت المستعين بالله ابو العباس بن الامير محمد بن المعتصم بالله
وهو الخليفة الثالث عشر, a. 249 et 250, f. 374^b — a. 351, f. 375^a —
a. 252, ذكر خلافت المعتز بالله بن المتوكل وهو الخليفة الرابع عشر وحوادث
سنه ٢٥٣, a. 254 et 255, f. 375^b ذكر خلافت المهتدی بالله ابی عبد
الله محمد بن الواثق هرون بن المعتصم وهو الخليفة الخامس عشر, a. 256
ذكر خلافت المعتمد علی الله بن المتوكّل و هو الخليفة السادس عشر, et
f. 376^a — a. 257 et 258, f. 376^b — a. 260 et 261, f. 377^a —
a. 262, f. 377^b — a. 263, 265 et 266, f. 378^a — a. 267 et 268,
f. 378^b — a. 269, 271—275, f. 379^a — a. 276, 277 et 278 [3])

1) L'avènement au trône de Hâdi est resté sans titre spécial dans les deux manuscrits.

2) Ajoutez بن, omis dans les deux manuscrits.

3) Dans les deux manuscrits ...سنه سبع وثمان وسبعين وماتيين.

ذکر ابتداء کار قرامطه, f. 379^b — a. 279, ذکر خلافت ابی العباس
احمد بن الموفق ابی احمد طلحه بن المتوکل, a. 280 et 281, f. 380^a —
a. 282—286, f. 380^b — a. 287, f. 381^a — a. 288, ذکر خلافت
المکتفی بالله ابو محمد علی المعتضد بالله وحوادث سنه ۲۸۹ et. a. 290—
292, f. 381^b — a. 293—295, ذکر خلافت برادرش مقتدر ابو الفضل
جعفر et a. 296—297, f. 382^a — a. 298—302, f. 382^b —
a. 303—306, 308 et 309, f. 383^a — a. 311—315, f. 383^b —
a. 316, 317, 319, 320, ذکر خلافت القاهر بالله ابو منصور محمد بن
المعتضد, et a. 321, f. 384^a ذکر ابتداء دولت آل بویه et a. 322,
f. 384^b ذکر خلافت الراضی بالله ابو العباس محمد بن المقتدر, a. 323—
326, f. 385^a — a. 328, ذکر خلافت برادرش المتقی بالله ابو اسحق
ابراهیم, a. 331 1), f. 385^b — a. 332, 333, ذکر خلافت المستکفی بالله
ابو القسم عبد الله بن المکتفی بالله علی بن المعتضد بالله, a. 334, ذکر
خلافت المطیع لله ابو القاسم الفضل بن المقتدر, a. 335 et 336, f. 386^a—
a. 337—342 2), f. 386^b — a. 344—346, 348—351, f. 387^a —
a. 353, 354, 356 et 357, f. 387^b — a. 360—362, ذکر خلافت
الطایع لله ابو بکر عبد الکریم بن المطیع لله, a. 364 et 366, f. 388^a
ذکر ابتداء دولت سبکتکین et a. 367, f. 388^b — a. 372 et 373.
f. 389^a — a. 374—376, f. 389^b — a. 377—379.

Après le f. 389 il y a une lacune d'un feuillet, qui contenait les années 380—389 3). F. 390^a — a. 390—398, f. 390^b — a. 399—405. Après le f. 390 il y a dans A une lacune de plusieurs f.f. contenant les années 405—451. Dans B ces années occupent les f.f. 198^b—201^b. — F. 391^a — a. 452—459, f. 391^b — a. 460—461, 463—465. La dernière année n'est pas finie, car après ce f. il y a une nouvelle lacune très-considérable: il manque toute la fin de la 4ᵉ *maqâla* et le f. 392 nous place au milieu de l'histoire du sultan *Mahmoud le Ghaznéwide.*

---

1) Dans B l'an 330 est indiqué.

2) Les années 340—342 réunies sous un seul titre dans les deux manuscrits.

3) Dans B le récit des évènements de 380—389 s'est conservé intact (f. 107^b—108^a).

Mais dans le manuscrit B la fin de la 4e *maqâla* s'est heureusement conservée et comme ce manuscrit contient absolument le même ouvrage, que A, et présente en outre dans son texte tant de ressemblance avec A qu'on est contraint d'admettre que les deux manuscrits proviennent d'un اصل commun, nous pouvons sans hésitation continuer notre revue d'après B [1]).

F. 202a — a. 459—460, 463—467, ذكر خلافت المقتدى بامر الله ابو القاسم عبد الله بن ذخيره ابو العباس محمد بن القائم بامر الله, a. 468—473, f. 202b — a. 474, 476—487, ذكر خلافت المستظهر بالله ابو العباس احمد بن المقتدى بامر الله, f. 203a — a. 488—495, f. 203b — a. 496—500, f. 204a — a. 501—507, f. 204b — a. 508—512, ذكر خلافت المسترشد بالله ابو منصور الفضل بن المستظهر بالله, a. 513, f. 205a—a. 514—515, 517—524, f. 205b— a. 526—529, f. 206a ذكر خلافت الراشد ابى جعفر المنصور, a. 530, ذكر خلافت المقتفى لامر الله ابى عبد الله المستظهر بالله, a. 531—536, f. 206b — a. 537—545, f. 207a — a. 546, 548—553, f. 207b— ذكر خلافت المستنجد بالله ابو المظفّر يوسف بن المقتفى لامر الله, a. 556—557, 560—566, ذكر خلافت المستضى بامر الله ابى محمد الحسن [بن] المستنجد بالله, a. 568, f. 208a — a. 569—572, 573—575, f. 208b ذكر خلافت ابى العباس احمد ملقب بالناصر لدين الله بن المستضى, a. 576, 578—583, f. 209a — a. 584—590, f. 209b— a. 591—604. Les f.f. 210 et 211 contiennent les années 196—220 et devraient être placés après le f. 189. F. 212a — a. 605—621. Après cette année il n'y a plus de *zikr* pour les évènements de chaque année, mais seulement pour les khalifes, savoir ذكر خلافت الظاهر بامر الله ابى نصر محمد بن الناصر لدين الله — deux lignes. Les 9 dernières lignes du f. 212a et les 2 premières de la page suivante sont consacrées à Mostancir (titre: ذكر خلافت المستنصر بالله ابى جعفر المنصور بن الظاهر بامر الله ابى نصر بن الناصر) et les 14 dernières du texte (f. 212b) à Mosta'cim (titre: خلافت المستعصم بالله

---

1) B est un *in fol.* de 41×25 c., contenant 212 f.f. de 35 J. Longueur des lignes — 16 c.

(ابی احمد عبد الله بن المستنصر بالله). Les derniers mots portent ce qui suit: ومدت خلافتش ده سال وهفت ماه بود از اولاد او کوچکترین ابو المناقب المبارك بن المستعصم باقی بود اولجای خاتون اورا بخاست از بهر پسرش مکری مور بابا [1]) او نازی کند اورا هولاکو خان وازو سه فرزند اورا مهتر ابو نصر محمد که اکنون در حیات ست واورا فرزند شد ابو المناقب مبارك نام ودر حیات است والسلام تمت الکتاب.

De la souscription du copiste nous apprenons qu'il a travaillé à faire cette copie depuis le 24 Djoumâda I jusqu'au 22 Redjeb 1267 (1851), c'est-à-dire moins de 2 mois et il avoue lui-même, qu'il est impossible de ne pas faire des fautes quand on écrit si vite: باعث عرض این بنده انست که اکر بجهة مطالعه کنندکان این کتاب غلط وسهوی شده باشد البته عفو خواهند فرمود که باین سرعت نوشتن بی انکه سهوی شده باشد ممکن نیست

Il résulte de ce qui précède, que la valeur de ce manuscrit est plus que modeste. Revenons maintenant à A, que nous avons laissé au f. 392; ce feuillet nous place au milieu de l'histoire du sultan Mahmoud le Ghaznéwide.

Premiers mots du f. 392^a: باعث (?) مرض کشت وتمکنت مقاومت صورت نه بندد خزاین ودفاین خویش بر پشت افیال واحمال بسراندیب برد ومولتان باو کذاشت سلطان بآن نواحی رسید و از عقاید ایشان استکشاف کرد همه را در مخابطهٔ ضلالت و مهابطهٔ جهالت دید شهری که مسکن ومستوطن ایشان بود در حصار کرفت و بقهر بستد الخ

Sur la même page on trouve encore le titre ذکر کذشتن ایلك خان از جیحون, ensuite f. 393^a (sic) ذکر فتح قلعهٔ بهین بفنا, f. 393^b ذکر القادر بالله واستقرار خلافت برو بعد از طالع — f. 394^a آل فریغون, — واقعهٔ نارین f. 395^b وموافقت او با سلطان بهاء الدوله وعضد الدوله, — خانیان بعد از معاودت ما ورا النهر f. 396^b, — غزوه غور f. 396^a, — هردو شار ابو نصر بن راشد وپسر او ابو محمد ibid. فتح قصدار f. 397^a,

1) Après ces mots il faut admettre une lacune.

f. 399[a] (sic) واقعهٔ نارين, — f. 399[b] (sic) واقعه يابيشر —,
f. 400[a] خاتمت كار شمس المعالى قابوس ورسيدن ملك او به امير —
منوجهر بن قابوس, f. 401[b] مجد الدولة بن فخر الدولة —, f. 402[b] —
بهاء الدوله ومآل كار او, f. 403[b] ايلكخان وعاقبت او —, f. 404[a] —
خوارزم شاه وخاتمت كار او ورسيدن ملك او بسلطان محمود, f. 404[b] —
فتح مهره و قنوج, f. 406[b] افغانيان —, f. 407[a] امير نصر بن ناصر —
الدين سبكتكين; à la fin de ce *zikr* se trouve le récit de la mort de Mahmoud. F. 407[b] ذكر سلطنت پسرش محمد بن محمود —, f. 408[a]
عبد سلطنت ابو الفتح مودود بن مسعود بن محمود در سنه ۴۳۲, f. 408[b]
ابراهيم بن عبد الرشيد, ibid. فرخ زاد پسرش, ibid. الرشيد بن محمود,
ارسلان شاه بن مسعود بن ابراهيم بن ابى (?) مسعود بن محمود, ibid.
f. 409[a] بهرامشاه, ibid. خسروشاه بن بهرامشاه. Ce dernier paragraphe porte seulement ce qui suit: خسرو شاه بهرامشاه را بجاى او بنشاندند
غوريان نواحى ملك اورا بگرفتند وخسرو شاه را خبر كردند و باو
انقراض ملك ودولت سبكتكيان بود تم تاريخ سلطان محمود بن سبكتكين
انار الله برهانه والحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله محمد وصحبه
اجمعين ذكر تاريخ آل سلجوق

Cette histoire des Seldjouqides est précédée par une préface en règle, qui commence ainsi: سپاس وستايش خدايرا جل جلاله وتقدست
اسماوه كه موصوفست ذات [او] ببقا قدم ومنزه است صفات او از نعص
حدوث وعدم الخ.... [1] اما بعد ببايد دانست كه گزيدگان خلايق ملايكه
و انبيا [و] پادشاه اند وهر ضيفى (sic) را مرتبه ايست ملائكه مقربان
حضرت قدس وساكنان خطيره انس اند وانبيا واسطه اند ميان خلايق
وخالق ومبين راه هدى وضلال ومميّز ميان حرام و حلال وملوك راعى
رعيت اند وحامى خلايق از انواع آفت و مخافت.....

L'auteur nous explique que les Seldjouqides ont été les rois les plus grands, les plus pieux et les plus sages qu'ait vu l'islam

---

1) f. 409[b].

après les 4 premiers khalifes; puis nous lisons: جه جندان خیرات
ومبرات که در ایام دولت ایشان ظاهر کشت از احیاء معالم دین ونشیند[1]
قواعد مسلمانی وبنا و انشاء مساجد و مدارس ورباطات و قناطیر
و مسبّلات و اوقاف وادراك بر انظار که بر علماء و صلحا و قضاة و ساداة
وزهاد وعباد واخیار وابرار کرده اند در هیچ روزکاری نبوده است واثار
ان در ممالك اسلام هنوز باقیست ان اثارنا تدلّ علینا فانظروا بعدنا الی
الاثار وجد وجهدی که نمودند وجهادی که فرموده اند بر غزو با کفار وقمع
و قهر استرار (sic) وارباب بدعت وفجار بر روی روزکار ما بدست وجهد
سعی که بایام خلفای عباس رضی الله عنهم کرده اند بس ملوك وپادشاهان
عصر را بادب وسیرت پسندیده ایشان اقتدا کردن سبب تاکید دین
و دولت و تاسیس قواعد ملك ودولت باشد وچون ما بحکم اشارة نافذه
لا زال نافذا تواریخ جمله اهل عالم در جامع التواریخ جمع می کنیم بحکم
این مقدمات واجب بود در انساب[2] واحساب و اداب وسیر پسندیده
ایشان انچه در کتب مدوّن بود تصنیفی مختصر کردم و ذکر ابتداء دولت
ونهضت وحرکت ایشان در طلب ملك ومدت عمر و پادشاهی هریك
و وقایع غریب که در ایام دولت ایشان افتاده بر سبیل ایجاز ایراد کردن
و همچنین اسامی وزرا وامرا وحجاب و نواب ایشان ارحوکی (?) بمحل
ارتضا و منزلت اجماد پیوندد والله الموفق لاتمامه

Ici nous avons évidemment le texte même de Rashîdeddîn, car on ne saurait admettre que Hâfiz-i-Abrou eût copié toute cette préface, dans laquelle l'auteur et le nom de l'ouvrage sont indiqués d'une manière aussi précise. Ceci posé, nous pouvons affirmer sans hésitation que les derniers mots[3]), cités plus haut, du chapitre des Abbas-

1) = وتشييد. Le copiste de cette partie du manuscrit doit avoir été d'une ignorance extrême, mais il travaillait probablement sur un ex. correct.

2) f. 410^a.

3) Dans le vrai Hâfiz-i-Abrou de la Bibl. Publ. Imp. ils ne se trouvent pas, comme de raison. Tout le récit de la chûte du khalifat abbasside y est beaucoup plus détaillé et pour conclusion on y lit deux poésies qui contiennent l'énumération de tous les khalifes abbassides. Le dernier vers a été reproduit plus haut, p. 53, n. 1.

sides, dans lesquels il est question d'un petit fils de Mosta'cim, encore vivant du temps de l'auteur, prouvent suffisamment que cette *maqâla*, elle aussi, est bien la 4e *maqâla* du Djàmi-al-tawârîkh. Dans ce dernier ouvrage l'histoire de Mahmoud le Ghaznéwide, de ses ancêtres et de ses successeurs jusqu'à Khosrau Shâh, suit immédiatement celle des Abbassides. Dans notre manuscrit il y a malheureusement une grande lacune, qui nous empêche de savoir quelles étaient les dynasties traitées après les Abbassides, mais nous voyons au moins qu'après les Ghaznéwides vient l'histoire des Seldjouqides, comme chez Rashîdeddîn, tandis que dans le vrai Hâfiz-i-Abrou il est question d'abord des Fatimides et des Ismaéliens[1]). Les f.f. 410a—414b mènent l'histoire des Seldjouqides jusqu'à l'avènement de Toghrilbek en 429. Les *zikr* malheureusement ne sont pas marqués. Au f. 414b on lit en caractères rouges: السلطان ابو طالب طغرلبيك محمد بن ميكاييل, f. 415a ذكر پادشاهی عضد الدوله ابو شجاع الب ارسلان محمد بن سليمان جعفر بيك داود بن ميكاييل, f. 417a سيوم پادشاه سلطان جلال الدولة والدين ملكشاه ابو الفتح ابن الب ارسلان محمد, f. 419b چهارم پادشاهی سلطان اعظم ركن الدنيا والدين ابو المظفّر بركيارق بن ملكشاه, f. 421b خامسهم السلطان غياث الدين ابو شجاع محمد بن ملكشاه بن محمد بن جعفر بيك الخ, f. 423b سادسهم سلطان السلاطين معزّ الدنيا و الدين سنجر بن ملكشاه بن الب ارسلان. L'histoire de Sandjar n'est pas finie, car après le f. 425 il y a une nouvelle lacune; les derniers mots de ce f. sont les suivants: عاقبت

---

1) La 3e partie du *Zubdat-al-Tawârîkh* contenait d'après la table détaillée de C l'histoire des dynasties suivantes: 1) طاهريه, 2) صفاريه, 3) سامانيه, 4) دياله, 5) غزنويان, 6) ملاحده en deux sections a) خلفاء علويه در بلاد مغاربه et b) دعاه خلفاء علويه, 7) سلجوقيان en 3 شعبه: a) ملوك عراق, b) ملوك كرمان, c) ملوك روم, 8) سلاطين غور en 3 شعبه: a) ملوك خراسان, b) ملوك باميان, c) غلامان ملوك غور كه برتبهٔ پادشاهی رسيدند, 9) اتابكان موصل, 10) اتابكان اذربيجان. 11) اتابكان شيراز ou سنقريه, 12) اتابكان لرستان.

شکسته ومنهزم شدند و ملك علاء الدين وعلى حرى کرفتار امدند سلطان در حال بفرمود تا على حرى را ميان بدو نيم زدند بزير علم وعلاء الدين وعلى حرى كرفتار امدند سلطان در حال بفرمود تا على حرى را ميان [1]

Le f. 426[a] commence ainsi: بهم رسيدند ابو قره اميرى ناچار پيش فضل امد روز ديكر فضل بر ايشان زد لشكر ابو زكات (sic!) متزلزل شد الخ

Nous nous trouvons en Egypte et il s'agit de la révolte de Abou Rikwa ابو ركوة contre le Fatimide Hâkim. Dans le vrai Hâfiz-i-Abrou vient après l'histoire des Seldjouqides celle des Ghourides, dans Rashîdeddîn celle des Khorezmshâhs, ensuite celle des Salghouris de Fars et puis celle des Ismaëliens, divisée en 2 sections a) Alawis du Maghrib et de l'Egypte, b) Dâ'îs Nizâris du Kouhistan. Dans notre manuscrit l'histoire de Hâkim va sans subdivision jusqu'au f. 428[a], sur lequel on lit: ذكر خلافت الظا (sic) الدين الله خليفه هفتم, f. 428[b] ذكر خلافت المستنصر بالله خليفه هشتمين, f. 432[a] المستعلى بالله [2]), f. 432[b] الآمر باحكام الله [2]), f. 433[b] الحافظ [2]), f. 434[a] الظافر [2]). Dans le récit du règne de ce khalife se trouve le passage suivant: در سنه خمس وثلاثين وخمسايه برازيه (l. نزاريه) در جبل شماق شام قلعه مصيات بكرفتند و رفيقانرا بمحافظت آن نصب كردند ودرين تاريخ سنه عشر و سبعمايه هنوز با تصرف ايشانست

Cette date (710) est précisément celle de l'achèvement de l'ouvrage de Rashîdeddîn. Dans la Bibl. Imp. Publ. se trouvent 2 manuscrits, qui proviennent de la collection Dolgorouky et qui, eux aussi, sont désignés par M. Dorn, (Mélanges asiat. III, 727 № 9 et 10) comme des exx. du *Zubdat* de *Hâfiz-i-Abrou*. Ces deux manuscrits contiennent absolument le même ouvrage que A, avec la même préface etc. Mais ils sont plus complets. Après l'histoire des khalifes ils ont celle de Mahmoud le Ghaznéwide, puis celle des Seldjouqides (avec

---

1) On voit qu'une phrase est ici écrite 2 fois. Le texte de toute cette partie du manuscrit est en général fort mauvais et on y remarque en outre assez souvent des lacunes plus ou moins considérables.

2) Le titre est omis.

le ذيل de Abou Hâmid, sur lequel cf. Rieu, I, p. 75^b) et des Khorezmshâhs. Puis vient celle des Ismaéliens, qui commence ainsi مولف اين تركيب ومصنف اين ترتيب رشيد الطبيب. La comparaison du texte de ces manuscrits avec le nôtre démontre leur identité complète et il est donc plus que probable, que l'histoire des Fâtimides dans A est aussi dûe réellement à la plume de Rashîdeddin.

Sur le même f. 434^a se trouve encore l'histoire de الفايز [1]).

F. 434^b العاضد. La fin du règne de ce khalife est racontée au f. 435^b et les derniers mots portent ce qui suit چون بشارت استيصال خاندان وانقراض مملكت علويان بخلفاى عباسيان رسيد خرميها وشاديها كردند وبباب النوبى بشارت زدند وناصر خليفه صلاح الدين خلعتها وجامه سياه كه شعار ايشان است براى خطبا بفرستاد وخطبه وسكه علويان مصر منقطع كرد واورا اثار محمود در مقامات مشهور است ودر دفع افرنجه مدت دولت وولايت علويان از ظهور مهدى بسلجماسه از ابتداى ذى الحجه سنه سبع وتسعين ومايه تا وفات عاضد واستيصال خاندان وانقضاء مدت دويست وهفتاد ودو سال بود وبالله التوفيق

Après ces mots suit sans *alinéa* et sans titre بتاريخ قسم نزاريه ابتدا كنيم بعون الله وحسن توفيقه et puis une lacune d'une demi-page, destinée évidemment à une préface. A l'avant-dernière ligne nous lisons: واو الحسن بن على بن محمد بن جعفر بن الحسين بن محمد بن الصالح الحميرى يمنى است او از قبيله حمير بود كه پادشاهان يمن بودند وقتى جماعتى از متابعان او انساب او نوشتند وبرو عرض كردند وانرا در اب شست وبدان رضا نداد الخ

Nous avons donc affaire à la biographie de *Hasan Çabâh*, surnommé *Seyyidna*, par laquelle commence aussi chez Rashîdeddin le 2e *qism* de l'histoire des Ismaéliens. L'histoire de *Seyyidna* va jusqu'au f. 444 et est exposée avec beaucoup de détails. Il y a de temps en temps de petites lacunes de 1—2 lignes, destinées probablement à des titres. Les derniers mots, au f. 444^a portent ce qui suit: وحسن چنانكه بسابقه مذكور است از ان روز باز كه بقلعهٔ الموت شد تا

1) Le titre est omis.

مدت سی و هشت سال که از دنیا برفت و هیچ وقت از قلعه بزیر نیامد
واز سرائی که مقام گاه او بود وتویت (?) یشر(?) بیرون نیامده بود
و دو بار بر سر بام سرائی که معتکف و متوطن بود بمطالعه کتب و تحریر
سخن دعوت وتدبیر امور مملکت مشغول ودر زهد وورع و تقوی بغایت
بود تمام شد سرگذشت سیدنا و بالله التوفیق

Après ces mots on lit en caractères rouges: ذکر ایام جلوس کیا بزرگ داعی دوم et puis f. 445^{b} ذکر دولت وجلوس محمد بزرگ امید ذکر ایام دولت کیا حسن بن محمد بن بزرگ امید, f. 448^{b} داعی سیوم ذکر نوبت دولت وجلوس, f. 450^{b} المعروف بعلی ذکره السلام داعی چهارم ذکر ایام دولت ومدة, f. 451^{b} نور الدین محمد بن الحسن داعی پنجم مملکت وجلوس جلال الدین حسن بن محمد معروف هو(بنو=)مسلمان داعی ششم, ذکر جلوس وایام دولت علاء الدین محمد بن الحسن [داعی هفتم] f. 453^{a}, ذکر ایام دولت وهنگام مملکت رکن الدین خورشاه بن علاء الدین f. 455^{a} داعی هشتم. L'histoire de ce dernier *dâ'î* finit au f. 457^{a}, *paenult.*, par les mots suivants: اینست آنچه این ضعیف را از کتب متقدمان و افواه راویان معتبر معتمد القول استماع افتاد و مطالعه کرد والعهده علی الراوی تمام شد تاریخ اسماعیلیّه (f. 457^{b}) و نزاریه از مصنفات مخدوم اعظم اعدل سلطان الوزراء فی العالم رشید الحق والدین عماد الاسلام و المسلمین

Après cette souscription nous ne nous étonnerons plus de trouver comme chez Rashîdeddîn l'histoire d'Oghouz et de ses descendants. Le titre porte ابتدای تاریخ اتراك et les premières lignes nous apprennent ce-qui suit: مورخان اتراك وراویان چالاك چنین تقریر می کنند که نوح علیه السلام چون ربع مسکون بر فرزندان قسمت میکرد پسر مهین یافث را نامزد مشرق و ترکستان وآن حدود کرد و یافث به اصطلاح ترکان به اولجای خان ملقب شد وصحرانشین بود الخ

Les chapitres indiqués par des titres sont: f. 458^{a} ذکر مصاف دادن اغوز با پدر و اعمام و اقربا وفیروز آمدن اغوز بر دشمنان,

حکایت عزیمت اغوز بجهانکیری وارسال ایلچیان باطراف, f. 458[b] مسیر نمودن اغوز f. 460[a] ,مصاف دادن اغوز با قبل براق f. 459[b] ایلچی فرستادن اغوز بشروان f. 461[a] ,بزمین تاریکی واحوال آن زمین عزم f. 462[a] ,عزیمت کردن اغوز بجانب اران وموغان f. 461[b] ,شماخی فرستادن اغوز پسران f. 463[b] ,کردن اغوز بدیار بکر وشام براه کردستان جنك کردن پسران f. 464[a] ,خود را با لشکر بجانب دیار فرنك وروم عزیمت f. 464[b] ,اغوز که بروم رفته بودند وکیفیت حال وشرح با لشکر روم عزیمت کردن اغوز بمصر f. 465[a] ,کردن اغوز با تمامیت لشکر بدمشق رفتن اغوز بجانب بغداد وبصره وآن دیار f. 465[b] ,ورفتن آنجا وایل کردن, فرستادن اغوز پسران خود را بجانب فارس وکرمان f. 466[a] ذکر رفتن اغوز f. 466[b] ,فرستادن اغوز ایلچیان بجانب عراق f. 466[a] بمازندران بجنك وکرفتن آن ولایت ودیکر ولایات کرکان ودستان وخراسان, f. 468[a] ذکر پادشاهی پسر اغوز کون خان. L'histoire des descendants d'Oghouz va jusqu'au f. 477[a]. Derniers mots: وتراکمهٔ روم چون قرامان واشرف وغیرهما بوقت انکه سلطان طغرل سلجوقی بروم رفت بیست هزار سوار ترکمان با او بودند چون او باز کشت ایشان در انجا متمکن شدند امیر ومقدم ایشان ارسلان سلطان بود از نژاد دسق وهمچنین بوقت تعریق اغوز و پراکندی شاه ملك امیری ارا استعوان بازر و پسران علیخان فاسن سود و لسجان بر طرف بازر برفتند ومقام ویورت بحصار طاق بینداختند وآنجا ساکن ومتوطن شدند وهنوز اولاد واعقاب ایشان در ان دیار موجودند والله اعلم بالصواب تمام شد شرح احوال اغوز واعقاب او ذکر سلاطین وملوك اتراك بتوفیق الله وتقدس

Après ces mots on lit en caractères rouges: اغاز تاریخ اقوام پادشاه حمای که انرا جین کویند وولایت ماجین بزعم ایشان و نوادر احوال وحوادثی که موجب معتقد ایشان در انجا واقع شده تقریر[1]

1) Ce mot à l'encre noire.

اسامي ولايات معظم ان ممالك بحسب مصطلحين [1]) ممالك اقوام مذكوره
چند پاره ولايت معظم است واسامی ان ولايت بحسب لغت واصلاح هر
قوم مختلف و متفاوت و درين وقت از واقفان بر احوال انجا بسبيل تتبع
تفاصيل آن معلوم شده وان چنانست كه در ميان ولايت ايشان ولايتی
معظم معتبرست كه در اغلب اوقات تختگاه پادشاهان ايشان در آنجا
بوده است و آن ولايت را بزبان ايشان جان توی توی خان ژو خون
نوی [2]) (sic) ميگويند و مغول انرا جاوقرت گفته اند وهندوان انرا جين
ميخوانند ونزد ما بخطای مشهور است و بواسطه بعد مسافت وعدم تتبع
و تحقيق تصوّر افتاده است كه ولايت چين جداست وازان ختای جدا
ومعلوم شد كه هر دو يكی است و بمصطلح مختلف و ولايت ديگرست در
شرقی ولايت مذكوره مائل بجنوب كه ايشان آنرا منزی [3]) ميگويند
و مغولان بيكماس و هندوان مهاجين يعنی جين بزرك وساير مردم چون
معنی مها بهندی ندانسته اند ماجين ميگويند و ولايت چين به نسبت
با ماچين يكی نهاده اند ونوين اعظم فولاد اقا (f. 477[b]) بزيد عدله
تقرير فرمود كه آن ولايت ماچين بحساب در دفتر نهصد تومان آمده
بموجبی كه آنجا شماره ميكنند و بشمار در می آرند و شهری بغايت بزرك
در ان ولايت هست كه انرا .... [4]) (lac.) ميگويند وقطر ان يعنی
*از باروتانيارو [5]) ده فرسنك است ودر ان شهر سه نام نهاده اند وتمامت
خانهای ايشان سه طبقه است ودر ان شهر مردم مسلمانرا چون احتياط
كنند يك يك توان ديد وانجا سه مسجد جامع بغايت بزرك هست وروز
آدينه هر سه از مردم مسلمان پر باشند واز غايت كثرت خلق شهر در

---

1) Tout le passage suivant à l'encre noire.

2) Je transcris tous ces noms tels qu'ils se trouvent dans le manuscrit, en soulignant les mots en encre rouge.

3) Ou متری.

4) Lisez خنسای.

5) Cf. sur ce passage les remarques de Quatremère, Hist. des Mongols p. LXXXIX, note 155. Je crois qu'il faut lire از بارو تا بيارو «d'un rempart jusqu'à l'autre».

روزهای دیکر ایشانرا نادر توان دید واهل شهر کمتر یکدیکر شناسند از
غایت انبوهی واین ولایت مذکور درین قرون آخر تختکاه پادشاهی ان
مالك بود و ولایتی دیکر هست در جنوبی ختای که ایشانرا دای لیو
میکویند و مغولان قراخانك وهندوان کندم یعنی .... (lac.) ونزد ما
بقندهار مشهور است واین ولایت در میان هندستان تبت [1]) در یك نیمهٔ
ان مردم سیاه اند ودر یك نیمهٔ دیکر سپید ومغولان آن یك نیم سفید
را جغان جانك کویند ودر شمالی ختای قومی صحرا نشین اند همچون
ترکمانان درین ولایت وبختای ان قوم را جیدن کویند ومغولان انرا قرا
ختای میکویند وما نیز همچنین ومواضع ایشان بصحرای ختای متصل
است و وقتی که ان قوم خروج کرده وملك ختای بدست کرفته اند
وپادشاه شده واز نسل او چند بطن مدت مدید پادشاهی کرده اند نام او
قولنجی اباك چنانك شرح ان خواهد آمد وقومی دیکر هم از صحرا نشینان
متصل این قوم مذکور اند که اهل خطای انرا نوحی میکویند ومغولان
ودیکر مردم انرا جورجه خوانند وایشانرا یك شهر بزرك هست نام ان.... (lac.)
لکن اکثر صحرا نشینند واز ایشان شخصی برخاست وان ان کدای نام
والی کمم لقب وملك ختای از قرا ختای بستد ومغولان انرا قوده کویند
التان خان که در عهد جنکزخان بود ودر امان او اولیا قان بر افتاد از
نسل این دای کمم مذکور بود چنانچه مشروح بیاید ودر میان ولایت
ختای وقراخانك ولایت بسیارست که هر یك را علی حده پادشاهی بود
وهست از انجمله ولایتی است که اهل انجا را عادت چنانست که دندان
را غلافی زر میسازند بوقت طعام خوردن بر میکیرند ومجموع آن ولایت
درین وقت ایل قاان اند الخ

M. Quatremère [2]) a prouvé jusqu'à l'évidence que *l'histoire du Khataï* publiée par Andreas Müller et attribuée par ce savant

---

1) Sic. Lis. وتبت.
2) Hist. des Mongols I, LXXXVI et C; cf. ibid. 425 et Rieu, I, p. 80.

à *Beidhâwi*, est due à la plume de *Bénâkiti* et il a en outre tâché de démontrer, que ce dernier auteur „a puisé toute son érudition dans les ouvrages de Rashideddin, et qu'il en a emprunté tout-à-la fois et les idées et les expressions“ [1]. Pour prouver cette thèse M. Quatremère a reproduit [2] un morceau, se trouvant en tête de l'histoire du Khataï et contenant la description du Khataï et des pays voisins, et l'a comparé avec des passages parallèles, tirés de *différentes* [3] parties de l'ouvrage de Rashîdeddin. Or, *ce morceau s'accorde littéralement* avec le texte persan, qu'on vient de lire, exceptée la phrase [4], dans laquelle est mentionné Poulâd. Dans notre texte Poulâd est cité directement, et après son nom se trouve la formule یزید عمله, qui indique que l'auteur était contemporain de Poulâd, tandisque dans le texte d'André Müller (chez Quatremère) Poulâd n'est cité que d'après Rashîdeddîn. Cela prouverait déjà suffisamment que notre texte est bien celui de Rashîdeddîn. Mais il y a plus: Bénâkiti lui-même avoue franchement, que son ouvrage se base principalement sur le Djâmi-al-tawârîkh [5], et pour l'histoire de la Chine nous avons encore le témoignage de *Haider Râzi*, qui atteste formellement, que tout ce qu'il dit sur l'histoire de la Chine a été puisé dans le Djâmi-al-tawârîkh. Les renseignements de cet auteur ne sont que la répétition un peu abrégée de *l'histoire du Khataï* de [Beidhâwi]-Bénâkiti [6]. Dans le cas donc, où nous serions en état de démontrer, que notre manuscrit s'accorde jusqu'à une certaine mesure avec le texte publié par André Müller, nous aurions une autre preuve de ce que l'histoire de la Chine dans notre manuscrit est en effet l'oeuvre de Rashîdeddîn. Or, en comparant les deux textes on remarque tout de suite que celui de Bénâkiti (chez Müller) n'est que la répétition du texte de notre manuscrit avec quelques changements et déplacements. Une preuve encore plus décisive nous est fournie par les passages, où Bénâkiti indique l'an 717 comme date

1) Ibid. p. XCVII; cf. ibid. 77, n. 95.
2) Ibid. p. LXXVI—XCVI.
3) Ibid. p. XCIII, notes 165—167, p. XCV et XCVI, notes 169—171.
4) Ibid. LXXXVII: «Au rapport du vizir Raschid-eldin, qui cite pour garant Poulad-Tchingsang» etc. — Il s'agit de *Poulâd Aga* (cf. ibid. p. 77, note 95).
5) Cf. Rieu, p. 40^a.
6) Quatremère, l. c. p. XCVIII—IX.

de la rédaction de son ouvrage: *ils se retrouvent presque littéralement dans notre manuscrit*, mais au lieu de l'an 717 nous y trouvons l'an 704, c'est-à-dire *précisément l'an qu'indique Rashîdeddîn lui-même comme année de la rédaction de cette partie du Djâmi-al-tawârîkh* [1]). Les passages en question sont les suivants:

Müller, texte pers. p. 7.	*Notre manuscrit* f. 478[a].
واز مبدا که ایشان تصوّر کرده اند وپیش ایشان معروفست تا این زمان که شهور سنهٔ سبع عشر وسبعمایه هجریست مطابق پیلان پیل سال پنجاه وچهارم از دور شانك ون مدّت هشت هزار وهشتصد وشصت وسه ون ونه هزار وهفتصد وهشتاد وپنج سال کذشته الخ	واز مبدا که ایشان تصوّر کرده اند وپیش ایشان معروف ومسطورست تا این زمان که سنه اربع وسبعمایه هجریست مقابل بل وسال چهل ودوم از دور سانك مدت هشت هزار وهشتصد وشصت وسه ون ونه هزار وهفتصد وهفتاد و دو سال کذشته الخ

Müller, texte pers. p. 28—29.	*Notre manuscrit* f. 481[b].
واز ابتداء ولادت او[2]) تا این زمان که سنهٔ سبع عشر وسبعمایة هجریست مدّت دو هزار و سیصد وسی[4]) و نه سالست	و[از] ابتدای دعوت او تا این زمان که ...[3]) بل سال است مطابق سنه اربع وسبعمایة هجری مدة دو هزار وسیصد وسی وشش سال می باشد

Müller, texte pers. p. 34—35.	*Notre manuscrit* f. 482[b].
و بعد از و (از l.) شکمونی برخان بصد وچهل وهشت سال در وجود	و بعد از شاکمونی برخان سیصد وچهل و هفت سال در وجود آمده

1) V. Morley, dans le Journ. of the R. As. Soc. 1841, v. VI, p. 23.
2) Il s'agit de Bouddha Shakyamouni.
3) Petite lacune.
4) Cela doit être un *lapsus* pour وچهل.

واز ولادت او تا [این] زمان که بیل سال است موافق سنه اربع وسبعمایه هجریه ۱۹۰۱ سال می باشد	آمد واز ولادة او[1]) تا این زمان که شهور سنهٔ سبع عشر وسبعمایه هجریست یکهزار ونهصد و نود و دو سال است

Mais ce qui nous donne définitivement le droit d'affirmer que notre manuscrit contient en effet l'histoire de la Chine de Rashîdeddîn, c'est que nous y retrouvons le passage de Bénâkiti (Müller, texte pers. p. 3—5), dans lequel cet auteur nous apprend, comment fit Rashîdeddîn, quand il aborda la composition de l'histoire du Khataï, et que nous le retrouvons dans une forme, qui rend le doute impossible. Immédiatement après les derniers mots, cités plus haut, p. 102, de la description géographique du Khataï, nous lisons ce qui suit:
وصورت وشیات ولایت مذکوره بموجبی که در دفاتر تاریخ اهل ختای مثبت است ودر اخر این تاریخ اثبات خواهد یافت وهر چند اینجا مناسب بود اما جهت انکه اسامی پادشاهان که ذکر ایشان درین تاریخ ختای خواهد آمد نخست مقام وتخت گاه که داشته اند در جنب آن شهر می باید نوشت وبیش از وقوف بر احوال ایشان پارهٔ از فهم دور باشند تصویر ان در آخر خواهند رفت بر وجهی که مطالعه کننده را تمامت ولایت ان ممالك را واسامی پادشاهان که در انجا بوده اند بیکبار در نظر آید انشا الله تعالی وحده مقدمه تاریخ مذکور مشتمل بر قواعد وضوابطی که ایشانراست وبتقریر تاریخ تعلّق میدارد چون اهل ختای بت پرست وارباب ادیان وملل مختلف وکفار بوده اند الخ

Suit le récit sur Naçîr-al-dîn Tousi et Foumendji, que Bénâkiti a condensé en 10 lignes (Müller, texte pers. 2, l. 11—3, l. 8) et qui occupe dans notre manuscrit 17 lignes; puis vient le calcul chronologique, qui se trouve chez Müller, p. 7, l. 1—8, l. 3. Ensuite

1) Il s'agit de تای شانك لاوكون.

nous lisons, f. 478^{a}, l. 4 d'en bas: اما [1]) آنچه درین عهد تفحّص وتتبّع رفت از شرح وتفصیل تواریخ اهل ختای بدین موجب است که شرح داد میشود اهل ختای را تواریخ وکتب بسیار مشکل بر حوادث وحکایات وحوادث هر زمانی و هرعهدی موجودست ونزد ایشان مشهور وکسانی که انرا مرتب دانند درین ملك کم اند چه تواریخ بغایت بسیارست لیکن حکما ختا [2]) از ان مطولان (sic! l. مطوّلات) کتب تلخیصات واختصارات کرده اند وباز انرا مختصر وموجز کردانیده (f. 478^{b}) وتا غایت از ان نسخ چیزی بدین ولایت نرسیده درین وقت که پادشاه اسلام خلّد الله سلطانه فرمود تا تاریخ مبارك را تالیف کنند وبنویسند چون ممالك مذکوره را در قدیم الایام هیچ پادشاه بیکانه مسخر نکردانیده بود ودر ان راه مداخلت نیافته جنکزخان واروق نامدار انرا مستخلص کرده ودر تحت فرمان وتصرّف خویش آوردند وبدان سبب حکایات آن درین تاریخ آوردن ضروری بود پادشاه اسلام خلّد ملکه فرمود تا تواریخ احوال آن مملکت و پادشاه انجا بر سبیل ایجاز واختصار الحاق کرده شود وبر وفق فرمان نافذ لا زال نافذا ومطاعا از حکماء قتای لیتادی وکسون نام که هر دو بر طب ونجوم وتاریخ ختای واقف اند بعضی از ان کتب از ختای با خود اوردند وان معانی را مستخر (?) کتب تواریخ که داشتند حاضر کردانیدند وتقریر کرد[ند] که هرچند تاریخ ختای عظیم قدیم است وعدد سالها وادوار ایشان بموجبی که بیش از ان که با خواجه [3]) تقریر کرده اند لیکن تاریخی که اسامی پادشاهان انجا در ان مشروح ومفصّل وبنیاد حکایات بر ان نهاده اند ودرین وقت میان اهل ختای شهرتی دارد وتاریخی درست ومحقق وتمامت حکماء ودانایان بر ان اعتماد کرده

1) Je copie le texte tel quel, en ajoutant seulement les points diacritiques, qui manquent par ci par là. Malgré des fautes assez nombreuses le texte est en général compréhensible.

2) Mscr. حبا.

3) C'est-à-dire نصیر الدین طوسی. La phrase me paraît être corrompue.

اند کتابی است که انرا سه حکیم معتبر باتفاق ساخته اند یکی را نام
قوسن خوشانك قومبین اسم وخوشانك صفة یعنی بخشی واز شهر بای فان
جون بوده است ودیکر را نام فیحوخوشانك از شهر فسین جو ونام دیکر
شیخون خوشانك از شهر والاوکین هر سه ان تاریخ از کتب قدیم انتخاب
کرده اند وبا تمامت حکماء ودانایان وقت تصحیح ومقابله کرده وجمله بر
ان کواهی نوشته که با کتب قدیم مقابل است ودر ان هیچ شبهتی نیست
وبعد ازان نوبتی دیکر حکیمی تصحیح ان کرده انکاه بموجبی که عادة
ایشانست از ان کتاب نسخها کرده اند ومیکنند چنانکه در ان هیچ
تغییر وتبدیل وزیادت ونقصان نمی تواند بود وان عادت ایشان چنان
است که چون بهترین کتب ان تواند بود که درست باشد وخطش
بغایت خوب ومجال تغیر وتبدیل در ان نه رعایت این هر سه معنی وصف
کرده اند که هر کتابی که نزد ایشان معتبر افتاده خطاطی خوش نویس
را حاضر کردانیده اند تا هر صفحهٔ را از ان کتاب بخط پاکیزه بر لوحی
نوشته وتمامت دانندکان از آن قسم تمام باحتیاط مقابله وتصحیح ان کرده
اند وخط خوش بر ظهر ان لوح مثبت کردانیده اند آنکاه نقاران ماهر
استاد را فرموده اند تا انرا نقاری کرده اند وچون از تمامت صفحات
کتاب برین طریق نسخه کرفته اند وهریك عدد آن بر توالی نوشته اند
تا جمله بر ولا مضبوط باشد آن لوحها را همچون سکه دارا (sic) اخرت در
کیسها بمهر امنا به معتمدان سپرده اند ودر[د]کانها مخصوص بدان مصلحت
مضبوط نهاده اند وبر ان عمل تمغا معیّن ومقرر کردانیده بهر وقت که
کسی نسخه از ان خواهد پیش ان جماعه که جهه ان منصوب اند حاضر
شود وحقوق معین دیوان وموونات آن بدهد وایشان لوحهای این کتاب
بیرون آرند وبر مثال سکه زد بر اوراق کاغذ نهند وبوی تسلیم کنند
(f. 479^a) وبدین طریقه ممکن نیست که در هیچ کتابی از کتب ایشان
زیاده ونقصان نتواند بود ونیز خط ایشانرا در اصل وضع ضوابطی چند
بغایت نیکوست ومفید بدان سبب تصحیف وغلط در آن مجال ندارد

وپیش ازین جمهور مردم چنان نقل میکردند که خطاییان هر لفظی از الفاظ
بر شکلی مخصوص می نویسند واین معنی عقل مارا بغایت مستبعد می
نمود چه وضع خط جهه آنست که تا بواسطه ترکیب حروفی چند معدود الفاظ
بسیار را بآسانی در ضبط توان آورد وبمجرد انکه بقیری (تغییّری .lis) که [1]
در ترکیب آن رود لفظی دیکر از ان فهم توان کرد وبکثرت اشغال احتیاج
نیفتد واهل خطای بدقت نظر ولطف طبع منسوبند چکونه متصوّر باشد که
چیزی موجز مفید آسان را مطول ونا مضبوط ودشوار کردانید (sic) وهمواره
بواسطه اضرار ناقلان بر آن معنی تعجّب تمام روی نمود تا درین وقت
که تتبع وتحقیق رفت وآن نکته در موضعی چند مخصوص است وعظیم
مدقعانه (sic!?) ومفید واز جمله اوضاع خطوط بهر چه برعایت از دقایق
شبهت وشکوت (وشکوك =) مرتفع می کردد واز ضوابط یکی آنست که ایشان
الفاظ مشترکه را بحسب هر معنی بشکلی می نویسند مانند لفظ عین که
مشترکه است میان باصره وترازو وزر وچشمه آب وآفتاب وعلی هذا
ایشان چنین الفاظ را باز از هر معنی بصورتی می نویسند مخصوص هرچند
ازموده را دیرتر میسّر شود اما بواسطه آموختن خط الفاظ مشترکه را
بشناسند وچون بنویسند شبهتی که مارا می افتد که ایا مراد مصنف
ازین معنی کدام بوده وهر کس بنوعی فهم کرده اختلافات ظاهر میشود
در ایشان قطعا این شبهه نباشد ومراد متکلّم محقق بود مثالش لغة ایشان
.... [2]) لفظ است که انرا ...... و...... اطلاق کنند وهرکجا مراد معنی
اول باشد بدین شکل بنویسند ...... وانجا که مراد معنی دوم باشد بدین
شکل ..... دیکر ضابطه آنست که هر مبلغ که بواسطه الحاقی یا حكّ حرفی
قابل زیاده یا نقصان شود انرا در قبالات وبروات وفرمانها بر صورتی
مخصوص می نویسند که اکر در ان حکی یا الحاقی رود قطعا مفهم ومفید

1) Biffez ce mot.
2) Le mot chinois manque ici, malheureusement, comme dans les exemples suivants. Ils devaient être écrits à l'encre rouge.

هیچ معنی نباشد ودر دیکر مواضع بر وضع معهود نویسند مثالش لفظ .....
که بعادت چنین می نویسند واکر ..... بر ان می افزایند مثل معنی
ان بکردد ومراد ..... باشد این لفظ را در قباله ودیکر مواضع که یاد
کرده شد برین صورت می نویسند ..... چه این شکل بهیچ وجه قابل
زیاده ونقصان کو مغیر مبنی(؟) باشد نیست دیکر ضابطه انکه بعضی الفاظ
را در مواضعی که انجا رعایت ادب باید کرد بر شکلی مخصوص می نویسند
مثالش ..... که معنی ان یکیست ودر عدا واعداد چنین می نویسند
.... وهر کجا برای باری تعالی ذکر کنند بدین شکل ..... نویسند
تا بواسطه این تمیز رعایت ادب وحرمت کرده باشند پس معلوم شد که
کتب اهل ختای از شوایب تغیر وتبدیل معرا می باشد واز خبایل تصحیف
وتشکیل مبرا بدان سبب بر کتاب مذکور اعتماد کرده نقل تاریخ ایشان
میرود واین سه حکیم مذکور که مولف این کتابند در عهد پادشاهی بوده
اند که نام او حیاوبیوان (sic) است واز ان تاریخ مار (باز=) تا این
زمان که شهور سنه ۷۰۴ هجری است مدت (.lac) سال (f. 479ᵇ) می باشد
وحکایت این پادشاه در موضع خویش مشروح بیاید الخ

Quand on compare ces extraits avec le texte de Müller, t. pers. p. 3—5, traduit par Quatremère, l. c. p. LXXVIII on voit clairement, *que notre manuscrit donne en effet l'histoire de la Chine de Rashîdeddîn*, et il en résulte en même temps, ce me semble, que cette histoire de la Chine mériterait bien une édition critique, faite avec l'assistance d'un sinologue. Le texte de notre manuscrit, malheureusement, ne sera que d'une utilité minime aux futurs éditeurs, car il est dans un état déplorable et très-incomplet [1]). Après les mots cités on lit encore quelques réflexions sur le plan de cette histoire de la Chine et en bas de cette page (l. 2 a f.) nous trouvons

1) Dans les deux manuscrits de la Bibl. Imp. Publ. au contraire, dont il a été question plus haut, p. 97—98, l'histoire de la Chine, des Francs et de l'Inde s'est conservée en entier, ou du moins sans lacunes visibles au premier regard, de sorte qu'ils devraient être consultés pour la restitution définitive du texte.

le titre حرف [اول؟] پادشاهانی که در ان ممالك مطلق پادشاه و نافذ الحکم بوده اند بیست ویك طبقه بوده اند چهل ویك هزار وهشتصد وهشتاد سال ده نفر هیجده سال وعادت اهل ختای انست که ازین پادشاهان هرکدام که

Après ce feuillet il y a une lacune et le f. 480 contient des fragments de l'histoire des dynasties 4—9 از دفعه دوم از حرف دوم avec deux tables, fort mauvaises, représentant 7 empereurs. Après ce f. nouvelle lacune. F. 481[a] contient une liste très-défectueuse des monarques de la dynastie des وانك; les f.f. 481[b]—482[b] correspondent aux p.p. 26, l. 4 — 37, l. 3 du texte persan de Müller, f. 483[a] aux p.p. 21, l. 9 — 24, l. 5, نشاند du même. Ensuite nous lisons (f. 483[a], l. 4[a] a f.) چون ذکر پادشاهان اصلی که بجانب ماچین رفته بودند وشرح طبقه ایشان تمام کرده شد این زمان اغاز کنیم (f. 483[b]) وتاریخ پادشاهانی که در ختای حکم کرده اند و معاصر این شش طبقه پادشاهان اصلی بودند مشروح ومفصل بکوییم وچون اعتبار طبقات از پادشاهان اصلی کرده اند اینجا ذکر طبقات نخواهم کرد وبجای طبقه طایفه خواهم نوشت و بلونی دیکر تا میان ایشان ومعاصران ایشان فرق باشد ذکر طوایف پادشاهانی که بر ممالك ختای و توابع ان که مجموع را چین خوانند مستولی شده بودند و معاصران شش طبقه پادشاهان اصلی که تخت کاه در ماچین داشتند وایشان پنج طایفه اند بوجبی که مفصل میکردد وسالها تاریخ این طایفه پنج کانه موافق سالهاء تاریخ ان شش طبقه مذکور است مقدار ان سیصد و پنج سال طایفه اول شانزده پادشاه که لشکر کشیده بودند و بر ختای مستولی شده و پادشاه اصلی کریخته بجانب ماچین رفته و غایت عهد ایشان بوده وان پادشاهان شانزده کانه چون مملکت ختای و بعضی توابع ان مسخر کردانیدند بشش قسم بنهادند و میان همدیکر قسمت کردند بدین تفصیل الخ

Le reste de la page ainsi que le f. 484 contiennent des fragments de l'histoire de ces طایفه. F. 485[a], l. 1 on lit: اکنون اغاز

کنیم و دفعه دوم از حرف دوم که مشتملست بر ذکر این پادشاهان که اول ایشان سوی کاوزو فنیدی مذکور بوده مفصل ومشروح ایراد کنیم و دیکر باز طبقات را بر طریقه اول بهمان لون خواهیم نوشت والله المستعان

Le reste de ce f. ainsi que les f.f. 486 et 487 contiennent des fragments de l'histoire des dynasties du حرف دوم et le f. 488[a] nous donne la fin de l'histoire chinoise, qui se retrouve en abrégé chez Müller, texte pers. p. 51—52. Le f. 488[b] commence ainsi: تاریخ افرنج وانچه بدان تعلق دارد و از ذکر ولایات وشرح پادشاهی پادشاهان انجا ومدت ملك هر یك از ایشان فهرست اقسام ابواب تاریخ افرنج از ابتداء ظهور آدم صفی الله علیه السلام تا این زمان که شهر سنه خمس وسبعمایه هجری است وان مشتمل است بر دو قسم الخ

La table des chapitres occupe le reste de la page. Le f. 489 enfin, le dernier du volume, contient un fragment du 4e *bâb* du 2e *qism*.

Le manuscrit est écrit par différentes mains et en caractères tantôt *naskhi*, tantôt *ta'lîq*. Les parties en *naskhi* sont beaucoup plus nombreuses et me paraissent être plus anciennes. Le texte en général est fort médiocre. Plusieurs f.f. au commencement et à la fin sont à moitié détruits. — Don de M. Pawlow.

J'ai dû, à mon très-grand regret, détruire toute illusion quant à l'existence à St.-Pétersbourg d'un exemplaire complet du *Zubdat-al-tawârîkh* de *Hâfiz-i-Abrou*. En revanche je puis apprendre au monde savant l'existence à St.-Pétersbourg, dans la Bibl. Imp. Publ., d'un exemplaire du précieux ouvrage historico-géographique contenu dans le manuscrit *Or. 1577* du Brit. Museum, qui, d'après les recherches de M. Rieu, I, 421 sqq., appartient à notre auteur. Cet exemplaire est le manuscrit, brièvement décrit par M. Dorn, Catalogue etc. № CCXC, p. 282—283.

8.

№ 271. 25 X 18. 758 pages, 19 l. (longues de 10 c.).

مجمل فصیحی

Histoire chronologique, composée en 845 par **Ahmed b. Mohammed b. Jahja Façîh al-Khowâfî** فصیح الخوافی. M. Dorn a donné

une description détaillée de ce précieux manuscrit dans le vol. II du Bulletin de la classe historico-philol. de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg, p. 1 sqq. Façîh naquit à Hérat en 777, où il reçut aussi son éducation. Il remplit différentes fonctions au service de Shâhrokh et de Baïsonqor Mirza, tomba en disgrâce en 836, et employa ses heures de loisir involontaire à composer le présent ouvrage, qui lui assure une place honorable parmi les historiens musulmans. M. Dorn a reproduit presque toute la préface, à l'exception des phrases d'introduction, et le récit des années 1, 52—54, 130, 157, 168, 203, 210, 261, 275, 315, 333, 339, 348, 356, 362, 363, 383, 403, 408, 557, 610, 612, 614, 645, 672, 729, 835, 837, 844, ce qui suffit amplement pour donner une idée de la manière de l'auteur. Il ne me reste que de donner quelques renseignements complémentaires. Les premiers mots portent ce qui suit: فصیح تر عبارتی که در کردن جان تعویذ وشاح اقبال تواند بود و ملیح تر روایتی که خواطر عواطر را مادّه سعادت واجلال شاید دانست محامد بی انقضآء مالك الملکیست که الخ

A la p. 7 commence la Moqaddima (از زمان هبوط آدم صفی علیه السلام تا زمان ولادت حضرت نبیّ علیه الصلوة و التحیّه که بعام الفیل موسومست). Après un exposé fort court de l'histoire des patriarches jusqu'à Ibrahim, vient l'histoire des rois de Perse, savoir p. 11 طبقه اوّل پیشدادیان, p. 15 طبقهٔ دوم کیانیان, p. 21 طبقهٔ سوم اشکانیان, p. 22 طبقهٔ چهارم ساسانیان. P. 33 commence مقالهٔ اول از ولادت حضرت رسالت. Ici les années sont comptées d'après l'ère „de l'éléphant".

P. 51: مقالهٔ دوم از هجرت که مبداء تاریخ بر آنست الی یومنا هذا. Les 10 premières années de l'hégire portent chacune un nom spécial, savoir 1) سنة الاذن بالرحیل, 2) p. 53 سنة الامر بالقتال, 3) p. 55 سنة التمحیص, 4) p. 58 سنة الترفیة, 5) p. 59 سنة الزلازل, 6) p. 61 سنة الاستیناس, 7) p. 64 سنة الاستغلاب, 8) p. 66 سنة الاستوا, 9) p. 71 سنة البرآءة, 10) p. 78 سنة حجة الوداع. L'auteur traite avec une prédilection marquée les événements du domaine littéraire et religieux et il donne quelquefois des renseignements, qu'on chercherait en vain ailleurs, surtout sur les sheikhs et les auteurs de l'Asie centrale et

de la Perse. Le récit est en général très-court. Il y a cependant quelques exceptions. Notons les remarques sur le çoufi *Djoneïd*, p. 275—279, sur *Hallâdj*, p. 314—323 [1]), *Firdousi*, p. 416—419, *Abou-l-Hasan al-Kharqâni* الخرقانی, p. 425—429, le vézir *Khodja Ahmed Maïmendi*, p. 430—437, *Rebî'i*, le khatîb de Boushendj (ربیعی خطیب بوشنج), p. 610—613, l'ambassade du roi du Khataï en 821, p. 726—728. La *khâtima*, qui devait contenir la description de Hérat, manque malheureusement; en revanche nous trouvons à la dernière page une *fâida*, sans fin, qui donne une énumération des descendants de Timour. Premiers mots: این فایده در آخر یافت شده اینجا ثبت افتاد معذور فرمایند فرزندان امیر صاحب قران امیر تیمور کورکان الخ

Les exemplaires de cet ouvrage sont excessivement rares. Dans le Musée asiatique se trouve une copie faite sur notre ex. par Molla Feiz-khanoff. Le seul M. H. G. Raverty paraît posséder un exemplaire, qui est peut-être complet. Il cite un „táríkh-i-Fasíh-í" dans ses notes sur la traduction des Tabaqât-i-Nâciri; cf. Travaux de la 3° session du Congr. intern. des orientalistes, vol. II, p. 73. Le manuscrit est en caractères *ta'lîq* très-beaux; les phrases arabes [2]) en *naskhi*. — Bibl. Suchtelen.

9.

№ 269. 23×15. 434 pages. 19 l. (longues de 9½ cent.).

بهجة التواريخ

Par **Shukrallah b. Shihâbeddîn Ahmed b. Zeineddîn Zekî** زکی, qui le composa vers 861. Excellent manuscrit de cet ouvrage important, sur lequel on trouve tous les renseignements nécessaires chez Rieu, III, p. 884. Les 13 chapitres commencent aux p.p. 7, 71,

---

1) D'après le تجارب الامم de Ibn Miskaweih et le تذكرة الاوليا (de Attâr; cf. Tholuck, Blüthensammlung aus der morgenl. Mystik, p. 310 sqq.).

2) Elles sont assez nombreuses; notez une citation tirée de Masoudi, Prairies d'or, v. V, p. 376, l. 6 — 377, ult.

94, 111, 138, 158, 179, 200, 219, 248, 254, 328 et 410. — Caractères *naskhi*, très-lisibles. Très-bien conservé. Copié en 938 à Tchataldja في قصبة چتالجه par فرهاد بن شيرمرد خواجه.

10.

№ 272. 28×17. 219 f. 17 l. (longues de 11 c.)

تاريخ طبرستان ورويان ومازندران

Histoire du Tabaristan etc., composée en 881 par **Zéhîreddîn** ظهير الدين. Publiée par M. Dorn, Sehir-eddin's Geschichte von Tabaristan, Rujan und Masanderan, St.-Petersburg 1850, d'après notre manuscrit; cf. la préface de cette édition, p. 26. Copié en 1034 par اسمعيل بن مولانا سلطان صحاف المازندرانى. Belle écriture. — Bibl. Italinski (?).

11.

№ 265. 35½×22½. 397 pages. 25 l. (longues de 15½ c.).

روضة الصفا في سيرة الانبيا والملوك والخلفا

Par **Mìrkhond** † 903. Cf. Rieu, I, p. 87—96, III, p. 1064—1065. Ce manuscrit contient la préface et le premier livre, qui finit avec l'histoire des Sassanides. Sans date. — Bibl. Rzewuski (?).

12.

№ 266. 27×17. 409 f. 20 l. (longues de 9½ c.).

Le **même** ouvrage; même partie. A la fin, l'an 1238 est indiqué comme date de la copie, mais cette date ne se rapporte qu'à une partie du manuscrit, les f.f. 132—322 et 325—328 étant d'une autre écriture, évidemment plus ancienne. — Bibl. Suchtelen.

13.

№ 264. 34×20. 233 f. 27 l. (longues de 12 c.).

Le **même**. Quatrième livre, contenant l'histoire des dynasties contemporaines aux Abbassides. Belle écriture. 4 dessins. Copié en 1016.

14.

№ 267. 25×17. 518 pages. 21 l. (longues de 11 c.).

Le **même**. La plus grande partie du 4e livre, depuis la fin de l'histoire des Samanides (ذکر رسیدن ابو العباس تاش حسام الدولة بجرجان نهایت کار ومال حال او) jusqu'au règne de محمد شاه بن سلغرشاه بن اتابك سعد بن اتابك زنکی بن مودود. Belle écriture; sans date.

15.

№ 418. 26×18. 380 f. 21 l. (longues de 10 c.).

خلاصة الاخبار في بيان احوال الاخيار

Par **Khondémîr** † 941, petit-fils de Mîrkhond; cf. Rieu, I, p. 96 et III, p. 1079. La *moqaddima* commence au f. 4[a], les 10 *maqâla* aux f.f. 6[b], 55[b], 59[a], 94[b], 124[a], 149[a], 170[b], 201[b], 277[b], 304[b] et la *khâtima* au f. 362[b]. — Copié en 1008 ou 1007 par مولانا عادل مظفری à بلده کشم. Les 6 premiers f.f., ajoutés après coup, sont d'une écriture moderne. — Don du général Kaufmann.

16.

№ 263. 25×21½. 66+10 f. (2 cahiers). 17 l. (longues de 17½ c.).

خلاصة التواريخ

Histoire des Indes, composée vers 1107 par **Soudjân** (ou *Sandjân*) **Raï Mounshi**; cf. Rieu, I, p. 230. Notre manuscrit, qui est d'une écriture moderne, ne va que jusqu'au règne de نصير الدين محمد همايون پادشاه بن حضرت ظهير الدين محمد بابر پادشاه et s'arrête au milieu d'une phrase au f. 10[a] du 2e cahier. Le reste de ce cahier est en blanc.

17.

№ 420. 25×14. 240 f. 17 l. (longues de 8 c.).

Ce manuscrit contient un recueil de chronogrammes (تاریخ) relatifs à l'histoire de l'Asie Centrale, avec des explications. Les seuls exx., que je connaisse, outre le nôtre, se trouvent 1) dans la Bibl.

de la R. As. Society of Great Britain and Ireland [1]) et 2) dans la Bibl. Imp. Publ. de St.-Pétersbourg. Cette dernière en possède 3 et l'un d'eux [2]) a été décrit par feu M. Dorn dans les Mélanges asiatiques V, 247 dans les termes suivants (№ 77): „تاریخ میر سید شریف راقم, chronologische Geschichte von Mittelasien, namentlich Buchara u. s. w. von der Geburt Timur's bis 1235 = 1819—20 von Mir Seyid Scherif Rakim. Abgeschr. 1235 = 1819—20. Anfang: بر ضمیر ارباب دانش". Une notice plus détaillée ne sera pas superflue. L'ouvrage commence ainsi: بسم الله الرحمن الرحیم بر ضمایر [3]) اهل دانش وخواطر [4]) اصحاب بینش واضح ولائح است که در تواریخ حوادث [5]) ایّام علماء عظام وفضلاء کرام بآلاتی [6]) نظم وجواهر نثر وا نموده اند و بدین اسلوب در کنجینهٔ فضل و افضال بر روی محتاجان دریای معانی کشوده اند واینهمه تواریخ [7]) اصناف است بعضی از ان مجرّد عدد ماه وسال را نظم کرده اند واین نزد ظرفا زیاده تحسینی ندارد [8]) که لفظًا وعددًا تاریخ کردیده واین [9]) تاریخ نام کویند واین نزد فضلا بسی مستحسن است چنانکه راقم این سواد در بعضی از تاریخات وفات کفته وفوجی بنام ان کس ویا واقعه که واقع است کفته اند چندی وصف او ویا وصف ونام ویا نام (f. 2a) ومنزل ویا زمان ومکان ویا اوصاف کثیره وغیره آورده اند وکاه چنان است که لفظی آرند که همان لفظ تاریخ تولّد شود ولفظ دیکر تاریخ وفات همان کس کردد وکاهی لفظی آرند که دلالت بر عمر داشته باشد احسن آنکه تاریخ بتعمیه ادا یابد واین هر یك از تاریخ بقواعد معمّا تواند بود ولیکن از تواریخ فوت

1) Décrit par Morley, l. c. p. 154—155. № 163.

2) Les deux autres ont été acquis par la bibliothèque plus tard. Ils sont mentionnés dans les Compte-rendus annuels de la bibliothèque pour 1875 et 1881.

3) Le manuscrit décrit par M. Dorn (=B) lit ضمیر. 4) B وخاطر.

5) B وحوادثات. 6) Lis. avec B لآلی. 7) B add. چند.

8) Ajoutez avec B وجمعی طرزی ادا نموده اند.

9) B add. نوع تاریخ را.

طریق اسقاط نیکوست و بعضی بطریق[1] ۲۳۱ (sic) وطیره راقم این سواد تواریخ کثیره از ظهور صاحب قران امیر تیمور کورکان تا سنه هجری که سال اختراع سواد است[2] ایراد مینماید و اینکه هر یك بکدامین طریق مذکوره ادا یافته برناظران وا میکذارد بمنه وکرمه ذکر تولّد صاحبقران امیر تیمور کورکان و وقوع واقعات تا زمان وفات و تاریخات بعضی از پادشاهان ذو الاقتدار واولیای کبار و علمای نامدار علی سبیل الاختصار برضمایر ارباب فطنت وذکا واذهان اصحاب قطرت وعقلا محتجب ومختفی نماند که نسب نسبت صاحبقران (f. 2^b) امیر تیمور کورکان با جنکزخان بدین ترتیب میکردد الخ

Après la généalogie de Timour, qui occupe 1½ pages, commencent les chronogrammes. L'auteur n'est pas toujours fidèle à son système, car il parle assez souvent de certains événements sans mentionner des chronogrammes qui s'y rapportent. Les titres sont soulignés en rouge, mais on trouve des chronogrammes, qui ne sont pas marqués par un titre spécial. Pour donner une idée du plan et du contenu de l'ouvrage j'ai donc adopté le système suivant: Je donne tous les titres, sans exception, qui dans le manuscrit sont écrits en rouge, en marquant d'un astérisque (*) les cas, où il n'y a pas de chronogramme, et je souligne les notices chronologiques, qui n'ont pas de titre spécial. J'ai dépouillé le texte presqu'entièrement et il ne reste qu'un nombre assez restreint d'événements déterminés chronologiquement, que j'ai cru pouvoir omettre. Mais outre les notices chronologiques il y a dans l'ouvrage des renseignements parfois très-intéressants pour l'histoire politique et littéraire de l'Asie Centrale et l'ouvrage mériterait sans doute une étude plus approfondie de la part d'un spécialiste.

F. 3^a (a. 736) تاریخ سلطان ابو سعید که اخر پادشاهان [ازاولاد] چنکزخان است

---

1) Ajoutez avec B تبدیل ویا ترکیب و بعضی بطریق تعمیه. B omet les chiffres suivants comme de raison.

2) Cette année malheureusement n'est pas indiquée. Cf. cependant plus bas.

ذكر بعضی از فرزندان هلاکو خان و پادشاهی ایشان بر سبیل اجمال f. 5[b]
ذکر تاریخ آل مظفر بحکم ملك اکبر f. 7[b]
ذکر تاریخ شیخ علاء الدولة (ابو المکارم احمد السانکی بن محمد البناکی المعروف بعلاء الدولة سمنانی) f. 10[a] (a. 736)
— جماعة سربداران f. 11[a]
*— بیان شوجوی کرمانی [1] f. 11[b] (a. 742)
— فوت شیخ حسن کوچك f. 12[b] (a. 744)
— فوت ابن یمین قطعه کو f. 13[a] (a. 745)
— فوت صدر الشریعة عبید الله بن مسعود بن تاج الشریعة f. 13[b] (a. 747)
— طوغان تیمور f. 14[a] (a. 754)
*— جلوس امرای سربداران و واقعت هریك ازیشان f. 14[b]
*— وفات امیر یحیی کراتی f. 15[a] (a. 759)
— [وفات] قاضی اسمعیل مجد الدین f. 15[a] (a. 759)
*— وفات شیخ حسن نویان f. 15[b] (a. 757)
— فوت شیخ ابو اسحاق [ابن] امیر محمود شاه اینجو f. 15[b] (a. 758)
*— تاریخ جلوس حیدر قصّاب f. 16[b]
*— میل کشیدن مبارز الدین محمد مظفر f. 17[a] (a. 765)
— فوت خواجه سلمان ساوجی [2] f. 17[b] (a. 769)
*ذکر خروج صاحب قران امیر تمیور کورکان بفرمان ملك واجب الاذعان f. 18[a] (a. 771)
*آمدن تغلق تیمور خان که از اولاد چغتای خان بن جنکز خان [است] بر ملك ایران f. 18[b]

1) Cf. Rieu, II, p. 620.
2) L'auteur mentionne encore une autre date, savoir 777. Cette dernière se trouve dans un chronogramme de مولانا نیازی, tandis que la première n'est donnée qu'en chiffres. Voir Rieu, II, 624.

f. 20[a] (a. 772) *تاریخ وفات شیخ اویس

f. 20[b] (a. 776) *— — شاه محمود قطب الدین

f. 21[b] (a. 780—784) رفتن صاحبقران بجانب دشت قبچاق بفرمان ملك علی الاطلاق ومحاربه با ارس خان و شهادت یافتن جهانکیر میرزا وتولّد یافتن شاهرخ در همان روز

f. 23[a] (a. 785) *تاریخ فوت سلطان حسین بن سلطان اویس

f. 23[b] (a. 786) — وفات شاه شجاع ابو الفوارس

f. 24[a] (a. 786) — وفات سید علی همدانی

f. 25[a] (a. 786) — فوت مولانا لطف الله نیشابوری

f. 25[a] (a. 786) — وفات شاه شجاع

f. 25[b] (a. 787) تاریخ وفات خواجه جلال الدین توران شاه

f. 25[b] (a. 788) — وفات خواجه علی [1] (هفتم از امرای سربداران)

f. 26[a] (a. 789—790) (sic) *در تحریر تسخیر صفاهان وقتل عام فرمودند صاحبقران

f. 27[a] (a. 791) ذکر تاریخ وفات خواجهٔ بزرك (بهاو الدین شاه نقشبند)

f. 28[a] (a. 791) ذکر وفات خواجه حافظ شیرازی

f. 29[b] (a. 793) تاریخ وفات خواجه کمال خجندی [2]

f. 31[a] (a. 794) ذکر تاریخ علامة تفتازانی

f. 33[a] *عزیمت صاحب قران امیر تیمور کورکان بجانب دشت قبچاق

f. 33[b] *توجّه نمودن صاحبقران بصوب ممالك اصفاهان

f. 34[a] (a. 795) مخالفت نمودن آل مظفر وکشته شدن شاه منصور در دست صاحبقران

---

1) Dans le titre rouge یحیی.

2) Cette date est donnée en chiffres, mais dans le chronogramme l'année de la mort est indiquée par les mots طیّب الله ثراه qui donnent la vraie date 803. Cf. Rieu, II, 632. Ce n'est pas le seul exemple d'une pareille contradiction; on en trouve plusieurs dans l'ouvrage, mais je ne les mentionnerai plus et je me bornerai à citer les dates données en chiffres.

f. 35^a (a. 797) ا. فات] امیر زاده عمر شیخ بن امیر تیمور کورکان

f. 36^a (a. 801) *رفتن صاحبقران بملك هندوستان و مصاف نمودن با سلطان محمود

f. 38^b (a. 803) *توجه نمودن صاحبقران بعد از غزوة هندوستان بجانب ملك ایران آذربیجان تا کنار روم از انجا بجانب حلب وخطه شام بحکم ملك عوام

f. 39^a (a. 803) در تاریخ ۸۰۳ در بیستم شهر ذو القعدة امیر زاده محمد سلطان را دُری از درج شهریاری یا غنچهٔ از کلبن کلستان کامکاری در عرصه شکفت و بسلطان یحیی موسوم کشت

f. 39^b (a. 804) *عزیمت صاحب قران بجانب بغداد وکوشمال دادن اهل ارنداد

f. 41^a (a. 807) ذکر تاریخ وفات صاحبقران امیر تیمور کورکان در قصبهٔ اونرار بحکم ملك کامکار

f. 43^b ذکر جلوس میرزا خلیل سلطان بن میرانشاه

f. 44^a (a. 807) *تاریخ فوت مولانا محمد مغربی

f. 44^a (a. 809) *وفات میرزا عمر شیخ بن میران شاه

f. 44^b (a. 810) *تاریخ وفات میرزا میران شاه

f. 45^b (a. 813) تاریخ وفات سلطان تغلق شاه وملك شمس الدین محمد کرت

f. 45^b (a. 813) تاریخ وفات سلطان احمد بن سلطان اویس

f. 46^b (a. 814) *— وفات سلطان خلیل (بن میرانشاه)

f. 47^a (a. 816) — وفات میر سیّد شریف جرجانی

f. 48^b (a. 817) *— میل کشیدن شاهرخ شاهزاده اسکندر را

f. 49^b (a. 819) *تاریخ وفات میرزا بایقرا (بن عمر شیخ)

f. 49^b (a. 822) ذکر وفات خواجه محمد پارسا

f. 50^b (a. 837) *تاریخ وفات سید نعمت الله

*تاریخ وفات ابراهیم سلطان بن شاهرخ [1]	f. 51^a
— — بایسنغر میرزا	f. 53^a (a. 837)
وفات حضرت شاه قاسم انوار (معین الدین علی)	f. 54^a (a. 837)
*— سید عماد الدین (نسیمی)	f. 54^b (a. 837)
*— مولانا حسین کبروی	f. 55^a (a. 839)
— پهلوان کاتبی	f. 55^b (a. 839)
— خواجه عصمت بخاری	f. 56^b (a. 840)
تاریخ تولّد سلطان ابراهیم بن میرزا علاو الدوله	f. 57^a (a. 844)
تاریخ فوت علیك کوکلتاش	f. 57^a (a. 844)
*تاریخ فوت محمد جوکی میرزا بن شاهرخ	f. 57^b (a. 848)
— — شاهرخ میرزا	f. 57^b (a. 850)
— فتح کردن الغ بیك هراة را	f. 60^a (a. 852)
ذکر الغ بیك میرزا وتاریخ بنای مدرسه عالی [و]دیگر واقعات در زمان وفات	f. 60^a

f. 62^a Chronogrammes sur la mort de Oloug-bek en 853.

*تاریخ وفات مولانا طالب جاجرمی	f. 63^b (a. 854)
*— — میرزا سلطان محمد بن بایسنغر	f. 63^b (a. 855)
*— — امیر سبزواری مهرشامی	f. 64^a (a. 854)
*— — مولانا شرف الدین یزدی	f. 64^b (a. 858)
*— — مولانا سعد الدین کاشغری	f. 65^a (a. 859)
— — میرزا بابر (بن بایسنغر)	f. 65^a (a. 861)
— — بابا خدایداد	f. 66^b (a. 861)
— — میرزا علاو الدوله (اسنّ اولاد بایسنغر)	f. 66^b (a. 864)
خواجه ابو نصر پارسا	f. 67^{ab} (a. 865)

1) La date est donnée ainsi: ۸۳۹۸, lisez: ۸۳۸.

f. 67^b (a. 866) — — شیخ آذری
f. 68^b (a. 873) — — سلطان ابو سعید [بن محمد بن میرزا میرانشاه]
f. 69^a (a. 875) تاریخ فوت میرزا یادکار محمد بن میرزا سلطان محمد بن میرزا بایسنغر
f. 69^b (a. 876) تاریخ وزارت میر علیشیر
f. 70^b (a. 880) — فوت صفی الدین ولد مولانا جامی
f. 72^a (a. 884) — تمامئ دیوان جامی
f. 72^b (a. 885) *ذکر تاریخ ظهور مزار حضرت مرتضی علی کرم الله وجهه [1]
f. 73^b (a. 886) تاریخ تمامئ شرح جامی بر لمعات حضرت شیخ فخر الدین ابراهیم الهمدانی المشتهر بالعراقی
f. 74^a (a. 886) *تاریخ [وفات] کمال الدین عبد الرازق (sic) صاحب مطلع السعدین
f. 74^a (a. 888) تاریخ تمامئ یوسف وزلیخا
f. 74^b (a. 887) تاریخ از برای تمامئ خانقاه میر علیشیر
f. 74^b (a. 887) — فوت سلطان محمود خواجه جهان
f. 75^a (a. 888) — تولد بابر میرزا بن عمرشیخ بن سلطان ابو سعید
f. 75^a (a. 888) — فوت مولانا حسین محتسب
f. 75^b (a. 892) تاریخ [وفات] سید تقی الدین محمد کرمانی
f. 75^b (a. 891) — اجلاس امیر عطاء الله مشهدی در مدرسه امیر کبیر میر علیشیر
f. 76^a (a. 892) — امارت [2] میر علی شیر
f. 76^a (a. 895) — وفات خواجه احرار عبید الله

---

1) در قریهٔ خواجه خیران که از قرای بلخ است.
2) Il fut nommé pour la 2e fois *Wâli* d'Astrabâd.

f. 79^a (a. 896) — وفات سلطان احمد میرزا

f. 80^a (a. 896) — وفات میرزا یعقوب بیك [1]

f. 81^a (a. 898) — مدرسه سلطان حسین میرزا بایقرا در ولایت هراة

f. 81^b ذکر تولد زبده الانام حضرت مولانای جام
و تاریخ وفات خیر الانام (a. 898)

f. 84^b (a. 898) تاریخ وفات میر عبد العلی ترخان که حاکم بخارا بود

f. 85^a (a. 898) تاریخ اتمام بدایع الصنایع [2]

f. 85^a (a. 899) — وفات پهلوان محمد ابو سعید

f. 86^a (a. 900) — اتمام مسجد جامع میر علی شیر در هراة

f. 86^a (a. 900) تاریخ فوت قاضی نظام الدین

f. 86^b (a. 900) — — میر [محمد] امین

f. 87^b (a. 901) ذکر تاریخ فوت مولانا شمس الدین سمرقندی مشهور
بمولانا زاده

f. 87^b (a. 903) تاریخ قتل محمد امین میرزا

f. 88^a (a. 904) — فوت میر بابای مهر دار

f. 88^b (a. 904) — — مولانا کمال الدین حسین [3]

f. 88^b (a. 904) — — مولانا شمس الدین محمد روحی

f. 89^b (a. 904) — بنای [4] مسجدی در ولایة هراة

f. 90^a (a. 904) — فوت امیر حسین معمائی نیشابوری

f. 91^a (a. 905) — وفات قطب الاقطاب حضرت خواجه محمد یحیی ولد
خواجه عبید الله

f. 91^b (a. 906) — وفات امیر کبیر میر علیشیر

f. 92^a—95^a *ذکر تعداد اولاد پادشاهان اوزبك

---

1) از پادشاهان اق قوینلو. 2) Par امیر عطاء الله.
3) Auteur d'un شرح منازل السائرین و مجالس العشاق.
4) Par les soins de Mîr Ali Shîr.

f. 95[a] *ذکر خروج خان کشورستان شیبانی خان تا زمان وفات وبعضی واقعات درین دیر پر آفات
f. 96[a] (a. 906) در تاریخ آمدن محمد شیبانی خان در ما وراء النهر
f. 97[a] (a. 906) *ذکر خروج شاه اسمعیل
f. 98[b] (a. 907) *تاریخ فوت خواجه عبد الحیّ
f. 98[a] (a. 909) — وفات مولانا جلال الدین دوانی
f. 99[a] (a. 909) — تمامی منبری در مسجد میر علی شیر در هراة
f. 99[a] (a. 909) — وفات مولانا معین الدین الفزائی (?)
f. 100[a] (a. 909) — تالیف کتاب رشحات لحسین واعظ
f. 100[b] (a. 910) — وفات مولانا حسین واعظ کاشفی [1]
f. 101[a] (a. 911) — — مولانا عبد الجمیل
f. 101[b] (a. 911) — — مولانا حسامی
f. 102[a] ذکر تولد سلطان حسین میرزا بایقرا تا زمان وفات (840—911)
f. 104[a] (a. 912) تاریخ وفات مولانا عبد الغفور
f. 104[b] (a. 913) — تولّد همایون شاه بن بابر
f. 104[b] (a. 914) توجّه نمودن شیبانی خان بعد از فتح هراة بجانب خجند
f. 105[a] (a. 913) رفتن شیبانی خان بعد از فتح سمرقند بجانب ملك خراسان
f. 105[b] (a. 914) *نامه نوشتن محمد خان شیبانی بشاه اسماعیل پادشاه عراق
f. 107[a] (a. 916—918) محاربه کردن شیبانی خان با شاه اسمعیل وکشته کشتن شیبانی خان [2]

---

1) Ici se trouvent encore des chronogrammes sur l'achèvement du مواهب علیه (899), انوار سهیلی (905), اخلاق محسنی (900).

2) Ce chapitre contient aussi le récit de la guerre de Obeidallah-khân de Boukhara avec Bâber, qui d'après notre auteur fut complètement battu par le premier en 918.

*— وفات مولانا فصيح الدين f. 112[b] (a. 919)

*— — ميرزا بديع الزمان بن سلطان حسين ميرزا f. 113[a] (a. 920)

— غلبه كردن عسكر ظفر اثر قيصر روم بر لشكر هزيمت اثر والى ملك عراق شاه اسمعيل f. 113[b] (a. 920)

— فوت مولانا سيّد على خواب بين f. 113[b] (a. 921)

— — مولانا رياضى f. 114[a] (a. 921)

تاريخ چهار باغ عبيد الله خان در بخارا f. 114[b] (a. 922)

— وفات خواجه شهاب الدين بن خواجه شمس الدين مرواريد f. 115[a] (a. 922)

— — حضرت محمد قاضى [1] f. 115[b] (a. 921)

*— — مولانا بنائى f. 116[a] (a. 922)

*— — خواجه عبيد الله مرواريد f. 117[a] (a. 922)

— — مير محمد يوسف f. 117[b] (a. 923)

— — خواجه آصفى f. 118[a] (a. 923)

— — اميدى شاعر f. 119[a] (a. 925)

*— — مولانا ففانى f. 120[a] (a. 925)

— — مير عبد القادر f. 120[b] (a. 925)

— فتح هراة بر دست عبيد الله خان f. 121[a] (a. 926)

— وفات قاضى اختيار الدين حسين f. 121[a] (a. 927)

— — مير رضى الدين مبارك f. 121[b] (a. 927)

— — خواجه عبد الله هاتفى f. 122[a] (a. 927)

— مسخّر كردن اكثر مملكت هندوستان بدست بابر پادشاه f. 123[b] (a. 927)

— وفات شيرين خواجه f. 124[a] (a. 927)

1) Auteur du سلسلة العارفين.

f. 124[a] (a. 929) — — میر محمد امین

f. 125[a] (a. 930) — بنای مسجدی در بلده تته [1]

f. 125[a] (a. 930) — فتح نمودن بابر پادشاه هندوستان را

f. 125[b] (a. 930) — فوت شاه اسمعیل

f. 125[b] (a. 932) — مقتل حبیب الله خواجه

f. 126[a] (a. 933) — وفات مولانا ابتری

f. 127[a] (a. 933) — — مولانا صوفی واعظ

f. 127[a] (a. 933) تسخیر مرو بر دست عبید الله خان

f. 127[a] (a. 934) — بنای مدرسهٔ در بخارا

f. 127[b] (a. 934) تاریخ وفات امیر ابو القاسم نیشابوری

f. 127[b] (a. 935) *— — جانی بیك سلطان

f. 128[a] (a. 936) — گرفتن ملازمان همایون پادشاه خواجه کمال الدین قناق را

f. 128[a] (a. 936) تاریخ بنای منبری بامر کوچکنجی خان در مسجد جامع که علیك کوکلتاش در ولایت سمرقند بنا کرده بود

f. 128[b] (a. 936) — وفات عبد الرحیم سلطان بن عبید الله خان

f. 128[b] (a. 936) *— امدن همایون بن بابر در ولایت بلخ

f. 128[b] (a. 936) — فتح هراة بر دست عبید الله خان

f. 129[a] (a. 936) *— وفات کوچکنجی خان بن ابو الخیر

f. 129[a] (a. 936) — — مولانا هلالی

f. 129[a] (a. 936) — فتح کردن عبد العزیز خان بن عبید الله خان استراباد را

f. 129[b] (a. 937) — فوت بابر میرزا

1) Par les soins de امیر سید محمود میرك.

f. 130^a (a. 939)	— — شیخ خدایداد
f. 131^b (a. 940)	— — ابو سعید خان بن کوچکونجی خان
f. 132^a (a. 940)	— — قطب الملك که وزیر خسرونشان ملك دکن بود
f. 132^a (a. 940)	— جلوس عبید الله خان بتخت ما وراء النهر
f. 132^b (a. 940)	— بنای حوضی بامر میرك لطیف
f. 133^a (a. 940)	— تولد عبد الله خان بن اسکندر خان
f. 134^a (a. 941)	*— تاریخ وفات مولانا محمود والد مولانا عصمت الله
f. 134^a (a. 942)	— — مولانا شهاب
f. 134^b (a. 942)	— بنای مدرسهٔ میر عرب در بخارا
f. 135^a (a. 942)	*— فتح ثانی ولایت هراة در دست عبید الله خان
f. 135^b (a. 942)	— فتح نمودن همایون پادشاه گجرات را
f. 135^b (a. 942)	— فتح کردن و شکست دادن کامران میرزا سام میرزا را
f. 136^a (a. 942)	— فوت مولانا اهلی شیرازی
f. 136^b (a. 943)	— مقتل سلطان شاه بهادر پادشاه گجرات
f. 136^b (a. 943)	— وفات مولانا عصام الدین اسفرائنی
f. 138^a (a. 945)	— نقابت میر عبد الله ترمیزی (sic) در ولایت بلخ
f. 138^a (a. 946)	ذکر تاریخ وفات عبید الله خان بن محمود سلطان
f. 138^b (a. 946)	تاریخ وفات مولانا میر همه بغلانی (?)
f. 138^b (a. 946)	کیتن قرا سلطان والی ولایت بلخ بود عمارتی در شهر درون فرمود
f. 139^a (a. 946)	تاریخ وفات خواجه غریب
f. 139^a (a. 947)	— قتل میرزا حیدر حاکم ولایت کشمیر
f. 139^a (a. 947)	— وفات عبد الله خان بن کوچکونجی خان

f. 139^b (a. 948)	— تولّد محمد طاهر بن مولانا كبيك
f. 139^b (a. 948)	— تولّد نمودن [1] كامران ميرزا بن بابر ميرزا
f. 139^b (a. 948)	— وفات فريدون خواجه
f. 140^a (a. 948)	— مقتل مير ابو البقا در بخارا
f. 140^b (a. 949)	— فوت حضرت قطب الاقطابى مخدومى اعظم مولانا خواجكى كاسانى
f. 142^b (a. 950)	رفتن همايون ميرزا از هندوستان بجانب عراق
f. 143^a (a. 950)	تاريخ آمدن همايون ميرزا بولايت بدخشان
f. 143^a (a. 951)	— بناى خانقاه حضرت خواجه بزرك شاه نقشبند
f. 144^a (a. 951)	— فوت مولانا شيدا وكيتن قرا سلطان بن جانى بيك
f. 144^b (a. 951)	— فوت مولانا مير على كاتب
f. 145^a (a. 951)	— وفات شاه طاهر دكنى
f. 145^a (a. 953)	— — ميرزا جغتاى
f. 145^b (a. 954)	فتح كردن پادشاه همايون خطۀ كابل را
f. 145^b (a. 953)	تاريخ فوت [2] جلال الدين اكبر پادشاه
f. 146^a (a. 955)	— فوت خواجه عبد الشهيد
f. 146^a (a. 955)	— سفر عبد العزيز خان بن عبيد الله خان صوب ولايت بلخ
f. 146^b (a. 956)	— آمدن كامران ميرزا بپابوس همايون پادشاه
f. 146^b (a. 956)	— فوت شيخ جلال
f. 147^a (a. 956)	— بناى حمامى بامر خواجه كمال الدين قناق

1) Ajoutez پسر.

2) Sic! Lisez: تولّد.

— فوت مولانا كمال الدين ابو الخير f. 147[a] (a. 957)

— — امير پير محمد f. 147[b] (a. 957)

— — جمال الدين عطاو الله مشهدى f. 148[a] (a. 957)

— — ملا فرّخ f. 148[b] (a. 957)

— كشته شدن ميرزا هندال f. 148[b] (a. 958)

— فوت عبد العزيز بن عبيد الله خان f. 149[a] (a. 958)

— خروج برهان خان از نواحى تركستان f. 150[a] (a. 958)

— وفات شيخ حسين خوارزمى f. 150[a] (a. 958)

— — عبد اللطيف خان بن كوچكونجى خان f. 150[b] (a. 959)

— تعمير نمودن خواجه عبد الهادى پارسا مرقد اباى عظام واجداد كرام خودرا در بلخ f. 151[a] (a. 959)

— فوت سه صاحبقران درملك هندوستان در يكسال سلطان محمود كجراتى واسلام شاه دكنى ونظام الملك بحرى (?) f. 151[a] (a. 961)

— وفات ميرزا شاه ارغون f. 152[a] (a. 961)

— ختم نمودن مشكوة بخدمت مولانا مصطفى رومى f. 152[b] (a. 962)

— وفات همايون ميرزا بن بابر f. 152[b] (a. 963)

*— فتح ولايت بخارا نوبت دوم در دست برهان خان f. 154[a] (a. 963)

— فوت براق خان تاشكندى f. 154[a] (a. 963)

— — برهان خان تاشكندى f. 154[b] (a. 964)

— جلوس اكبر پادشاه f. 155[a] (a. 963)

— خروج عبد الله خان وفتح اكثر ولايات بالخير والسعادة f. 155[b] (a. 964)

— خانقاه حضرت قاسم عزيزان در ولايت كرمينه f. 157[a] (a. 966)

— بناى كورنش خانهٔ در سمرقند بامر جوانمرد على بهادر خان f. 157[b] (a. 965)

*— وفات مولانا مصطفى رومى f. 157[b] (a. 966)

f. 157^b (a. 966) — عمارت [1]) مولانا میر مفتی

f. 158^a (a. 967) — نشستن مولانا یوسف بر مسند صدارت در ولایت سمرقند بحکم عبد الله بهادر خان

f. 158^a (a. 967) — وفات قل محمد میرزا

f. 158^b (a. 969) مصالحه کردن شاه طهماس با شاه سلیمان رومی

f. 159^a (a. 969) تاریخ مقتل پنج امرا که در چهار دانك هندوستان در زمرهٔ عثمانیان شهرت داشتند

f. 159^b (a. 969) — وفات خواجه محمود نقشبندی

f. 159^b (a. 970) — [عزل] یکی از قضاة جابر که در عهد اکبر پادشاه بود

f. 160^b (a. 971) — وفات حضرت خواجه کلان [2]) حضرت خواجهٔ جویباری

f. 161^b (a. 971) — — حافظ احمد

f. 162^a (a. 973) — — مولانا ضیاء الدین

f. 162^a (a. 973) *— فتح عبد الله خان بن اسکندر خان ولایت بلخ را

1) Il s'agit d'une bibliothèque fondée par Mîr Moufti à Boukhara.

2) Sur la même page se trouve encore un تاریخ conçu en ces termes:

تاریخ ولادتیکه محیط علوم اصول وفروع بود وجواهر معانی را در خزانهٔ خاطر ذخیره داشت و خلاصهٔ زندگانی فصول جوانی است مطالعهٔ هدایه را بنهایه رسانیده بود بلکه مسائل کتاب از هر باب در صحیفهٔ ضمیر صفا تخمیرش چون آیینه موجز ومختصر مینمود جهت ولادت فرزند دلبند خود که روز جمعه دوم ماه جماد الثانی در شهور ۹۷۱ بعرصهٔ وجود آمده بود این تاریخ را در صحیفهٔ روزکار و در اوراق لیل ونهار بتوقیع قبول رسانیده تاریخ آمد از فضل حق موهبت یزدانی * خوبرویی که بود مثل مه کنعانی * وقت روز مه سالی که بود تاریخش * صبح جمعه دوم از ماه جمادی الثانی *

Le nom du père heureux a été omis, comme on le voit, mais je soupçonne qu'il s'agit d'un savant quelconque, qui a composé un abrégé de la Hidâjah, peut-être sous le titre de Nihâjah.

f. 162^a (a. 973)	— وفات سید میرزا
f. 162^b (a. 973)	— وفات ابو القاسم میرزا
f. 163^a (a. 975)	— — خسرو سلطان
f. 164^a (a. 975)	— جلوس سلطان سعید بن سلطان بو سعید خان بن کوچکونچی خان
f. 164^a (a. 975)	— بنای حوضی در ساحت چهار باغ در ولایت سمرقند
f. 164^b (a. 975)	— وزارت ملا شاه محمد
f. 164^b (a. 975)	— وفات خان زمان میرزا خان
f. 165^a (a. 976)	— بنای چارسوئی در سمرقند
f. 165^a (a. 977)	*— فوت یکی از همزادان [1] اعتباری هندوستان
f. 165^b (a. 979)	— وفات شیخ کپور مجذوب
f. 166^b (a. 977)	— تولد شاهزاده سلیم میرزا بن اکبر
f. 167^a (a. 978)	— تولد شاهزاده سلطان مراد — —
f. 167^b (a. 979)	— وزارت [2] ملا خواجه خان
f. 168^a (a. 980)	— تولد میرزا دانیال
f. 168^a (a. 980)	— فوت سلطان سعید بن ابو سعید خان
f. 168^b (a. 980)	— جلوس جوانمرد علی بهادر خان
f. 169^a (a. 980)	— وفات احمد خان [که از معتمدان شاه اکبر پادشاه است]
f. 169^b (a. 980)	— فتح ولایت خراسان بر دست عبد الله خان
f. 169^b (a. 980)	— وفات شیخ مهنه
f. 169^b (a. 980)	— — ملا محمد امین

1) Pas de nom. Il s'agit d'un des serviteurs favoris d'Akbar. Le chronogramme de Feidhi sur sa mort est omis.

2) Dans le manuscrit ولادت. Il fut nommé vézir par Abdallah Khân. Il était connu comme calligraphe et mounshi de premier ordre.

f. 170[a] (a. 980) — بنا کردن اکبر پادشاه خانقاهی را

f. 170[b] (a. 981) — وفات خیر حافظ که در فنّ موسیقی یکتا بود

f. 171[a] (a. 982) — وفات یکی از علمای هندوستان و یکی از عمّال هندوستان

f. 171[a] (a. 982) — تمامیٔ حوضی در ولایت اصفهان

f. 171[b] (a. 982) — بنای حمّامی در سمرقند بامر جوانمرد علی خان بن عبد اللطیف خان

f. 172[a] (a. 983) — آمدن خواجه عبد الشهید از بلاد هندوستان در ولایت سمرقند

f. 173[b] (a. 983) — نزول فرمودن عبد الله خان برکنار دریای خجند وصلح کردن با بابا خان بن براق خان وسائر پادشاهان ولایت تاشکند و ترکستان

f. 173[b] (a. 984) — وفات میرزا ابو البقا

f. 174[a] (a. 984) — — شاه طهماس

f. 176[b] (a. 985) — جلوس محمد پادشاه

f. 176[b] (a. 985) — بنای تیم چارسو در بخارا

f. 177[b] (a. 986) — فتح زامن [1]

f. 178[b] (a. 986) — قتل جوانمرد علی خان و فرزند او

f. 180[b] (a. 986) — وفات خواجه خاوند

f. 181[a] (a. 986) — بنای پلی بر روی دریای کهك در قصبهٔ ولایت غجدوان

f. 181[a] (a. 987) — محاربهٔ عبد الله خان با بابا خان ومقتل بابا خان

1) Victoire remportée par Abdallah khân sur Bâbâ khân.

— فوت ابدال سلطان (1 در ولایت حصار	f. 182[b] (a. 988)
— [وفات] حضرت قاسم شیخ عزیزان	f. 183[a] (a. 989)
— فتح ولایت مشهد مقدس	f. 185[b] (a. 990)
— عمارت چارسوی ولایت بخارا	f. 186[b] (a. 990)
— پل دریای کهك در کرمینه	f. 187[a] (a. 990)
— کشته شدن میر محمد یوسف	f. 188[b] (a. 990)
— فوت شاه محمد سلطان بن دوستم سلطان بن اسکندر خان	f. 188[b] (a. 990)
— — اسکندر خان بن جانی بیك	f. 189[b] (a. 991)
— — محمد حلیم میرزا ولد همایون میرزا	f. 190[b] (a. 992)
— فتح ولایت بدخشان	f. 191[a] (a. 991)
— فتح ولایت کلاب	f. 191[a] (a. 994)
*— اجلاس عبد الله خان ملا میرزا جان را که مشهورند بملا نو درمدرسهٔ دوم خود در ولایت بخارا	f. 191[a] (a. 994)
— فوت خواجه حکیم	f. 191[b] (a. 994)
— قدوم مولانا صادق حلوائی بولایت سمرقند	f. 191[b] (a. 994)
— آمدن عمدة الامرا قل بابا کوکلتاش از صوب خراسان بفرمان عبد الله خان بجانب ما وراء النهر	f. 192[a] (a. 994)
— فوت مولانا زین الدین ابا بکر تایبادی	f. 192[b] (a. 994)
— فتح هراة	f. 192[b] (a. 995)
— فوت قاضی شاه	f. 194[a] (a. 995)
— فوت ملا مشفقی شاعر (2	f. 195[a] (a. 996)
— وفات خواجهٔ جویباری	f. 196[a] (a. 997)

1) ولد عبد اللطیف خان بن کوچکونچی خان.

2) Un grand nombre des chronogrammes contenus dans notre ouvrage est dû à la plume de Molla *Moushfiqi*.

— حکومت دوستم سلطان f. 196ᵇ (a. 997)
*— وفات مولانا عرفی شیرازی f. 197ᵃ (a. 998)
*— — خواجه حسن تنائی f. 198ᵃ (a. 999)
— وبای عام f. 198ᵇ (a. 999)
*— وفات خواجه کلان شحنه f. 198ᵇ (a. 1000)
— عمارت چهار باغی در ولایت سمرقند f. 199ᵇ (a. 1000)
*— وفات ابراهیم سلطان بن خواجم خان از ولایت خوارزم f. 200ᵃ (a. 1002)
— چهار باغ مشهد مقدس f. 200ᵃ (a. 1002)
— وفات مولانا محمد زاهد f. 200ᵇ (a. 1002)
— — خواجه کلان خواجه [محمد امین ولد مولانا خواجکی کاسانی] f. 201ᵃ (a. 1005)
— — خواجه عبد الرشید [ولد خواجه عبد الشهید] f. 201ᵇ (a. 1006)
— — حضرت مولانا صادق f. 202ᵇ (a. 1006)
— — عبد الله بهادر خان [بن اسکندر خان بن جانی خان بن خواجه محمد سلطان بن ابو الخیر سلطان] f. 203ᵇ (a. 1006)
— برتخت نشستن عبد المؤمن خان f. 205ᵃ (a. 1006)
— قتل عبد المؤمن خان f. 205ᵇ (a. 1006)
— وفات حضرت بیرم شیخ [بن قنبر شیخ] f. 207ᵇ (a. 1006)
*— — خواجه اسحاق [ولد مولانا خواجکی] f. 208ᵃ
*— — قاضی پایندهٔ زامنی f. 209ᵃ (a. 1007)
— — حضرت مولانا عصمت الله f. 209ᵇ (a. 1009)
— فتح ولایت بلخ وحصار در دست باقی محمد خان f. 212ᵇ (a. 1010)
— وفات خواجه عبد الخالق وحضرت مولانا پاینده f. 213ᵃ (a. 1010)
— — حضرت مولانا خواجکی انکنکی (?) f. 213ᵇ (a. 1011)
— — میرزا بدیع الزمان f. 214ᵇ (a. 1011)

— — میرزا هاشم دیوان	f. 215[b] (a. 1014)
— بنای کورنش خانهٔ در ارك ولایت سمرقند بامر باقی محمد بهادر خان	f. 216[b] (a. 1014)
— وفات باقی محمد بهادر خان	f. 217[a] (a. 1014)
— جلوس ولی محمد بهادر خان	f. 217[b] (a. 1014)
— جلوس شاه سلیم بن اکبر پادشاه	f. 219[a] (a. 1014)
*— وفات ملا نظیری مشهدی	f. 219[b] (a. 1015)
*— صلح کردن ولی محمد بهادر خان با امان قلی بهادر خان وندر محمد بهادر خان	f. 220[a] (a. 1016)
— کشته شدن دوستم ارغون وشاه کوچك بی وحاجی بی نیمان	f. 221[b] (a. 1019)
— عزل ولی محمد بهادر خان	f. 222[b] (a. 1019)
— وفات ولی محمد بهادر خان	f. 223[a] (a. 1020)
*— جلوس امام قلی بهادر خان	f. 224[a] (a. 1020)
— تولد خواجه محمد یوسف احرار	f. 224[a] (a. 1020)
— وفات حضرت عزیزان خواجم شیخ علوی	f. 224[b] (a. 1021)
— مدرسهٔ قاضی ساقی	f. 224[b] (a. 1023)
— تولد عبد العزیز بهادر خان	f. 226[a] (a. 1022)
— تامیٔ کتاب ترجمهٔ حصن حصین [1]	f. 226[b] (a. 1024)
— عمارت [2] اخوند ملا یوسف	f. 227[a] (a. 1027)
— بنای مدرسهٔ یلنکتوش بهادر	f. 228[a] (a. 1028)
— وفات قاضی ساقی	f. 230[b] (a. 1029)

1) Le traducteur s'appelait قاضی محمد عارف.

2) Il s'agit d'une bibliothèque bâtie à Boukhara par ordre de Molla Yousof Karâbâghi.

f. 231^b (a. 1029) — عمارت مسجد ندر دیوان بیکی در بخارا
f. 232^b (a. 1031) — عمارت مسجد ملا صالح کامی در سمرقند
f. 233^a (a. 1041) — مدرسهٔ ندر دیوان بیکی در مزار خواجه احرار
f. 233^b (a. 1043) — وفات حضرت عالم شیخ عزیزان
f. 235^b (a. 1043) — تمامیٔ جویبار قوش قورغان
f. 235^b (a. 1045) — وفات خواجه فاضل اندکانی
f. 236^a (a. 1045) — — امیر فتحی بن سیّد ابراهیم جدّ راقم
f. 237^a (a. 1046) — — خواجه هاشم
f. 237^b (a. 1047) — تمامیٔ مدرسهٔ خواجه احمد در ولایت سمرقند
f. 237^b (a. 1048) — وفات قاضی تولك
f. 238^b (a. 1051) — ملاقات پادشاه توران [امام قلی خان] با شاه ایران
f. 238^b (a. 1052) جلوس ندر محمد خان بن دین محمد خان
f. 239^a (a. 1052) — سر افراز کردیدن جدّ راقم خواجه عصام الدین بن خواجه نظام الدین بمنصب اعلم العلمای سمرقند
f. 239^a (a. 1054) — وفات امام قلی بهادر خان در مدینهٔ رسول اکرم
f. 239^b (a. 1055) — جلوس سیّد عبد العزیز خان
f. 240^a (a. 1054) — وفات مولانا یوسف قراباغی

Derniers mots (f. 241^b) چون وقت رحلت رسید در شهور ۱۰۵۴ از چاه ظلمانی دنیا بیرون امده یوسف مصر آخرت کردیدند خواجه یعقوب ولد ارجمند آن سعادتمند تاریخ مناسب کفته تاریخ رفت یوسف زدیدهٔ یعقوب ،

Les trois exemplaires de la Bibliothèque Impériale Publique finissent également avec l'an 1054, et nous trouvons en outre, dans le courant de l'ouvrage, différents passages, qui nous mettent en état de déterminer exactement l'époque, où vivait l'auteur: au f. 61^b il

parle d'une *medréseh*, bâtie en 828 à Samarkand par Oloughbek, et nous apprend que de ce splendide édifice il ne reste maintenant [1]), en 1113, que des ruines et au f. 199^b il nous informe au contraire de ce qu'un jardin (چهار باغ) orné de pavillons (نشیمنها), ouvert dans la même ville par Hadji-Bi-Atalyq en 1000, y existe encore en bon état en 1113 [2]). Il est donc clair, que M. Dorn a pris la note finale de l'exemplaire qu'il décrivait, pour la souscription de l'auteur. L'exemplaire en question donne du reste une indication bien précise sur l'époque de la composition de l'ouvrage, car à côté de la note, qui a induit en erreur M. Dorn, on lit le chronogramme suivant:

تاریخ تالیف تاریخ نامهٔ راقم

هزار وصد گذشته سیزده هم * زسال هجرت سلطان عالم

بنوك خامه اش راقم رقم کرد * تواریخ چنین خوب ومکرم

Quant au nom de l'auteur, il ne se lit nulle part dans notre manuscrit d'une manière, qui excluerait tout doute. L'auteur emploie, en parlant de sa personne, le mot راقم, qui peut-être aussi bien un nom propre qu'un appellatif. En parlant du célèbre saint Khodja Obeidallah Ahrâr (احرار) mort dans les environs de Samarkand en 895 il dit entr'autre (f. 77^b) بسی از اولیای کبار نامدار وبسیاری از علمای تالیف شعار تصنیف اقتدار در جوار مزار فیض بخش آثارند از آنجمله از آبای عظام واجداد کرام راقم کمنام مثل ولایت پناه حقایق آگاه مقبول حضرت الله اعلم العلما بلا اشتباه حضرت مولانا عصمت الله بن محمود بن مولانا نعمت الله اند ، دیگر مفسر آیات جلی البینات کلام ربانی مبین (f. 78^a) احادیث حضرت نبوی باللفظ والمعانی مولانا محمود بن مولانا عبد العلی کیلانی وایشان جدّ [3]) راقم اند

---

1) درین فرصت که تاریخ هزار وصد و سیزده از هجرت است.

2) الوقت که هزار صد وسیزده هجرت است هنوز آن باغ حضرت نشان وعمارت رفعت توامان چون بنای هرمان بر جای آبادان است

3) B جدّ جدّ این راقم.

Ce dernier est nommé ailleurs f. 185[a] جدّ جدّ راقم comme dans B, ce qui me paraît plus plausible; il y est question d'une conférence de ce personnage avec un célèbre sheikh حضرت قاسم شیخ عزیزان mort en 989. En 1009 mourut un autre savant مولانا عصمت الله, et sur la date de sa mort un chronogramme fut composé par un autre ancêtre de notre auteur, savoir son bisaïeul, dont il parle en ces termes: (f. 212[a]) جد والد راقم حضرت امیر فتحی بن امیر سیّد ابراهیم که اصل ایشان از ولایت اندکان است و مناسبت بسادات ولایت تاشکند است مشهور بتاشکندی کشتند

Le même Fathi, fils de Seyyid Ibrahîm, est mentionné encore une fois au f. 236[a] sous l'an 1045, mais il y est nommé جد راقم. On y lit: (1 سیادت مآب جناب حضرت امیر فتحی بن سید ابراهیم اند از سادات کثیر البرکات ولایت تاشکند میباشند ؛ مشار الیه جد (2 راقم اند باعانت طبع سحر آفرین وبیمن سعادت قرین تحصیل علوم دینیه نموده کوی سبقت از اقران ربوده بسی *ملاذ داشتند (3 ؛ فرید و بیمانند کشته ؛ طالبان از خوان افضال خوشحال ومتعطشان وادیٔ طلب را از ینابیع مثل سیراب و مالامال میکردانید ؛ در زمان سلطنت امام قلی بهادر خان بمنصب اعلم العلمای ولایت سمرقند سر افراز وممتاز بودند خلاصه آنکه آن محیط بحر افضال وینابیع حکمت وکمال را تصنیف وتالیف بسیار است از انجمله کتاب جامع المعقول والمنقول ؛ وکتاب زاد الآخرة دو مجلّد مجلّد اول در قصص انبیا صلوة الرحمن علیهم است ؛ الوقت (f. 236[b]) او در خانۀ راقم است ؛ وتالیفات دیکر نیز بسیار است ؛ و با وجود اینهمه فضیلت کاهی بخاطر اشعار مبذول میداشته اند از آنجمله بیك رباعی اکتفا نموده رباعی پیدا چو شود قیامت رستاخیز الخ

---

1) Biffez ce mot.

2) B lit ici aussi جد والد.

3) Sic. B فلاطون طبع ودانشمند.

Au f. 239[a] enfin nous lisons ce qui suit: در همان تاریخ ۱۰۵۲ جل راقم خواجه عصام الدین بن خواجه نظام الدین حضرت مولانا محمود کیلانی که زبده وخلاصهٔ اکابر بودند ، ذخیرهٔ اوقات حیات را صرف مسایل اعتقایات (sic) قاضی الحاجات مینمودند ، از خان عالیشان توقیع قبول یافته بمنصب اعلم العلمای سمرقند سر افراز کردیدند ، یکی از فضلا تاریخ اعلمی را چنین کفته تاریخ عماد دین عصام الدین درین عهد * بعلم ازهر که باشد هست اعلم * در استیفا جواهر تا خزانه * بچشمش هست موجی(?) مختصر هم * بتاریخش بمن پیر خرد کفت * بکو خواجه عصام الدین اعلم ،،

Tous ces passages, tout en nous donnant des renseignements d'un certain intérêt sur la famille de l'auteur, ne décident nullement la question dans quel sens doit être pris le mot *Râqim*. Mais nous avons d'abord le chronogramme, cité plus haut, dans lequel notre ouvrage est nommé تاریخ نامهٔ راقم, et ensuite le frontispice de B, où on lit en pleines lettres تاریخ میر سید شریف راقم. Sur la reliure de notre manuscrit on trouve collé un petit papier blanc qui porte l'inscription تاریخ تیموری وآل چنکیز میر شریف راقم et sur le premier des 4 feuillets non paginés enfin, qui précèdent le texte, on lit, en haut de la page, les mots میرشریف راقم بك اشرفی. Tout cela porte à supposer que notre ouvrage est connu en Asie Centrale sous le nom de Târîkh-i Râqim ou bien Târîkh Nâmé-i Râqim et son auteur — sous celui de Râqim.

Il ne me reste que de donner un échantillon des chronogrammes parfois très-ingénieux et peu compréhensibles sans les explications de l'auteur. Au f. 75[a] on lit ce qui suit: ودر همان تاریخ سنه ۸۸۸ مولانا حسین محتسب که پیشوای اهل زمان ومقتدای عالمیان بود از عالم فانی روی بعالم باقی آورد ، در فوت مشار الیه اقضی القضاة قاضی اختیار تاریخی در لباس تعمیه اختیار نموده الحق نیکو کفته تاریخ

علّامه زمانه کمالاً مکمّلا * وی در جهان بعلم وادب رهنمون شده
رفتی بسوی روضهٔ دار الجنان ولی * دلهای فاضلان زفراق تو خون شده
تاریخ فوت تست مکر اینکه درجهان * محراب دین ودانش ودولت نکون شده

از لفظ محراب حرف اوّل را قصد کرده که دال است هرگاه نکون شود رقم هشت خواهد گشت از سه رقم هشت ناچار تاریخ مقصود مفهوم میکردد [1]

Notre manuscrit est écrit en *taʿlîq* très-lisible, comme il est en usage dans l'Asie Centrale, et a été achevé de copier en 1253. Souscription du copiste: تمت الکتاب بعون الملك الوهاب سنه ۱۲۵۳ در ید احقر عبد نظر باتمام انجامید و باختتام ارامید. Don du général Kaufmann.

18.

№ 417. $23^{1}/_{2}$×14. 101 f. 19 l. (longues de $8^{1}/_{2}$ c.).

تذکرهٔ مقیم خانی

Par **Mohammed Yousof Mounshi b. Khodja Baqâ** خواجه بقا; dédié à Abou-l-Mozaffer Seyyid Mohammed Moqîm-Khân Bahâdour, qui succéda à son frère Obeidallah Khân en 1114. L'ouvrage est assez connu grâce aux extraits donnés par Senkowski dans le „Supplément à l'histoire des Huns". Cf. aussi Mélanges asiatiques III, 483, Morley, p. 152, Teufel dans le Zeitschrift der d. morgenl. Ges. XXXVIII, p. 235 et 240. La مقدّمه commence au f. 4^a et les trois مقاله aux f.f. 10^b, 21^b et 84^b. Copié en 1227 par میرزا نیاز محمد بن میرزا عصمت الله البخاری. Don du général Kaufmann.

19.

№ 262. 26×16. 225 f. 14 l. (longues de $10^{1}/_{2}$ c.).

تاریخ جهان کشای [نادری]

Histoire de Nâdir-shâh par **Mohammed Mahdi Astérâbâdi**, composée vers 1171. Cf. Rieu, I, p. 192—193. Le titre تاریخ جهان کشای se lit à la fin de l'ouvrage dans la note du copiste. Sans date, copié par علی اکبر ولد محسن زکی الحسینی ساکن قلعهٔ ظفر آباد. — Bibl. Suchtelen.

---

1) Quant on incline le د des mots دین, دانش et دولت on reçoit le chiffre ۸۸۸.

20.

№ 261. 32×21. 292 f. 15 l. (longues de 13½ c.).

Le **même** ouvrage. Copié à Tiflis en 1216 par محمد ربیع اصفهانی, ci-devant vézir et mostaufi du royaume de Géorgie. L'histoire de Nâdir-shâh finit au f. 262[a]. Les f.f. 263—292 contiennent une collection de انشات ومکاتیب du même Mohammed Mahdî Khân.

21.

№ 485. 21×13. 92 f. 13 l. (longues de 8 c.).

Histoire de la dynastie des Zend depuis la mort de Kerîm-khân jusqu'à l'avénement au trône de la dynastie des Qadjârs (1193—1209), composée par **Ibn Abd-al-Kérîm Ali Ridhâï Shîrâzi** ابن عبد الکریم رضای شیرازی. Cf. Rieu, I, p. 198. Copié en 1224 par ابن محمد صادق علی اکبر. — Don de M. Gamazow.

22.

№ 270. 30½×18. 53 f. 15 l. (longues de 11½ c.).

Contient:

1) تزوکات تیمور Institutions de **Timour.** Cf. Rieu, I, p. 178 et l'édition de White et Davy, Oxford 1783. La 1° *maqâla*, contenant les „Designs and entreprises" va jusqu'au f. 19[b], où commence la 2°. Au f. 48[a] l'année 1232 est indiquée comme date de la copie.

2) f. 49[b]—53[a] Lettre turque, précédée par les mots suivants écrits à l'encre rouge, en guise de titre: صورت مکتوب احمد چلبی که از بغداد بموصلی چلبی اسلامبولی نوشته بود در حینیکه صفی خان شاملو از جانب شاه عباس صفوی والی وضابط بغداد بود سیصد هزار عسکر عثمانی با سرعسکری وزیر اعظم آمده صفی خان را با هشت هزار از قزلباش در قلعه بغداد محاصره کرد بعد از ان شاه عباس نیز آمده قشون عثمانی را از بیرون قلعه محاصره کرد وقشون عثمانی در میان قلعه بغداد وقشون شاه محصور گردید چون راه تردد (؟) وذخیره (؟) وجاسوس عثمانی را گرفته

بودند اتفاقا قاصدی را که از ارکان عثمانی باسلامبول میرفت گرفتند ودر او این نامه بود. Premiers mots de la lettre: جناب عزتماب روح پرفتوحم موصلی چلبی کامیاب اولسون الخ

3) f. 53^b—54^b صورت نامهٔ که عبد المؤمن خان اوزبیك بعد از مراجعت از تسخیر خراسان وخراب کردن مشهد مقدس را بشاه عباس صفوی نوشته وارسال داشته بود

Premiers mots: ان الله یأمر بالعدل والاحسان مهّد قواعد نصفت ومعدلت وحشمت واقبال عبّاس میرزا را بعد از تبلیغ دعوات اجابت مقرون الخ

4) f. 54^b—58 جواب نامهٔ عبد المؤمن خان اوزبیك از جانب اولیای دولت قاهرهٔ شاه عبّاس

Premiers mots: نامهٔ نامی وملاطفهٔ کرامی که از جانب نوّاب نامدار سلطنت شعار کردون وقار مملکت مدار الخ. Les deux dernières lettres sont en persan. L'écriture de tout cet appendice est différente de celle des Tozoukât. — Bibl. Suchtelen.

23.

№ 259. 21×13. 88 f. 17, 17, 15—17 l. (longues de 10, 8 et 9 c.).

Contient:

1) همایون نامه

Exposé des innovations مخترعات, coutumes, cérémonies et usages, introduits par l'empereur Houmâyoun, et revue de plusieurs édifices bâtis par ordre du même. L'auteur de ce traité curieux et fort rare est **Khondémîr**, qui le composa en 941, l'année de sa mort. Cf. Rieu, III, p. 1024 et Elliot-Dowson, Hist. of India V, 116—126. Souscription du copiste f. 32^a: تم بعون الله الملك الوهاب بخط عبد الضعیف محمود اسحاق درك (sic) غفر ذنوبهما. L'écriture me paraît appartenir au Xe ou XIe siècle.

2) f. 33^a—50^b Rapports officiels de **Abdallah Khân Bahâdour Firouz Djeng** à l'empereur Shâhdjehân. On lit au f. 33^a dans le coin

droit, en haut de la page les mots suivants: اصل مسودات عبد الله خان بهادر فیروز جنگ سپه سالار یار وفادار که بدستخط خود بجناب اعلحضرت نوشته بود. Ces dépêches de Firouz Djeng Abdallah-khân Bahâdour † 1054 [1]), un des généraux de Shâhdjehân, se rapportent toutes, si je ne me trompe, à la guerre contre Djadjhâr Singh Bandela et son fils Bikramâdjît en 1044. Cf. Elliot-Dowson, l. c. VII, p. 47—50, et Rieu, II, 838^a. Elles sont au nombre de dix et commencent invariablement par les mots: عرضه داشت کمترین مریدان فدوی صاحب پرست.—Ecriture *shikestéh:* Copié en l'an 30 (ou 35?) de l'empereur Aurengzîb (=1098 ou 1103 de l'hégire).

3) f. 51^b—84^b. Au f. 51^a on lit dans le coin gauche les mots suivants هو نسخه در علم طبایع وتعریف اعلی حضرت.... [2]) من مصنفات چندر بهان منشی مشهور بکلدسته **Tshandar Bhân** était au service de Shâhdjehân et mourut en 1068 [3]). Il est connu comme auteur d'un livre intitulé چار چمن برهمن, dont deux exemplaires se trouvent à Londres; cf. Rieu, II, 838 et III, 935. Les feuillets indiqués de notre manuscrit contiennent un extrait de cet ouvrage, que l'auteur a intitulé کلدستهٔ چهار چمن برهمن (v. le f. 52^a ult.—52^b, l. 1). On y trouve une description de la cour de Shâhdjehân, de ses occupations journalières, de la chasse impériale, des audiences etc.

Premiers mots: کوهر افشانی سحاب قلم بر صحایف روزکار مدح وثنا ذات ملکی ملکات وخصوصیات دولت روز افزون بندکان اعلی حضرت اشرف اقدس ارفع *چون ادای شکر نعمت حضرت صمدیت [4]) واظهار علو مدارج ومناقب خاصان بارکاه الوهیت از اندازه زبان ناقص بیان این هندی بیعمدان وبرهمن هندی زبان افزون وبیرونست الخ

Copié à Agra l'an 13 (probablement de l'avénement au trône d'un empereur) par un certain کهامیرام [5]).

1) Cf. The Bâdshâh Nâmah by Abd-al-Hamîd Lâhawri, Calcutta 1868, vol. II, p. 402.

2) Suivent deux mots que je n'ai pu déchiffrer; ils ressemblent à سهی الثانی.

3) Cf. Rieu, I, 397 et III, p. 1087 (ad p. 397).

4) Les mots depuis چون s'accordent avec le commencement d'une édition du چار چمن, cité dans le cod. Or. 1892 du Br. Mus. (Rieu, III, 935).

5) Je ne suis pas sûr du reste, d'avoir bien déchiffré la note du copiste.

4) Les f.f. 85^b—88^b enfin contiennent un petit traité, intitulé انموذج افكار رسا, dédié à Alemguîr et composé par **Ized Bakhsh Resâ** ایزد بخش رسا. Cf. sur l'auteur Rieu, III, p. 935—986. Premiers mots: شکر خدای را که تواند شمار کرد بمحض فضل وجود از کتم عدم در فضا وجود جلوه‌گر نمود الخ. Ce sont des réflexions sur quelques textes arabes, savoir: 1) فمن كان يرجو لقاء ربّه فليعمل عملا صالحا, 2) وهو السميع البصير, 3) المؤمن مرآة المؤمن, 4) اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم. Une partie des marges a été coupée par le relieur. — Autographe de l'auteur de l'an 1111. — Le manuscrit est de provenance indienne. Sur le f. 1^a se trouvent plusieurs sceaux, entr'autres celui de Shâhdjehân.

COSMOGRAPHIE ET GÉOGRAPHIE.

24.

№ 425. 17×11. 358 f. 17 l. (longues de 6 c.).

عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات

Ce manuscrit contient l'ouvrage décrit par Flügel, W. H. II, 513, et Pertsch, die pers. Handschriften d. herzogl. Bibl. zu Gotha etc. № 35. Cf. aussi Dorn, dans les Mélanges asiatiques, VI, 364. L'auteur n'est nommé ni dans notre manuscrit, ni dans les deux autres, mais les savants cités ont cru pouvoir attribuer l'ouvrage à un certain Tousi [1]), mentionné par H. Kh. IV, 188 № 8071 comme auteur d'une cosmographie intitulée عجائب المخلوقات الخ et divisée, comme les trois manuscrits connus jusqu'à présent, en 10 chapitres (بر ده قانون وارکان). M. Pertsch a très-bien vu que H. Kh. s'est trompé en donnant pour date de la composition l'année

---

1) Pertsch, l. c. le nomme, je ne sais pourquoi, Ahmed Tousi, tandis que chez H. Kh. il s'appèle Mohammed b. Mahmûd b. Ahmed al-Tousi al-Selmâni.

555, car la dédication au Seldjouqide Toghril b. Alp-Arslân b. Toghril nous contraint d'avancer cette date d'une vingtaine d'années au moins. Je ne puis ajouter rien de bien précis à ces maigres renseignements, si ce n'est qu'un des sheikhs de notre auteur s'appelait Isma'îl Medjdeddîn Abou-l-Fattâh al-Tâi[1]) ابو الفتّاح الطائى et que l'auteur lui-même habitait probablement la ville de Hamadân. Cela me paraît résulter de l'ardeur avec laquelle notre auteur défend la thèse, que Hamadân est bien la ville la plus rémarquable, qui existe, et que ses habitants sont les plus aimables des mortels. L'article sur Touss est beaucoup moins long (f. 154^b). Notre manuscrit commence (f. 7^b), comme celui de Vienne, par les mots: سپاس مر خدائرا که ما را بمعرفت حق بینا کردانید ومارا از قطرهٔ آب بدید اورد وبخودی خود بر ما ثنا کفت وصوّرکم فاحسن صورکم ودل مارا بنور معرفت ایمان مزین کرد الخ

La préface[2]) occupe les f.f. 7^b—17^a. Les pages 17^a—18^a contiennent l'énumération des 10 رکن, qui s'accorde pleinement avec le texte du manuscrit de Gotha (chez Pertsch, p. 59—60). Les 10 رکن commencent aux f.f. 18^a, 48^b, 59^a, 100^a, 180^a, 201^b, 227^b, 297^a, 312^b et 326^a. Notre manuscrit présente malheureusement un texte fort mauvais, quoiqu'écrit en caractères *naskhi* très-lisibles. Je crois qu'il a été copié sur un exemplaire ancien, mais mal relié, par un scribe quelconque, très-inattentif ou très-peu versé dans la langue persane. Le relieur pétersbourgeois, qui reçut le manuscrit dans un état déplorable, a encore déplacé plusieurs f.f. — Tel quel, le manuscrit constitue toujours, vu la rareté de l'ouvrage, une excellente acquisition pour la bibliothèque de l'Institut et ce dernier a toutes les raisons d'être fort reconnaissant à M. le baron Fr. Osten-Sacken, qui a bien voulu le lui offrir en cadeau.

---

1) Voir l'article *Hamadân*, f. 166^a—167^b.

2) La dédication à Toghril se trouve au f. 14^a. Les f.f. 1—6 contiennent un fragment d'une table très-détaillée des matières, en partie illisible.

25.

№ 251. 23×17. 276 f. 20 l. (longues de 11½ c.).

نزهة القلوب

La cosmographie bien connue de **Hamdallah Qazwînî**, composée en 740. Cf. Rieu, I, p. 418. La فاتحه commence dans notre manuscrit au f. 8ᵃ, les trois مقاله aux f.f. 49ᵃ, 115ᵇ, 165ᵃ et la خاتمه au f. 264ᵇ. L'ouvrage finit au f. 272. Les derniers f.f. contiennent un opuscule mystique intitulé ديباجة الاشواق الاربعة المسمى بالمشواق qui a pour auteur محسن بن مرتضى الملقب بفيض. Les 4 passions sont: 1) شوق العشق, 2) شوق الحق, 3) شوق الجمال et 4) شوق الكمال. Premiers mots: بعد از حمد پروردکار ودرود بر مصطفين اخيار چنين کويد مولّف اين کلمات وناظم اين ابيات محسن بن مرتضى الملقّب بفيض افاض الله عليه الخ ... صبا که بصور طبع لطيف بتکرار لغت ميفرسودم وعمر شريف در ضبط قواعد نحو وصرف مينمودم رغبت تمام باشعار وابيات اهل معرفت ومحبّت ميداشتم

Le gros du manuscrit est assez ancien (Xᵉ siècle?), mais plusieurs f.f. ont été rétablis d'une main beaucoup plus moderne. — Don de M. Pawlow.

INSHÂ.

26.

№ 282. 24½×17. 216 f. 19 l. (longues de 9½ c.).

Ce manuscrit, sans titre, contient un recueil de documents, diplômes, formulaires de diplômes, lettres et fragments de lettres, dont la plupart paraît être dûe à la plume du Kâtib **Montadjabeddîn Bedî'** بديع, employé à la chancellerie du sultan seldjouqide Sandjar b. Melikshâh (513—552). D'autres sont plus récents (on trouve les dates 667 et 683), mais tout le recueil ne saurait être de beaucoup postérieur à la dernière date et c'est ce qui lui

donne une valeur considérable, rehaussée encore par l'âge respectable de la copie. Quoiqu'il n'y ait pas de trace d'une date, je n'hésite pas à attribuer le manuscrit au VIIIe siècle. Il est écrit en beau *naskhi*, très-souvent dépourvu des points diacritiques. Cette dernière circonstance contribue à rendre parfois très-difficile la lecture de ces produits choisis de l'éloquence bureaucratique: ils demandent une étude plus approfondie.

L'auteur du recueil ne se nomme nulle part; il est peut-être identique avec le copiste, un certain محمد بن صدر الدين الخوارزمی.
Le manuscrit commence ainsi (f. 1^b): بسم الله الرحمن الرحيم ربّ يسّر ولا تعسّر وتمّم بالخير والسعادة مكتوبات من ديوان سلاطين ماضى انار الله براهينهم وطاب مرقدهم ديوان [1] سلطان اعظم سنجر بن ملكشاه من انشا منتجب الدين بديع الكاتب

Après ces mots vient sans autre préambule le 1er document, qui porte ce qui suit: بنياد باد[شاهى] [2] وقاعده جهان دارى بر عمارت جهان فرمودنست وجهان جز بعدل وانصاف معمور نباشد وعدل وانصاف جهاندار بواسطهٔ ولاة كاردان نيكو سيرت ومتصرفان ستوده عقيدت بسنديده طريقت ميسّر كردد وجهانيان را شامل شود ومدتى است تا حكايت حال اختلال ولايت كركان ومضافات آن بسمع ما مى رسيد وخاطر بترتيب مصالح ان رعايا كه ودايع ايزدى اند بكرانى مى بودست ومى خواسته ايم كه ان طرف بحكم فرمان خدايكانى اعظمى اعلاه الله در ايالت وترتيب ديوان ما باشد تا دست ظلم وعدوان كه از حواس بدان كسترده شده است كوتاه فرماييم واطماع كاذبه از ان منقطع كردانيم وان رعايا را در كنف ام... امان از نوايب جهان وحدثان ماوى دهيم وطعم انصاف وعدل كه از ان بى بهره بوده اند بخشاييم وشكر عوارف...ايع ايزدى

1) Les mots suivants à l'encre rouge.

2) Déchiré. Les lettres پ, چ, گ ne sont jamais distinguées de ب, ج et ك. — J'ajoute les points diacritiques partout où la leçon ne saurait être douteuse.

که امداد ان هر روز بروزکار ما بیوست ...ت بنیکو داشت ان رعایا
و افاضت عدل بریشان (f. 2ª) بریسان بکذاریم بهر وقت عوایق ایام
وموانع حوادث را این مراد بسته می داشت والامور معلّقة باوقاتها تا
اکنون که فرمان اعلی خدایکانی اعظمی شهنشاهی اعلاه الله نافذ کشت
وآن ولایت و هرجه بدان منسوب است بدیوان ما حوالت شد و در
تحت امر ونهی وحل وعقد نواب ما امدا.....یر سفهسالار کبیر برادر
عضد الدین عماد الاسلام اد.....ه تاییده که مارا برادری عزیزست ودر
دانستن رسوم ولایت داشتن و رعیت بروردن و قواعد نیکو کستریدن
عقیدت وترتیب مصالح دینی ودنیاوی کردن عدیم النظیرست سبردیم
و نیابت خویش در تمهید این معانی اورا فرمودیم وبتقدیم انجه مصالح کار
دیوان ازکافه رعایا وحشم ومتجنده و ترك وتاريك[1] بیوندد در ان طرف
برای صایب او باز کذاشتیم جه مکان او بجای مکان ماست وحضور او
بمنزلت حضور ما وجون تقریر انجه ازین معانی در ضمیر وخاطرست
بقلم وکتابت ممکن نمی کشت وبسفارت معتمدان معتبران مقربان وثقات
خواص وکُفات دیوان حاجت بود اجل عالم اخص منتجب الدین مخلص
الاسلام موید الدوله نجم المعالی سید الکتاب ادام الله تمکینه که منصب
ومثابت او در خدمت دیوان وبیش ما بر خاص وعام بوشیده نیست
وشرف دو شغل نازك دیوان انشا و...ای مملکت (f. 2ᵇ) برسم نامان
او فرمودیم ظاهرست بیش برادر عضد الدین عماد الاسلام ادام الله تاییده
فرستادیم و بر زبان او بیغامها دادیم واز مکتوم ردیف خویش اخبار کردیم
وفرمودیم تا برادر عضد الدین ادام الله تاییده سخن منتجب الدین مخلص
الاسلام بشنود و بر اعزاز معدم او توقیر نماید [و] ترتیب کار ولایت در
تعیین کارکذاران و متصرفان وتمهید اسباب انج بفراغ دل و اسایش
وسبکباری رعایا باز کردد بواجب بفرماید وجون بمتانت رای وصفای

1) = وتازيك, c'est-à-dire تاجيك.

عقیدت برادر عضد الدین حرس الله تاییده واثقیم واز اخلاص او در
متابعت ومطاوعت جانب ما واشبال بر احوال مسلمانان اکاه وصانتی
زیادت می فرماییم وعلی الاطلاق کافه حشم وسپاهیان ومتجنده ومقطعان
و رعایا ومال کذاران ولایت را حوالت بجانب او فرمودیم و زمام حل
وعقد ونقص وابرام بویَ سپردیم تا در هر باب انچه مصلحت باشد وموجب
صلاح وثبات دولت ومملکت واسایش ودعای خیر رعیت کردد بجای آرد
ودر معنی اقطاعات مقطعان نظری شافی کند هر کس که در خدمت باشد
اقطاع او بر موجب مشروح قدیم مقرر دارد واکر کسی تغلبی کرده باشد
ودر زیادت انچ اورا فرموده ایم بی اجازت برادر عضد الدین وبی فرمان
تصرفی می کند باز ستاند وهر محلولی که بعد از سفر ما وراء النهر افتاده
است دیوان ما راست بجملکی نکاه دارد وبی فرمان وتوقیع ما هیچ کس
را تمکین (f. 3^a) تصرف ندهد فرمان جنانست که جمله امرا وسپهسلاران
ومقطعان ومعروفان وسپاهیان وسادات وقضاه وایمه ومشایخ ورعایای
ولایت کرکان ادام الله تاییدهم وعزهم متابعت رای وصواب دید جانب
برادری عضد الدینی ادام الله تاییده کنند واورا مطواع ومنقاد باشند
وحاجات وملتمسات بر رای او عرضه کند(sic) وحصول مراد ونجاح از ان جانب
عزیز جویند وحکم اورا در انچ در مصالح اقتضا کند حکم وفرمان ما دانند
و از اغراض مصون ومحروس شناسند و انصاف متجنده و رعایا می دهند
تا باقامت شرایط دعای خیر مشغول باشند ان شا الله تعالی ،

Les documents etc. sont séparés l'un de l'autre par un titre (à l'encre rouge), plus ou moins long. Ces titres sont les suivants:

2) f. 3^a ایضا من انشایه منشور دیوان وزارت وانشا

3) f. 4^b ومن انشایه بسبب تدریس مدرسه نظامیه بنشابور

4) f. 6^b — — فی قضای نوقان طوس

5) f. 7^b — — فی خطابة مرو

6) f. 9^b — — بسبب دیوان استیفا مرو

7) f. 10^b و من انشايه [1]

8) f. 11^a — — فى الاستيفا

9) f. 11^b مثال شحنكى سالاران تركمانان

10) f. 17^a المثال العالى در ولايت فراه بملك نيم روز فرمودن

11) f. 18^a المثال العالى الى فالى (?)

Daté de 557; confère la dignité de ملك تركستان à ابو المظفر طمغاج بغراخان ابراهيم بن سليمان

12) f. 22^a منشور استيفا ممالك محروسه

Daté de 563.

13) f. 22^b منشور قضا اسفراين من انشا مخلص الدين ابو الفضل المنشى رحمه الله

14) f. 23^b المثال العالى

Le sultan Sandjar menace l'empereur grec de faire disparaître tous les vestiges du christianisme si les prisonniers musulmans et tout le butin, pris dans les pays musulmans, ne sont pas rendus.

15) f. 24^b ومن انشايه بسبب توليت اوقاف جرجان

16) f. 26^a — — لقضا العسكر

17) f. 27^a اين نامه باجل عالم ابو غانم البسطامى نويسد

18) f. 27^b — — بيكى از كتبه خراسان نويسد

19) f. 28^a — — بامام اجل عالم محترم مكرم بها الدين ابو محمد خرقى (?) نويسد

20) f. 28^b — — بخواجه امام اجل شهاب الدين اديب صابر نويسد

21) f. 29^b و من انشايه ديوان ابو المظفّر طغرلشاه بن محمد

22) f. 30^a مثال طغراى ديوان محيى الدنيا والدين ابو المظفّر طغرلشاه

---

1) Instructions à un certain عميد الدين, chef du ديوان اشراف du Djordjân.

23) f. 31ᵃ منشور الوزاره برسم الصاحب مجد الدين نصر[1]) من انشا شرف الدين فى شهور سنه ٥٢٤

24) f. 31ᵇ من السلطان المعظم العادل الى غياث الدنيا والدين

25) f. 33ᵃ ومن حضره السلطان الى الملك الموبد تاج الدين ملك نيمروز

26) f. 34ᵇ المثال العالى السلطانى الاعظمى

27) f. 35ᵇ اين نامه بملك تاج الدين نيم روز نويسد

28) f. 36ᵇ — — هم بملك نيم روز نويسد

29) f. 37ᵇ المثال العالى الى قوام الدين

30) f. 39ᵃ المثال العالى (diplôme de نقابت وریاست)

31) f. 39ᵇ المثال العالى (diplôme de شحنكى)

32) f. 40ᵃ — — السلطانى (lettre de recommandation et de protection pour خواجه امام).

33) f. 40ᵇ — —

34) f. 41ᵇ جواب من انشا نصير الدين

35) f. 42ᵇ المثال العالى (diplôme de وكيل درى)

Daté de l'an 575.

36) f. 43ᵇ اين نامه بمجلس مهذب الدين تاج نويسد

37) f. 44ᵇ هم بدو نويسد از خوارزمشاه

38) f. 45ᵇ اين نامه خداوند ملك اعظم خوارزمشاه ماضى نويسد بسلطان شهيد سنجر بن ملكشاه در تهنيت بيرون آمدن از ميان

39) f. 46ᵇ اين نامه هم درين معنى نويسد بسلطان شهيد

40) f. 47ᵇ *ditto.*

---

1) Nommé dans le diplôme خواجه بزرك ابى البركات نصر بن الصاحب مويد امير المومنين

41) f. 48ᵃ این نامه بامیر اسپهسالار عماد الدین احمد بن جلال الدین قماج نویسد

42) f. 49ᵃ این نامه خوارزمشاه سعید رحمه الله نویسد بمجلس عالی خاقان معظم جلال الدنیا والدین ابو القاسم محمود بن محمد بغراخان در تهنیت انك اورا شاه خراسان بپادشاهی بنشاندند بعد از وفات سلطان

43) f. 50ᵃ این نامه هم بدو نویسد در تهنیت بملك وتعزیت بوفات والدهٔ او خاتون ملکه مهد عراق برد الله مضجعها وسقی روضتها

44) f. 50ᵇ این نامه بملك نیم روز تاج الدین ابو الفضل نصر بن خلف السجزی نویسد در استدعای او بمعاونت سلطان اعظم خلد الله ملکه

45) f. 52ᵃ این نامه هم بدو نویسد هم درین معنی که نوشته آمد

46) f. 53ᵃ این نامه باسپهبد اسپهبذان مازندران ابو الفتح رستم بن علی بن شهریار نویسد

47) f. 53ᵇ این نامه بملك الجبال علاء الدین ملك المشرق ابو علی الحسین بن ابی علی نویسد

48) f. 54ᵇ même titre.

49) f. 55ᵃ این نامه بجانب محروس امیر اسفهسالار اجل کبیر ناصر الدین ابو شجاع طوطی ابن اسحاق بن الخضر نویسد

50) f. 57ᵃ این نامه در تقلید ولایت نوی...

51) f. 57ᵇ — — در تجدید عمل قضا —

52) f. 58ᵇ — — در تقلید خطابت —

53) f. 60ᵃ — — در تفویض وتقلید اوقاف وتدریس —

54) f. 61ᵃ — — در تقلید استیفا —

55) f. 61ᵇ — — بیکی از عمال ولایت در ترتیب امور ولایت و تهذیب احوال رعیت —

56) f. 62ª — — ببرادر خويش نجيب الدين عمر —

57) f. 62ᵇ — — بـاجل محترم مكرم منعم منتجب الدين بديع
اتابك [1]) ادام الله فضله —

58) f. 64ª — — بر سبيل مطايبه نويسد باصحاب يكى از دبيران

59) f. 64ᵇ اين رقعه در حق علوى نويسد

60) f. 65ª رقعه ديكر بوجه سلام بدوستى —

61) f. 65ª — — در استدعا يكى از بزركان —

62) f. 65ª اين نامه بخواجه امام اجل برهان الدين تاج الاسلام
و المسلمين ابو المحامد محمود بن الصدر الشهيد احمد بن عبد
العزيز كوفى نويسد

63) f. 66ª — — بخواجه امام خطيب ركن الدين ابو فريد اسفريكى —

64) f. 67ª نسخهٔ كتاب كبير الامام خالد المالكى الى الاجل موفق
الدين احمد بن على الليثى رحمه الله

65) f. 69ᵇ اين قصيده در مدح خداوند خوارزمشاه بها الدين اعز
الله نصره واعلى قدره نظم كرده ام [2]) وجمله مرصع است وغالب
ظن انست كه هيچ كس بيش از من اين جنين درى ترصيع نسفته است

66) f. 70ª اين قصيده هم مرصع است وهم موشح جو ان كلمات را
كه بسرخى نوشته امده است افكنده شود دوبيتى *بيرون آيد با
قطعه سه بيت يا دوبيتى با قطعه سه بيت [3])

67) f. 70ᵇ اين قصيده هم مرصع است وهم موشح در مدح خوارزمشاه
اتسز بن محمد كفته ام

---

1) = اتابك. — L'identité des noms de cet Atâbek avec ceux de l'auteur de la grande majorité des lettres me paraît suspecte.

2) Probablement c'est toujours le Kâtib *Montadjabeddîn Bedî'*, auquel nous devons cette pièce ainsi que les suivantes.

3) Sic. J'ai ajouté les points diacritiques; la phrase est évidemment corrompue. Il n'y a pas de mots écrits à l'encre rouge dans toute la pièce, contrairement à ce qui est dit dans le titre.

68) f. 71[b] این رسالت بپارسی از اول تا آخر مرصع بیکی از وزرا نبشته است در عنایت یکی از رعیت

69) f. 72[a] این رسالت دیگرست جمله مرصع در معنی اعتذار

70) f. 72[b] — — مرصع در معنی عنایت

71) f. 73[a] این منشور قضا جمله مرصع نویسد

72) f. 74[a] این منشور عمل جملت مرصع است

73) f. 74[b] و من انشایه الی حضرت سجستان

74) f. 76[a] این نامه بوزیر امیر المومنین نویسد از خداوند عالم ملك اعظم تاج الدنیا والدین ابو الفتح ابل ارسلان ادام الله دولته واطال مدته

75) f. 78[a] این نامه بحضرت عراق نویسد وتعین وکیل داری از جهت مجلس مبارك خوارزمشاه اعظم تاج الدنیا والدین قدس الله روحه

76) f. 79[a] — — در تجدید منشور قضا نویسد

77) f. 80[b] — — در منشور امیر ابی[1] بخارا نویسد

78) f. 81[b] — — بمجلس سلطان اعظم رکن الدنیا و الدین محمود بن محمد بن بغراخان عظمه الله نویسد در تعزیت وفات سلطان اعظم سنجر برد الله مضجعه

79) f. 83[a] این نامه بیکی از بزرکان نویسد

80) f. 84[a] même titre.

81) f. 84[b] " "

82) f. 85[b] وایضا من انشایه

83) f. 87[a] این نامه از مجلس خداوند ملك ماضی قدس الله روحه نویسد بملك ماضی خاقان سمرقند علی بن الحسن کرك ساعون رحمه الله

---

1) = آبی.

الرقاع الموجزة رقعه اولى. سلام دوستى نويسد 84) f. 87[b]

ابن رقعه ببزركى نويسد 85) f. 87[b]

— — — — — در شكر 86) f. 88[a]

— — — — — در شكر عبادت 87) f. 88[a]

— — — هم درين معنى 88) f. 88[b]

— — بدوستى نويسد 89) f. 88[b]

— — بدوستى نويسد جمال الدين نام 90) f. 88[b]

— — بيكى از اكابر — 91) f. 89[a]

— — نبيكى از بزركان — 92) f. 89[a]

— — بيكى از فضلا عصر خود 93) f. 89[a]

ابن قصيده در مدح خداوند ملك ماضى قدس الله 94) f. 89[b]
روحه كويد وابن قصيده ملمّع است

ابن قصيده هم در مدح خداوند ملك ماضى و ابن 95) f. 90[b]
قصيده را بتدريج توان خواند بحر سريع وبحر رمل است

— — هم در مدح خداوند ملك ماضى قدس الله روحه 96) f. 91[a]
كويد ودرين قصيده صنعت رد العجز على الصدرست از اول تا اخر

— — در مدح خداوند عالم ملك اعظم تاج الدنيا 97) f. 91[b]
والدين برد الله مضجعه كويد

مثال الاعلى السلطان الاعظمى المغربى[1] الاسكندر 98) f. 92[b]
الثانى سنجر بن ملكشاه الى ملك نيم روز تاج الدين ابو الفضل
نصر بن خلف

Daté de l'an 541.

ذكر امثله عاليه اعلاه الله عن حضره غزنه الى حضره 99) f. 95[a]
سجستان اجلها الله العنوان من بهرامشاه بن مسعود [add. الى
سجستان

1) Il faut probablement ajouter ici المشرقى.

Daté du 10 Zou-l-Ka'da de l'an 547.

100) f. 97[a] ومن انشايه

Du même au même.

101) f. 98[b] من بهرامشاه بن مسعود [الى] الامير الاجل الخ ملك نيم روز ابو الفضل نصر بن خلف

Daté du 20 Djomâda II 547.

102) f. 99[b] فتح نامه عزنين (غزنين) حضره عريه (غزنه) الى الامير الاسفهسلار الاجل السيد الكبير عماد الدين امير خراسان قماج رحمة الله عليه

Daté du 15 Moharrem 544.

103) f. 103[a] المثال الاعلى السلطانى الاعظمى الخاقانى الخدايكانى اعلى الله جلاله من جهه فتح خوارزم وقتل ابن خوارزمشاه فى المصاف بخط الشيخ العميد الامام الاجل السيد مخلص الدين مهذب الاسلام ابن فضل المنشى

Ce titre paraît erroné. Il n'y a pas un mot sur le فتح خوارزم dans le document.

104) f. 104[a] الجواب

105—108) f. 104[b]—105[b] Quatre pièces, intitulées simplement المثال العالى.

109) f. 105[b] مثال عن الدركاه الاعلى السلطانى الى وزير دار الخلافه من انشا مويد الدين منتجب الملك بتاريخ رمضان سنه سبع وعشرين وخمسمايه [1]

110) f. 114[a] بيكى از اكابر نويسد

111) f. 114[b] من انشا فريد الدين عبد الواسع جلى (?)

112) f. 115[b] اخر من انشايه فى قضاء بلخ

---

1) Document fort intéressant.

Daté du dernier Djomâda I 547.

Les №№ 113—123, f. 117^a—121^a, portent, chacun, le titre المثال العالى.

124) f. 121^a ومن انشايه

125) f. 122^b et 126) f. 123^b portent les mêmes mots en guise de titre. A la fin du № 126 on lit 5 vers avec l'inscription: قطعه خوارزمشاه كويد

127) f. 124^b سوكند نامه

Serment de fidélité prêté par Atsiz b. Mohammed Khorezmshâh au sultan Sandjar en 535.

128) f. 125^b ومن انشايه

129) f. 126^a ومن انشايه

130) f. 126^b در فتح جند نويسد

131) f. 128^a منشور قضا

132) f. 130^a منشور استيفا

133) f. 131^a ومن انشايه فى التعزيت

134) f. 132^a منشور عمل وعامل ولايت را نويسد

135) f. 132^a ومن انشايه

136) f. 133^a, 137) f. 135^b, 138) f. 136^b, 139) f. 137^a, 140) f. 137^b — même titre.

141) f. 138^a المثال العالى

142 et 143) f. 138^b — même titre.

144) f. 139^a فى العنايه

145) f. 139^b عن حضره سلطان سنجر بن ملكشاه الى الملك المويد تاج الدولة والدين [ملك نيم روز]

146) f. 141^a رقعه موجزه

147) f. 141^a از حضرت سلطان سنجر بامير اجل فرزند نصير الدين ملك نيم روز رحمة الله عليهم

148) f. 142^b از خوارزمشاه اتسز نبشته است

A la fin de cette pièce on lit, f. 145^b, les mots: تم الكتاب بعون الله و توفيقه والصلوة والسلام على خير خلقه محمد المصطفى ونبيه المجتبى وعلى اله واصحابه واهل بيته اجمعين وسلم تسليما كثيرا

Le f. 146^a est resté en blanc et au f. 146^b on trouve d'abord le titre المكاتبات والمراسلات et ensuite commence, sans autre préambule, une série de lettres, dont quelquesunes portent l'inscription ومن انشايه, sans qu'on puisse décider quel en est l'auteur. C'est peut-être le même Montadjabeddîn Bedí'. La plupart cependant porte en guise de titre simplement les mots رسالة اخرى[1]). Au f. 178^a on lit à l'encre rouge le titre الملتقطات من مكتوبات الصاحب علا الدنيا والدين طاب الله ثراه. On a donc le droit de supposer, que les lettres, fragments de lettres et diplômes, qui se trouvent sur les f.f. 178^a—192^a avec les titres ومن انشايه ou رسالة اخرى appartiennent tous au même Alâeddîn. Au f. 192^a on trouve l'inscription من معين من انشا الصاحب الدين دروانه (پروانه =) الى حضره الشريفه, au f. 193^b من انشا صاحب ديوان علا الحق et علا الدين صاحب ديوان الى طوس ومن انشايه الى خدمت الصاحب وجيه والدين الى بروانه, f. 194^a الدين زنكى et sur les f.f. 194^b—205^a plusieurs pièces avec l'inscription ومن انشايه. Au f. 205^a ult., on lit من انشا صاحب الديوان شمس الدين et des lignes, qui précèdent ce titre, nous apprenons que ce Shemseddîn mourut martyr en 683. Au f. 207^a—207^b suivent 2 pièces من انشايه; f. 207^b, en bas, on lit: نسخه مثال تفويض دو مدرسه نخجوان بملك القضاه حسيب ومفخر آذربيجان شهاب الله والدين قاضى مرند كه مخدوم مرحوم صاحب سعيد شهيد شمس الحق والدين تغمده الله بغفرانه انشا فرموده است وبخط اشرف نبشته

Au f. 210^a enfin nous trouvons une dernière pièce من انشايه; à la fin de la page 210^b on lit en caractères très-enchévêtrés اسودب هذه الاوراق بلعاب افاعى القلم كتاب ديوان المراسلات من كلام البلغا على يدى الداعى محمد بن صدر الدين الخوارزمى موطنا و مولدا et en

---

1) Il y en a une datée de 583 (f. 170^b ult.) et une autre de l'an 667 (f. 172^a).

bas de ces mots en caractères un peu plus petits هذه الاسباب مناسب الكاتبات والمراسلات. Les f.f. 211^a—215^a contiennent des vers détachés en arabe et en persan. — Tout le manuscrit est écrit de la même main belle et ancienne. — Bibl. Suchtelen.

27.

№ 283. 17×11. 98 pages. 11 l. (longues de 7½ cent.).

كتاب انشا ميرزا مهدی خان

Documents et lettres composés par **Mirza Mahdî Khân**, l'auteur de l'histoire de Nâdirshâh. Cf. Schefer, Chrestomathie persane, II, 235. — Copié en 1238 par زین العابدین بن محمد یار. — Caractères shikesteh. — Bibl. Suchtelen.

28.

№ 284. 22×11½. 158 f. 13 l. (longues de 6½ c.).

Ce manuscrit, sans titre et sans préface, contient un recueil de fermans, émanés de la chancellerie des empereurs Akbar, Shâhdjehân et Aurengzîb, ainsi que des contrats et documents juridiques de la même époque. L'auteur du recueil ne se nomme nulle part. — Jusqu'au f. 58^a on trouve exclusivement des فرمان; depuis f. 59^a—110^a les documents portent toujours le titre وثيقه à l'encre rouge, avec une addition déterminant le caractère spécial du document en question, par ex. وثيقة دوريه (contrats de mariage) f. 59^a—63^a, وثيقه فروخت خانه, وثيقه بيع وشرا, — هبه, — رهن — خانه etc. Depuis le f. 111^a jusqu'à la fin les pièces sont intitulées رقعه. Ce sont pour la plupart des documents administratifs, se rapportant à la ville et la province de Bender Sourate. Il manque quelques f.f. à la fin. Premiers mots: فرمان حضرت شاهنشاهی بسیادت مابین میر شرف الدین حسین و میرهاشم در باب اسپ وشامیانه ودر پرده وغیره مطالب سیادت مابین لایق المرحمت میر شرف الدین حسین ومیرهاشم بعنایت پادشاهانه امیدوار گشته بدانند که عرضه داشت آنها که درینولا مرسول بود رسیده از نظر انور اقدس اعلی گذشت معروض بود الخ

Sans date.

29.

№ 281. 18×14. 216 f. 51 l. (longues de 11 c.)

انشا

Anonyme. Sans commencement. Caractères *diwâni*[1]). Peu ancien.

30.

№ 429. 19×12. 14 f. 14 l. (longues de 6 c.).

كتاب ترسّل

Petit livre d'*Inshâ*; moderne. Daté de 1251. Les lettres et formulaires vont jusqu'au f. 10^b. Suivent: حساب دراهم ودينار, f. 13^a حساب هندسه, ibid. اسامی ممالك آذربیجان که در عنوان رقیمه جات می نویسند, et quelques autres notices, plus ou moins utiles à l'homme d'affaires. Souscription: بجهه عاليشان حسين بك بن مرحوم قلی بك قلمی شد. — Acquis de M. Boudagow.

BIOGRAPHIE DE POÈTES.

31.

№ 334. 17×11½. 268 f. 16 l. (longues de 7 c.).

تذكرة الشعرا

Par **Dewletshâh** † 900. Cf. Rieu, I, p. 364. La préface occupe les 10 premiers feuillets, la table le f. 11. La مقدّمه commence au f. 12^a, les 7 طبقه aux f.f. 17^a, 41^a, 69^b, 98^b, 130^b, 169^b, 217^b et la خاتمه f. 244^a. — Copié en 971 par روح الله بن مسعود الحسينى الكونبالى. Bien conservé. En tête du vol. se trouve la note

1) N'étant pas habitué à lire les caractères *diwâni*, je ne saurais dire s'il ne serait pas possible de tirer de ce manuscrit des renseignements sur l'auteur et l'époque où il vivait.

suivante: „Ce volume a été donné en présent à Mr. Béroyeff, translateur du collège des affaires étrangères à Ardébil, en 1828, par Djenghir-Mirza, petit-fils du Shah de Perse. Mr. Béroyeff en fait hommage à la bibliothèque du général Cte Suchtelen à Stockholm“.

32.

№ 333. 23½×13. 269 f. 17 l. (longues de 9 et 7½ c.).

مرآة الخيال

Par **Shìr Khân Lôdi** لودى; composé en 1102. Cf. Rieu, I, p. 369—371. La partie biographique de cet ouvrage me paraît avoir un peu plus de valeur qu'on ne lui accorde généralement, au moins quant aux poètes plus modernes. Les f.f. 1—53^b contiennent les notices de 61 poètes anciens, dont le dernier est خواجه آصفى. Les biographies suivantes sont plus détaillées. Les noms cités sont: 62) f. 53^b ميرزا اسير جلال. 63) f. 55^b ملا زلالى, élève du précédent. 64) f. 58^a فغفورى يزدى, 65) f. 59^a ملا ظهورى, 66) f. 61^b شيخ فيضى فياضى, 67) f. 63^b ملا عرفى, 68) f. 64^a نواب قاسم خان, 69) f. 65^b مولانا رساحابى [1] نجفى.

Poètes du temps de Shâhdjehân: 70) f. 67^a حاجى محمد جان قدسى, 71) f. 69^a محمد على صايب تبريزى, 72) f. 71^a طالب كليم, mort en 1062 (ou 1061; cf. Rieu, II, 686). 73) f. 72^a وحشى دولت ابادى, 74) f. 72^b—74^b ملا شيدا. Molla Sheidâ, lisons nous au f. 73^b, fut accusé d'impiété كفر pour le vers suivant

چيست دانى بادهٔ گلگون مصفا جوهرى
حسن را پروردگارى و[2] عشق را پيغمبرى

et reçut l'ordre de quitter l'empire. Il se défendit d'une manière fort spirituelle dans une pièce qui est malheureusement trop longue pour être insérée ici — et l'ordre fut révoqué. Les derniers vers de la pièce en question contiennent des invectives très-fortes contre les poètes contemporains [3]) et ce sont précisément ces invectives qui servent à

---

1) Lis. سحابى et cf. Rieu, l. c. et II, p. 672.

2) Biffez le و.

3) Cf. Rieu, III, p. 1083.

notre auteur de prétexte pour nous donner une courte exposition de la métrique et de la rhétorique persanes, car il se rallie complètement à la critique sévère de Molla Sheidâ. Au f. 91^a recommencent les notices biographiques avec 75) میر الهی, l'ami intime de محمد خان قدسی. Suivent 76) f. 91^b منیر لاهوری, 77) f. 92^a ملّا فرّخ حسین ناظم † 1068, originaire de Hérat. Dans sa première jeunesse notre auteur a vu ce poète[1]) et il nous donne à ce propos quelques renseignements autobiographiques مخدومی اوستادی ملا فرخ حسین ناظم تخلص داشت بزرك وصاحب حال ودبرینه واق سغال (اق سقال) بود اصلش از هراة است بعد از تکمیل خویش از وطن بر آمده بحسب قسمت بملك بنكاله افتاد در بلدهٔ جهانکیر نکر عرف وباکهه (؟) اقامت ورزید جون والد بزرکوار را بتقریب نوکری سلطان محمد شجاع خلف صاحب قران در ان سمت عبور افتاده بود روزی چند این نو سبق صحایف ایام ودیکر برادران از خدمت ملای مذکور استفاده نمودند اما برادران از صحبتش فیضها یافتند واین سیاه کنندهٔ کاغذ بنابر صغرش از ان نقد تهی کاسه ماند چنانچه بعضی مختصرات عربی وفارسی خوانده بود که بیك در رسید وصبح روز عاشورا سنه هزار وشصت وهشت در ادای فریضه بامداد در سجدهٔ اخیر جان بمالك جنان سپرد * حیات جاودان باشد چنین مرك * اکر میرد کسی باری باین مرك * از انجا که خاطر دریا مقاطر والد خیلی دشوار پسند بود در ملك بنكاله که قحط الرجال است معلمی دیکر که بظاهر وباطن آراسته باشد بدست نیآمد از ان هنکام درسی متقرری نماند ودر تمادی ایام برخی از صرف ونحو معلوم کردید بعد از آن همواره در صحبت والد ویاران (f. 92^b) ایشان همه تن کوش بوده فیضی فراخور استعداد میکرفت تا آنکه آن برکزیدهٔ کردکار ونقاوهٔ اهل روزکار را بیمانه حیات برتر کشت وآن انعقاد بر همخور واز یاران وبزرکان هم صحبت که هریکی اعلم روزکار بود بعضی بتفاریق جام کل نفس ذایقة الموت چشیدند وبرخی باطراف

1) Nommé فرح Farah dans le mscr. de Londres, Rieu, I, p. 370^a.

میل فرمودند از انجمله ذات مبارك خلاصهٔ دودمان نجابت سلالهٔ خاندان سیادت زور بازوی دلاوری وشجاعت صورت ومعنی کرم وسخاوت شکر الله خان صاحب است اطال الله عمره ورفع قدره که بتقریب فوجداری در شهر جهان آباد و نواحی ان کامرانی وکامیابی دارد وخود را ابله پای بخدمتش رسانید ودر سنه هزار ونود به تمنای ترتیب پذیری واراده خدمتکاری در سلك هوادارانش منتظم کشته هزار بار زیاده از حوصله خویش مشمول عنایات خاص الخاص کردید * زهی سر چشمهٔ فیض الهی * که سیرانم ازو چندانکه خواهی الخ

Suivent des vers en l'honneur de ce Shukroullah-khân[1]). Ce personnage était entr'autres profondément versé dans la science du رَمَل et du نَفَس et l'auteur nous donne par conséquent un aperçu de la dernière science en une اشارت et 4 دقیقه, f. 93^a—97^a. Après cet épisode l'auteur revient à Molla Hoscin, dont il cite quelques vers, les seuls, qu'il a retenus. La notice suivante a pour objet 78) f. 97^b ملّا شاه, né en Bedakshân, mort en 1072 à Lahore[2]). Durant un long séjour au Cachemir il avait composé un commentaire çoufique sur le Coran, ce qui amène notre auteur à consacrer quelques feuillets (f. 99^b—104^b) à l'explication des mots تاویل et تفسیر; il y donne quelques exemples du تاویل çoufique. 79) f. 105^a چندر بهان surnommé برهمن, 80) f. 106^a حکیم سرمد, arménien, originaire du فرنکستان, tué en 1071 par ordre d'Aurengzîb, 81) f. 107^b شاه نعمت الله † 1077[3]), 82) f. 112^a میرزا روشن ضمیر † 1077[4]), que notre auteur dit avoir vu souvent, grâce à l'amitié et les relations intimes qui existaient entre son père et le Mirza. Malheureusement il était trop jeune, pour tirer beaucoup de profit de ces entrevues. Le Mirza était un musicien de premier ordre, de sorte que les meilleurs *maëstri* se faisaient un honneur d'étudier la musique sous sa

1) Sur lequel v. Rieu, l. c. p. 370, note *a*.
2) Cf. Rieu, II, p. 690—691.
3) Les f.f. 110^b—112^a contiennent une تبصره sur le ذکر.
4) Cf. cependant Rieu, III, p. 1088^b ad p. 489a.

direction. A ce propos notre auteur, comme de raison, croit nécessaire de nous initier aux mystères de l'art musical, ce qu'il fait, tant bien que mal, f.f. 113^a—120^b. Il finit, en déclarant qu'il a exposé ce qu'il a pu comprendre de cette science par la lecture des ouvrages et l'entretien avec les coryphées de l'art, mais qu'il est impossible de donner une idée du son et de l'harmonie à l'aide de l'encre et de la plume. Ibn Sîna lui-même aurait dit: „Je me suis vu vainqueur de toutes les sciences, excepté la musique, qui m'a vaincu“.

83) f. 120^b ملّا محمد طاهر کشمیری, surnommé غنی † 1079, 84) f. 122^a شیخ منعم لاهوری, alla au Bengal et disparut pendant la catastrophe, qui atteignit Mohammed Sultân Shodjâ' Bahâdour. 85) f. 122^b ملّا صبحی, panégyriste du même sultan. 86) f. 123^b سلطان شادمان † 1079. 87) f. 125^b شیخ محسن فانی † 1081 [1]. 88) f. 127^a میر رضی دانش, élève de Dârâ Shikouh. 89) f. 127^b محمد مقیم فوجی [2]. 90) f. 128^b شیخ محمد سعید قریشی † 1087, ami intime du père de notre auteur. Il était poète distingué et en outre profondément versé dans les sciences du فراست et du تعبیر, ce qui induit notre auteur à insérer deux اصل, sur les deux sciences en question, savoir: 1) در علم تعبیر f. 133—147^b (en 12 عنوان) et 2) در بیان علم فراست f. 147^b—152^a (en 2 عنوان). — Les notices biographiques recommencent au f. 152^a avec 91) میر محمد صالح, qui prit le surnom poétique de شکسته et était aussi du nombre des amis du père de Shîrkhân. 92) f. 152^b محمد علی ماهر † 1089. 93) f. 155^a میرزا محمد بیک ماورا النهری, surnommé حقیقی, ami du sheikh Mohammed Sa'îd. 94) f. 161^a شیخ عبد العزیز نو سرافراز, surnommé غرت (ou عزت), mort d'amour en 1091 [3]. 95) f. 166^a امام وردی بیک انتخابی, mort très-jeune. 96) f. 167^a میرزا یوسف بیک شایق † 1098, ascète très-sévère, qui ne disait jamais des vers contenant

1) Cf. Rieu, III, p. 1081^a.
2) † 1064, cf. ibid. II, 690.
3) Les f.f. 162^a—164^b sont consacrés à l'amour.

des allusions au vin et à l'échanson. A ce propos l'auteur nous donne une exposition فی تشبیهات الخمر بالمحبّة, f. 168^b—171^b, à laquelle se joint l'explication de quelques vers d'une poésie célèbre d'Omar ibn-al-Fâridh (la *khamriyya* en *mîm*). 97) f. 174^b میر معزّ فطرت † 1102. 98) f. 177^a نواب عاقلخان رازی † 1108 [1]), dont le vrai nom était میر عسکری. 99) f. 177^a نواب شکر الله خان, le même dont il a été question dans la notice sur Ferroukh (ou Farah) Hosein et auquel notre auteur avait de grandes obligations, ce qu'il reconnaît au f. 178^a avec une éloquence qui lui fait beaucoup d'honneur. 100) f. 184^b خواجه معین الدین, surnommé شاه غازی, originaire du Mawerennahr. 101) f. 185^b میرزا محمد خلیل, originaire du Khorâsân, vint aux Indes et vivait [2]), âgé de plus de 40 ans à پتنه quand notre auteur écrivait son ouvrage. 102) f. 189^b مظفرخان, qui composa entr'autres une ode en l'honneur du père de Shîr-khân, Ali Amdjad, qui est reproduite au f. 190^b. 103) f. 191^b میرزا عجم قلی ترکمان de Shirâz, un jeune homme, doué des meilleures qualités physiques et morales (جوان خوش رو خوشکو وخوشخو وخوش خلق وخوش صحبت وخوش مسرّت), que notre auteur avait très-bien connu, mais dont le sort l'avait séparé depuis quelque temps, sans qu'il sût, ce qu'il était devenu. 104) f. 193^a میرزا محمد تقی [3]) ابن میرزا مسعود اندجانی surnommé پردل. 105) f. 193^b میر جمیل متخلّص بسوزی, d'extraction boukharienne, naquit dans le Hindostan et mourut quand notre auteur composait son ouvrage. 106) f. 194^a حکیم فیض علی „le Platon et l'Aristote de son temps", philosophe et poète, excella dans les vers arabes et persans. Il en fit de ces derniers qui peuvent être lus d'après 4 mètres. L'auteur en cite encore un *ghazel* sans points, qu'il vante beaucoup. Après cela il mentionne la tradition connue العلم علمان علم الابدان وعلم الادیان et nous expose à ce propos les principes fondamentaux de la médecine, f. 197^a—199^b. Cette expo-

1) Rieu, II, p. 699.
2) Il est probablement identique avec le Mohammed Khalil, dont on trouve des lettres dans le mscr. Add. 16,819, VI du Brit. Mus. Rieu, II, 826^b.
3) Chez Rieu, I, p. 370, Naki.

sition se réduit à l'énumération des 4 humeurs élémentaires et le conseil d'observer avec attention, s'il ne se présente pas dans le corps quelque déplacement en faveur d'une de ces humeurs. Les symptômes de pareils déplacements sont décrits et quelques préceptes pour le rétablissement de l'harmonie y sont ajoutés. L'auteur fait remarquer enfin, que ces notions générales se rapportent aux habitants de tous les 7 climats de la terre sans exception, ce qui est aussi vrai que spirituel, et donne en outre un excellent prétexte pour introduire un chapitre assez long (f. 198^b—218^b) sur la géographie et la cosmographie. Ce qu'il y a de plus remarquable dans ce chapitre, c'est sans doute la page finale que je me permets de transcrire ici:

(f. 218^b) حکما تمامی زمین را ربع مسکون گفته اند اما جامع این اوراق درینجا تردد آرد که اب وخاك را با اینهمه وسعت حصههای متساوی نمودن بکدام دلیل خواهد بود چه بر همه کس ظاهر است که دریای محیط را کناره دوم ناپیداست وبا انکه پادشاهی مثل سکندر ذو القرنین با آنهمه حکمای یونان که همراه داشت هر چند تلاشها کرد وجهازها فرستاد مطلقا خبری از ان کنار نیافت وایضا در حقیقت زمین نوشته اند که محیط بکرد اکثری از ان در آمده است الا در جنوب مغرب وشمال مشرق هیچکس بدریا نرسیده چه بنابر بخارات کثیفه وجبال شاهقه واشجار متراکم وکریوه ومغاك بی هم آدمي را عبور بر ان وسمت میسر نیامده ولیکن از قیاس وتخمین کویند که در آنحدود هم دریا خواهد بود وهمچنین از حقیقت ظلمات کسی آگاه نکردیده که در انجا آب وخاك چه مقدار بوده باشد درین صورت زمین نیز غیر معلومیّه احوالست پس این دو خبر نا معلوم را چهار حصه مساوی نمودن واز ان جمله زمین را یك حصه قرار دادن چه معنی داشته باشد وحال آنکه حکما نیز بنابر آنکه در اقالیم سبعه محصور بودند برین قول حجتی قطعی ندارند لحافظ الشیرازی[1] قدّس سرّه

حدیث از مطرب ومی گو وراز از دهر کمترجو
که کس نکشود ونکشاید بحکمت این معمّارا

1) Éd. Rosenzweig-Schwannau, I, p. 24.

Au f. 219ᵃ nous revenons aux biographies. 107) f. 219ᵃ میرزا محمد افضل سرخوش, l'auteur de la *Tezkira*. Cf. Rieu, I, p. 369. Shîr-khân du reste ne parle pas de la *tezkira*, mais cite avec éloges le diwân de Sarkhoush. 108) f. 220ᵇ احمد عبرت, qui se nommait d'abord مفتون. Il avait beaucoup profité de la société du sheikh Abd-al-Qâdir (Bidil). Il était excellent musicien et du temps de notre auteur habitait Djehânguir-âbâd. 109) f. 223ᵃ شيخ ناصر على, né à Sirhind, où il vivait aussi quand notre auteur y fut jeté par les évolutions de la fortune. Cf. Rieu, II, 699. A ce propos l'auteur nous communique une sienne lettre au sheikh et la réponse de celui-ci, ainsi que plusieurs poésies. 110) f. 227ᵇ میرزا عبد القادر بیدل, djaghataïen d'origine ([1] از قوم جغتای ارلاس), reçut son instruction aux Indes. C'était un caractère inflexible et inaccessible aux tentations de la vie de courtisan. Il tenait un emploi assez élevé à la cour du prince سلطان اعظم شاه. Le prince, ayant entendu dire que le mirza était le meilleur poète, non seulement de Djehânguir-âbâd, mais du Hindostan tout entier, lui ordonna de faire une ode en son honneur. Le mirza refusa et préféra donner sa démission sur le champ, malgré les conseils de ses amis, qui essayaient en vain de le convaincre que son poste d'honneur valait bien une ode. C'est ainsi, ajoute notre auteur, que le diwân du mirza comprend près de 20,000 vers, mais il ne s'y trouve pas une seule ligne در مدح. Cf. aussi Rieu, II, 706. Il venait aussi souvent au مجلس du Nawwâb Shukroullah-khân, le Mécène de notre auteur, et ce dernier le connaissait personnellement et paraît lui avoir montré la notice biographique du مرآة الخيال. Les extraits de ses ouvrages en prose et en vers sont très nombreux. 111) f. 236ᵃ میر محمد زمان راسخ, d'extraction irâqienne, né [2]) au Hindostan, dans le domaine در سرکار du prince Sultân ʿAzam Shâh. 112) f. 237ᵇ شيخ محمد سعيد اعجاز, né à Akbar-âbâd. Il en est dit entr'autres هنگام تحرير اين اوراق در سرکار نواب مکرم خان ناظم صوبه ملتان مرجع ارباب حاجاتست ووسيلهٔ انواع خيرات و مبرات.

---

1) Chez Rieu «Arlât».
2) Il mourut en 1107. Cf. Rieu. II, p. 700ᵇ.

113) f. 239^b ([1] واضح) میرزا مبارك, neveu نبیره du Nawwâb اعظم خان جهانگیر شاهی. 114) f. 240^b ([2] وحشت) شیخ عبد الوهاب. 115) f. 242^a میر محمد حسین ناجی, originaire d'Andidjân. 116) f. 243^b میرزا محمد محسن. Notre auteur, après l'avoir connu longtemps, reçut de lui un ghazel, qu'il nous communique. Il avait le principe excellent de n'écrire des vers que sous la dictée de l'inspiration poétique, car il pensait que les vers devaient venir d'eux-mêmes et ne devaient pas être tirés de force مطمح نظرش این معنی است که شعر میباید آمدنی باشد نه آوردنی. 117) f. 244^a میرزا محمد ابراهیم, surnommé انصاف, d'extraction khorâsânienne, né au Hindostan, élève de Mohammed Sa'îd اعجاز. 118) f. 245^a شیخ عبد القادر d'une famille originaire des environs de Ghazna, était *mounshi* au service du prince (?) شاهزاده دار کهر سلطان محمد اکبر. Notre auteur, dans sa jeunesse, avait connu le père du sheikh, le sheikh Aouliâ اولیا et avait tiré beaucoup de profit de ses entretiens avec lui, car le sheikh Aouliâ était un homme supérieur, bien versé dans la philosophie etc. Il mourut à Patna en 1080. Le mot de philosophie حکمت ayant été prononcé, Shîr-khân s'en sert pour introduire une petite dissertation (f. 247^a—264^a) sur la philosophie morale علم الاخلاق, en 3 مقاله (subdivisées en 2, 5 et 3 شعبه), basée sur les ouvrages connus de Nacîreddîn Tousi, Djelâleddîn Dewwâni et le تهذیب الاخلاق. Au f. 264^a commence le chapitre des femmes-poètes et les f.f. 267^b—269^b enfin sont occupés par la *khâtima*.

Le manuscrit est mal relié. Les f.f. devraient se suivre ainsi: 1—47, 50—265, 48, 266—269. Le f. 49 est la répétition du f. 268. Les deux derniers f.f. sont d'une main plus moderne. Le manuscrit a un peu souffert des vers, surtout dans la dernière partie. — Sans date. Sceaux de 1128 et de 1170.

---

1) Manque chez Rieu.
2) Chez Rieu — Abd-al-Wâhid.

33.

№ 331. 29½×20. 266 f. 22 l. (longues de 13½ c.).

آتشکده

Par **Lutf-Ali Bek Azur.** Composé en 1174. Cf. Rieu, I, p. 375. Les 2 مجمره commencent aux f.f. 3^b et 209^b, la خاتمة au f. 240^a. — Copié en 1230. Les vers en 4 colonnes. — Don de M. Pawlow.

POÉSIE ET BELLES LETTRES

34.

№ 320. 34×23. 592 f. 23 l. (longues de 14½ c.).

شاهنامه

Par **Firdousi** † 411. Précédé par une courte préface [1]) de 2½ pages et la satire contre le sultan Mahmoud. La préface commence, après les formules ordinaires, par les mots بدانکه چنین روایت کرده اند که ابو نصر بن عبد الرزاق بن عبد الله بن فرخ بن ماسه بن مازیار بن کنارنك بن خسرو بن بهرام کتاب سیر الملوك را از ابتدا کیومرث الخ Splendide manuscrit; frontispice richement orné. Reliure de luxe. 27 dessins. Les vers en quatre colonnes. — Copié en 931 à Tebrîz par محمد الهروی.

35.

№ 321. 25×17½. 524 f. 25 l. (longues de 11½ c.).

Le **même.** Précédé par la préface, traduite jadis par M. de Wallenbourg, que M. Mohl cite comme la préface № 2. Elle commence ainsi: حمد وستایش الهی را که این جهان را وان جهان را بقدرت بالغ بدید اورد الخ ...کار شاهنامه چنین آورده است ابو المنصور المعمری دستور ابو المنصور المعمری اوّل ایدون کوید تا جهان بوده است مردمان

1) C'est un résumé de la préface du № suivant.

کرد دانش کشتندی وسخن را بزرك داشتندی. Cf. aussi Rieu, II, p. 533 et le livre des Rois, I, p. XVI (éd. in 8° 1876, I, XVI). Exemplaire de luxe avec 74 dessins. Ecriture très-fine, mais parfaitement lisible. Splendides frontispices. — Sans date, mais au moins aussi ancien que le № précédent. — Une inscription nous apprend qu'en 1792 le manuscrit a appartenu à Akerblad à Constantinople. — Bibl. Suchtelen.

36.

№ 324. 26×17. 80 f. 17 l. (longues de 8 c.)

دیوان انوری

Cet exemplaire du diwân de **Enwéri** † c. 586 ne contient que les *qacîdas*, au nombre de 139, dont quelquesunes sont très-incomplètes. La 114ᵉ par ex. n'a que 6 vers. C'est celle qui commence

ای بگوهر تا بآدم پادشاه ٭ در پناه اعتقادت ملك شاه

De la 66° (f. 41ᵃ) ainsi que de la 127° (f. 74ᵇ) il ne s'est même conservé dans notre ex. que le premier vers, savoir:

(f. 41ᵃ) چو عیدی بگذرد تا عید دیگر الخ

et (f. 74ᵇ) ای مسلمانان فغان از دور چرخ چنبری ,

Ordre alphabétique des rîmes. Premier vers:

ای قاعده تازه زدست تو کرم را

Sur le poète cf. Rieu, II, 554 sqq., et surtout l'intéressante monographie de M. V. Joukowski [1]), où l'on trouve aussi tous les renseignements sur les manuscrits du diwân conservés dans les bibliothèques de St.-Pétersbourg.

Les *qacîdas* sont séparées l'une de l'autre par les mots قصیدهٔ دیگر, qui du reste manquent quelquefois, mais il n'y a pas d'autres

---

1) В. А. Жуковскій, Али Аухадэддинъ Энвери. Матеріалы для его біографіи и характеристики. СПб 1883. Cf. Pertsch dans le Literaturblatt für orientalische Philologie II, p. 10—18 et Salemann, dans le Журн. Министерства Народн. Просв. Ноябрь 1883, p. 160—176.

notes ou remarques, excepté un très-petit nombre de gloses sur les marges des premiers f.f. — Sans date, peu ancien.

37.

№ 306. 31½ × 20. 365 f. 21 l. (longues de 9½ c.).

خمسهٔ نظامی

Les 5 poèmes de **Nizâmi** † 598 ou 599. Cf. Bacher, Nizâmi's Leben und Werke, Leipzig 1871, p. 6 et Rieu, II, p. 565.

Contient:

1) f. 1^b—30^a مخزن الاسرار

Les 2 couplets, mentionnant la date de la composition, dont M. Rieu parle II, 565^b ne se trouvent ni dans ce manuscrit, ni dans le suivant.

2) f. 30^b—116^a خسرو وشیرین

Dans le prologue on lit dans les manuscrits l'éloge de Toghril, Shemseddîn Abou Dja'far Mohammed et Kizil Arslân, comme dans l'éd. de Téhéran et dans deux manuscrits du Brit. Mus. Rieu. II, p. 566^a. — Épilogue et date comme dans le 1er mscr. de Londres. Dans le manuscrit suivant, l'épilogue est très-abrégé, mais la date est la même.

3) f. 116^b—174^a لیلی ومجنون

4) f. 174^b—238^a هفت پیکر

Le nom du prince est écrit کرب ارسلان dans nos 2 manuscrits. Dans un titre du manuscrit suivant on lit (f. 106^b) کربه ارسلان. Cf. Rieu, l. l.

5^a) f. 238^b—320^a شرفنامهٔ اسکندری

Au f. 248^a dans l'énumération des ouvrages précédents, le vers cité par M. Rieu, l. l. 568^b se lit ainsi:

زلیلی ومجنون جو پرداختم * سوی هفت پیکر فرس تاختم

Dans le manuscrit suivant (f. 272^a)

زلیلی ومجنون جه برداختم * سوی هفت پیکر سبك تاختم

L'indication de la date de la composition manque dans nos deux manuscrits.

5[b]) f. 320[b]—365 اقبال نامهٔ اسکندری

Dans le prologue on trouve (f. 324[a]) le panégyrique en l'honneur de Izzeddîn Abou-l-Fath Mas'oud (cf. Rieu 569[a]), tandis que dans le manuscrit suivant cette 2[e] partie de l'Iskender-Nâmeh est dédiée comme la 1ère à Nouçrateddîn. L'épilogue s'adresse dans nos deux manuscrits à Izzeddîn.

Superbe exemplaire de luxe. Les deux premières pages ornées de frontispices très-élégants; beaux frontispices aussi en tête de chaque poème. 24 vignettes, dont celles aux f.f. 45[b], 79[b], 150[a], 285 et 312[b] offrent une singularité remarquable: les rochers, pierres, arbres etc. y sont dessinés de façon à présenter en même temps des figures d'hommes et d'animaux. Cela ne saute pas aux yeux de prime abord, mais, une fois trouvé, fait l'offet le plus comique. — Les vers en 4 colonnes. — Copié en 950 par محمد بن قوام الكاتب الشيرازی المعروف بحمامی. Très-beau *ta'lîq*; parfaitement conservé. Le manuscrit a appartenu en 1825 à M. Mazarowitch, chargé d'affaires de Russie à Téhéran.

38.

№ 305. 24×17. 402 f. 18 l. (longues de 10 c.).

Le **même**; l'ordre des poèmes est dans ce manuscrit un peu différent. Ils se suivent ainsi:

1) f. 1[b]—34[a] مخزن الاسرار
2) f. 35[b]—107[b] هفت پیکر
3) f. 108[a]—196[a] خسرو وشیرین
4) f. 197[b]—259[b] لیلی ومجنون
5[a]) f. 260[b]—349[b] اسکندر نامه
5[b]) f. 350[b]—402[a] خرد نامه

Joli exemplaire, quoique moins beau que le précédent. Frontispices dorés aux premières pages et en tête de chaque poème. Les vers en 4 colonnes. — Copié en 982.

39.

№ 319. 21×12. 231 f. 11—17 l. (longues de 6—8½ c.).

اسکندر نامه

Par **Nizâmi.** Ce manuscrit contient seulement la 1° partie. Il est écrit de différentes mains. Le gros du manuscrit (f.f. 2—19, 22, 35—161) paraît être beaucoup plus ancien que le reste, qui date de 1127: این سکندر نامه نوشته محمد امان الله بتاریخ بیست ششم شهر ربیع الاول سنه ۱۱۲۷ روز یك شنبه

Il manque à la fin toute la *khâtima* avec les conseils du poète à son fils. Les derniers vers portent:

بگفتم من این نامه را در جهان * که تا روز آخر بود بر شهان [1]
بنام تو زان کردم این نامه را * که زرین کند نفس تو خانه را
خجسته همیشه چون سرو جوان * نمایند در بزم شاه جهان

La partie ancienne du manuscrit paraît présenter un texte beaucoup plus correct.

40.

№ 314. 17×10. 430 f. 17 l. [2] (longues de 4½ c.).

مثنوی مولوی

Par **Djelâleddin Roumi** † 672. Cf. sur l'auteur et l'ouvrage Rieu, II, 584—586. Une courte préface précède chacun des six livres du poème. Premiers mots des préfaces: 1) f. 1^b وما توفيقى الا بالله هذا كتاب المثنوى وهو اصول اصولِ اصولِ الدين فى كشف اسرار الوصول واليقين وهو فقه الله الاكبر و برهان الله الاظهر

2) f. 68^b بیان بعضی از حکمت تاخیر ان مجلد دوم است اگر جمله

---

1) Sic. — A la marge on lit le vers suivant:
که خوانند را زو نکردد ملال
بتاریخ پانصد نود هفت سال
Cf. Rieu, II, 568.

2) Sur les marges 16 vers en 32 lignes.

حکمت الهی بنده را معلوم شود در فواید آن کار بنده از ان کار فرو ماند وحکمت بی پایان حق ادراك اورا ویران کرداند

3) f. 130^b الحکم جنود الله یقوی بها ارواح المریدین ینزّه علمهم عن شایبة الجهل وعدلهم عن شایبة الظلم وجودهم عن شایبة الریا وحلمهم عن شایبة السفه

4) f. 210^b الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع تسرّ به قلوب العارفین بمطالعته کسرور الریاض بصوت الغمام وانس العیون فیه ارتباع الارواح وشفا الأشباح

5) f. 274^b بدانید وآکاه باشید که شریعت همچون شمعیست ره می نماید با انکه شمعی بدست آوری راه رفته وکاری کرده شود چون در راه در آمدی این رفتن تو طریقت وچون رسیدی بمقصود آن حقیقت

6) f. 348^b مجلد ششم از دفترهای مثنوی وبینات معنوی که مصباح ظلام وهم وشبهت وخیالات شك وریبت باشد وابن مصباح را بحس حیوانی ادراك نتوان کرد

Copié en 1032—1033 par محمد بن عبد العزیز صدیقی; voir les f.f. 67^b, 347^a et 430^b. Ecriture très-fine, mais parfaitement lisible.

41.

№ 315. 15×10. 117 f. 17 l. (longues de 6 c.).

Le 2e livre du **même**. Préface comme dans le manuscrit précédent. Gloses marginales, peu nombreuses, tirés des commentateurs. Caractères *naskhi*; peu ancien.

42.

№ 316. 21½×15. 147 f. 13 l. (longues de 11 c.).

کلشن توحید

Takhmis de 600 vers du Mesnewî par **Shâhidi** † 957; cf. Rieu, II, 513 et 592—593. Ce qui donne à ce manuscrit une valeur considérable, c'est qu'il a été écrit par le fils de l'auteur, Hasan

Efendi. Cela résulte d'abord d'une note placée en tête du f. 1ª qui porte كلشن توحيد لشاهدى افندى المرحوم اوغلى حسن افندى خطى ايله et ensuite des vers suivants, placés à la fin de l'ouvrage, de la main même du copiste:

اتدى سلطانه حق لطف وعنايت حالا
كلشن وحدت اچنده گل عرفان بولدك
شاهدى زاده حسن يزدى دِدى تاريخن
بلبل كلشن توحيـــد الهى اولدك

L'écriture est ferme et d'un caractère turc très-prononcé.

43.

№ 458. $24\frac{1}{2} \times 16$. 296 f. 14 l. (longues de 8 c.). Sur les marges 30—32 lignes courtes.

كلّيات سعدى

Oeuvres complètes de **Sa'di** † 690, recueillies et arrangées par *Ali b. Ahmed b. Abi Bekr Bisoutoun*. Cf. Rieu, II, 595 sqq., et les deux excellentes études de M. Bacher: „Sa'di-studien" dans le Zeitschrift d. deutsch. morgenl. Gesellsch. XXX, p. 81—106, et „Sa'di's Aphorismen und Sinngedichte", Strassburg 1879. Ce savant distingué a assurément fait tout ce qu'on pouvait faire avec les matériaux dont il disposait, mais, ces derniers étant très-insuffisants, il est arrivé quelquefois à des conclusions erronées dans des questions de détail, comme l'a très-bien remarqué M. Rieu, II, 564^b à propos de ses recherches sur Nizâmi. M. Bacher affirme très-positivement que la préface de Bisoutoun finit par les mots برحمتك يا ارحم الراحمين et que [1]) „der in C. [=Calcutta] dann folgende Passus, welcher angiebt dass „„der gesammte Dîwân des Scheich ursprünglich aus 22 Büchern bestand, Manche aber dadurch, dass sie sieben Risâle's — statt sechs — schrieben, 23 Bücher daraus machten"", dass daher eine der 7 Risâle's ihres Inhaltes wegen der Sammlung der Scherzgedichte einverleibt wird, um die Zahl 22 wieder herzustellen, —

1) Sa'di-studien 83.

dieser Passus rührt sicherlich vom Ordner der Calcuttaer Ausgabe her" etc. Le passage en question *n'est pas l'oeuvre de l'éditeur de Calcutta* mais appartient au contraire sans aucun doute à Bisoutoun lui-même. Cela résulte clairement du fait, qu'il se trouve déjà dans le plus ancien exemplaire des كلّيّات de Sa'di que je connaisse [1]), savoir dans le manuscrit de la Bibl. Imp. Publ. № 361 [2]), daté de 787, dans les manuscrits № 362 (copié dans le X[e] siècle) et 363 (peu ancien) de la même bibliothèque, dans les manuscrits № 194, 194[c] et 194[b] du Musée asiatique, dont un (194[b]) date de 829, dans le manuscrit № 632 de la bibliothèque de l'Université de St.-Pétersbourg et dans le manuscrit qui nous occupe actuellement. Mais il résulte aussi de la comparaison de ces huit manuscrits que le passage est plus ou moins corrompu dans tous ces exemplaires aussi bien que dans l'éd. Calc. Dans cette dernière il porte ce qui suit (I, ٩[b], l. 10 sqq.): پس بدان ای عزیز من وفقك الله برضایه که جمیع دیوان شیخ رحمه الله در اصل وضع بنیاد بر بیست ودو کتاب و بعضی بهفت رساله نوشته بودند چنانچه بیست وسه میشد سبب انکه رساله مجلس هزل در اول رسالات اضافه کرده بودند بنده این رساله را از اول کتاب باخر برد وداخل خبیثات ومطائبات کرد که در اول خوش نمی نمود تا بیست ودو شد الخ

Dans le manuscrit daté de 787 (=A) nous lisons: ...پس بدان الخ که جمع اورندهٔ دیوان شیخ رحمه الله در اصل وضع بنیاد بر بیست ودو کتاب ورساله کرده بود وشانزده [3]) کتاب وشش رساله بعضی بهفت رساله

1) Sprenger, p. 548 mentionne «a beautiful old copy of the complete works of Sa'dy ...., probably written during the life time of Bystun», mais ce précieux volume probablement n'existe plus.

2) Dorn, Catalogue etc. p. 337—340. Le manuscrit est un *waqf* de Shâh Abbâs le Grand de l'an 1017 comme le prouve une inscription autographe du shâh au f. 1[a]. — Il va de soi, que les «différentes petites pièces diverses (?) ابیات», que le savant auteur du Catalogue (p. 338 ult.) mentionne sous 9) sont les طیبات. Ce mot est ecrit dans la table assez distinctement. Seule la 1e lettre est quelque peu effacée.

3) Biffez le و.

نوشته بودند چنانچه بیست وسه می شد سبب آنك رسالهٔ مجلس هزل هم
در اول[1] اضافهٔ رسالات کرده بودند بنده این رساله از اول کتاب بآخر
برد وداخل خبیثات ومطیبات کرد که در اول سخن خوش نمی نمود تا بیست
ودو شد وباقی را الخ

Cette rédaction du passage est probablement celle qui se rapproche le plus de l'original de Bisoutoun: elle ne laisse rien à désirer sous le point de vue grammatical, si l'on admet le changement, proposé dans la note, de وشانزده en شانزده. Elle devra être traduite ainsi: „Sachez, que celui qui recueillit le diwân du sheykh, le disposa dans l'origine en 22 *kitâbs* et *risâlas* (savoir) seize *kitâbs* et six *risâlas*. Quelques-uns (cependant) comptaient sept *risâlas*, de sorte que le nombre total (des *kitâbs* et *risâlas*) s'éleva à 23. (Ils se crurent autorisés à cela) parce que dans l'origine on avait annexé aux *risâlas* aussi la *risâla-i-medjlis-i-huzl* (qui dans l'opinion de ces novateurs devait être compté séparément). Moi, j'ai transféré cette *risâla* de la 1° partie du diwân à la dernière et je l'ai insérée dans les خبیثات[2]), parcequ'elle ne faisait pas bon effet dans la 1° partie de l'ouvrage. Le nombre total de cette manière devint 22. A cette exception près, je n'ai rien changé etc.“

Il est très-intéressant de suivre les changements que ce passage, parfaitement clair, quoique exprimé avec une certaine concision, a dû subir sous les mains des copistes.

Le manuscrit de l'Université № 632 (=B)[3]) s'éloigne le moins du texte de A, quoiqu'il l'abrège quelque peu. Nous y lisons: بدان ای عزیز الخ .... که جمیع دیوان شیخ رحمه الله بر بیست ودو کتاب

1) Il est évident, que در اول ici correspond au در اصل وضع plus haut et veut dire «dans l'origine». La *risâla* en question avait donc été d'abord annexée aux 6 *risâlas*, mais n'était nullement placée en tête de tout le diwân, comme le veut l'éd. Calc.

2) Cette section n'étant pas *la dernière*, mais seulement *une des dernières*, il est clair que les expressions اول کتاب et آخر ne doivent pas être prises ici dans leur sens littéral.

3) C'est une copie récente, faite dans la 1° moitié du siècle courant.

رساله [1]) وضع کرده بودند شانزده کتاب وشش رساله وبعضی بهفت رساله نبشته بودند چنانچه بیست وسه میشد الخ [2])

Les manuscrits 194 et 194c du Musée asiatique [3]) (= C et D) ainsi que celui de la Bibl. Imp. Publ. № 362 (= E) s'accordent entièrement l'un avec l'autre et, à une exception près, aussi avec l'éd. Calc. Ils donnent tous les trois la bonne leçon سبب آنکه رساله مجلس هزل در اول اضافهٔ رسالات کرده بودند au lieu de la mauvaise de Calc. در اول رسالات اضافه کرده الخ . . . .

Tout-à-fait insipide est le texte du manuscrit № 363 de la Bibl. Imp. Publ. (= F) quoiqu'il soit richement orné et d'une écriture fort belle. Nous y lisons: پس بدان الخ . . . که جمیع دیوان شیخ در اصل وضع بنیادست (sic) ودر (sic) کتاب بعضی بهفت رساله نوشته اند وسبب آنکه رساله مجلس هزل در اول اضافهٔ رسالات کرد (sic) از اول کتاب باخر برد وداخل خبیثات کرد ومطایبات که در اول خوش نمی نمود تا بیست ودو شد الخ

Le copiste de ce manuscrit évidemment ne se souciait guère du sens de ce qu'il écrivait. Le manuscrit du Musée as. № 194^{b} (= G), qui date de 829, présente notre passage sous une forme très-singulière: بدان ای عزیز الخ . . . . که جمیع دیوان شیخ رحمة الله علیه در اصل وضع بنیاد بر بیست ودو کتاب وشش رساله بعضی بهفت رساله نوشته بودند جنانجه بیست وسه می شد سبب آنکه رساله مجلس هزل هم داخل رسالات کرده بودند وبنده این رساله از اوّل کتاب بآخر برد وداخل خبیثات کرد که در اوّل سخن خوش نمی نمود تا بیست وجهار شد وباقی را هیچ تصرف نکردم الخ

La leçon بیست وجهار dans la dernière phrase est sans aucun doute plus que mauvaise, mais on se demande malgré soi, si elle ne

1) Lisez ورساله ou کتاب رساله.

2) Le reste du passage s'accorde parfaitement avec A.

3) Le № 194 remonte peut-être au X° siècle; le № 194c est une copie moderne.

pourrait pas, par hasard, être l'écho lointain d'une leçon bien fondée, que nous ne connaissons plus, laquelle, mutilée de plus en plus entre les mains des copistes, a fini par devenir un contresens pur et simple? Entendons d'abord le manuscrit de l'Institut (= H): پس بدان ایعزیز الخ... که جمیع دیوان شیخ رحمه الله در اصل وضع بهفت رساله نوشته بودند چنانچه بیست ونه [1]) میشد وشانزده کتاب وشش رساله وبعضی به بیست[2]) رساله نوشته بودند چنانچه بیست وچهار میشد بسبب آنکه رساله مجالس هزلیات در اول اضافه رسالهٔ [3]) کرده بودند پس بنده این رساله را از اول کتاب بآخر برد وداخل خبیثات ومطایبات کرد که در اخر همه بود از آنسبب که در اول خوش نمی نمود تا بیست ودو کتاب شد ودر باقی آن الخ

Cette rédaction, quelque corrompue qu'elle soit, pourrait *peut-être* servir à expliquer le chiffre de 24, qui nous frappe tant dans G. On pourrait par ex. supposer, qu'il y ait eu en réalité des éditeurs, qui comptaient huit *risâlas*, de sorte que le nombre total des sections du diwân aurait été de 24. L'huitième *risâla* aurait pu être le petit recueil des مضحکات, qui est le plus souvent placé après les مجالس هزلیات. Une autre leçon de H me paraît aussi mériter quelque attention. Ce sont les mots در اول اضافه رسالهٔ کرده بودند. Tous les autres manuscrits portent رسالات, ce qui donne un sens très-satisfaisant. Néanmoins, vu que H paraît avoir conservé, dans une forme très-corrompue, des traces d'un texte très-différent de la *vulgata*, on est tenté de supposer l'omission, après رسالهٔ, d'un mot, et notamment du mot دوم. Les „séances comiques" sont en effet des parodies de la 2e *risâla* [4]) et par cela même il aurait été très-naturel de les placer immédiatement après leurs prototypes sérieux. Cette hypothèse, du reste, ne repose, pour le moment, que sur une base très-peu solide et il sera plus prudent de la laisser de côté, jusqu'à ce que de nouveaux matériaux viennent la confirmer ou la réfuter définitivement. En attendant ou pourrait peut-être reconstruire

1) Lis. وسه et biffez le و après میشد.

2) Lis. هشت.   3) Sic.

4) Cf. Bacher, Sa'di-Studien, l. l. p. 86.

le passage en question de la manière suivante: پس بدان ای عزیز الخ .... که جمع آورندهٔ دیوان شیخ رحمه الله در اصل وضع بنیاد بر بیست ودو کتاب و رساله کرده بود شانزده کتاب وشش رساله بعضی بهفت رساله نوشته بودند چنانچه بیست وسه میشد و بعضی بهشت رساله نوشته بودند چنانچه بیست و چهار میشد سبب آنکه رسالهٔ مجالس هزل وکتاب مضحکات هم در اول اضافهٔ رسالات کرده بودند پس بنده این رساله از اول کتاب باخر برد وداخل خبیثات و مطیبات کرد الخ

Il y aurait donc eu avant Bisoutoun 1) la division en 6 *risâlas* et 16 *kitâbs* (avec l'insertion des „séances comiques" et des „pièces pour rire" dans les *risâlas*, sans numéro d'ordre), 2) la division en 7 *risâlas* et 16 *kitâbs* (avec formation d'une 7ᵉ *risâla* des „séances comiques" et des „pièces pour rire") [1]) et 3) la division en 8 *risâlas* et 16 *kitâbs* (avec les „séances comiques" pour 7ᵉ *risâla* et les „pièces pour rire" pour huitième. Quant aux *kitâbs*, leur nombre reste toujours le même et c'est probablement pour cette stabilité [2]) qu'on les trouve quelquefois réunis sous le titre général du „livre de seize" کتاب شانزدکانه. Ce titre s'est conservé par ex. dans B, f. 27^b, où nous trouvons à la fin des *risâlas* les mots suivants تمام شد حکایت ملك شمس الدین تازیکو از جمله سه رساله که داخل رسالهٔ ششم است بعد ازین در کتاب شانزدکانه شروع رود بالخیر ان شا الله

Nous le trouvons de même dans le manuscrit incomplet № 45, qui est décrit plus bas, et il *devait* se trouver aussi dans A, f. 16^a, dans le blanc laissé à cet effet entre les deux lignes rouges, placées au-dessus de la table des seize livres [3]).

Revenons cependant à notre manuscrit. Il contient après la préface de Bisoutoun:

a) f. 2^a رساله در تقریر دیباجه

1) Comme nous le voyons dans le manuscrit de Gotha, dont a fait usage M. Bacher, Saʿdi-Studien, l. c. p. 86 et qui, par conséquent, présente peut-être une rédaction antérieure à Bisoutoun.

2) Seul le manuscrit Add. 18411 du Mus. Brit. (Rieu, II, 600) présente une division tout-à-fait différente de tous les autres exx. connus jusqu'ici.

3) Cf. plus bas p. 183, n. 2.

b) f. 4[b] رساله در تقرير مجلس پنجكانه
c) f. 15[b] — درسوال وجواب صاحب ديوان
d) f. 16[a] در عقل وعشق
e) f. 17[a] نصيحت الملوك
f) f. 21[a] نصيحت شيخ آباقارا
f. 22[a] حكايت سلطان آباقا
f. 23[a] قطعه كه بخواجه شمس الدين نبشته
I) f. 23[a] كلستان. Copié en 1248.
II) f. 59[a] بوستان
III) f. 128[b] هذا كتاب من منتخب عباراته فى قصايد الفارسى

Malgré ce titre nous avons ici toutes les *qacîdas* persanes [1]) de l'éd. Calc., excepté les № 12, 14 et 20, et une qui manque [2]) dans l'édition.

IV) f. 148[b] كتاب مراثى
V) f. 152[a] كتاب ملمّعات
VI) f. 154[b] كتاب ترجيعات
VII) f. 159[b] كتاب الطيبات
VIII) f. 230[b] كتاب البدايع. Copié en 1249.
IX) f. 262[b] كتاب الخواتيم. Copié en 1250.
X) f. 278[b] كتاب الصاحبيّه

Préface comme dans l'éd. Calc. Le nombre des pièces est minime, car il ne s'élève qu'à 8, savoir les № 1—3, 13, 4, 7, 8 et 6 de l'éd. Calc. Un nombre plus considérable se trouve cependant sur les feuillets suivants sous le faux titre de

XI) f. 279[a] الرباعيات والمقطّعات. Ordre alphabétique des rimes. Deux séries de pièces [3]).

---

1) Les *qacîdas* arabes manquent.

2) Premier hémistiche: خوشا سفيده دمى باشد آنكه بينم باز

3) Premier vers de la 1[e] série طريق رسم صاحب دولت انست. Cf. Calc. II, 439[b]. Pr. v. de la 2[e] série (f. 282[a]) توان نكردهٔ از فعل خير با من وغير. Cf. Calc. II, 444[a].

XII) f. 283^b خبيثات, nommées dans la souscription (f. 290^b) الطايبات.

XIII) f. 290^b المجالس فى الهزل

XIV) f. 293^b المضحكات

XV) f. 294^a كتاب الرباعيات. Ordre alphabétique des rimes.

Tout le manuscrit d'une même main. — Don de M. Mochnine.

44.

№ 287. $30^1{}_2 \times 21$. 305 f. 14 l. (longues de $9^1{}_2$ c. Sur les marges 29 lignes courtes).

Le **même** avec la préface de Bisoutoun, qui dans cet exemplaire finit avec les mots برحمتك يا ارحم الراحمين. Contient les 6 *risâlas* (f.f. 2^b, 5^a, 15^a, 16^a, 17^a, 21^b) et les 16 *kitâbs* dans l'ordre suivant:

I) f. 24^a كلستان   II) f. 67^a بوستان

III) f. 137^b قصايد عربى. 17 pièces et 2 petits fragments.

IV) f. 143^a ملمّعات. 5 pièces.

V) f. 146^a قصايد فارسى. 34 pièces.

VI) f. 164^b ترجيعات. 19 pièces.

VII) f. 168^a مراثى. 8 pièces.

VIII) f. 172^a طيبات. 261 pièces. Ce nombre restreint (l'éd. Calc. en contient 400) s'explique par l'existence de deux lacunes, de plusieurs feuillets chacune, après les f.f. 212 et 213.

IX) f. 218^b بدايع. 137 pièces.

X) f. 241^b الخواتيم. 70 pièces.

XI) f. 253^b غزليات قديم. 32 pièces.

XII) f. 258^b الصاحبيه. Introduction comme dans l'éd. Calc. Le nombre des pièces est de 200 approximativement.

XIII) f. 271^b مقطعات. Environ 200 pièces.

XIV) f. 285^a مطايبات. 61 pièces.

XV) f. 291^b المضحكات و الخبيثات. Contient les 3 „séances comiques“ et les „pièces pour rire“.

XVI) f. 295^b رباعيات. 159 pièces. Ordre alphabétique des rimes.

XVII) f. 303^a مفردات. 78 pièces. Ordre alphabétique des rimes.

Le tout copié en 1249 par ميرزا كلبعلى بن غفران پناه جنت آرامگاه ميرزا احمد كمال قد (sic) ساكن الاصل بلدهٔ خرم آباد فيلى طاب ثراه

Au f. 1^a on lit ce qui suit: در حين مراجعت سركار پاولوف صاحب از مملكت ايران بوطن خودشان اين كتاب خدمت سركار معظم اليه از طرف بنده مخلصهٔ ايشان برسم يادكار تعارف شد. Le sceau au-dessous de cette note est illisible. — Don de M. Pawlow.

45.

№ 445. 26×21. 212 f. 23 l. (longues de 15 c.).

Ce manuscrit, sans titre, contient un exemplaire incomplet des oeuvres de **Sa'dì**, qui mérite cependant toute notre attention grâce à son âge très-respectable (821 de l'hégire, v. f. 69^a). Il est mal relié; le vrai ordre des f.f. serait: 9—18, 20—24, 19, 1, 25—92, 201—212, 137—200, 93—136, 2—8.

Sur le premier f. on lit d'abord le titre سيوم حكايت ملك شمس الدين تازى كوى et l'historiette indiquée occupe toute la première page et la première ligne de la 2e.

Suit la souscription تمام شد حكاية ملك شمس الدين تازى كوى بعون الله وحسن توفيقه et puis en lettres plus grandes, mais de la même main que le gros du manuscrit, la table que voici, qui occupe tout le reste de la page:

فهرست [1]

كتاب شانزده گانه

اول	دوم	سيوم	جهارم
كلستان	سعدى نامه [2]	قصايد فارسى	مرثيات

1) Ce mot à l'encre noire; les autres à l'encre rouge et verte.

2) Surmonté du mot بوستان. Cette table se trouve aussi dans le manuscrit

هشتم	هفتم	ششم	پنجم
طيبات	ترجيعات	ملمّعات ومثلثات	قصايد عربى
دوازدهم	يازدهم	دهم	نهم
صاحبيّه	غزليات قديم	خواتيم	بدايع
شانزدهم	پانزدهم	چهاردهم	سيزدهم
مفردات	رباعيات	هزل وخبيثات	مقطعات

تمام شد فهرست كتاب شانزده كانه والله اعلم بالصواب

Notre manuscrit a dû contenir dans l'origine tous les traités prosaïques et poétiques qui forment les كلّيات; c'est ce qui résulte des fragments, qui se sont conservés dans le volume, et des réclames au bas des pages, qui nous aident à rétablir le vrai ordre des feuillets, mentionné plus haut. La rédaction est celle de Bisoutoun, comme on peut conclure de ce que les مجالس هزليات ne se trouvent pas parmi les *risâlas*. Le manuscrit contient actuellement:

a) f. 9^a—17^a. La plus grande partie du 2e مجلس [1]) et les 3 derniers en entier. Souscription: تمت الرسالة [2]) المجالس الخمسة بعون الله الخ.

b) f. 17^a—18^a رساله صاحب ديوان. C'est la 3e *risâla* qui commence par les mots صاحب صاحب قران خواجه زمين وزمان, cf. Bacher, dans le ZDMG. XXX, p. 85.

c) f. 18^a رساله چهارم در سوال صاحب ديوان jusqu'aux mots واز صحبت خلق كريزان شود در اثناى (éd. Calc. I, f. ١٧^b ult.). Nommé ordinairement رساله در عقل وعشق. Après le f. 18 il y a une lacune.

d) f. 20^a—24^b رساله نصيحت الملوك. Souscription تم الرساله; réclame ششم رساله. Lacune après le f. 24.

№ 361 de la Bibl. Imp. Publ. daté de 787; mais le titre y est omis; cf. plus haut, p. 180. L'ordre des livres est le même, à l'exception des livres 3—5, qui dans ce manuscrit se suivent ainsi: 3) قصايد عربى, 4) قصايد فارسى, 5) مرثيات. Le 14e livre y est nommé خبيثات ومطايبات ومجلس هزل ومضحكات.

1) En commençant par les mots پاى دراز كن جون تنهائى (éd. Calc. I, f. 7^a, l. 4).

2) C'est la 2e *risâla*.

e) f. 19ᵃ—19ᵇ نصیحت انکیانو depuis les mots (Calc. I, f. ۲٥ᵇ, l. 1) میسر نمی شود کفتار پیران جهان دیده بشنود الخ jusqu'à la fin. Souscription تمت نصیحت انکیانو; réclame در زمان حکومت. Ces mots sont les premiers du

f) f. 1ᵃ—1ᵇ, ligne 1 سیوم حکایت ملك شمس الدین تازی کوی et les deux pièces forment avec une troisième, qui manque dans notre manuscrit, la 6ᵉ *risâla*; v. Bacher, l. c., Rieu, 597, VI. Au bas de la page 1ᵇ, qui contient la table du „livre de seize", nous trouvons la réclame کتاب کلستان, mais cet ouvrage ne se trouve plus dans le manuscrit qui ne contient que 11 des seize sections, savoir [1]):

II) f. 25ᵇ—69ᵃ کتاب سعدی نامه (بوستان). Complet à l'exception d'une lacune dans le 8ᵉ chap., qui comprend le passage éd. Calc. I, f. ۱۸٥ᵇ, l. 10 اکر نه زبان — f. ۱۸۷ᵇ, l. 3 a f. نه صاحبدلان. Il manque donc un feuillet après le f. 63. Les 10 chapp. commencent aux f.f. 27ᵇ, 37ᵇ, 43ᵃ, 47ᵃ, 52ᵇ, 55ᵃ, 56ᵇ, 62ᵃ, 64ᵃ et 68ᵃ. Souscription: تمت الکتاب بعون ملك الوهّاب وحسن توفیقه و الحمد لله الخ .... فی تاریخ رابع عشر ذی القعده الحرام سنه احدی [و] عشرین [و] ثمانمایه الهجریه ببلده ابرقوه. La page f. 69ᵇ est restée en blanc. En bas on lit la réclame قصاید فارسی.

III) f. 70ᵃ—89ᵃ قصاید فارسی précédés par un فهرست des premiers hémistiches, qui comprend 38 pièces, tandis que dans le texte il y en a 39. Cette différence s'explique par le fait que le copiste du manuscrit a erronément placé après la 1ᵉ pièce les 8 premiers vers de la 31ᵉ (34 de l'éd. Calc. ای نفس اکر ابدیدهٔ تحقیق بنکری), comme pièce séparée avec le titre وله فی الموعظه. Les 2 dernières pièces du Fihrist se retrouvent dans le texte dans l'ordre inverse, mais pour le reste le Fihrist s'accorde en tous points avec le texte.

M. Bacher cite les *qacîdas* persanes assez souvent dans ces deux excellentes études et les désigne d'après les №№ de l'édition Calc. Voir *Sa'dî-Studien*, l. c. p. 87, 101, n. 1; *Sa'dî's Aphorismen und Sinngedichte*, p. XXXVIII sqq. Malheureusement il compte 41 pièces dans cette édition, tandisque j'en compte 43. Pour

---

1) Dans l'ordre indiqué par la table.

éviter les malentendus je donnerai donc les premiers hémistiches de toutes ces pièces dans l'ordre adopté dans notre manuscrit:

1. (Calc. 1). Sans titre.

شکر وسپاس ومنت وغرة (sic) خدایرا

2. (Calc. 34, v. 1—8; cf. plus haut) فی الموعظه

ای نفس اکر بدیدهٔ تحقیق بنکری

3. (Calc. 2) فی مدح صاحب المرحوم علا الدین الجوینی

اکر مطالعه خواهد کسی بهشت برین را

4. (Calc. 3) فی الموعظه والنصیحه

ایها الناس جهان جای تن آسانی نیست

5. (Calc. 4). Sans titre.

خوشست عمر دریغا که جاویدانی نیست

6. (Calc. 6) فی الموعظه

هر آن نصیبه که پیش از وجود ننهادست

7. (Calc. 5) بصف الربیع

علم دولت نوروز بصحرا برخاست

8. (Calc. 9) فی صفات الله تعالی

فضل خدایرا که تواند شمار کرد

9. (Calc. 7) فی مدح شمس الدین حسین علکانی[1]

احمد الله تعالی که بارغام حسود

10. (Calc. 8) فی مدح سلجوقشاه

چه نیکبخت کسانی که اهل شیرازند

11. (Calc. 11) فی مدح مجد الدین رومی.

جهان بر آب نهادست ورندکی[2] بر باد

12. (Calc. 13) فی مدح خواجه علاء الدین صاحب دیوان

کدام باغ بدیدار دوستان ماند

---

1) Cf. Bacher, Sa'di's Aphorismen etc. p. XXXXVI, n. 2

2) On زیدکی.

13. (Calc. 15) فى صفة الربيع
بامدادان كه تفاوت نكند ليل ونهار

14. (Calc. 16) فى مدح انكيانو
بس بكرديد وبكردد روزكار

15. (Calc. 17 et 18) فى مدح صاحب الشهيد شمس الدين الجوينى
بهيچ يار مده خاطر وبهيچ ديار [1]

16. (Calc. om.) فى مدح دار الملك شيراز
خوشا سپيده دمى باشد انك بينم باز

17. (Calc. 19) فى ليلة البرات
شبى چنين در هفت اسمان برحمت باز

18. (Calc. 22) فى النصيحة
توانكرى نه بمالست پيش اهل كمال

19. (Calc. 23) فى مدح علاء الدين الجوينى
هر آدمى كه نظر با يكى ندارد ودل

20. (Calc. 21) فى توبة امير سيف الدين محمد بك [2]
شكر وفضل خداى عزّ وجل

21. (Calc. 24) فى مدح انكيانو
بسى صورة بكرديدست عالم

22. (Calc. 25) فى اتابك سلجوقشاه
خدايرا جه توان كفت شكر وفضل وكرم

23. (Calc. 26) فى انتقال المملكة من بنى سلغر الى قوم آخرين
اين منيتى بر اهل زمان بود از آسمان

24. (Calc. 28) فى مدح صاحب المرحوم شمس الدين الجوينى
تبارك الله از ان نقش بند ماء مهين

---

1) Le № 18 de Calc. (كجا همى رود ان شاهد شكر كفتار) n'est séparé de la pièce précédente ni par un titre, ni par un *alinéa*. Cf. Bacher, Sa'di's Aphorismen etc. XXXXIII, n. 4.

2) Cf. Bacher, Sa'di-Studien, p. 87, n. 2.

25. (Calc. 30 et 31) [1] فی مدح علاء الدین الجوینی
شکر بشکر نهم در دهان مژده دهان
26. (Calc. 27) فی مدح شمس الدین حسین علکانی
ای محافل را بدیدار تو زین
27. (Calc. 41) فی صفة الربیع
صبحم از مشرق بر آمد باد نوروز از یمین
28. (Calc. 29) فی صفت تارك سوسی [2]
تمام کشت ومزین شد این خجسته مکان
29. (Calc. 42). Sans titre.
یا رب ان روی است یا برك سمن
30. (Calc. 32) فی مدح ترکان کرمان [3]
ای پیش از انك در قلم آید ثنای تو
31. (Calc. 33) فی مدح سلجوقشاه
در بهشت کشادند بر جهان ناکاه
32. (Calc. 34) فی الموعظة والنّصیحة
ای نفس اکر بدیدهٔ تحقیق بنکری
33. (Calc. 35) فی الموعظه
ای که پنجاه رفت ودر خوابی
34. (Calc. 39) فی الشیب والشباب
دریغ روز جوانی وعیش برنائی
35. (Calc. 40) فی مدح انکیانو
دنیا نیرزد انك پریشان کنی دلی
36. (Calc. 36) فی مدح اتابك المرحوم ابو بکر [4] بن سعد
بنوبتند ملوك اندرین سپنج سرای

---

1) Cf. Bacher, Sa'dî's Aphorismen etc. XXXXIV, n. 5.
2) Cf. Bacher, l. c. XXXXVI, n. 2.
3) Cf. ibid. XXXVIII, n. 5.
4) Un shiite zélé a cru nécessaire de biffer ce nom odieux.

37. (Calc. 37) في مدح اتابك ابو بكر[1] بن سعد
بزن كه قوة بازوی سلطنت داری

38. (Calc. 43) ايضا له بمدحه
كر اين خيال محقق شود به بيداری

39. (Calc. 38) في تهنيه قدوم محمد بيك
بخرمی وبخير آمدی وازادی

Souscription: تم الكتاب الموسوم بقصايد الفارسيّة بعون الله الخ.

IV) f. 89ᵇ—92ᵇ مرثيات 8 pièces. Même ordre que dans l'éd. Calc. Titres:
2)[2] — — اتابك سعد بن (3 ,في مرثية اتابك ابو بكر بن سعد
— — اتابك (5 ,— — امير فخر الدين ابو بكر عليه الرحمة (4 ,ابی بكر
,— — امير عز الدين بن سيف الدين تركمير (6 ,سعد بن ابی بكر
في ذكر واقعهٔ بغداد وانقراض بنی عباس (8 ,في وداع رمضان (7.
Souscription: تم الكتاب الموسوم بمرثيات بحمد الله وحسن توفيقه.

V) f. 201ᵃ—206ᵇ قصايد عربی 22 pièces. Ordre[3]): 1—11. 16. 13. 14. 12. 17. 18. 19. 20. 15. 24. 21. Les *qaçîdas* n'ont pas de titres à l'exception de la 3ᵉ, qui porte l'inscription في مدح نور الدين ابن الصيّاد. Souscription: تم الكتاب الموسوم بقصايد العربيه بعون الله الخ.

VI) f. 206ᵇ—209ᵇ كتاب الملمّعات 10 pièces, dont une[4]) manque dans Calc. Ordre des pièces: 4. 9. a. 10. 1. 5. 7. 8. 11. Souscription: تمت الكتاب الموسوم بملمعات والمثلثات بعون الله الخ.

VII) f. 209ᵇ—212ᵇ كتاب الترجيعات 21 pièces. Ordre: 6. 17. 7. 20. 15. 12. 8. 14. 9. 19. 1. 3. 4. 18. 10. 2. 21. 16. 5. 11. 23. Souscription: تمت الكتاب الترجيعات بعون الله الخ. Réclame: فهرست طيبات.

---

1) Même remarque.
2) La 1ᵉ élégie n'a point de titre.
3) Je prends toujours pour base l'éd. Calc.
4) Premier vers:

عمرم بآخر آمد عشقم هنوز باقی
وز می چنان نه مستم كز اطّلاع ساقی

VIII) f. 137^b—140^a *paenult.* فهرست كتاب طيبات.
f. 140^a, *ult.*—200^a كتاب طيبات.

Le Fihrist comprend 376 pièces, ou plutôt 374, car deux fois[1]) nous y trouvons cités, contrairement à l'usage, les *deux* premiers hémistiches d'une pièce. Le texte donne 392 ghazels. Cette différence dans le nombre aussi bien que d'autres dans la disposition m'ont induit de dresser deux listes, montrant la relation entre le Fihrist de notre manuscrit et l'éd. Calc. d'un côté, et entre le texte même du manuscrit et l'édition de l'autre. Il est pour le moment impossible de décider, si c'est le Fihrist qui mérite plus de confiance ou le texte, mais on peut espérer de trouver avec le temps la solution de l'énigme et la comparaison de plusieurs listes pourra y contribuer sans aucun doute. Pour faciliter les recherches au futur éditeur critique de ces poésies, j'ai numéroté les pièces du Fihrist aussi bien que celles du texte.

I. Numéros du Fihrist.	I. Numéros de l'éd. Calc.
1—3. 4—15. 16—18.	1—3. 5—16. 18—20.
19. 20. 21—35.	22. 40. 24—38.
36. 37—59.	23. 41—63.
60—77.	66—83.
78. 79. 80. 81.	88. 84. 85. 87.
82—87. 88.	89—94. 96.
89—95.	98—104.
96 [2]).	manque.
97. 98.	105. 106.
99 [3]).	manque.
100—107.	107—114.
108 et 109 [4]).	116.

---

1) F. 138^a, № 108 et 109 (=116 Calc.) et f. 140^a, № 367 et 368 (=399 Calc.).

2) Premier hémistiche:

خداوندان نعمت مى توانند

3) Premier hémistiche:

روندگان مقيم از بلا نپرهيزند

Cette pièce, qui est la 104e du texte, s'accorde, sauf le 1er hémistiche, avec le № 116 de Calc. (نه شرط عشق بود الخ).

4) نه شرط عشق بود كز بلا نپرهيزند, répété deux fois.

I. Numéros du Fihrist.	I. Numéros de l'éd. Calc.
110—114. 115.	117—121. 123.
116—118.	126—128.
119. 120. 121.	122. 124. 125.
122—137. 138—152.	129—144. 147—161.
153. 154. 155. 156—158.	164. 162. 163. 166—168.
159. 160—164.	174. 169—173.
165. 166. 167—172.	175. 182. 176—181.
173. 174. 175—186.	184. 183. 185—196.
187—189. 190. 191.	200—202. 204. 203.
192—203. 204. 205.	206—217. 219. 220.
206. 207. 208.	222. 224. 225.
209. 210. 211. 212—219.	228. 226. 227. 229—236.
220—229. 230.	238—247. 250.
231. 232. 233. 234.	248. 249. 251. 253.
235. 236—240.	252. 255—259.
241. 242. 243.	262. 261. 260.
244—246. 247—252.	263—265. 267—272.
253. 254. 255. 256.	275. 273. 274. 276.
257. 258. 259.	279. 277. 278.
260—262. 263—270.	280—282. 285—292.
271 [1]).	manque.
272—280. 281. 282.	293—301. 303. 302.
283—307. 308. 309.	304—328. 330. 329.
310. 311. 312. 313.	331. 332. 334. 333.
314—330. 331. 332.	335—351. 353. 352.
333. 334. 335. 336.	356. 357. 360. 358.
337. 338. 339.	359. 362. 361.
340—350. 351. 352.	363—373. 375. 374.
353. 354. 355. 356.	376. 377. 379. 378.
357. 358. 359. 360.	381. 383. 380. 384.
361. 362. 363. 364.	395. 385. 396. 397.
365. 366.	386. 398.
367 et 368 [2]).	399.
369—373. 374.	387—391. 400.
375. 376.	392. 393.

1) Pr. hém. بگذار تا بگریم چو ابر در بهاران.

2) Cf. plus haut, p. 190, n. 1.

II. Numéros du texte.	II. Numéros de l'éd. Calc.
1—22. 23.	1—22. 40.
24—38. 39.	24—38. 23.
40—83. 84. 85.	41—84. 88. 85.
86. 87. 88. 89—92.	87. 89. 90. 91—94.
93. 94. 95—103.	96. 95. 98—106.
104 [1]).	manque.
105—113. 114—118.	107—115. 117—121.
119. 120—122. 123.	123. 126—128. 122.
124. 125. 126—161.	124. 125. 129—164.
162—164. 165.	166—168. 174.
166—170. 171. 172.	169—173. 175. 182.
173—178. 179—193.	176—181. 183—197.
194—212. 213—216.	199—217. 219—222.
217. 218. 219. 220.	224. 225. 228. 226.
221. 222. 223—233.	227. 252. 229—239.
234 [2]). 235—238.	282. 284—287.
239—246. 247. 248.	240—247. 250. 248.
249—250. 251—254.	249. 251. 253—256.
255—257. 258. 259.	258—260. 262. 261.
260—269. 270. 271.	263—272. 275. 273.
272. 273. 274. 275.	274. 276. 279. 277.
276. 277. 278.	278. 280. 281.
279 [3]). 280—284.	282. 288—292.
285 [4]).	manque.
286—294. 295. 296.	293—301. 303. 302.
297—321. 322. 323.	304—328. 330. 329.
324. 325. 326. 327.	331. 332. 334. 333.
328—346. 347—349.	335—353. 355—357.
350. 351. 352. 353.	360. 358. 359. 362.

1) Cf. plus haut, la note au № 96 du Fihrist.

2) Cette pièce ne contient que 8 vers du № correspondant de Calc. (282), savoir les vers 1. 6—8. 9^a. 10^b. 11. 12. 13. Les vers 2—5 cependant se trouvent plus bas, № 279, comme *ghazel* indépendant, précédés du 1er vers (نه از چینم حکایت کن نه از روم). Cette confusion provient sans doute d'une erreur de copiste.

3) Cf. la note précédente.

4) C'est le № 271 du Fihrist, cf. la note 1, p. 191.

II. Numéros du texte.	II. Numéros de l'éd. Calc.
354. 355—365. 366.	361. 363—373. 375.
367. 368. 369. 370.	374. 376. 377. 379.
371.	378.
372 [1]).	manque.
373. 374. 375—377.	381. 380. 382—384.
378. 379. 380. 381.	395. 385. 396. 397.
382. 383. 384. 385.	386. 398. 399. 387.
386—389.	388—391.
390. 391. 392.	400. 392. 393.

A l'aide de ces deux tables il sera aisé de retrouver un *ghazel* voulu de l'éd. Calc. dans notre manuscrit et *vice versa*.

Souscription: تمّت الكتاب الموسوم بطيبات بعون الملك الخفيات والحمد لله الخ

IX) f. 93^b—94^b فهرست بدايع

f. 95^a—121^b غزليّات بدايع

Le nombre des pièces est le même dans le Fihrist et dans le texte, c'est-à-dire 185. Il y a néanmoins quelques légères différences, que je signalerai dans les notes:

Numéros de notre manuscrit.	Numéros de l'éd. Calc.
1—33. 34—56.	1—33. 35—57.
57—79. 80. 81.	60—82. 84. 85.
82. 83—91.	83. 86—94.
92 [2]).	manque.
93—96. 97. 98. 99.	95—98. 100. 99. 102.
100. 101. 102—105.	104. 105. 107—110.
106—114.	112—120.
115 et 116 [3]).	manquent.

---

1) Pr. hém.: مکن سرکشته آن دل را که دست آموز غم کردی

2) Pr. hém.: مکن عیب خردمندی که در بند هوا ماند. Cette pièce n'est que la répétition un peu abrégée du № 72 (=Calc. 75).

3) Pr. hém. du № 115: توئی برابر من یا خیال در نظرم et du № 116: تا تو بخاطر منی کس نگذشت در دلم.

Numéros de notre manuscrit.	Numéros de l'éd. Calc.
117. 118. 119. 120.	124. 121. 122. 125.
121. 122. 123. 124.	128. 129. 127. 132.
125. 126—128. 129.	130. 133—135. 137.
130. 131—136.	136. 138—143.
137 [1].	manque.
138. 139. 140. 141.	144. 145. 149. 150.
142 [2]. 143—146. 147.	151. 152—155. 157.
148. 149. 150. 151.	156. 160. 158. 159.
152—155. 156. 157.	161—164. 166. 165.
158 [3]. 159—172.	167. 169—182.
173 [4].	manque.
174. 175. 176. 177.	188. 183. 184. 187.
178. 179. 180. 181. 182.	185. 186. 189. 190. 191.
183 [5].	manque.
184. 185.	192. 193.

Souscription: تم الكتاب الموسوم ببدايع بعون الله وحسن توفيقه وصلواته على خير خلقه محمد وآله وصحبه اجمعين الطيّبين الطاهرين الى يوم الدين حرره العبد الفقير الحقير المحتاج الى رحمة الله تعالى علىّ بن خاورشاه بن مبارکشاه بن کیخسرو الابرقوهی احسن الله احواله فی الدارین

X) f. 122[a] فهرست غزليّات خواتيم
f. 122[b] آغاز غزليّات خواتيم

57 pièces. Le Fihrist s'accorde avec le texte.

---

1) Pr. hém.: صید بیابان عشق کر نخورد تیر او.

2) Manque dans le Fihrist.

3) Après cette pièce le Fihrist place le № 168 de l'éd. Calc. (تو در کمند نیفتادهٔ ومعذوری), qui manque dans le texte de notre manuscrit.

4) Pr. hém.: کس نکذشت در دلم تا تو بخاطر منی.

5) Pr. hém.: همی زنم نفس سرد بر امید کسی.

Numéros de notre manuscrit.	Numéros de l'éd. Calc.
1. 2. 3—9. 10—18.	1. 2. 4—10. 12—20.
19 [1]).	manque.
20. 21.	21. 24.
22 [2]).	manque.
23. 24. 25—29.	26. 27. 29—33.
30 [3]).	manque.
31. 32. 33. 34.	37. 35. 36. 38.
35 [4]).	manque.
36—45. 46. 47. 48.	39—48. 51. 49. 50.
49—51. 52. 53.	52—54. 56. 58.
54—56.	60—63.
57 [5]).	manque.

Souscription (f. 130^b): تم الكتاب الموسوم بخواتيم بحمد الله وحسن توفيقه الخ

XI) f. 131^a فهرست غزليات قديم
f. 131^b غزليات قديم

35 pièces. Le Fihrist et le texte s'accordent dans le nombre.

Numéros de notre manuscrit.	Numéros de l'éd. Calc.
1. 2. 3. 4. 5.	1. 3. 2. 4. 5.
6 [6]).	manque.
7.	7.
8 [7]).	manque.
9—17.	8—16.

1) Pr. hém.: سعدی اینك بقدم رفت وبسر باز آمد
2) Pr. hém.: ما درین شهر غریبیم ودرین ملك فقیر
3) Pr. hém.: سخن عشق تو بی آنك بر اید بزبانم
4) Pr. hém.: من آن بدیع صفت را بترك چون كویم
5) Pr. hém.: یا رب از ما چه فلاح آید اکر تو نپذیری
6) Pr. hém.: كارم چو زلف یار پریشان ودر هم است
7) Pr. hém.: هر صبحدم نسیم کل از بوستان تست

Numéros de notre manuscrit.	Numéros de l'éd. Calc.
18 [1]).	manque.
19. 20.	17. 19.
21. 22. 23.	manquent [2]).
24. 25. 26—29.	20. 21. 24—27.
30. 31. 32. 33—35.	29. 30. 31. 33—35.

Souscription (f. 136^a): تم الكتاب الموسوم بغزليّات قديم بعون الله وحسن توفيقه الخ

Réclame (f. 136^b): صاحبيه

XII) f. 2^b—8^b كتاب الصاحبيّه

Premiers mots: الحمد الله على نعمه واتوقّع المزيد من كرمه واشهد ان لا اله الّا هو الموصوف بقدمه وانّ محمّدا عبده و رسوله الطاوى السموات بقدمه صلى الله عليه وعلى اله واصحابه وازواجه وذريّاته وسلّم تسليما دايمًا جسيما ايضا له ما هذه الدنيا بدار مخلّد الخ [3])

Les pièces sont séparées l'une de l'autre par les mots وله ايضا ou bien وله عليه الرحمة, et se suivent sans ordre visible. Se sont conservées 146 pièces, dont la dernière est le № 140 chez Bacher, Sa'dî's Aphorismen etc., p. 80. La fin du كتاب الصاحبيّه ainsi que les derniers 4 livres des seize dont se composait le كتاب شانزده‌كانه manquent.

L'ordre des pièces adopté dans notre manuscrit est très-différent de celui du manuscrit de Gotha, publié par M. Bacher, comme on le verra dans la table suivante dressée pour les 50 premiers numéros.

---

1) Pr. hém.: کی پرست این کل خندان وخیر زیبا شد

2) Pr. hém. de 21: صاحبا عمر عزیز است غنیمت دانش

de 22: بخاك پای عزیزان کی عهد نشکستم

de 23: برسر آنم کی پای صبر در دامن کشم

3) Sur le كتاب الصاحبيّه et sa relation avec la *risâla* نصيحت الملوك, cf. Bacher, Sa'dî-Studien etc. l. c. p. 93—99.

Numéros de notre manuscrit.	Numéros de Bacher, Sa'dî's Aphorismen p. 198, № 1.
1.	Aphorismen p. 198, № 1.
2.	4; cf. Sa'di-Studien, p. 100.
3. 4. 5. 6. 7.	1. 2. 3. 5. 6.
8. 9. 10. 11. 12. 13.	20. 18. 21. 7. 22. 32.
14. 15. 16. 17. 18. 19.	34. 8. 35. 36. 41. 10.
20.	manque (= éd. Calc. II, 457[b] كركان فضايل الخ).
21. 22. 23. 24. 25. 26.	44. 45. 14. 46. 47. 184.
27. 28. 29. 30. 31. 32.	13. 52. 54. 53. 15. 55.
33.	manque (= éd. Calc. II, 465[b] بچشم مست تو الخ).
34. 35.	56. 12.
36.	manque [1]).
37. 38. 39. 40.	99. 17. 64. Anh. 18.
41. 42. 43. 44. 45.	68. 25. 69. 70. 71.
46. 47. 48. 49. 50.	26. 72. 73. 27. 74.

Les vers sont sur les premières pages écrits comme de la prose, mais depuis le f. 5[b] en trois colonnes. Seulement dans le Bostân (f. 25[b]—69[a]) et les ترجيعات (f. 210[a]—212[b]) chaque ligne contient 2 vers entiers (4 hémistiches) en 4 colonnes. — L'écriture tient le milieu entre le *naskhi* et le *ta'lîq*. — Le ی final est souvent *surmonté* de deux points et le د après une voyelle devait être toujours écrit ذ, car les pièces qui finissent en د précédé d'une voyelle sont toujours placées dans la rubrique du حرف الذال. Mais le point est très-souvent omis.

46.

№ 445. 21 × 13. 263 f. 15 l. (longues de 6½ c.; sur les marges 37 l. courtes).

Les **mêmes** sans préface et sans les *risâlas*. Contient:

I) f. 1[b] كلستان, II) f. 49[b] بوستان, III) f. 112[a] قصايد عربى [2]), IV) f. 116[b] قصايد فارسى, V) f. 134[b] مراثى, VI) f. 137[b] ملمعات,

---

1) Premier vers:

چه كنجها بنهادند وديكرى برداشت
چه رنجها بكشيدند وديكرى آسوذ

2) Les titres sont presque tous omis dans le manuscrit.

VII) f. 139^b ترجيعات, VIII) f. 143^b طيبات, IX) f. 205^b بدايع, X) f. 229^b الخواتيم, XI) f. 237^a غزليات قديم, XII) f. 241^a الصاحبيّه. On lit d'abord la petite préface arabe du الصاحبيّه. Puis vient le titre في المقطعات et ensuite un choix des pièces de ce livre. Au f. 251^b on lit après la pièce qui termine le كتاب الصاحبيّه dans l'éd. Calc. la souscription suivante: تم المثنويات ويتلوه الغزليات (sic) ونعوذ بالله من المعصيات. Suit le livre des XIII) خبيثات avec les 3 séances comiques et les „pièces pour rire“ et au f. 259^a enfin nous trouvons les XIV) رباعيات.—Le tout copié en 1269.—Don de M. Gamazow.

47.

№ 295. 22×13. 169 f. 15 l. (longues de 8½ c.).

Ce manuscrit, qui n'a ni titre, ni préface, contient un choix de pièces, tirées du diwân de **Sa'dî**, savoir:

1) f. 1—5^b sept ملمّعات (№ 2, 6, 3—5, 7 et 8 de l'éd. Calc.).

2) f. 5^b—40^b et 65^a—68^b. 36 *qacîdas* persanes savoir les №№ 34, 3, 35, 26, 2, 7, 27, 32, 15, 24, 36, 37, 16, 17, 22, 11, 8, 4, 25, 39, 40, 33, 1, 30, 21, 19, 41, 9, 18, 13, 43, 6, 23 de l'éd. Calc. et 3 pièces (f. 15^a—17^b) qui manquent[1]) dans cette édition. Le tout précédé par la liste des premiers hémistiches des pièces, qui du reste ne s'accorde pas tout à fait avec les pièces elles-mêmes.

3) f. 68^b—72^b et 41^a—43^a. Les élégies, à l'exception de l'avant-dernière de l'éd. Calcutta.

4) f. 43^a—54^b ترجيعات. 30 pièces.

5) f. 54^b—61^a une liste des premiers hémistiches de 333 *ghazels* des طيّبات, qui devaient être insérés dans notre manuscrit. Ils se retrouvent en effet presque dans le même ordre dans le volume,

---

1) Premiers hémistiches:

1) ای بیخبر که عاشق دنیا ودلبری

2) ای شب وروز کرده میل جمال

3) ای کرده روح با لب لعل تو نوکری

dont ils occupent tout le reste. Les 50 derniers de la liste manquent cependant, car le manuscrit est incomplet à la fin. Il manque une quinzaine de feuillets. — Sans date (XIe siècle?). Mal relié. Les f.f. devraient se suivre ainsi: 1—40, 65—72, 41—64, 73—136, 138—144, 137, 145—153, 157, 155, 154, 159, 158, 156, 160—169.

48.

№ 291. 16×11½. 143 f. 13—15 l. (longues de 9 c.)

بوستان

Par **Sa'dî**. Il manque un feuillet au commencement, de sorte que le premier vers dans le manuscrit est ولیکن خداوند بالا و پست الخ. Les premiers[1]) 16 f.f. d'une main beaucoup plus moderne, que le gros du manuscrit, qui date de 888. La partie ancienne commence au f. 17 avec le vers

بر اینت بگویم حدیث درست * اگر گوش پاینده داری نخست

Il y a une lacune de plusieurs f.f. après f. 42, de sorte qu'il manque la fin du premier livre et le commencement du 2°. Le 3° commence au f. 49^b, le 4° au f. 67^b, le 5° au f. 87^b, le 6° au f. 96^a, le 7° au f. 102^a, le 8° au f. 119^a, le 9° au f. 128^b et le 10° au f. 139^b. Souscription du copiste: تمام شد کتاب بستان افصح المتکلمین واملح المتذکرین مشرف الدنیا والدین ابو عبد الله مصلح السعدی غفر الله له ولوالدیه ولجمیع المؤمنین والمؤمنات فی یوم الثلاثاء احدی وعشرین شهر مبارک شعبان لسنه ثمان وثلاثین[2]) وثمانمایة الهجریّة النبویه بخط الفقیر حقیر تراب اقدام درویشان درویش محمد ......[3])

49.

№ 290. 17½×11. 142 f. 15 l. (longues de 6 c.).

Le **même**. Les chapitres commencent aux f.f. 8^a, 40^b, 58^b, 71^a, 85^b, 93^a, 99^a, 116^b, 126^b, 138^b. Gloses marginales et interlinéaires en turc. Copié en 962 par un certain محمد.—Bibl. Suchtélen.

---

1) Dans cette partie du manuscrit les titres ne sont pas indiqués.
2) Ce mot a été biffé et remplacé par وثمانین.
3) Le reste n'est plus lisible.

50.

№ 292. 17×10½. 117 f. 17 l. (longues de 6 c.).

Le **même**. — Sans date; peu ancien. Quelques gloses interlinéaires et marginales en persan et en turc. Mal relié. — Bibl. Suchtelen.

51.

№ 294. 20×12. 370 pages. 12 l. (longues de 7 c.).

Le **même**. Les chapitres commencent aux pages 18, 106, 153, 185, 232, 250, 265, 305, 330, 360. Manuscrit de luxe; sans date. Frontispice et titres richement dorés. Se sont inscrits comme possesseurs: مفتی زاده عبد الحلیم القاضی et محمد صنع الله کاتب کمرك. — Bibl. Suchtelen.

52.

№ 455. 20×13. 179 f. 12 l. (longues de 8 c.).

Le **même**. Les chapitres commencent aux f.f. 9^b, 50^b, 72^b, 88^b, 111^b, 121^a, 128^a, 147^b, 159^b, 174^a. Copié en 1236 par محمد علی بن محمد اسمعیل à اصفهان اباد احمد محله ایلچی مسجد. — Mochnine.

53.

№ 288. 23×17. 284 pages. 15 l. (longues de 8½ c.).

Le **même**. Copié en 1241 par l'actuaire (عاقتوعاریوس) Basile Vatsenko.

54.

№ 289. 22×15. 181 f. 12 l. (longues de 10½ c.).

Le **même**. Copié en 1241 par l'actuaire Gabriel Lébédew.

55.

№ 293. 26×21. 63 f. 15 l. (longues de 14 c.).

Le **même**. Incomplet. S'arrête au 47ᵉ vers du 8ᵉ chapitre:

زبانی بسالوس کریان شدم * که من زانچه کفتم پشیمان شدم

Copié par un des élèves de l'Institut, probablement par M. Popow dont on voit le sceau (پاپوف) au f. 1^a. M. Popow était élève de l'Institut de 1824—27 et mourut d'après M. Desmaison en 1830.

Un dernier ex. du Bostân se trouve décrit plus bas, № 63,2.

56.

№ 237. 18½×11. 98 f. 15 l. (longues de 6 c.).

كلستان

Par **Sa'di**. Les chapitres commencent aux f.f. 8[a], 30[b], 47[a], 61[b], 64[b], 76[b], 80[a], 91[b]. Copié en 959. — Don de M. Katacazi.

57.

№ 236. 20½×12. 125 f. 11 l. (longues de 7 c.).

Le **même** avec traduction turque interlinéaire. Les chapitres commencent aux f.f. 12[b], 43[b], 70[a], 86[a], 90[a], 101[b], 106[a], 120[a]. Le texte en *ta'lîq*, la traduction en *naskhi*. — Copié en 1055 par un certain Ahmed.

58.

№ 233. 27½×18. 242 pages. 12 l. (longues de 10 c.).

Le **même**. Exemplaire de luxe. En tête du volume se trouve une longue note française de la main du neveu du Cte de Suchtelen, dont je tire la description suivante de ce manuscrit: „Les ornements calligraphiques de ce manuscrit sont du meilleur genre oriental et du goût le plus recherché. Les dessins [1]) qui représentent des sujets décrits dans le texte, sont exécutés avec beaucoup de soin et offrent une légèreté et une finesse de pinceau admirables. Les marges de chaque feuille sont teintes en couleurs, nuancées de la manière la plus tendre et la plus délicate, la dorure en est riche et le dessin varié. Tantôt ce sont des fleurs ou des arbres, tantôt des oiseaux, des tigres ou des dragons, mais le plus souvent des gazelles, l'animal favori de tout l'Orient et l'emblème de la grâce et de l'élégance. L'écriture, qui est ta'lîq, est de la dernière beauté". Il faut ajouter, que le copiste à ce qu'il paraît, n'a pas entièrement achevé son travail: on trouve par ci par là des blancs au lieu des titres, comme نظم, حكايت, حكمت etc. Il manque aussi la خاتمه ainsi que la note du copiste, quoique ce dernier ait laissé de la place à cet effet. — Les chapitres commencent aux pages 15, 64, 105, 140, 149, 177, 185 et 212. Les dessins se trouvent aux pages 19, 52, 146 et 176. — Sans date, mais assez ancien (X[e] ou XIe siècle). — Bibl. Suchtelen.

1) Il y en a 4.

59.

№ 235. $21\frac{1}{2} \times 12\frac{1}{2}$. 102 f. 15 l. (longues de 8 c.).

Le **même**. Les chapitres commencent aux f.f. 7^b, 29^b, 47^a, 61^b, 64^b, 75^b, 79^a et 91^a. — Caractères *naskhi*. Sans date, mais en apparence assez ancien (IXe ou Xe siècle), à l'exception des 7 premiers feuillets, ajoutés après coup. Gloses marginales et interlinéaires en arabe et en turc. Les titres ainsi que les passages arabes en caractères plus grands.

60.

№ 234. $23 \times 17\frac{1}{2}$. 251 pages. 10 l. (longues de 11 c.).

Le **même**, copié en 1825 par l'actuaire Gabriel Lébédew.

61.

№ 239. $17 \times 10\frac{1}{2}$. 63 f. 8 l. (longues de 7 c.).

Extraits choisis du **même**, copiés par le même G. Lébédew.

62.

№ 238. $16\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2}$. 56 f. 8 l. (longues de $7\frac{1}{2}$ c.).

Les **mêmes** extraits, copiés par l'actuaire Basile Vatsenko.

63.

№ 241. $19\frac{1}{2} \times 13$. 143 f. 19 l. (longues de 8 c.).

Contient:

1) f. 1—25^a پند نامه

Par **'Attâr** † 627. Cf. Rieu, II, 580 et I, p. 344. Copié en 1053. Caractères *naskhi*.

2) f. 31^b—143^b بوستان

Par **Sa'di**. Les chapitres commencent aux f.f. 36^b, 62^a, 76^b, 87^a, 101^b, 107^b, 111^b, 123^b, 131^a et 140^b. Copié en 1054. Caractères *naskhi*. — Les f.f. 26—30 contiennent quelques poésies turques.

64.

№ 317. 22×12½. 198 f. 13 et 15 l. (longues de 7½ et 8½ c.).

Contient:

1) f. 1—90^b مخزن الاسرار

Par **Nizâmi**; cf. plus haut № 37. Copié à Heiderabâd, l'an 41 de l'empereur Alemguîr (1109 de l'hégire).

2) f. 92^b—198 ديوان عراقى

Diwân de **Fakhreddîn Ibrahîm Irâqi** † c. 688; cf. Rieu, II, 593—594. Le f. 92 a été ajouté après coup et contient sur le *verso* 8 lignes de phrases pieuses en arabe, qui n'ont rien à faire avec le diwân d'Irâqi. Ce n'est que sur le f. 93^a, que commence le diwân. La première pièce est une *qacîda* arabe en honneur de Mohammed. Premier vers:

تعالى من توحّد بالكمال * تقدّس من تفرّد بالجلال

La 2e pièce est celle, qui dans le manuscrit de Londres, chez Rieu, l. c. est placée en tête du diwân (اى جلالت فرش عزت جاودان انداخته).

Il n'y a ni titres, ni inscriptions. Les pièces, *qacîdas*, *ghazels* et quelques *tardjî'bends* (f. 124^b—136^b), ne sont séparées l'une de l'autre que par une ligne laissée en blanc et se suivent sans ordre visible. Il y en a plusieurs en arabe et ملمّع (f. 111^b—114^b). Les derniers 8 f.f. contiennent des رباعيات. — Le diwân de notre poète est fort rare et peu connu. Voici comme échantillon un *quousque tandem* érotique qui ne manque pas de grâce et d'élégance [1]):

جانا زمنت ملال تا كى * مولاى تو ام دلال تا كى

از حسن تو بارنامه [2]) تا چند * وز صبر من احتمال تا كى

يكباره زمن ملول گشتى * از عاشق خود ملال تا كى

در جوى تو آب زندگانى * من تشنهٔ آن زلال تا كى

فرياد من از تو چند روزى * بيداد تو ماه وسال تا كى

---

1) F. 166^b—167^a.

2) Le manuscrit lit بازنامه.

از دست تو پایمال گشتم * آخر زتو گوشمال تا کی
ای دوست بکام دشمنم باز * کام دل بدسگال تا کی
دل خون شده جان بلب رسیده * از حسرت آن جمال تا کی
با دل بعتاب دوش گفتم * کای دل طلب وصال تا کی
اندیشهٔ وصل یار بگذار * سرگشتهٔ بی محال تا کی
در پرتو آفتاب حسنش * ای ذرّه ترا مجال تا کی
از مهر رخ جهان فروزش * ای سایه ترا زوال تا کی
دل گفت که حال من چه پرسی * از شیفتگان سوال تا کی
نادیده رخش بخواب یکشب * ای خفته درین خیال تا کی
آشفتهٔ روی خوب تا چند * دیوانهٔ زلف وخال تا کی
هر شب منم وخیال جانان * من دانم واین مقال تا کی
دم در کش وخون گری عراقی * فریاد چه قیل وقال تا کی

Une autre pièce, f. 170^b, nous charme par son verbiage et harmonieux

بجز عشق تو جانانی نمی بینم نمی بینم
دلم را جز تو جانانی نمی بینم نمی بینم
زخود صبری وآرامی نمی یابم نمی یابم
زتو لطفی واحسانی نمی بینم نمی بینم
زروی لطف بنما رو که دردی را که من دارم
بجز روی تو درمانی نمی بینم نمی بینم
بیا گر خواهیم دیدن که دور از روی خوبت [من] [1]
بقای خویش چندانی نمی بینم نمی بینم
بگیر ای دوست دست من که در دریای افتادم
که آنرا هیچ پایانم نمی بینم نمی بینم

---

1) Ce mot manque dans le manuscrit.

زراه لطف ودلداری بیا سامان کارم کن
که خود را بی تو سامانی نمی بینم نمی بینم
عراقی را بدرگاهت رهی بنما که در عالم
چو او سرگشته حیرانی نمی بینم نمی بینم

Le texte paraît être assez correct. Sans date, mais aussi ancien que le № 1.

65.

№ 309. 18×12. 192 f. 11 l. (longues de 6 c.).

Contient:

1) f. 1—144^a دیوان ظهیر فاریابی

Diwân de **Zehîr Fâriâbi** † 598. Cf. Rieu, II, p. 562 et Schefer, Chrestomathie persane I, p. 112—113. Sans préface, ni titres, ni inscriptions. Les pièces, séparées l'une de l'autre par une ligne restée en blanc, se suivent sans ordre visible. Jusqu'au f. 97—*qacîdas*, puis des *moqattá âts* et des *ghazels*. Les f.f. 140—144 contiennent des quatrains. Premier vers:

گیتی که اولش عدم وآخرش فناست
در حق او کمان ثبات وبقا خطاست

La pièce placée en tête du diwân dans les manuscrits décrits par Rieu, l. c. et Sprenger, p. 580, se trouve dans notre ex. au f. 62^b. Copié en 989 à برهان پور. — Très-belle écriture.

2) f. 145^b—192^b دیوان شاهی

Diwân de **Shâhî** † 857. Premier vers comme chez Rieu, II, p. 640^a. Cf. plus bas № 77. Sans titres ni inscriptions. *Ghazels* rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. A la fin trois pages de quatrains. Même écriture que le № 1.

66.

№ 456. 16×10. 252 f. 15 l. (longues de 6½ c.).

دیوان حافظ

Diwân de **Hâfiz** † 792. Cf. Rieu, II, p. 627 sqq. Avec la préface de Gulendâm.

Contient:

1) f. 5[a] کتاب قصاید. Premier vers:

سپیده دم که صبا بوی لطف جان گیرد
چمن زلطف هوا نکته بر جنان گیرد

2) f. 14[b] فی الغزلیات. Ordre alphabétique des rimes. Premier vers: الا یا ایها الساقی الخ.

3) f. 210[a] فی الترجیع. Premier vers:

ای داده بباد دوستداری * این بود وفا وعهد یاری

4) f. 212[a] فی الترکیب. Premier vers:

شاهی که پناه ملك ودین است * در خورد هزار آفرین است

5) f. 214[b] فی الخمس[1]. Premier vers:

در عشق تو ای صنم چنانم * کز هستی خویش در کمانم

6) f. 215[b] فی المقطّعات. Ordre alphabétique des rimes. Pr. vers:

ایکه از روزگار میطلبی * فرح وعیش وخرّمی وطرب

7) f. 224[b] فی التواریخ الوفات المتفرّقه. Premier vers:

آصف عهد وزمان جان جهان تورانشاه
که درین مزرعه جز دانهٔ خیرات نکشت

Cette section contient 15 chronogrammes.

8) f. 266[b] ساقی نامه (et autres *mesnewis*). Souscription, f. 237[a] تم المثنویات.

9) f. 237[b] فی الرباعیات. Premier vers:

آمد سحر این ندا زمیخانهٔ ما * کای رند خراباتی دیوانهٔ ما

Note finale du copiste, f. 252[b]: بتاریخ سال فرخنده فال هزار ودویست وشصت وپنج هجری مطابق سال تخاقوی ییل که عالیجاه بلند جایگاه عزت وجلالت دستگاه سرکار ولیّ النعم ماشنین صاحب نایب اوّل قونسولگری دولت جاوید مدّت بهیهٔ روسیّه بعزم ییلاقی تشریف فرمای

1) Lis. المخمس

قریهٔ نعمت آباد دار السلطنهٔ تبریز شدند در ییلاق مزبور در اکثر
اوقات بعد از فراغت از امورات دولتی بمطالعهٔ تواریخ سلف وسایر کتب
فارسی خاصّه بخواندن دیوان خواجه حافظ أنس تمام وشوقی ما لا کلام
داشتند بناء علی هذا حسب الخواهش بندگان ذوی البرّ والامنان این
دیوان را در قریهٔ نعمت آباد در وقتی که سراپا غرق نعمت او بودم بجهة
یادکاری ترقیم نمودم کتبه محمد تقی المتخلّص به بلبل تبریزی فی ۷ ذی قعده
الحرام سنه ۱۲۶۵

C'est le seul exemplaire complet du diwân de Hâfiz que possède l'Institut. Il paraît être copié sur un exemplaire correct et présente par conséquent une certaine valeur. — Mochnine.

67.

№ 302. 20×11. 193 f. 13 l. (longues de $5^1/_2$ c.).

Le **même**. Sans préface. Contient 1) *Ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. 2) Un choix des *moqattaâts* et quatrains f. 181^b—193^b. — Manuscrit de luxe avec 2 frontispices très-riches et 8 planches coloriées. — Copié en 939 par محمد قوام الدین شیرازی. — Katacazi.

68.

№ 296. 23×15. 380 pages. 12 l. (longues de 8 c.).

Le **même**. Sans préface. Contient les ghazels, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes et sur les dernières pages quelques fragments et quatrains.— Sans date. Assez ancien.— Bibl. Suchtelen.

69.

№ 297. 22×14. 346 pages. 14 l. (longues de $6^1/_2$ c.).

Le **même**. Sans préface. Contient les *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, et sur les dernières pages quelques fragments et quatrains. — Sans date.

70.

№ 303. 20½×13. 167 f. 15 l. (longues de 8 c.).

Le **même**. Sans préface. Contient les *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, et (f. 160^a—167) quelques fragments et quatrains. — Sans date; assez ancien. Belle écriture.

71.

№ 300. 18½×13½. 151 f. 13 l. (longues de 8 c.).

Le **même**. Sans préface. Contient les *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, et quelques quatrains à la fin. — Sans date. — Don de M. Popow.

72.

№ 301. 16×10. 187 f, 13 l. (longues de 6½ c.).

Le **même**. Sans préface. Contient les *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, une partie des fragments et quatrains et en outre quelques chronogrammes (f. 181^b—182^b). — Mal relié. L'ordre le plus probable des f.f. serait: 1—14, 61—63, lac., 91, 92, lac., 102, lac., 68—90, lac., 93—101, 103—179, lac., 15—52, lac., 53—60, lac., 64—67, lac., 180—187. Sans date. Plusieurs f.f. ajoutés après coup. Le gros du manuscrit est assez ancien. — Bibl. Suchtelen.

73.

№ 299. 18½×11. 110 f. 17 l. (longues de 7 c.).

Le **même**. Sans préface. Les 3 premiers f.f. et le dernier ajoutés d'une main moderne. Ces 3 premiers f.f. ne contiennent qu'une ode de chaque lettre depuis ا jusqu'au خ. Avec le د seulement commence la série entière des *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Les 3 derniers f.f. contiennent le ساقی نامه et quelques fragments. Sans date. — Bibl. Suchtelen.

74.

№ 298. 19½×14½. 183 f. 17 l. (longues de 9½ c.).

Le **même**. Sans préface. *Ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, chronogrammes, fragments, Sâqî-nâmeh. Sans fin. Nombreuses gloses turques marginales, interlinéaires et sur des feuillets détachés. — Caractères *naskhi*. Sans date; peu ancien.

75.

№ 459. 28×19. 210 f. 12 l. (longues de 12½ c.).

Le **même**. Sans préface. *Ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, et sur les dernières pages (195ª—210) un choix de fragments du Sâqî-nâmeh et des quatrains. — Sans date; peu ancien. Belle écriture. — Don de M. Mochnine.

76.

№ 304. 20½×15. 546 f. 17 l. (longues de 10 c.).

Le **même** avec le commentaire turc de **Soudî** † c. 1000. Le manuscrit ne contient que le 1ᵉʳ vol., qui comprend les lettres ا — د. — Sans date; moderne. Caractères *naskhi*. — Katacazi.

77.

№ 307. 16½×10. 49 f. 12 l. (longues de 6½ c.).

دیوان شاهی

Diwân de **Shâhî** † 857. Cf. plus haut № 65,2. Il manque un f. au commencement et un autre à la fin. Premier vers comme chez Sprenger, p. 563 (l. 1—2 a f.):

بیا ای از خط سبزت هزاران داغ بر دلها الخ

Sans titres ni inscriptions. Les pièces sont rangées d'après l'ordre alphabétique des rimes, mais l'ordre diffère beaucoup de celui adopté dans le manuscrit décrit plus haut. — Sans date, peu ancien. — Bibl. Suchtelen.

78.

№ 308. 16×8. 115 f. 6 l. (longues de 3 c. Un hémistiche par ligne).

Ce petit manuscrit, un chef-d'oeuvre de calligraphie, contient, malgré son titre (ديوان شاهى), seulement un choix de *ghazels*, tirés du diwân de **Shâhî** et rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Premier vers:

لباليست زخون جكر پيالهٔ ما * دم نخست چنين شد مكر حوالهٔ ما

On lit au f. 1^a en lettres dorées: برسم خزانه سلطان الاعظم سلطان سليمان خان خلد الله ملكه وسلطانه. A la fin se trouve la note suivante: كتبه ونمقه حسن كاتب خزانهٔ عامره فى سنه ثمان وثلثين وتسعمايه بدار السلطنة قسطنطينيه. Lacune de 1—2 f.f. après le premier feuillet. — Bibl. Rzewuski?

79.

№ 462. 25×17. 311 f. 21 l. (longues de 11 c.).

ولى نامه

C'est une versification du تذكرة الاوليا de Ferîdeddîn 'Attâr, rédigée en 821 pour Ibrahîm Sultân, fils de Shâhrokh, par un certain **'Allâf** ou **Hâfiz-i-'Allâf** (علاف, حافظ علاف). Je n'ai rien trouvé ni sur l'auteur ni sur l'ouvrage dans les catalogues et ouvrages imprimés ou manuscrits, que j'ai consultés, et les renseignements sur le nom de l'auteur et la date de la composition m'ont été fournis par le manuscrit même. Le titre se trouve inscrit dans un rondeau, richement colorié et orné d'or, au f. 1^a. Au f. 1^b on lit dans un frontispice élégant les mots باسم الله العليم en lettres blanches. Les premiers vers portent ce qui suit:

بسم الله الرحمن الرحيم * ليس له المثل على عظيم
حمد فراوان احدى را كه هست * هستى او هست كن هرچه هست
ان صمدى كو بصباح قدم * كوهرى آورد برون از عدم
مهر جمالش چو جهان تاب كشت * ان كهر از شعشعهٔ آب كشت

Les vers sont écrits en 4 colonnes, séparées l'une de l'autre par des lignes dorées. Le texte est très-souvent interrompu par

des titres écrits à l'encre bleue ou dorée entre deux lignes dorées. Voici les titres qui se lisent sur les premiers 11 f.f.

F. 1^b در بیان آفرینش عالم آفاق, ibid. در شرح افلاك, f. 2^a در آفرینش عالم نفس را — ,f. 2^b خواص زمین — ,ibid. بیان خواص کوه, در شرح ibid. در صفت عشق ودل ,f. 3^a در شرح نفس وروح وخرد ,ibid. در نعت سید المرسلین علیه السلام ,f. 3^b شمهٔ از صفات صمدیه ,ibid. رفتن رسول در ملاقات براق با رسول عم ,f. 4^a معراج رسول الله عم ,ibid. دیدن رسیدن رسول عم بآسمانها ودر گذشتن ,f. 4^b عم ببیت المقدس ,f. 5^a سیر کردن رسول عم در بهشت و دوزخ ,f. 5^b رسول عم حق را عزّ شانه, در ملاقات رسول با ,f. 6^a در بار گشتن رسول عم بحضرت حق ibid. در شرح در دیدن رسول عم دیك الابیض را ,f. 6^b عزرائیل عم ,ibid. در شرح کیفیت جابلقا و جابلسا ,f. 7^a باز گشتن رسول عم از معراج, در دعاء دوام سلطنت پادشاه ,ibid. در مناقب خلفاء راشدین رضه f. 7^b فرمان فرمای زمان مغیث الدنیا والدین ابو الفتح ابراهیم سلطان در دیباجهٔ سخن ,f. 10^a در تضرع وابتهال بحضرت ذو الجلال ,f. 9^b خلد ملکه. Au f. 10^b nous trouvons le titre در سبب انتظام کتاب.

Ce chapitre commence ainsi:

روزی ازین مملکت اندرون * خسرو دل کرد هوای برون
سیر کنان جانب بستان شدم * طوف زن طرف گلستان شدم
صحن زمین سطح فلك می نمود * عالم او ملك ملك می نمود
از نظر لطف ودم کرم مهر * مهر کیا رسته بباغ سپهر
باد بفراشی میدان خاك * آب بنقاشی ایوان خاك
بر طبق خاك زکنج سحاب * ریخته از هر طرفی دزناب (sic)
مشك فشان رایحهٔ نو بهار * ملك چمن گشته وخسرو بهار

L'auteur nous décrit avec beaucoup d'éloquence l'aspect riant du jardin printanier et puis il procède (f. 11^a, l. 4):

سیر کنان دل شده خواهان گشت * طوف زنان بر طرف کوه ودشت
گز طرف گلشن فردوس دل * حوروشی گفت که ای زاب وگل

جند شوی ناظر بستان خاك * در كذر از طرف كلستان خاك
نفس رها كن سوی نقاش بوی * در حوم (?) عزت حق راه جوی
جند زبان بسته نشینی بكنج * خیز وبدست آر یكی نو ترنج
میوهٔ از شاخ درخت درون * ده بمقیمان ریاض برون
كام زبان ساز بدان سكرین * فیضی از ان بخش بر اهل زمین
فكر در ان حال عنانم كرفت * دست زد و كردن جانم كرفت
كرد بر انكیخت زصحرای طبع * موج بر آورد زدریای طبع

Nous apprenons ensuite, que notre auteur, ne se croyant pas en état d'interpréter dignement ni la parole de Dieu, ni les traditions du prophète, dirigea son attention vers le livre تذكرة الاولیا [1] et résolut de mettre en vers ce précieux ouvrage. Dans cette entreprise difficile il fut aidé d'une façon presque miraculeuse, car le sultan Abou-l-Fath Ibrahîm fut instruit par une révélation de l'intention de notre auteur:

جونكه [2] زالهام خداوندكار * یافت خبر خاطر ان شهریار
كفت بدین طور كه كوید سخن * همت او كفت فلان ممتحن
بنده خراباتی علاف را * صورت بی معنی پر لاف را
این بینفس عارف بی معرفت * این شده مغرور بجندین صفت
كرد بایوان خلافت طلب * كفت كه ای [3] نادرهٔ بو العجب
خوبترین كنج نقود بقا * بحر صفا تذكرهٔ اولیا
راغب انم كه بنظم اورند * تا زنوالش دو جهان برخورند
جون تو درین فن تصوف سخن * كفته بسی داری از اخلاص ظن
عهدهٔ این بر تو واین كار تست * كرم سخن باش كه بازار تست

Grandement encouragé par cette coïncidence de deux révélations [4]), il se mit à l'oeuvre, dont il espéra recueillir une gloire

---

1) هست یكی تذكره دور از ریا * در سیر طایفهٔ اولیا

2) F. 11^b, l. 5. 3) Lis. این.

4) جون زدو الهام یكی بد مراد * هر دو یكی كشت وسخن در كشاد

éternelle pour son souverain aussi bien que pour soi-même. Ce résultat lui paraît hors de doute, vu que Firdoussi et son protecteur, le sultan Mahmoud, ont rempli le monde entier de leurs noms grâce au Shâhnâmeh, dont la lecture cependant „ne produit rien que des pêchés". Voici le texte de ce raisonnement ingénieux:

کفتم اکر پادشه کامران * شاه ابو القاسم اعلی مکان
کرد بشه نامه جهانرا منیر * کشت بدان صیت وی آفاق کیر
کز طرف خواندن آن جز کناه * هیچ نشد حاصل هر نیکخواه
من بولی نامه که هر کو بخواند * رحمت حق بر سر او در فشاند
در کنف رایت این کامکار * شاه ابو الفتح فلك اقتدار
تازه کنم کلشن افاق را * جفت دو عالم کنم این طاق را
. . . .
هست امیدم که شود بی کزند * نامم ازین نامهٔ نامی بلند

Après ces mots, qui sont les derniers du f. 11^b, suit une courte prière pour le sultan et pour l'auteur et à la 4e ligne du feuillet 12^a commence la première تذکره, qui traite de امام جعفر صادق. Chacune de ces biographies est divisée en plusieurs chapitres, dont les titres sont écrits en lettres dorées ou bleues. Les biographies commencent presqu'invariablement par quelques vers à l'adresse de l'échanson [1]) et finissent par des phrases pieuses dans lesquelles la miséricorde de Dieu est invoquée en faveur de tout le monde en général et du poète, ʿAllâf, en particulier [2]). Les biographies contenues dans notre ouvrage sont les suivantes: 1) f. 12^a امام جعفر صادق, 2) f. 14^b اویس

1) Par ex. f. 12^a ساقی صافی دم ثابت قدم * بادهٔ توحید بده دم بدم الخ
f. 18^b ساقی از ان روح که روح منست * ده قدحی کاصل فتوح منست الخ

2) Par ex. f. 18^b ای همه را راحم وامرزکار * زلت ما را بکرم در کذار
فیضی از ان منبع لطف وکرم * ده بهمه خلق وبعلاف هم

قرنی, 3) f. 18^b بصری [1] حسن, 4) f. 27^a مالك دينار, 5) f. 31^b محمد واسع, 6) f. 32^a حبيب عجمی, 7) f. 35^b ابو حازم مکی, 8) f. 36^b عتبة غلام, 9) f. 38^a رابعه عدويه, 10) f. 47^a فضيل عياض, 11) f. 54^b ابراهيم ادهم, 12) f. 70^a بشر حافی, 13) f. 74^b ذو النون مصری, 14) f. 86^a بايزيد بسطامی. Après cette biographie, qui finit au f. 110^a, il y a au f. 110^b un nouveau frontispice avec les mots بسم الملك العلام. 15) f. 110^b عبد الله مبارك, 16) f. 117^a سفيان ثوری, 17) f. 121^b شقيق بلخی, 18) f. 126^a امام ابو حنيفه [2], 19) f. 130^b امام شافعی, 20) f. 134^b احمد بن حنبل, 21) f. 139^a داود الطائی, 22) f. 143^a حارث محاسبی, 23) f. 145^b ابو سليمان دارانی, 24) f. 150^a محمد سماك, 25) f. 151^b محمد اسلم طوسی, 26) f. 153^b احمد حرب, 27) f. 156^b حاتم اصم, 28) f. 162^a سهل عبد الله تستری, 29) f. 173^b معروف کرخی, 30) f. 177^b سری سقطی, 31) f. 184^a فتح موصلی, 32) f. 185^b احمد حواری, 33) f. 187^a احمد حضرويه, 34) f. 191^a ابو تراب نخشبی, 35) f. 193^b يحيى معاذ رازی, 36) f. 201^b شاه شجاع کرمانی, 37) f. 204^a يوسف ابو الحسين. Après cette biographie il y a un nouveau frontispice f. 209^b avec les mots بسم اله الكريم. 38) f. 209^b ابو حفص حداد, 39) f. 215^a حمدون قصار, 40) f. 217^a منصور عمار, 41) f. 219^a احمد عاصم انطاکی, 42) f. 220^b عبد الله حقيق, 43) f. 221^b شيخ جنيد, 44) f. 239^b عمرو عثمان مکی, 45) f. 242^a ابو سعيد خرّاز, 46) f. 245^a ابو الحسين نوری, 47) f. 251^b ابو عثمان حيری, 48) f. 256^b ابو محمد رويم, 49) f. 258^a ابن عطا, 50) f. 262^a يوسف عبد الله بن جلا, 51) f. 263^b ابراهيم داود رقی, 52) f. 264^a يوسف اسباط, 53) f. 266^a ابو يعقوب نهرجوری, 54) f. 268^a سمنون محب, 55) f. 270^a ابو محمد مرتعش, 56) f. 271^b شيخ محمد فضل, 57) f. 272^b ابو الحسين بوشنجی, 58) f. 273^b شيخ محمد ترمذی, 59) f. 279^a ابو

1) Appelé plusieurs fois حسين dans les titres.

2) Un shi'ite fanatique a biffé au grattoir le nom de Abou Hanîfa, de Shâfé'î et d'Ibn Hanbal dans tous les titres.

بكر وراق, 60) f. 281^b عبد الله منازل. 61) f. 283^a على سهل اصفهانى, 62) f. 284^a خير نساج, 63) f. 285^b ابو الخير اقطع, 64) f. 286^b ابو عبد الله روغدى, 65) f. 288^a حمزه خراسانى, 66) f. 288^b احمد مسروق, 67) f. 289^b عبد الله مغربى, 68) f. 291^a ابو على جرجانى, 69) f. 291^b ابو بكر كتانى, 70) f. 295^a ابو عبد الله محمد خفيف, 71) f. 300^a محمد جريرى, 72) f. 302^a حسين منصور حلاج. La notice de Hallâdj finit au f. 308^a. Sur la même page on lit encore le titre در خاتمت كتاب تعداد كتاب وابيات وتاريخ ولى نامه et puis au f. 310^a celui de كتاب ولى نامه. L'auteur nous apprend dans ces chapitres après avoir de nouveau comblé d'éloges Ibrahîm Sultân, que son ouvrage comprend 24,000 vers [1]), en 3 volumes, qu'il y a travaillé pendant six années entières et qu'il l'a achevé en 821 dans la sainte mosquée de la Mecque (در حرم جامع بيت عتيق). — Souscription du copiste: تم الكتاب بعون الملك الوهاب فى اواخر ربيع الثانى سنه سبع وثمانين وثمانمايه على يد الفقير المحتاج الى عنايه البارى انورى البخارى غفر الله له الخ. Ecriture fine et élégante. Les vers en 4 colonnes (4 hémistiches par ligne). — Don de M. Bélotserkowets.

80.

№ 285. 33×24. 714 pages. 31 l. (longues de 17½ c.).

كلّيات جامى

Oeuvres (poétiques) complètes de **Djâmî** † 898. Cf. pour la bibliographie Rieu, I, 17, et II, 643. Ce manuscrit, qui provient de la bibliothèque du comte Rzewuski, présente un intérêt hors ligne et une valeur exceptionelle, car il est selon toutes les apparences l'autographe du poète. A la page 96 nous lisons, à la fin du 2e livre du سلسلة الذهب les mots suivants: راقم الكتاب ناظمه وهو الفقير عبد الرحمن الجامى عفى عنه et du côte gauche à l'encre rouge فى الحادى

1) F. 310^b جملة ابيات وى اندر شمار * جار هزارست ودو ره ده هزار

عشر من ذى الحجه سنه ۸۹۰. Ces mots sont absolument de la même écriture que toute la page, comme chacun peut s'en convaincre grâce à la reproduction photo-litographique ajoutée à notre catalogue. Et c'est de la même écriture ferme, quoique peu élégante, qu'est écrit tout le volume, à l'exception des p.p. 400, 574 et 662 (v. plus bas). Il ne sera pas superflu, il me semble, de donner des échantillons du texte de ce précieux manuscrit et je choisis à cet effet avant tout les préfaces, qui se trouvent en tête de plusieurs d'entre les différents livres contenus dans le volume. Je les reproduis fidèlement, en soulignant les mots ou passages, écrits à l'encre rouge.

Le f. 1^a est resté en blanc. Le f. 1^b (= page 1) nous montre d'abord dans un petit frontispice[1]), richement doré et colorié, les mots باسمه سبحانه. Ensuite nous lisons:

بِسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمِ

حمدًا لربّ جليل . من عبد ذليل . وسلامًا على حبيبٍ فايق . من محبٍ
صادق . وعلى صحبه وآله . المهتدين بنور جماله .·.[2]) | امّا بَعْد اين هفت
مثنوى است كه چون هفت آسمان . شد در زمين بلند ازان پايه سُخن .
در ذيل ذكر سبع سموات اشارتى است | پنهان بسويشان ومن الارض
مثلهن . وچون اين مثنويات هفت كانه بمنزلهٔ هفت برادرند كه از پشت
پدر خامهٔ واسطى نهاد | وشكم مادر دوات چينى نژاد بسعادت ولادت
رسيده اند واز مطمورهٔ غيب متاع ظهور بمعمورهٔ شهادت كشيده مى شايد
كه | بهفتورنك كه در لغت فرس قديم عبارت است از هفت برادران كه
هفت كوكبند در جهت شمال طاهر وبر حوالى قطب شمالى داير | نامزد
شوند رباعيه اين هفت سفينه در سخن يكرنك اند . وين هفت خزينه در
كهر هم سنكند . چون هفت برادران برين چرخ بلند | نامى شده بر زمين
بهفتورنك اند . مثنوى اول كتاب سلسلة الذهب است ووزن آن از مزاحفات

1) Il occupe toute la largeur de l'espace encadrée de lignes dorées, mais n'a que 3 c. de hauteur.

2) Je marque la fin de la ligne par une ligne verticale.

بحر خفیف است | فاعلاتن مفاعلن فعلن وبرین وزنست حدیقهٔ حکیم
سنایی وهفت بیکر شیخ نظامی وجام جم شیخ اوحدی رحمهم الله تعالی |
مثنوی دوم قصهٔ سَلَامان واَبْسال است ووزن آن از مزاحفات رمل
مسدس است فاعلاتن فاعلاتن فاعلن وبرین | وزن است منطق الطیر
شیخ فرید الدین عطار ومثنویٔ مولانا جلال الدین رومی قدّس سرّهما
مثنوی سیم تحفة الاحرارست و وزن | آن از مزاحفات بحر سریع است
مفتعلن مفتعلن فاعلن وبرین وزنست مخزن الاسرار شیخ نظامی وآنچه
استادان در جواب آن | کفته اند جون خسرو دهلوی وخواجوی کرمانی
وغیرهما مثنوی جهارم سبحة الابرارست ووزن آن نیز از مزاحفات رمل
مسدس است | فاعلاتن فعلاتن فعلن واستادان برین وزن مثنوی نکفته
اند مکر خسرو دهلوی که در کتاب نه سپهر برین وزن جند بیتی | کفته
است واین وزنی بغایت لطیف ومطبوع است مثنوی پنجم یوسف وزلیخاست
و وزن آن از مزاحفات هزج مسدس است | مفاعیلن مفاعیلن فعولن
وبرین وزنست خسرو وشیرین شیخ نظامی واستادان برین وزن در
جواب وی مثنویات بسیار | کفته اند مثنوی ششم لیلی ومجنونست ووزن
آن نیز از مزاحفات هزج مسدس است مفعول مفاعلن فعولن واستادان را |
برین وزن مثنویات بسیارست وخاقانی نیز برین وزن مثنویٔ دارد تحفه
العراقین نام مثنوی هفتم خردنامهٔ اسکندریست ووزن آن از مزاحفات
بحر متقارب مثمن است فعولن فعولن فعولن فعول وبرین وزنست شاه نامهٔ
فردوسی واسکندر نامه | نظامی وبوستان شیخ سعدی وفراق نامهٔ سلمان
رحمهم الله تعالی اینست مثنویات سبع که درین مجموعه مرتب شده است
وبهفتورنك | ملقب کشته قطعه حاجیان عجم بهفتورنك . در حرم کر نشیدی
انکیزند . فصحای عرب جو سبعیات | از در کعبه اش در آویزند . و پوشیده
نباشد که اکثر ایراد مثنوی در بیان قصص وحکایات وامور طویل الذیل
که غزل وقصیده را کنجایی | آن نیست وقوع می یابد پس می باید که

آن بر وزنی واقع شود که درو خفتی وعذوبتی که موجب قبول طبع گردد باشد تا کثرت تکرار ورود آن | بر اسماع مستمعان بملالت نکشد وبسآمت نینجامد وبر صاحب طبع سلیم که تتبّع دواوین شعرای عجم کرده باشد یا مطالعه کتب عروض | مشتمل بر اصول وفروع بحور اشعار ایشان نموده روشن خواهد بود که غیر ازین اوزان وزن دیگر نیست که بدین مثابه جامع باشد میان | فضیلتین خفّت وعذوبت وانکه امیر خسرو در کتاب نه سپهر دو وزن دیگر برین هفت فزوده است یکی بحر متقارب مثمن هر مصرع (sic) | چهار بار فعولن جنانکه ∴ بدین مثنویات سبع اربدانی [1]. شود منکشف سرّ سبع المثانی . ودیگری بحری(sic) سریع مسدّس هر مصراع |p. 2| سه بار مُفْتَعِلُنْ جنانك ∴ آمده این هفت کل تازه وتر. تازه کن رونق کلزار هنر. سلامت طبع بآن حاکم انست | که از اول فضیلت خفت منتفی است واز ثانی فضیلت عذوبت مفقود | والله سبحانه هو البرّ الودود

Après ces mots se trouve un nouveau frontispice, contenant également les mots باسمه سبحانه; au-dessous de ce frontispice on lit les mots بسم الله الرحمن الرحیم ربّ انعمت فزد et ensuite commence la 1e partie de

I. سلسلة الذهب. Premiers vers:

لله الحمد قبل کل کلام * بصفات الجلال والاکرام
حمد او تاج تارك سخن است * صدر هر نامهٔ نو وکهن است

Les titres parfois très-longues sont toujours écrits à l'encre rouge. Le dernier, p. 68, porte ce qui suit: کفتار در ختم دفتر اول ازکتاب سلسلة الذهب وحواله آنچه تقریب سخن بآن رسیده بود بدفتر دیگر

Derniers vers:

بهر آن دفتری زنو سازم * داستانی دکر بپردازم
ور بماند جواد عمر از سیر * ختم الله لی بما هو خیر

1) = ار بدانی.

Souscription: تم. — P. 69: Frontispice avec les mots باسمه سبحانه. Titre à l'encre rouge: آغاز دفتر ثانی مثنوی ملقب بسلسلة الذهب المتوسّل بها الی اعزّ مقصد واجلّ مطلب

Premiers vers:

بشنو ای کوش بر فسانهٔ عشق * از صریر قلم ترانهٔ عشق
قلم اینك جونی بلحن صریر * قصهٔ عشق می کند تقریر

Dernier titre (p. 96) اعتذار کردن از اقتصار این دفتر از سلسلة الذهب بر همین مقدار

Derniers vers:

داشت جهدی دبیر جرخ برین * در رقم کردن حروف سنین
جون رقومش بصاد[1] وضاد رسید * خامه را حکم ایستاد رسید
هم برین حرف این خجسته کلام * ختم شد والسّلام والاکرام

Souscription: راقمُ الکتاب ناظمُه وهو الفقیر عبد الرحمن الجامی فی الحادی عشر من ذی الحجه سنه ۸۹۰ et à côté de ces mots عفی عنه à l'encre rouge. — Les pages 97 et 98 sont restées en blanc. P. 99: Frontispice, comme plus haut; puis le titre: دفتر سیم از کتاب سلسلة الذهب در محمدت معدلت شعاران و مذمت ظلم بیشکان وستم کاران. Premiers vers:

حمد ایزد نه کار تست ای دل * هرجه کار تو بار تست ای دل
پشت طاقت بعاجزی خم ده * واعترف بالقصور عن حمده

Dernier titre (p. 117) خاتمهٔ کتاب. Derniers vers (p. 118):

تا بود در زمانه کفت وشنفت * تا بود قول آشکار ونهفت
کوش دهر از دعای شه پرباد * داعیانرا بآن تفاخر باد
هر دعا را بقای او مضمون * بسعادات سرمدی مقرون

---

1) Marqué du signe V en rouge. Sur la marge — les chiffres ۸۹۰, également en rouge.

همه مقبول ومستجاب شده * همه مقرون بفتح باب شده
بر همین نکته ختم شد مقصود * للّه الحمدُ والعلی والجود

Souscription: تم.

II. P. 119: Frontispice, contenant les mots باسمه سبحانه et puis sans titre ni préface le 2e *nesnewi*, c'est-à-dire قصۀ سلامان وابسال. Premiers vers:

ای بیادت تازه جان عاشقان * زآب لطفت تر زبان عاشقان
از تو بر عالم فتاده سایۀ * خوبرویانرا شده سرمایۀ

Dernier titre avant la *khâtima*, p. 138:

در بیان انکه مقصود ازینها که مذکور شد جیست

La *khâtima*, p. 138 finit par les vers suivants:

عالم از فیض نوالش تازه شد * نوبت عدلش بلند آوازه شد
هر دمش جاه وجمالی تازه باد * مدّت ملکش برون زاندازه باد

Souscription: تم. — La page 140 est restée en blanc. A la page 141 nous trouvons d'abord un frontispice, toujours avec les mêmes mots باسمه سبحانه et puis, sans titre, la préface du پنج گنج, qui se rencontre généralement dans les manuscrits de la *khamsa* de notre poète; cf. Rieu, II, 645b et 646a, Flügel, Wiener Hdschr. I, 566. Elle porte ce qui suit:

قبلۀ همت خدای شناس * هست بر نعمت حدای (sic) سپاس
خاصه بر نعمتی که دیر بقاست * در جهان تا جهان بجاست بجاست
|جیست آن نکتهای هوشیاران * نظم ونثر بدیع گفتاران
نیست شغلی بس از سپاس خدای * بهتر از نعت خواجۀ دو سرای
|انکه بی پرده (sic) در نشیمن راز * سخن ازوی بپایۀ اعجاز

صلی الله علیه وعلی آله نقلۀ [1] اقواله وحملۀ علومه واحواله | اما بعد این

1) Au-dessus du *hamza* on voit dans ce mot encor les 2 points, tandis que dans حملۀ les 2 points sont surmontés du *hamza*.

بنج مثنویست نمودار بنج کنج نی نی بنجه ایست از کنجینهای اسرار کوهر سنج اول تحفة الاحرار که جون | انکشت ابهام از آن بنجه سر حلقه افتاده وجز بر شکاریان شکارستان معارف شست نکشاده دوم سبحة الاحرار که مسبحه | وار بنکتهای وحدت اشارت نمای است و بهیئت (sic) استقامت در مقام ادای توحید بپای سیوم یوسف وزلیخا که جون انکشت | وسطی از همه سر بلندتر انست ودر عدالت میانه روی از آن جمله بهره‌مندتر جهارم لیلی ومجنون که جون حنصر از میان بر کرانست وبا | میانین بی واسطه در معرض شمار بنجم خردنامه اسکندری که جون بنصر بنجم را متمم است وبخاتم ختمیت متختم امیدواری | بحضرت پروردکاری عز اسمه آنست که بنیروی این بنجه دامن مقصود بدست آید وشاهد مراد از کریبان امید روی نماید ملتمس | از خریداران این بضاعت ومایه داران این صناعت انکه بقدم انصاف بیش آیند وبرین پردکیان حجلهٔ غیب نظر عیب نکشایند |

ای خوش آن صافی دل انصاف خوی * کش بود در شیوهٔ انصاف روی
در جهان بر هرجه اندازد نظر * عیب را بکذارد وبیند هنر
| والتکلان فی جمیع الاحوال علی المهیمن المتعال

Après ces mots on lit sur les deux lignes du milieu [1]) le titre rouge در فتح باب سخن به بسمله که دندانه بایش کلید در کنج حکیم است وصدای سینش صلای سرخوان کریم et sur les 2 lignes de côté les premiers vers du

III. تحفة الاحرار [2]). Le poème finit à la page 171, l. 6 avec le vers

مهر نه خاتمهٔ این خطاب * شد رقم خاتم تمّ الکتاب

La note finale en prose qui se trouve souvent dans les manuscrits de ce poème et qui donne l'an 886 comme date de la com-

1) Les vers sont écrits en 4 colonnes.

2) Cf. l'éd. de Forbes Falconer, London 1848, et Rosenzweig, Biographische Notizen über Mewlana Abdurrahman Dschami etc. Wien 1840, № 37.

position ne se lit point dans ce manuscrit. Le reste de la page est restée en blanc ainsi que la page suivante. A la p. 173 nous voyons d'abord le frontispice ordinaire, puis la ligne suivante à l'encre rouge: تاجور ساختن این شاهد غیثی (sic) به بی عیبی مُباهی بتاج بسمله که مرصّع است بجواهر اسماً وصفات الٓهی et ensuite commence le

IV. سبحة الابرار. Premiers vers:

اَبْتَدِی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰان * الرَّحیم المُتَوالی الاحسان
می کنم از نم این آب حیات * زندگی بخش دل اهل نجات
تر زبان خامهٔ مشك افشانرا * تا معطّر کند این عنوانرا
نافهٔ آهوی تاتارست این * نفحه طبلهٔ عطارست این

Derniers titres: p. 221: عقل جهلم در التماس از مطالعه کنندکان که بنظر شفقت ونیکویی نکرند واز طریق بَدخویی وبدکویی در کذرند ibid. l. 3 a f.: حکایت شهری با روستایی که ویرا بباغ خود برده بود, p. 222 ختم کتاب وخاتمهٔ خطاب et ibid. مناجات در انتقال بخاتمه.

Derniers vers (p. 222, ult.—223, l. 8)

لیك در جلوه کهِ عزت وجاه * دارش از دست دو بی باك نکاه
اوّل آن خامه زن سهو نویس * بسر دوك قلم بیهده ریس
بر خط وشعر وقوف ازوی دور * چشم داران حروف ازوی کور
فصل ووَصل کلماتش نه بجای * فصل بیش نظرش وصل نمای
که دو بیکانه بهم بیوسته * که دو هم خانه زهم بکسسته
نقطهایش نه بقانون حساب * خارج از دایرهٔ صدق وصواب
خال رخسار زده بر کف پای * شده از زیور (sic) رخ پای آرای
ور باعراب شده راه سپر * رسم خط کشته ازو زیر وزبر
که نوشتست کَم وکاه افزون * کشته موزون زخطش ناموزون
یا بریده یکی از بنج انکشت * یا فزوده ششم انکشت بمشت
از قلم باد جدا انکشتش * بلکه انکشت قلم در مشتش
دوم آن کس که کشد کزلك تیز * بهر اصلاح نه از سهو وستیز

بتراشد زورق حرف صواب * زند از کلك خطا نقش بر آب
کُل کَند خار بجا بنشاند * خار را خوبتر از کُل داند
بادش آن کزلك خنجر کردار * قاطع دست تصرف زین کار
حسن مقطع جو بود رسم کهن * قطع کردیم برین نکته سخن
خَتَم اللّهُ لَنَا بِالحُسْنَى * وَهُوَ مَوْلَانَا نِعْمَ المَوْلَى

Souscription: تمّ. Le reste de la page, ainsi que p. 224, est en blanc. A la page 225 commence, immédiatement après le frontispice ordinaire, le poème

V. يوسف وزليخا [1]). Composé en 888. Premier vers:

آلهی غنچهٔ امّید بکشای * کلی از روضهٔ جاوید بنمای

Dernier vers (p. 292, l. 20)

زبانرا کُوشمال خامشی دِه * که هست از هرجه کویی خامشی به

A la page 293 commence immédiatement après le frontispice le poème

VI. ليلى ومجنون. Composé en 889. Premiers vers:

ای خاك تو تاج سربلندان * مجنون تو عقل هوشمندان
محبوب ترا نَهار لَیلی * مکشوف ترا سُها سُهیلی

Premier titre (même page, dernière ligne) دست فکرت در سلسلهٔ ممکنات زدن وبذروهٔ توحید واجب بالذات بر آمدن

Dernier titre avant la *khâtima*, p. 355: در نصیحت فرزند ارجمند رزقه الله تعالی سَعادة الدارین واوصله من مضیق خبر العلم الی فسحة مشاهدة العین

Derniers vers (p. 356, l. 6 *a fine*);

حرفی که بخط بد نویسی * دروی همه عیب خود نویسی
کر عیب مرا کنی شماری * معیوبئ خود بپوش باری

---

1) Cf. l'éd. de Rosenzweig, Vienne 1824.

در خوبئ خط اکر نکوشی * از بهر خدا زتیز هوشی
حرفی که نهی براستی نه * کز هر هنریست راستی به
وآن دم که نویسیش سراسر * با نسخهٔ راست کن برابر
جون خود کردی فساد از آغاز * اصلاح بدیکران میبنداز
آب دهنت زطبع بی باك * جون افکندی بیوش از خاك
کوتاهی این بلند بنیاد * در هشصد ونه فتاد وهشتاد
ور تو بشمار آن بری دست * باشد سه هزار وهشصد وشست [1]
شد عرض زطبع فکرت اندیش * در طول جهار مه کما بیش
در یك دوسه ساعتی زهر روز * شد طبع برین مراد فیروز
کر ساعتها فراهم آیند * بر یك دوسه هفته کی فزایند
(p. 357)
هرجند که قدر این تهی دست * زین نظم شکسته بسته بشکست
زو حقهٔ جرخ درج در باد * زآوازهٔ او زمانه پر باد
پاکان بنیاز صبحکاهان * آمرزشم از خدای خواهان

Le reste de la page 357, ainsi que la page suivante, est en blanc. A la page 359 commence immédiatement après le frontispice le dernier poème du Heft-aureng, savoir

VII. خرد نامهٔ اسکندری. Premiers vers:

الهی کمال الهی تراست * جمال جهان بادشاهی تراست
جمال تو از وسع بینش برون * کمال از حد آفرینش فزون
بلندی وپستی نخوانم ترا * مقید باینها ندانم ترا
نه تنها بلندی وپستی تویی * که هستی ده وهست وهستی تویی
تویی جمله وغیر تو هیچ نیست * درین نکته یکمو خم وپیچ نیست

Premier titre (même p., l. 7—8 a f.) مناجات در اظهار افتادکی عجز وپیری وبیابمردیء عنایت استدعای دستکیری

1) D'après M. Rieu, II, p. 645—8760.

Dernier titre (p. 397, l. 3—4 a f.) تختم بانجمين انكشت از بنجهٔ این کتب بنجکانه که دست قوی بازوان سخن را تاب می دهد بخاتم خاتمه

Derniers vers (p. 398, l. 7—13):

صفایاب از نور رای تو شد * نوایی زلطف نوای تو شد
برین نخل نظمی که پرورده ام * بخون دلش در بر آورده ام
نشد باعثم جز سخن دانیت * بدستور دانش سخن رانیت
وکر نی من آنرا جو آراستم * نه احسان نه تحسین زکس خواستم
جه خیزد زمدخل که احسان کند * جه آید زتحسین که نادان کند
بلطف سخن کر ستودم ترا * صد دانش خود نمودم ترا
که این مال وجاه ارجه جان پرورست * کمال سخن از همه بهترست
رود یکسر از سیر جرخ کهن * ولی تا جهان هست ماند سخن
سخن نیز اکر جند دایم بقاست * خوشی عجب دلکش وجانفزاست
بیا ساقیا جام دلکش بیار * می کرم وروشن جو آتش بیار
که تا لب بر ان جام دلکش نهیم * همه کلك ودفتر بر آتش نهیم
بیا مطربا تیز کن جنك را * بلندی ده از زخمه اهنك را
که تا بنبه از کوش دل بر کشیم * همه کوش کردیم ودم در کشیم

Souscription: تم في ٧ من ذي الحجه سنه ٨٨٩.

Le reste de la page est en blanc ainsi que la page suivante (399). La p. 400 est occupée par la préface, que je reproduirai tout à l'heure. Elle est d'une écriture quelque peu différente de celle du gros du manuscrit, quoiqu'également ancienne, mais plus belle et plus gracieuse. La préface porte ce qui suit:

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد از تیمن بادای ثنای جمیل جلیل که باعث غزل سرایی قافیه سنجان نغز کفتار بر حسن خوبان وجمال محبوبان اکر دانند واکر نه جز | مطالعهٔ طوالع حسن وجمال او نیست وداعی بقصیده پردازی شاعران مدحت کزار بر جاه شاهان وجلال کیتی پناهان اکر شناسند | واکر نه جز

مشاهدهٔ شواهد جاه وجلال او نی .·. کر سرّ جمالش نشدی ره زن عاشق .
در وصف غزالان غزل خوش که سرودی | ور نعت جلالش نشدی رهبر
مادح . شاهان جهانرا بمدایح که ستودی و پس از تبرك بافشاء درود
حبیبی واجب الترجیب که هم مطلع | دیوان نبوّت وصف کمال اوست که
کنت نبیًّا وآدم بین الماء والطین وهم مقطع داستان رسالت نعت جلال
او که ولکن رسول الله وخاتم | النبیین قطعه نظم بدیع سلك جهان خوش
قصیده ایست بیت القصیده نعت جلال محمدست هرکس که در جهان
بود اورا زبان صدق | ممدوح او محمد وآل محمدست علیه وعلی آله العظام
الاطهار واصحابه الکرام الاخیار شرایف الصلوات وکرایم التحیات نموده می
آید | که جون این کمینه بحسب فطرت اصلی وقابلیّت جبلی هدف سهام
احکام خجسته فرجام صفت کلام افتاده بود وصدف جواهر اسرار | اسم بزرکوار
المتکلم آمده هرکز نتوانست که اوقات خود را بالکلیّه از ابداع نظمی
یا اختراع نثری فارغ یابد وخالی کرداند لاجرم از توالی اعوام و | شهور
وتمادی اعصار ودهور رسایل وکتب متعدّده از مثنویات (sic) ودفاتر متنوّعه
از مثنویات ودواوین متفرقه از قصاید وغزلیّات | جمع آمده بود ودرین
ولا که از تاریخ هجرت نبویّه تا تکمیل مایهٔ تاسعه سه سال بیش باقی
نمانده است محب ومعتقد درویشان بلك | محبوب ومعتقد ایشان .·. آن
تافته دی بر دل او زود نه دیر راز فردا جه جای دی بلك پریر
نظام الملّة والدین علی شیر | الذی هو مستغنی باسمه العالی عن المبالغة
فی الالقاب فنعرض بالاشتغال بالدّعاء عن مزوالة (sic) الاطناب وفقه الله
لما یحبّه ویرضاه | وجعل اخراه خیرا من اولاه همّت شریف بآن آورده است
که دواوین قصاید وغزلیّات را که عدد آن بسه رسیده است دریك | جلد
فراهم آورد وجون سه مغز پسته دریك پوست بپرورد ازین فقیر استدعاء
آن کرد که هریك باسمی خاص سمت اختصاص | کیزد واز وصمت ابهام
واشتراك صورت استخلاص پذیرد لا جرم بملاحظهٔ اوقات وقوعشان دیوان
اول که در اوان جوانی و | اوایل زمان آمال وامانی بوقوع بیوسته بفاتحه

الشباب اتسام می یابد ودیوان ثانی که در اواسط عقود ایام زندکانی انتظام یافته | بواسطه العقد نامزد می شود ودیوان ثالث که در اواخر حیات آغاز ترتیب آن شده است بخاتمه الحیوة موسوم می کردد امیدواری | بکرم حضرت پروردکاری عزّ شانه واثق است که نام همه عزیزان بصوالح اعمال و لطایف اقوال بر صفحات روزکار بماند وآنرا واسطهٔ | دعای خیر و وسیلهٔ سعادت آخرت دانند .·. هرکز مکناد این فلك پرشتلم نام مارا زنامهٔ هستی کم | زیرا که بقای آن بس از مرك نخست کویند حکیمان که حیاتیست دوم والله تعالی یقول الحق ویهدی السبل وهو سبحانه حسبنا ونعم الوکیل

م

الدیوان الاول المسمی بفاتحة الشباب شرفه الله تعالی بقبول قلوب ذوی الالباب

Sur la page suivante (401) on voit d'abord le frontispice, que nous connaissons déjà, et ensuite commence une nouvelle préface en prose, qui va jusqu'à la p. 403, l. 8. La voici:

بسم الله الرحمن الرحیم . هست صلای سرخوان کریم . خوان کرم کرده کریم آشکار . کوید بسم الله دستی بیار . | پاکا پروردکاری که زبان سخن کزار در دهان سخن وران شیرین کار شکر کفتار نوالهٔ ایست از خوان نوال او والوان نعم از معانی | وعبارات رنکین بر اطباق اوراق دواوین جادو طبعان سحر آفرین ما حضری از مایدهٔ مَنّ وافضال او عمت مَوَاید انعامه وعواید احسانه | وحبّذا خوانسالاری که نعمت خوارکان خوان بیان را بندای انّ مِنَ البیان لسحرًا بسر آن خوان خوانده است ولذّت یافتکان مایدهٔ | شعر را بصلای انّ من الشعر لحکمة بر کنار آن مایده نشانده صلی الله علیه وعلی آله واصحابه واعوانه امّا بعد نموده می آید که ثمرهٔ | شجرهٔ آفرینش بلکه شجرهٔ ثمرهٔ دانش و بینش سخن است واستادان صناعت سخن که بدقّت فکرت موی شکافته اند آن جنس

کرنمایه (sic) را | بر دو منوال یافته اند یکی نظم ومتکفّل امر آن شعرا
اند ویکی نثر ومتصدّی شغل آن ارباب انشآء وهرچند قادر حکیم جلّ
ذکره در کریمه | والشعرآء یتّبعهم الغاوٗن الم تر انّهم فی کلّ وادٍ یهیموٗن
شعرا را که سیّاحان بحر شعرند جمع ساخته وکمند لام استغراق در کردن
انداخته کاه در غرقاب بی حدّ وغایت غوایت می اندازد وکاه تشنه لب
در وادیهای حیرت وضلالت سرکشته می سازد اما بسیاری | ازیشان
بواسطهٔ صلاح عمل وصدق ایمان در زورق امان الّا الذین آمنوا وعملوا
الصّالحات نشسته اند وبوسیلهٔ بادبان | وذکروا الله کثیرا بساحل خلاص
وناحیت نجات بیوسته وهمچنین اکرچه طایفهٔ را بر حسب فرموده
احثوا التراب فی وجوه المدّاحین | خاك مذلّت در چهرهٔ عزت افشانده اند
کروهی دیکر را بکلید داریٔ کنجینهای الٓهی وقفل‌کشایی خزینهای نامتناهیٔ
لله کنوز تحت | العرش مفاتیحها السنة الشعراء در بیشکاه قربت نشانده
اند وبهمین طریقه اکرچه اشعار زمرهٔ نفاق وتلبیس در مقوله الشعر مزمار
من مزامیر ابلیس | داخل شده است کفتار ارباب وفا ووفاق از اقتضای
دعآی اللهمّ ایّده بروح القدس از اسمان تأیید وتقدیس نازل کشته
وبالجمله کلمهٔ | جامعه در شان شعر آنست که صاحب جوامع الکلم صلی
الله علیه وسلم فرموده است که هو کلام فحسنه حسن وقبیحه قبیح اکر آن
رشحهٔ ایست | که از کهن ریش مادّهٔ شهوت وغضب که در درون ناپاکان
بی ادب حانه (sic) کرده است تراویده لان یمتلی جوف احدکم قیحًا خیر له
من ان یمتلی شعرًا | عبارتیست در شان او واکر نفحه ایست که از مهبّ
لطف ورآفت وزیده وبر ممرّ زبان اهل عشق ومحبت بمشام جان مشتاقان
رسیده | انّ فی ایّام دهرکم نفحات الا فتعرّضوا لها اشارتیست بشرح وبیان
او رباعیه در دل سخنی که نو بنو می زاید . بادیست که از جهان جان

می آید | بر جیفه وزد دماغ ازو آلاید . بر کل کذرد مشام ازو آساید .
بس فضیلت شعر را فی حدّ ذاته باز نتوان داد ودست رد بر سینه شعرا
علی الاطلاق نتوان نهاد فکیف که صاحب لوای انا افصح وصاحب ردای
انا املح علیه من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها | شعر را
دوست داشتی در کشاف از خلیل بن احمد که واضع میزان نظم ورافع
معیار شعرست روایت آمده است که بنزدیك | آن حضرت صلی الله
علیه وسلم سخنان منظوم موزون دوستر بودی از بسیاری از سخنان از
کفّهٔ وزن بیرون یکی از صحابهٔ کرام | رضوان الله تعالی علیهم اجمعین
کوید که روزی در راهی بس نشین آن بیشوای اوّلین وآخرین بودم
یکی از شعرای ما تقدّم را نام برد فرمود که از شعرا وی هیچ یاد داری
یك بیت بخواندم بس کفت دیکر دیکری بخواندم بس کفت دیکر تا غایتی
که صد بیت خوانده شد وبا جودانك (sic) بقفل | مشکل کشای وما
عَلَّمناهُ الشعر وما یَنبغِی لَه دَرِ این کار بروی بسته بودند وبایست این
شغل ازوی برده دفع تهمت آنرا که مبادا کلام معجز| نظام قرآن را
مستند بسلیقهٔ شعر دارند واین قوی ترین دلیلی است بر فضیلت شعر کاه
کاه آن معنی از سعت قابلیت وکمال جامعیت وی | ([1]سر می زد وسخنان
موزون بر زبان معجز بیان وی می کذشت در بعضی غزوات در مخاطبه
انکشت هلال آسای قمر شکاف خود که از آلایش | خُون شفق کون شده
بود این کلام بر زبان مبارك می راند هَل انتِ الا اِصبَعٌ دمیتِ وفی
سبیل الله ما لقیت ودر روز حفر| خندق که تن پاك وی از نقل خاك
غبارناك شده بود این کلمات طیبات میخواند والله لو لا الله ما اهتدینا
ولا تصدّقنا ولا صلّینا | فانزلن سکینة علینا وثبت الاقدام ان لاقینا
اِنّ الأُلَی[2]) قد بَغَوا علینا اذا ارادوا فتنة ابَینا | ودر غزوهٔ حنین جنین

1) P. 402. 2) Le vers est correct, si on lit الالاء.

فرموده است انا النبیّ لا کَذِبْ انَا ابنَ عبد المطّلِب وهمچنین از اجلّهٔ
آل واصحاب وی صلی الله علیه | ورضی عنهم اشعار بسیار منقول است
بتخصیص از بیت القصیده نظم سلسلهٔ ولایت کرم الله تعالی وجهه که ویرا
دیوانیست | مشهور وهمچنین از اولیای اُمتِ قدّس اللّه تعالی اسرارهم
اشعار روایت کردهٔ (sic) اند وبسیاری ازیشان را دیوان شعر هست چه
عربی | وچه فارسی بیر هری زبدهٔ انصاریان روحه الله بِرَوْحِ العیان
فرموده است که مرا شش هزار بیت عربی بیش است در دست مردمان
| وبر پُشت اجزای من وهم وی فرموده است که من صد هزار بیت عربی
از شعرای عرب چه متقدّمان وچه متاخران بتفاریق یاد دارم | وهم وی
فرموده است وقتی که از اوایل حال خود حکایت میکرده است که کودکی
بود در دبیرستان نیکو روی ابو احمد نام یکی کفت که برای وی | چیزی
بکوی من این بیت بکفتم ∴ لابی احمد وجهٔ قمر اللیل غُلامُه . وله لَحظُ
غزالٍ رَشَقَ القَلبَ سهامُه . ویکی از فضایل شعر آنست که | سماع درویشان
که از اجلّ احوال ایشانست در اغلب اوقات مبتنی بر استماع شعرست
وشك نیست که چون ایشانرا وقت | خوش شود شاعر را از آن فیضی
شامل وحظّی کامل خواهد بود وبسیار باشد که بدعای خیر یاد کنند می
آرند که روزی قوالی خراسانی | در مجلس شیخ رکن الدین علآء الدوله
سمنانی قدس الله تعالی روحه شعری خواند وصوتی کفت شیخ را وقت
خوش شد قوّال را وشاعر را | وسازندهٔ آن صوت را دعا کرد ودر مقامات
سلطان الطریقه شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس الله تعالی سرّه مذکورست
که روزی | قوّال در بیش وی این بیت بخواند ∴ اندر غزل خویش
نهان خواهم کشتن . تا بر لب تو بوسه زنم چونش بخوانی . شیخ را وقت
خوش شد | پرسید که این شعر کیست کفتند از آن عماره کفت برخیزید
تا بزیارت وی رویم شیخ با جمع مریدان بزیارت وی رفتند وچون
بفضل بعضی شعرا وفضیلت بعضی اَشعار اِشعار واقع شد می کوید فقیر

شکستهٔ از ظلمت هستی نرسته عبد الرحمن الجامی | خلّصه الله تعالی منه
که چون فاطر حکیم تعالی شانه در مبداء فطرت استعداد شعر در جبلّت
من نهاده بود وخاطر مرا فی الجمله | تعلقی بآن داده هرکز نتوانستم که
ان حرف را بتمامی از صفحهٔ احوال خود بتراشم واز ان معنی بالکلیّه
فارغ باشم لاجرم از عنفوان جوانی که | عنوان صحیفه زندکانی است تا
امروز که سنین عمر از ستین کذشته است ومشرف بر حدود سبعین کشته
هرکز از آن بکلّی خالی | نبوده ام و از کلفت اندیشهٔ ان یکبارکی
نیاسوده ام چه از ان زمان که در زمین دل تخم آمال وامانی کاشتمی
ودیده در مشاهدهٔ | نو رسیدکان بهارستان جمال وجوانی داشتمی وچه در
آن حال که میان بملازمت اهل فضل وکمال بسته بودم و در مدارس
افاده | ومجالس استفادهٔ ایشان در صف نعال نشسته وچه در آن هنکام
که در مسافرت بلدان ومهاجرت اوطان کام میزدم واز مفارقت | اخوان
ومباعدت خلّان تلخ کام می بودم وچه در ان وقت که در خدمت درویشان
دلقِ ترك وتجرید پوشیدم و باشارت ایشان | در تصفیهٔ سِر وجمع خواطر
می کوشیدم وچه امروز که اکثر اوقات بر خود در خروج ودخول بسته ام
ودر زاویهٔ خمول بوقت خود | مشغول نشسته القصه در هر وقت سخنی که
مناسب آن وقت روی میداد سواد می کردم ودر هر حال نکتهٔ که بر
حسب مقتضای | آن حال در خاطر می افتاد به بیاض می آوردم تا
بتفاریق مجموعهٔ جمع آمد جمیع معانی را جامع ولوامع سِرّ جامعیّت از
مطاوی آن لامع | الا انکه در وی از استیلای طمع خام وحرص بر اخذ
حُطام بمدح وقَدْح لیام زبان نیالوده ام وقلم نفرسوده والحمد لله علی | ذلك
ودرین معنی کفته شده است قطعه نه دیوان شعرست این بلکه جامی .
کشیده است خوانی برسم کریمان | زالوان معنی درو هرچه خواهی .
بیابی مکر مدح وذمّ لئیمان . وچون آن در اوقات مختلف واحوال متفاوت
دست (p. 403) داده بود در آن ترتیبی جز وضع آن بر نهج حروف تهجی
مرعی نیفتاده بود در وی تقدیم ما حقّه التاخیر بسیار بود وتاخیر ما حقّه

التقديم | بی شمار لاجرم درین وقت چنان در خاطر افتاد که ان ترتیب را تغییری دهم و بتجدید ترتیبی نهم تا هر شعری در مقر خود قرار گیرد وهر غزلی | در مستقر خود استقرار پذیرد وچون مولد این فقیر ولایت جام است که مرقد مطهّر ومشهد معطّر شیخ الاسلام احمد الجامی | قدّس الله سرّه السامی آنجاست واین معنی را رشحهٔ از جام ولایت وی میدانم تحقیق نسبت را بولایت جام وجام ولایت | شیخ الاسلام جامی تخلّص کرده شد قطعه مولدم جام ورشحهٔ قلمم . جرعهٔ جام شیخ الاسلامی است لاجرم در جریدهٔ اشعار | بدو معنی تخلّصم جامی است وشروع درین ترتیب در تاریخی بود که واقفان قواعد معمّا ازین رباعی استخراج توانند نمود رباعی | با دل گفتم کای بصفا گشته سمر هستی صدفی پر از گهر جیست خبر از گوهر سال نظم این عقد درر بر روی صدف نهاد یکدانه گهر | والحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی محمد وآله اجمعین

Après ces mots on lit le titre تحمید خداوند تعالی و تقدس. Premiers vers:

زآن بیش کز مداد دهم خامه را مدد ❊ جویم مدد زفضل تو ای مفضل احد
باشد که طی شود ورق علم وفضل من ❊ حمد ترا بفضل تو گویم نه فضل خود

Cette pièce est donc la même, que la première du Mscr. Add. 7773 du Br. Mus. (Rieu, II, p. 643). Elle comprend 48 vers. Les suivantes sont pour la plupart aussi fort longues et portent toutes des titres à l'encre rouge, que je transcrirai tous, sans exception: 2) p. 404 نعت رسول است علیه السلام, 3) ibid. نعتی است جمع سلامی است بر روضهٔ پاك او, 4) p. 405 کرده درو جمله معجزات, 5) ibid. جوابست این, 6) p. 406 در وقت توجه بنجف گفته شده است, 7) p. 408 جلاء الروح خاقانی وخسرورا در جواب لجة الاسرار وارد[1]

1) Prem. vers: معلّم کیست عشق وکنج خاموشی دبستانش
سبق نادانی و دانا دلم طفل سبق خوانش
C'est donc la pièce qui se trouve en tête du manuscrit Add. 7774 du Br.

خسروست[1], 8) p. 409 در معنی فقرست ودعای خواجه, 9) p. 411 شرح
ضعف پیری است وعیب شیب, 10) p. 412 هم در اینجا معنی ظاهر
بود هم تعمیه, 11) ibid. در موعظه است این قصیده, 12) p. 413 در مدح
شه وعمارت اوست, 13) p. 414 این هم بهمان طریقه و اسلوبست,
14) p. 415 باشد بهمان طریقه این نیز, 15) ibid. این هم بهمان طریقه
واقع شده است, 16) p. 416 این هم بهمان طریقه منظوم شده است,
17) ibid. این هم بهمان طریقه ومنوالست, 18) ibid. در خطاب عمارتست
این مدح, 19) p. 417 این هم بهمان طریقه افتاد, 20) ibid. از زبان
عمارتست این وصف, 21) ibid. در جواب نامهٔ یعقوب سلطان واقعست,
22) p. 418 این نامهٔ خواجهٔ جهان راست جواب, 23) p. 420 الترجیعات
نعت رسول خداست صلّ وسلّم علیه, 24) p. 421 منظوم شد این وقت
توجه بمدینه, 25) p. 423 کرده درین جا بیان معرفت صوفیان,
26) p. 424 در لباس مجاز کفته شد[2] است, 27) p. 426 این نیز
طریقه مجازست, 28) p. 428 در مرثیهٔ حضرت مخدوم مکرم[3], 29) p. 428 در
مرثیهٔ برادرست این, 30) p. 429 واقع شده در مرثیهٔ فرزندست.
P. 430, l. 2 on lit le titre المثنویات et l. 7 celui de 31) باشد این
در مدح سلطان بوسعید, 32) p. 431 در صفت عمارت شه است این,
33) ibid. این هم صفت عمارت اوست, 34) ibid. شد این نوشته بسلطان
محمد رومی, 35) ibid. بهر شاه جهان جهان شاه است, 36) p. 432, l. 14
این مثنوی است در قناعت. Cette pièce occupe les lignes 15 et 16.

Mus. et en général des exemplaires avec la préface qui commence par les mots موزون ترین کلامی الخ. Cette collection datant d'une époque de beaucoup antérieure, le جلاء الروح ne saurait en aucune façon dater de 893, comme le veut M. de Rosenzweig, Biogr. Notizen etc., s. № 42. Cf. plus bas p. 256.

1) Premier vers:

کنکر ایوان شه کز کاخ کیوان برترست
رخنها دان کش بدیوار حصار دین درست

2) Sic. Le ه parait être biffé au grattoir.

3) Saʿdeddîn Kâshgarî. Prem. hém.:

صاحب دلان که بیشتر از مرگ مرده اند

Le reste de la page est en blanc. La pièce porte ce qui suit:

جامی اکر یافت درین کشت زار
فکر تو بر کار زراعت قرار
در دل خود تخم قناعت فشان
بهتر ازین هیچ زراعت مدان
تخم پراکنده که در کل بود
تخم پراکندکی دل بود

La page 433 nous montre d'abord le frontispice ordinaire et ensuite un *ghazel* sans titre, qui commence ainsi:

بسم الله الرحمن الرحیم * اعظم اسماء علیم حکیم [1]
محترمان حرم انس را * تازه حدیثی است زعهد قدیم

Suivent cinq *ghazels* avec les titres: a) فی توحید الباری عز اسمه, b) فی نعت النبی علیه الصلوة والسلام, c) فی منقبة امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرم الله تعالی وجهه, d) فی منقبة سید الشهدآء سلام الله علیه, e) فی منقبة الامام علی بن موسی الرضا رضی الله عنهما, et après ces pièces commencent à la p. 434, l. 12 les *ghazels* rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes: 1) حرف الالف. Premier vers du premier *ghazel*:

یا من بدا جمالك فی کل ما بدا * بادا هزار جان مقدس ترا فدا [2]

2) p. 444 حرف البآء. Premier vers du premier *ghazel*:

روحی فداك ای صنم ابطحی لقب * آشوب ترك وشور عجم فتنهٔ عرب

3) p. 446 حرف التآء. Premier vers du premier *ghazel*:

ای در هوای مهر تو ذرات کاینات * واقف نه ازکماهی ذات تو هیچ ذات

1) C'est aussi le premier vers des *ghazels* des mscr. Add. 7773 et 7774 du Br. Mus.; cf. Sprenger, p. 448.
2) C'est le premier vers du mscr. de Munich; cf. Aumer, Pers. Hdschr. № 87.

4) p. 465. حرف الثّاء (une pièce). Premier vers:

در بزم ما که میرود از نقل وجام بحث
ای محتسب مکن زحلال وحرام بحث

5) p. 466. حرف الجیم. Premier vers du premier *ghazel*:

ای خاك ره تو عرش را تاج * یك پایه زقدرتست معراج

6) ibid. حرف الحاء. Premier vers du premier *ghazel*:

زابوان کاخ میکده امد علی الصّباح
مرغی کرفته نامهٔ اقبال در جناح

7) p. 467. حرف الخاء. (2 p.). Premier vers du premier *ghazel*:

رخش همت تند وملك فقررا میدان فراخ
نیست از شرط ره آسودن درین فرسوده کاخ

8) ibid. حرف الدال. Premier vers du premier *ghazel*:

ما خسته خاطریم ودل افکار وردمند
زان یار جنکجوی ونکار جفا بسند

9) p. 489. حرف الذال [1]). Premier vers du premier *ghazel*:

جون بشرح غم تو خامه نهم بر کاغذ
کردد از اشك من وخامه بهم تر کاغذ

10) ibid. حرف الرّاء. Premier vers du premier *ghazel*:

حلقهٔ زر تا بکوشت جای کرد ای سیم بر
قامتم جون حلقه شد زین رشك ورخسارم جو زر

11) p. 493. حرف الزّاء. Premier vers du premier *ghazel*:

لله الحمد که بعد از سفر دورا ودراز
میکنم بار دکر دیده بدیدار تو باز

1) Il n'y a que 2 pièces en ذ. La 2e rime en لذیذ.

12) p. 494. حرف السين. Premier vers du premier *ghazel*:

رفت عقل وصبر وهوش ای دل مکن از ناله بس
کاروان جون شد روان شرطست فریاد جرس

13) p. 495. حرف الشين. Premier vers du premier *ghazel*:

قلاش وش دیدم بتی ای وقت آن قلاش خوش
کو باخت نقد دین ودل در عشق آن قلاش وش

14) p. 499. حرف الصاد. Premier vers du premier *ghazel*:

ای کرده بر هلاك من از اهل عشق نص
جان در تنم زشوق تو کالطیر فی القفص

15) ibid. حرف الضاد (2 pièces). Premier vers du premier *ghazel*:

کی کنم با کان کوهر درج لعلت را عوض
لعل تو مقصود بالذاتست وجوهر بالعرض

16) p. 500. حرف الطآء (3 pièces). Premier vers du prem. *ghazel*:

خال مشکین جیست کرد لب نا رسته خط
بر خلاف عادت افتادست بیش از خط نقط

17) ibid. حرف الظآء (1 pièce). Premier vers:

از لب میکون تو پرهیزکارانرا جه حظ
لذت می مست داند هوشیارانرا جه حظ

18) ibid. حرف العين (2 pièces). Premier vers du prem. *ghazel*:

حدیث ماه رخت شد تمام در مطلع
کشید قصّهٔ زلفت دراز تا مقطع

19) ibid. حرف الغين (3 pièces). Premier vers du prem. *ghazel*:

خلقی جو کل شکفته وخندان بطرف باغ
ما ودلی زهجر تو جون لاله داغ داغ

20) p. 501. حرف الفآء. Premier vers du premier *ghazel*:

کفتم بعزم توبه نهم جام می زکف * مطرب زد این ترانه که می نوش لا تخف

21) ibid. حرف القاف. Premier vers du premier *ghazel*:

حدیثی مشکل وسریست مغلق
که در کون ومکان کس نیست جز حق

22) p. 502. حرف الکاف. Premier vers du premier *ghazel*:

ای ذات تو از صفات ما پاك * کنه تو برون زحد ادراك

23) p. 505. حرف اللام. Premier vers du premier *ghazel*:

من که مهر عارضت می ورزم از صبح ازل
نکسلم از زلف تو پیوند تا شام اجل

24) p. 508. حرف المیم. Premier vers du premier *ghazel*:

من بندهٔ حقیر وتو سلطان محتشم
کر در غم تو زار بمیرم ترا چه غم

25) p. 525. حرف النون. Premier vers du premier *ghazel*:

کجا باشد جو تو شوخی کمان دار وکمند افکن
شکر کفتار وشیرین لب سمن رخسار وسیمین تن

26) p. 536. حرف الواو. Premier vers du premier *ghazel*:

با این جمال همدم مستان عشق شو
یکبار الست کوی و هزاران بلی شنو

27) p. 541. حرف الهآء. Premier vers du premier *ghazel*:

ای جاودان بصورت اعیان بر آمده
کاهی نموده ظاهر وکه مظهر آمده

28) p. 551. حرف اللام مع الالف. Prem. vers du prem. *ghazel*:

بی منّت کس راست نشد زان قد و بالا
جز کار من المنة لله تعالی

29) ibid. حرف الياء. Premier vers du premier *ghazel*:

لذّت عشق فرو رفت مرا در رك وبى
عشق ميكويم وجان ميدهم از لذّت وى

Les *ghazels* en ى finissent à la page 564, l. 8 a. f. Dernier vers:

جامى بجان رسيد زغم كاش اى اجل
از جام مرك شربت او زودتر دهى

La pièce suivante est un مسمّط qui commence ainsi:

الا اى ماه اوج دلربايى * كه خيل نيكوانرا پادشايى

Elle finit à la p. 565, l. 2 et est suivie par les القطعات, qui sont disposés sans ordre visible. Premier vers:

دلا منشين درين ويرانه چون چغد
سوى مرغان قدسى آشيان پر

Dernier vers, p. 567, l. 15:

جيست دانى جنبش دست جنين بى اختيار
يعنى اى غافل برونست اختيار از دست تو

Ce vers est aussi le dernier du manuscrit de Gotha (Pertsch, die pers. Hdschr. № 76, p. 103).

Suivent, à la même page, les رباعيات rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Il y en a un nombre assez considérable et il n'est pas omis une seule lettre dans les rimes. Les lettres plus rares, comme ث, ض etc. ne sont représentées que par un seul quatrain. Premier quatrain:

سبحانك لا علم لنا الّا ما * علّمت والهمتَ لنا الهامًا
مارا برهان زما وآكاهى ده * از سرّ معيّتى كه دارى با ما

Dernier quatrain en ى, p. 573, l. 22:

حاشا كه نهم من از معما دامى * تا صيد كنم زنام جويى كامى
لختم هوسى بود زچون من خامى * بر صفحهٔ ايّام بماند نامى

Immédiatement après ce quatrain nous trouvons un autre en داشت, avec le titre (à l'encre rouge) کمال et puis trois vers intitulés 1) زین الدین, 2) میر علی et 3) ادهم. Ce dernier, qui constitue aussi la dernière ligne de la page, porte ce qui suit:

چه خوش باشد که در کاشانهٔ غم * دو همدم درد دل گویند باهم

Ces 3 vers, ainsi que la pièce qui les précède, sont des معمّیات.— Il n'y a pas de souscription, constatant la fin du diwân, mais seulement un م (=تم).

La page suivante (574), qui est le *recto* du feuillet, ne porte qu'un titre à l'encre rouge, écrit de la même main que la préface № 1 (plus haut p. 225—227). Le titre en question est: الدیوان الثانی الموسوم بواسطة العقد عصمه الله سبحانه عن مطاعن اهل الحسد والحقد

A la page 575 nous voyons d'abord le frontispice ordinaire et ensuite la préface que voici:

بسم الله الرحمن الرحیم . اولی حمد المنّان الکریم . آنکه باین نکته سنجیده گشت . فاتحه آرای کلام قدیم | متکلمی که خلعت اعجاز کلام معجز طراز قرآنرا بحاء نفی وما هو بقول شاعر از الایش تهمت شعر مطهر ساخته . وعلم بلاغت موردش را از حضیض | تدنّس بل هو شاعر باوج تقدس وما علّمناه الشّعر وما ینبغی له افراخته . و با این همه نخستین مرکب تام را از ان کلام رفیع الشان بلکه از هر | سورهٔ ازان در قالب شعر ریخته . وبر هیئات نظم انگیخته . تا ایمایی باشد بآنکه نفی این معنی نه اثبات آن صورت راست که شعر | فی حد ذاته امری مذمومست . وشاعر بسبب ایراد کلام منظوم معاتب وملوم . بلکه بنابر انست که قاصران نظم قرانرا مستند | بسلیقهٔ شعر ندارند . ومعاندان متصدّی تحدی بآنرا صلی الله علیه وسلم از زمرهٔ شعرا نشمارند . واین واضح ترین دلیلیست بر رفعت | مقام شعر وشعرا وعلو منزلت سحر آفرینان شعرا را قطعه پایهٔ شعر بین که جون زنبی . نفی نعت پیمبری کردند | بهر تصحیح نسبت قران . تهمت او بشاعری کردند وپس از املاء حمد تحیّات

مِنَ الله السلام | على خير الكرام مِنَ الأنام فلك فرشي كه از ذو
العرش بر دل بجاى شعر شرعش كشت نازل وعلى آله مطالع
نظم الوجود | واصحابه مَواقع نَجم الشهود اما بعد نموده مى آيد كه
در تاريخ سنه اربع وثمانين (sic) وثماغايه كه مدت عمر از شصت
كذشته (sic) | بود وبهفتاد نزديك كشته قريب بده هزار بيت از شعرهاى
پراكنده كه اوقات شريف بآن ضايع شده بود وبر آن متأسّف | مى بودم
دفع دغدغهٔ جمع وترتيب را جمع وترتيب كرده شد وهمّت بر آن بود كه
اكر بقيهٔ حياتى باشد بتلافى آن مصروف كردد | امّا جون كاه كاه بحكم
وقت بى سابقهٔ تكلفى بيتى يا بيشتر از خاطر سر مى زد وبموجب اشارت
بعضى از درويشان مصرع | كه بادا وقت ايشان خوش جو وقت ديكران
زيشان صورت تكميل مى يافت ودر قيد كتابت مى آمد وادراج
آن در سلك آنج بيشتر | سمت انتظام يافته بود مظنّهٔ اخلال بترتيب آن
مى بود جداكانه درين اوراق ثبت افتاد اميدست كه اكر موجب اجرى |
نباشد مُفضى بوزرى نيز نكردد قطعه در آغاز تصوير اين تازه نقش
جو (sic) تمّته كفتم از بهر فال | خردمند دانا بسرّ حروف
از آن كفته دريافت تاريخ سال ومِنَ الله سبحانه المبداء واليه المآل

Suivent jusqu'à la page 585, l. 7 des *qacîdas*, savoir 1) p. 575 فى توحيد البارى عزّ اسمه. Premier vers:

درين صحيفه جو آغاز كردم املى را * كرفتم از همه اَولى ثناى مولى را

2) p. 576 فى نعت النبى عليه الصلوة والسلام, 3) ibid. رَشْح بالٍ بشرح حالٍ[1]. Cette pièce comprend 83 vers. Premier:

منم جو كوى بميدان فسحت مه وسال
بصولجان قضا منقلب زحال بحال

---

1) Cf. plus bas p. 256, n. 3.

4) p. 577 فى العزلة. Sur les pages 578—580, l. 8 d'en bas, se trouvent des pièces sans titre; p. 580, l. 7 *a f.* nous lisons le titre جواب نامهٔ يعقوب سلطان, et 4 lignes plus bas مطلع ثانى. La pièce est en ال et finit p. 581, l. 17. Les suivantes sont de nouveau sans titres. Ce sont pour la plupart des *qacîdas* en l'honneur de Shâh Hosein. Derniers vers, p. 585, l. 6—7:

بحکمت جو لقمان بحشمت سلیمان * بصولت فریدون بدولت سکندر
الا تا جهانرا بقا هست بادش * بس از بودن تخت وافسر میسّر
مقاصد مهیّا مطالب محصّل * عساکر مرتب ممالك مسخّر

Suit un frontispice, toujours avec la même phrase باسمه سبحانه puis trois *ghazels* d'introduction, contenant la حمدله et la تصليه la première pièce commence ainsi:

اِنَّما اللّهُ اِلَهٌ واحد * فَهو الغَایِبُ وَهُو الشاهد
می کند در همه اضداد ظهور * نیست با هیچ یك از اشیا ضد

Après ces 3 pièces commence, toujours sur la même page, la série des *ghazels* rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes, savoir:

1) حرف الالف. Premier vers du premier *ghazel*:

دی کذشتیم(sic) بران دلبر وکفتیم دعا * قال مَن أنتمْ قلنا فقراءٌ غُربا

2) p. 591 حرف البآء. Premier vers du premier *ghazel*:

زجیست تفرقهٔ مولوی زجمع کُتُب
جه سود جمع کُتُب جون نکرد رفع حُجب

3) p. 592. حرف التآء. Premier vers du premier *ghazel*:

عَنْ وَصْفِكَ ضَاقَتِ العِبَارات * فی ذَاتِك طَاحَتِ الاِشارات

4) p. 603. حرف الثآء. Premier vers du premier *ghazel*:

جمال عشق قدیمست وما بقی محدث * مجال دخل ندارد خرد درین مبحث

5) ibid. حرف الجيم. Premier vers du premier *ghazel*:

یار اکر در بست بر رویت جه باشی در حرج
صبر کن سر بر درش کالصبر مفتاح الفرج

6) ibid. حرف الحآء. (Une pièce). Premier vers:

قد بدا فالق الاصباح * اسفر الصبح اطغى[1] المصباح

7) p. 604. حرف الخآء. (2 pièces). Premier vers du premier *ghazel*:

هر لحظه نمايى بلباس دكرم رخ * كاه از بت فرخار وكه از لعبت خلّخ

8) ibid. حرف الدال. Premier vers du premier *ghazel*:

ميرسد از دولت عشقم مدد * بندهٔ عشقم زازل تا ابد

9) p. 617. حرف الذال. (Une pièce). Premier vers:

بيا كه خسته دلانرا تويى معاد ومعاذ * بيا كه حكم ترا نيست مانعى زنفاذ

10) ibid. حرف الرآء. Premier vers du premier *ghazel*:

معنى الوجود فى صور الكون قد ظهر * ما ضر سر وحدته كثرة الصور

11) p. 619. حرف الزآء. Premier vers du premier *ghazel*:

زره ملغز جو پرسم ترا برسم لغز * برغم واعظ پر كوى نكتهٔ موجز

12) p. 620. حرف السين. (Une pièce). Premier vers:

بنود عروس ملك سزاى كنار و بوس
بوسا لك از كنار نكيرى ازين عروس

13) ibid. حرف الشين. Premier vers du premier *ghazel*:

صوفى از زنك سوى آيينه دل بتراش
چهرهٔ حال خود از ناخن فكرت مخراش

14) p. 622. حرف الصاد[2]. Premier vers du premier *ghazel*:

از يمن عشق سورهٔ يوسف بحكم نص
شد از ميان جمله سور احسن القصص

---

1) = أطغى. Mais le premier hémistiche n'est pas correct.

2) Deux pièces. Les trois lettres suivantes sont représentées par un *ghazel* chacune.

15) ibid. حرف الضاد. Premier vers:

جوهر وجود عشق بود ما بقى عرض * اِنْ فاتَكُمْ فلَيْسَ لِمَا فات من عوض

16) ibid. حرف الطآء. Premier vers:

تا کی ای خواجه مهندس سخن نقطه وخط
در خط کون ومکان نقطهٔ عشق است فقط

17) ibid. حرف الظآء. Premier vers:

بکام نفس زجام فنا نیابی حظ * بکام عقل زملك بقا نیابی حظ

18) ibid. حرف العین. Premier vers du premier *ghazel*:

آفتابی تو واعیان وجودت مطلع
بیش عارف لقبت واجب ممکن برقع

19) p. 623. حرف الغین. Premier vers du premier *ghazel*:

مرا دلیست زتن غافل وزجان فارغ
بیاد تو زجهان وجهانیان فارغ

20) ibid. حرف الفآء. Premier vers du premier *ghazel*:

جند سؤال ای بسر که جیست تصوف
تصفیه کن خاطر از غبار تکلّف

21) p. 624. حرف القاف. Premier vers du premier *ghazel*:

میل شکل ابرویت دارم درین فیروزه طاق
با قد خم کشته طاقم زیر این نیلی رواق

22) ibid. حرف الکاف. Premier vers du premier *ghazel*:

ای در سماع عشق تو تسبیح خوان ملك
در رقص بر ترانهٔ تسبیحشان فلك

23) p. 625. حرف اللام. Premier vers du premier *ghazel*:

قد راقنی جمالك يا راكِبَ الجَمَل * اِنْزِل فانَّ حُبّك بالْقلب قد نزل

24) p. 626. حرف الميم. Premier vers du premier *ghazel*:

شدم در كوشهٔ ميخانه محرم * كرفتم كوشهٔ از جمله عالم

25) p. 636. حرف النون. Premier vers du premier *ghazel*:

عقل ميكفت كه جندست صفات تو وجون
عشق زد بانك كه سُبْحانَك عما يَصِفون

26) p. 640. حرف الواو. Premier vers du premier *ghazel*:

خواجه در ماندهٔ فرجست وكرفتار كلو
فانكحوا بيش نخواندست زقرآن وكلو

27) p. 641. حرف الهآء. Premier vers du premier *ghazel*:

فصل بهار شد بكشا جشم انتباه * در خط سبزه وورق لاله كن نكاه

28) p. 645. حرف اللام مع الالف. Premier vers [1]):

منم عاشق وبيدل ومبتلا * زعشق تو افتاده در صد بلا

29) ibid. حرف اليآء. Premier vers du premier *ghazel*:

انت شمس البقا وغيرك فَى * كل شىءٍ سواك ليس بشى

Dernier vers du dernier *ghazel* en ى (p. 651, l. 9 *a f.*):

جامى كنون كه رستى از خود بعشق ومستى
ميخواه عذر عمرى كز خود نرسته بودى

Après ce *ghazel* vient une pièce du genre مسمّط, dont la première stance [2]) porte ce qui suit:

سقاك الله اى يار كه از دَور روزكار
تهى ماندهٔ زيار من وجان بيقرار
بكرد تو اشكبار چه پنهان چه آشكار
جو ابرى كه در بهار كند كريه بر جمن

1) Il n'y a qu'une pièce en لا.
2) Il y en a 7 de 4 hémistiches chacune.

La dernière ligne de la page 651 ne contient que le titre المقطعات.

Les pièces sont disposées sans ordre visible. Premier vers (p. 652, l. 1):

جامی سخن بر آیینهٔ دل بود جو زنك * زین زنك به که آینه خود دهی صفا

Dernier vers (p. 654, l. 3 *a f.*):

نه از کوشت جندان که آید بدندان * نه از هیمه جندان که سازم خلالی [1]

Suivent (p. 654, l. 3 *a f.*) الرباعیات, disposés également sans ordre visible. Premier vers:

تا ما ره تسبیح وثنا می پویم * سبحانك لا علم لنا می کویم

Les quatrains finissent à la page 658, l. 16 et sont suivis par المعمیات avec les inscriptions بدیع الزمان (2 fois), یعقوب بیك (3 f.), محمّدی, امین, سراج, ابو طاهر, بدیع, بهمن, محمّد, شاه غریب, عمر شیخ, علا, میر علی (2 f.), قاسم et امیر بیرولی. Cette dernière pièce est la dernière du diwân et consiste des 2 vers suivants (p. 660, l. 4—5):

از آتش سودای تو دم زد دل من * بر طارم افلاك علم زد دل من

دامان امید را زمقصد پر یافت * در پی روئی تو تا قدم زد دل من

Souscription تمت الکتاب بعون الملك الوهّاب. Le reste de la page est en blanc, ainsi que la page 661. A la page 662 (le *recto* du f.) nous avons le titre الدیوان الثالث المتسم بخاتمة الحیوة جعله الله سبحانه وسیلة النجاح وذریعة النجاة écrite de la même main que la préface № 1 et le titre du 2 diwân.

La page 663 nous montre d'abord le frontispice ordinaire, cette fois avec les mots, الله ولا سواه, et ensuite vient la préface que voici:

بسم الله الرحمن الرحیم * طرفه خطابیست زسفر قدیم

کرده ازین حرز ستایش کران * نقش نکین خاتم پیغمبران

اصلّی الله علی الخاتم وعلی آله وصحبه وسلّم امّا بَعْد دیوان ثالث است

1) Cette pièce se trouve aussi à la fin des «fragments» du 3e diwân. V. plus bas p. 251, où elle est reproduite en entier.

این از کفتهای جامی باشد بر اهل بینش بیدا سمینش از غث | یا رب
چه نیك کفتست آن نکته دان که کفتست الشیء ما یثنّی الّا وقد تثلّث
قطعه اخری آنچه از نیك وبد بر اهل جهان | در جهان آشکاره
خواهد شد هر چه کردد دو باره آخر کار آن دو باره سه باره
خواهد شد آغاز تسوید این بیاض وبنیاد | ترشّح (sic) این ریاض [1]
در شهور سنه ست وتسعین وثمانمایه اتفاق افتاد ومن الله سبحانه المبداء
والیه المعاد رباعیه | هر مرغ درین باغ نوایی بکداشت هر چغد
درین کاخ صدایی بکداشت جامی زقفایشان زسر ساخته پای
مانند قلم کلاغ پایی بکداشت

Immédiatement après cette préface commencent les pièces d'introduction, savoir: 1) فی توحیده سبحانه وتعالی, 2) مناجات et 3) فی نعت النبی صلی الله علیه وسلّم. Cette dernière est assez longue et ne finit qu'à la page 664, l. 20. Elle nous montre en outre un exemple du لزوم (Rückert-Pertsch, Gramm. Rhet. u. Poetik d. Perser p. 123—124): les mots حجره et شعر reviennent dans chaque hémistiche. La rime est en ـَنْ. Suit, l. 21, le titre القصاید. La 1° *qacîda*, en l'honneur de شاه یعقوب, n'a point de titre spécial, la 2°, p. 665, l. 10 *a f.* également en l'honneur de Shâh Yaʿqoub, est intitulée قصیدهٔ اخری, la 3°, p. 666, l. 7 porte l'inscription در جواب انوری واقع شده است. Premier vers:

هر کرا در دهان زبان باشد * در ثنای شه جهان باشد

---

1) Le *teshdîd* appartient sans doute au mot ترشّح, qui du reste est probablement un *lapsus calami* pour ترشیّح. Le *teshdîd* se trouve assez souvent dans notre manuscrit non pas au-dessus de la lettre à laquelle il appartient, mais au-dessus d'une des suivantes. Il en est de même pour les autres signes orthographiques (voyelles, points, medda etc.), car tous ces signes sont ajoutés ordinairement après coup, quand le mot ou bien la ligne entière est déja finie. Il y a des cas, comme chacun le sait, où tous les signes d'une ligne, d'un hémistiche, se trouvent à un ou à plusieurs millimètres de distance à gauche des lettres auxquelles ils sont destinés. Le seul changement que je me suis permis en reproduisant les textes de notre manuscrit a été de remettre les signes à leurs places.

La 4° est intitulée در جواب نامهٔ سلطان روم. Premier vers:

چو از تنوع اوضاع کنبد دایر * بیاض صبح نمود از سواد شب ظاهر

Après cette pièce viennent deux courtes *qacîdas* en l'honneur de Shâh Ya'qoub, avec les inscriptions قصیدهٔ اخری et وایضا له et puis un *terkîb-bend* sur la mort du Khodja Obeidallah, avec le titre مرثیهٔ خواجه عبید الله قدس الله تعالی روحه (p. 668, l. 10 *a f.*— 669, l. 9 *a f.*), suivi de deux chronogrammes فی تاریخ وفاته; le 2° (l. 3 *a f.*—ult.) porte ce qui suit:

بهشصد و نود وباج در شب شنبه * که بود سلخ مه فوت احمد مرسل
کشید خواجهٔ دنیی ودین عبید الله * شراب صافی عیش ابد زجام اجل
قرارکاه دلش باد در مدارج قرب * معارج درجات مشاهد کمّل

A la page 670 commencent les *ghazels* précédés par deux petites pièces, dont la 1° est intitulée فی توحید الباری تعالی et la 2° (sans titre) chante l'éloge du prophète. Les *ghazels* sont rangés comme dans les deux *diwâns* précédents, d'après l'ordre alphabétique des rimes.

1) حرف الالف. Premier vers du premier *ghazel*:

بر آمد شاه عشق از طور سینا * وز آنجا زد علم بر دیر مینا

2) p. 673. حرف الباء. Premier vers du premier *ghazel*:

دستم از جور رقیبست زدامان حبیب
کوته ای کاش رسیدی بکریبان رقیب

3) ibid. حرف التاء. Premier vers du premier *ghazel*;

زهی فراق تو چون مرك هاذم اللذات
حیات و دولت وصل تو متحد بالذات

4) p. 680. حرف الثاء. (Une pièce). Premier vers:

منجم می کند از ماه وخسور بحث
زماه رویت ارباب نظر بحث

5) ibid. حرف الجيم. Premier vers du premier *ghazel*:

آن مه که یافتست ازو عیش ما رواج
روشن باوست مجلس ما اطفوا السّراج

6) p. 681. حرف الحآء. (2 pièces). Premier vers du premier *ghazel*:

سر در کلیم تن شبم آمد بکوش روح
یا أیّها المزمّل قم واشرب الصّبوح

7) ibid. حرف الخآء. (Une pièce). Premier vers:

نهاده سر برخت زلف عنبرین کستاخ
ندیده کس بجهان هندویی جنین کستاخ

8) ibid. حرف الدال. Premier vers du premier *ghazel*:

قامتت نیزه و رخسار تو ای عشوه پسند
آفتابیست که کشتست یکی نیزه بلند

9) p. 692. حرف الذال. (Une pièce). Premier vers:

رقم می زد قلم وصف لب لعل تو بر کاغذ
قلم شد نیشکر وز نیشکر غرق شکر کاغذ

10) ibid. حرف الراء. Premier vers du premier *ghazel*:

قدت سرویست جانا سایه پرور * بصد دل در هوای او صنوبر

11) p. 693. حرف الزاء. Premier vers du premier *ghazel*:

فصل دَی کوته بود ساقی برای عیش روز
رشته کیر از شمع واز شب وصلهٔ بر روز دوز

12) p. 694. حرف السین. Premier vers du premier *ghazel*:

چو دید اشك روان مرا ستاره شناس * کرفت طالعم از سَیر این ستاره قیاس

13) p. 695. حرف الشین. Premier vers du premier *ghazel*:

مشو فریفتهٔ حسن صورت ای درویش
بروی شاهد معنی کشای دیدهٔ خویش

14) p. 696. حرف الصاد. (Une pièce). Premier vers:

نه بلطف از ستم دوست توان یافت خلاص
نه بصبر از الم دوست توان یافت خلاص

15) p. 697. حرف الضاد. (Une pièce). Premier vers:

چه خوش دمیده ترا خط بگرد آن عارض
بنفشه زار بود خط وگلستان عارض

16) ibid. حرف الطآء. (Une pièce). Premier vers:

چون نسخهٔ جمال تو خالیست از غلط
دروی چرا کشند لب وعارض تو خط

17) ibid. حرف الظآء. (Une pièce). Premier vers:

دلم که بی تو زهیچ آرزو ندارد حظ
زباغ وراغ بجز رنك و بو ندارد حظ

18) ibid. حرف العین. (Une pièce). Premier vers:

زآتش عشقت علم زد رشتهٔ جانم چو شمع
اشك شد یکسر تنم وزدیده میرانم جو شمع

19) ibid. حرف الغین. (Une pièce). Premier vers:

عمرها آنکه بسویم گذری داشت دریغ
تند بگذشت وزحالم نظری داشت دریغ

20) ibid. حرف الفآء. Premier vers du premier *ghazel*:

کجا شد آن که زبغداد مستقرّ سلف
بحلّه روی نهادم زحله رو بنجف

21) p. 698. حرف القاف. (Deux pièces). Pr. vers du pr. *ghazel*:

دَنَتْ منازل من کنت منه بالاشواق
گذشت مدّت هجران وروزگار فراق

22) ibid. حرف الکاف. Premier vers du premier *ghazel*:

بیا ساقی بیار آن بادهٔ پاك * بشو حرف مرا زین تختهٔ خاك

23) p. 699. حرف اللام. Premier vers du premier *ghazel*:

در دهانت شك است وآن دو سه خال
کرد لب نقطهاست بر شك دال

24) ibid. حرف المیم. Premier vers du premier *ghazel*:

شراب لعل بده ساقیا که یکدو سه دم
دهم زشغل سیه کاریٔ دوات وقلم

25) p. 702. حرف النون. Premier vers du premier *ghazel*:

نوازش نامهٔ آورد باد از حضرت جانان
مخلّد باد بر فرق گدایان ظلّ سلطانان

26) p. 705. حرف الواو. Premier vers du premier *ghazel*:

زلفت که رفت رونق مشك سیاه ازو
مشکین شود نفس چو بر اریم اه ازو

27) p. 706. حرف الهآء. Premier vers du premier *ghazel*:

ای ترك نازنین بشکن گوشه کلاه
آشوب جان شاه شو وفتنهٔ سپاه

28) p. 707. حرف اللام مع الالف. (Une pièce). Premier vers:

ای سر کوی تو اقلیم بلا * دل در وجان کرده تسلیم بلا

29) ibid. حرف الیاء. Premier vers du premier *ghazel*:

از صومعه آن به که بمیخانه بری پی
جاوید نهی پشت فراغت بخم می

Les *ghazels* finissent à la p. 709, l. 3 *a f.* Dernier vers:

جامی سخن نادر کی فهم کند هرکس * آن به که بدوزی لب از نادره پردازی

Suivent les القطعات disposés sans ordre visible. Premier vers:

درین نشیمن ادبار جامیا کاری
اکر کنی نه جنان کن که شرمسار شوی

Derniers vers (p. 712, l. 13):

بفصل دی از برفهای پیاپی * فتادست در خانه ام قحط سالی
نه از کوشت جندان که آید بدندان * نه از هیمه جندانکه سازم خلالی

Suivent les رباعیات disposés sans ordre visible. Pr. quatrain:

معشوق ازل که هر که دل بست بدو * بیوند زخود کسست و بیوست بدو
هستی همه زوست بلکه هستی همه اوست * او هست بخویش ودیکران هست بدو

Dernier (p. 714, l. 11—12):

آب سخنم روان که می خواهم نیست * شایسته بهر زبان که می خواهم نیست
از کفت وشنید وخواندن ان هستم * شرمنده که آنجنان که می خواهم نیست

Après ce quatrain vient une pièce de deux vers intitulée مثنوی:

نیست در راه صداقت جب وراست * نیست در دین صداقت کم وکاست
نقطهٔ کر زصداقت باشد * آن صد آفت نه صداقت باشد

La ligne suivante (13 d'en haut) porte à l'encre rouge les mots:

المعمیات بابا احمد

Cette section ne comprend que 2 pièces, l'une de 2 hémistiches, l'autre de 4 en forme de *rouba'i*. Elles occupent les lignes 14 et 15 et portent ce qui suit [1]:

ligne 14: کفت دانای چو برسیدم که قلب العَبْد این
از سر بینش که قلب العبد بین الاصبعین
بر حاشیهٔ لوح جمال تو قلم
حرف دو زمشك سوده کردست رقم

1) Ligne 14: کفت — ازسر — برحاشیهٔ — حرف
Ligne 15: هوش — مدهوش

ligne 15: هوش من از آن دو حرف مدهوش شدست
مدهوش ترا زرفتن هوش چه غم

La première pièce contient évidemment une allusion à la tradition قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الله et veut dire simplement que le coeur du poète est „entre les 2 doigts" de Bâbâ Ahmed. La seconde est beaucoup plus compliquée: les 2 lettres, inscrites sur „la marge du لوح جمال تو" sont le *mîm* et le *dâl* formant le mot مد (مدّ). Le signe du مدّ, c'est-à-dire *madda* ~ représente le duvet naissant des moustaches du bien-aimé et ce مد suffit à rendre مدهوش la raison (هوش) du poète (presqu'octogénaire!) ce qui du reste ne lui cause aucun souci! [1])

Au-dessous de la dernière ligne enfin on lit les mots تمت الكتاب. Le reste de la page était probablement destiné à une souscription quelconque, qui malheureusement a été omise pour une raison ou une autre.

Je me suis étendu aussi longuement sur notre manuscrit et spécialement sur sa 2° partie, contenant les pièces lyriques, non seulement pour donner des échantillons du texte, mais aussi pour mettre fin, une fois pour toutes, à la confusion, qui règne dans la plupart des catalogues relativement aux 3 diwâns de Djâmi. Cette confusion, je regrette de le dire, a été provoquée en grande partie par la description d'un superbe manuscrit des كلّيات جامى, appartenant à la Bibl. Publ. Impériale de St. Pétersbourg. Dans ce manuscrit (№ 422 du Catalogue des manuscrits et xylogr. etc.) se trouvent écrits tant sur le fond de la feuille que sur les marges presque tous les ouvrages en vers et en prose de notre auteur. On y lit entr'autres sur les *marges* des f.f. 327^b—406^b le *troisième* diwân [2]), qui est resté sans titre au f. 327^b, mais porte au f. 406^b la souscription تمت الديوان الثالث. Le f. 407^a est resté en blanc; on n'y lit que les deux lignes que voici:

ديوان اول حاشيه ديوان ثانى
١٦٠ ورق

---

1) «Though this be *mad*ness, yet there is method in't».
2) Cf. Catalogue etc. p. 372 sub 17.

Ces mots veulent dire simplement, qu'on trouvera *au fond* des feuillets suivants le *premier* diwân et sur leurs marges le *second*. Le copiste, ayant donné cette indication, a probablement jugé inutile de mettre encore les titres ديوان اول et ديوان ثانى à la tête des deux diwâns et il a également négligé de les mettre à la fin. Le 1er diwân commence en effet *au fond* du f. 407^b, précisément comme dans le manuscrit de l'Institut, par la longue préface, que nous avons reproduite plus haut [1]) et va jusqu'au f. 570^b, où il finit par les mêmes vers que dans notre manuscrit. Le *second* diwân commence sur les *marges* du f. 407^b et s'accorde également pour la préface, pour les premiers et derniers mots etc. avec le même exemplaire; il finit au f. 537^b. M. Dorn a pris le mot حاشيه pour le titre d'un diwân séparé, distinct des 3 autres et l'a inséré sous le № 18 avec la traduction „*Appendice* (*aux Divans*)" dans la série des ouvrages, contenus dans le manuscrit qu'il décrivait. Mais il fallait de toute nécessité trouver encore *trois* diwâns, „l'appendice" ne comptant pas. Le *troisième* (sur les marges des f.f. 327—406) étant suffisamment garanti de tout attentat par la souscription تمت الديون الثالث, il ne restait que le *premier*, qui fut par conséquent fendu en deux: la première partie reçut le titre ديوان اول, qui *ne se trouve pas* dans le manuscrit, et fut censé finir au f. 446 [2]). La 2e partie reçut le titre ديوان ثانى, qui ne se trouve non plus dans le manuscrit et fut censé commencer au f. 446. En réalité ce n'est pas le premier *diwân*, qui finit au f. 446, mais bien les *qaçîdas et autres pièces d'occasion* du premier diwân, et ce n'est pas le 2e *diwân* qui commence sur le *verso* du même feuillet, mais bien les *ghazels* du *premier* diwân [3]). Ce qui a donné lieu a cette bévue, c'est que les *qacîdas* sont séparées des *ghazels* par un nouveau frontispice, tout comme dans le manuscrit de l'Institut et dans d'autres encore.

---

1) Premiers mots: بسم الله الرحمن الرحيم هست صلاى سر خوان كريم.

2) Lisez 436 ici et plus bas. Le chiffre 446 est un *lapsus calami*.

3) Les trois diwâns se trouvent donc dans le manuscrit décrit par M. Dorn sur les f.f. suivants: 1) f. 407^b—570^b sur le fond des f.f., 2) f. 407^b—537^b sur les marges et 3) 327^b—406^b sur les marges. La حاشيه de M. Dorn n'est autre chose que le second diwân.

Les *ghazels* des 3 diwâns, et surtout ceux du premier, se trouvant quelquefois seuls dans les manuscrits, sans les *qacîdas* etc., M. Dorn lui-même et ceux qui l'ont suivi, ont attribué au *second* diwân les pièces qui en réalité font partie du *premier*: le manuscrit № 438, par ex., de la Bibl. Publ. Impériale contient d'après M. Dorn (l. c. p. 379) „[illegible]s poésies ou le second Divan de Djamy, qui commence par les mots: بسم الله الخ * اعظم اسمآء عليم حكيم الخ“. En réalité, ce manuscrit contient les ghazels du *premier* diwân. M. A. F. v. Mehren, en décrivant deux manuscrits de la bibliothèque de Copenhague [1]) désigne l'un deux comme le second diwân et dit de l'autre, qu'il contient la حاشيه du manuscrit de St. Pétersbourg et le second diwân. M. de Mehren fonde cette opinion sur le catalogue de M. Dorn. En réalité, les deux manuscrits de Copenhague contiennent sans aucun doute: *l'un*—les ghazels seuls du *premier* diwân et *l'autre*—le *premier diwân en entier*. Dans la bibliothèque de Gotha [2]) il se trouve un manuscrit contenant des poésies lyriques de Djâmi et divisé en deux sections (grössere Abschnitte), dont la première renferme des poésies de différents genres sans ordre visible, tandis que la seconde est composée de ghazels, fragments et quatrains. M. Pertsch voit dans cette *seconde* partie du manuscrit le *premier* diwân, en se basant sur Sprenger, 448, qui donne comme premier vers du *premier* diwân le même vers, avec lequel commence le prem. *ghazel* du manuscrit de Gotha et qui serait d'après M. Dorn le prem. vers du *second* diwân. M. Pertsch a très-bien fait de préférer dans ce cas l'autorité de M. Sprenger à celle de M. Dorn. Il aurait pu cependant aller plus loin et reconnaître dans la première partie du manuscrit de Gotha les *qacîdas* etc. du *premier* diwân, de sorte que le manuscrit en question aurait pu être déterminé simplement comme *exemplaire quelque peu défectueux du premier diwân*, d'autant plus que M. Sprenger avait déjà indiqué, que le premier diwân contenait aussi des *qacîdas* etc. [3]). M. Flügel décrit deux manuscrits

---

1) Codices orientales bibl. Reg. Hafniensis jussu et auspiciis regiis enumerati et descripti. Pars tertia. Codd. pers. turc. hindustan. etc. continens, Hafniae 1857, p. 40—41, № CXXI et CXXII.

2) Pertsch, d. pers. Hdschr. d. herz. Bibl. zu Gotha etc., № 76, p. 102—103.

3) M. Sprenger du reste donne la première ligne des *ghazels* du *premier*

de Vienne, Wiener Handschriften, I, p. 570—571, № 595 et 596, qui contiennent tous les deux un recueil des poésies lyriques de Djâmi, composé longtemps avant 884 (date du premier diwân), et dont il sera question plus bas p. 257. Partant de la supposition erronée [1]) que le diwân du poète renferme presqu'exclusivement des *ghazels*, M. Flügel s'exprime très-positivement au sujet des deux manuscrits: ils contiennent, dit-il, sans aucun doute (unstreitig) toutes les trois parties du diwân „nur ist äusserlich die Eintheilung nicht bemerkbar gemacht, und auf den Schmutztitel, Bl. 3, mit den Worten von anderer Hand دیوان اول مولانا جامی ist nichts zu geben. Und in der That bilden die Gazelen den Haupttheil auch in der vorliegenden Sammlung etc." Ce qui a donné lieu à l'hypothèse, que ce manuscrit contient tous les trois diwâns, c'est évidemment le fait que dans le catalogue de Pétersbourg le *second* diwân commence par un vers, que M. Flügel a retrouvé dans son manuscrit à la tête des *qacîdas*. En réalité, le titre دیوان اول sur la feuille de garde, rejeté par le savant auteur du catalogue, approche beaucoup plus de la vérité, car les pièces contenues dans ce recueil se retrouveront probablement presque toutes dans le véritable premier diwân (فاتحة الشباب), recueilli en 884, tandis que les pièces des deux derniers diwâns ne sauraient figurer dans le manuscrit de Vienne daté de 883. — Le manuscrit de Munich (№ 87 chez Aumer, die pers. Handschr. d. königl. Hof- u. St.-Bibl. etc.) contient à ce qu'il paraît les *ghazels* du premier diwân, mais *sans les pièces d'introduction*. M. Aumer s'est prudemment abstenu de toute hypothèse. — M. Rieu lui-même, auquel nous devons le véritable *standard-work* pour l'histoire de la littérature persane a aussi subi, paraît-il, l'influence du catalogue de M. Dorn: il conclut la description du manuscrit Add. 7773 par la remarque „Jâmi's minor poems have also been collected in three separate divâns etc. on which see Sprenger, Oude Catalogue, p. 448, and the St. Petersb. Catal.

---

diwân, tandis qu'il cite pour les deux autres le premier vers de leurs *premières parties*, contenant les *qacîdas* etc. C'est ce qui a probablement induit en erreur M. Pertsch.

1) La faute en est à Hadji Khalfa III, p. 270, qui dit des diwâns كلها غزليات.

p.p. 371, 372". M. Rieu se convaincra facilement, en parcourant notre description, que le mscr. Add. 7773 du Mus. Britt. contient précisément un de ces trois diwâns séparés, savoir le premier.

Quant à la date de la composition de ces trois recueils, elle ressort pleinement des trois préfaces, que nous avons reproduites: le *premier* a été composé en 884, le *second* en 894 et le *troisième* en 896. La *première* date est indiquée par le mot صدق avec un point sur la première lettre, c'est-à-dire ضدق = 884 [1]). La *seconde* est donnée dans le vers جو تمّمته كفتم از بهر فال الخ (cf. plus haut p. 240) M. Dorn, l. c. p. 372 *sub* 18, a pris pour la date le seul mot تمّمته et a rapporté par conséquent „l'Appendice", c'est-à-dire la *second* diwân, à 885. Il avait d'autant plus le droit de le faire qu'il trouvait dans son exemplaire le chiffre ٨٨٥ écrit au-dessous du mot تمّمته. M. Krafft [2]) a très-bien vu, qu'il fallait prendre en considération aussi le mot جو, mais il avait dans son exemplaire la mauvaise leçon چو تمت, qui lui fournit la date 889. M. Sprenger rapporte le second diwân à 884, et ne dit rien de la date du premier. M. de Rosenzweig enfin prétend que le poète rédigea „son quatrième et dernier diwân" en 884 et (un peu plus bas) que ce travail lui avait pris au moins 9 ans. M. de Rosenzweig a confondu la *qacîda* جلاء الروح, qui se trouve dans le premier diwân, avec la رشح بال بشرح حال. La vraie date, renfermée dans les mots جو تمّمته, est 894; la preuve en est que dans ce *second* diwân se trouve la pièce intitulée رشح بال بشرح حال, qui a été composée en 893 [3]).

---

1) Cf. Rieu, p. 643.

2) Die arab., pers. u. türk. Handschr. d. k. k. orient. Akademie zu Wien, № CCVI, p. 69.

3) Elle commence ainsi (v. le mscr. p. 576):

منم جو كوى بميدان فسحت مه وسال
بصولجان قضا منقلب زحال بحال
بسال هشصد وهفده زهجرت نبوى
كه زد زمكه به يثرب سرادقات جلال

La date du 3° diwân enfin, c'est-à-dire 896, est donnée en toutes lettres. Il paraît, que les copies des deux derniers diwâns sont très-rares en Europe. Parmi les bibliothèques, dont nous avons des catalogues, seules celles de St.-Pétersbourg [1]) en possèdent des exemplaires. Il y en aura probablement plusieurs dans les grandes collections d'Oxford, de Paris, de Berlin et de l'East India House. En revanche il se trouve assez souvent un recueil, composé quand le poète avait 50 ans et dédié au sultan Abou Sa'îd. Ce recueil est précédé d'une préface, qui commence par les mots موزون ترین کلامی که غزل سرایان انجمن الخ; cf. Rieu, l. c. p. 644, manuscrits Add. 7774, Or. 1218 et p. 646, Add. 27,265, les deux manuscrits de Vienne chez Flügel, l. c. № 595 et 596 et Dorn, l. c. № 439, p. 379. Ce sera la tâche du futur éditeur critique des oeuvres de Djâmi de préciser la relation entre ce recueil et le premier diwân.

Hadji Khalfa, quoiqu'il n'ait jamais vu, à ce qu'il paraît [2]), un exemplaire complet des diwâns de notre poète, en connaît cependant les titres. La préface, placée en tête des diwâns (p. 400 du manuscrit) et reproduite plus haut, p. 225—227, nous apprend, que ces titres ne furent donnés aux diwâns qu'en 897 „quand il ne restait plus que 3 trois ans jusqu'à la fin du IX° siècle de l'hégire". Mîr Alî Shîr, le célèbre vézir et Mécène, désirant réunir en un volume les trois diwâns, pria le poète d'imposer à chacun d'eux un titre séparé pour éviter toute confusion. — Djâmi tomba malade le 13 Moharrem 898 et mourut 6 jours plus tard [3]). Il paraît ne pas avoir

---

زاوج قلّهٔ پروازگاه عزّ قدم
بدین حضیض هوان بسته کرده ام پر وبال
بهشصد ونود وسه کشیده ام امروز
زمام عمر درین تنگنای حس وخیال

1) La Bibl. Publ. Imp. en a deux: 1) dans le manuscrit № 422, dont il a été question plus haut et 2) dans un manuscrit provenant de la la collection du comte Simonitsch, mentionné brièvement par M. Dorn dans les Mélanges asiat. t. VI, p. 104 s. № 19.

2) Cf. plus haut p. 255, n. 1.

3) رشحات عین الحیاة trad. turque, éd. de Constantinople, de l'an 1236, p. ٢٩٩—٣٠٠.

souffert des infirmités de la vieillesse. Tous ses grands poèmes ont été composés dans un âge fort avancé: le تحفة الاحرار en 886, quand le poète avait déjà 69 ans, يوسف وزليخا en 888, ليلى ومجنون et probablement aussi le خرد نامۀ اسکندری en 889, le سلسلة الذهب en 890; les deux derniers diwâns ne contiennent que des poésies datant des années 884—896. Au mois de Djomâda I 896 il collationne un manuscrit du commentaire aux فصوص الحکم, appartenant à son disciple Abd-al-Gafour [1]).

Les derniers vers du تحفة الاحرار (éd. de Falconer, vers ١٤٩٧—١٧٠٧), du سبحة الابرار (v. plus haut p. 222), de ليلى ومجنون (plus haut p. 223) nous apprennent, quel prix il attachait à des copies correctes, quelle horreur il éprouvait des mauvais copistes, ces ennemis acharnés, quoique involontaires, de la gloire des poètes orientaux. Cette horreur n'était égalée que par sa haine contre ceux là, qui, se croyant „plus poètes“ que le poète lui-même, „corrigent“ ce dernier, „remplacent la rose par le chardon“. Il n'y a donc rien d'improbable dans l'hypothèse que Djâmi ait voulu laisser à la postérité un exemplaire correct de toute son oeuvre poétique, réunie en un volume, qu'il ait exécuté ce plan en 896 ou 897 et que notre manuscrit soit précisément ce volume. Dans ce cas les notes aux p.p. 96 et 398 doivent être rapportées à la date de la composition ou bien à celle de la première copie nette. L'absence de toute note à la fin du volume et d'un titre général au commencement s'expliquerait par quelque accident imprévu, qui aurait empêché le poète de mettre la dernière main au manuscrit.

Mais, dira-t-on peut-être, tout ce raisonnement ne prouve pas encore d'une manière tout-à-fait décisive, que le manuscrit est en réalité l'autographe. Ne pourrait-on pas considérer comme copié sur l'autographe le second livre du سلسلة الذهب et le خرد نامه et laisser la question ouverte pour les autres livres? Il est impossible, à mon avis, de donner dès à présent une réponse entièrement satisfaisante à cette question. Pour la résoudre il faudrait étudier soigneusement *tout* le manuscrit dans *tous ses détails* pour se convaincre, que sa correction n'est pas telle qu'elle devrait être, qu'il y a des fautes,

---

1) رشحات الخ, p. ٣٠٣.

que le poète n'avait pu commettre, des *lapsus calami* tellement nombreux, que leur nombre même exclurait tout doute quant à la non-authenticité du manuscrit. Je ne puis qu'exprimer ma *conviction* personnelle, que c'est réellement l'autographe du poète et j'espère que même les critiques les plus enclins au scepticisme admettront au moins que, si ce n'est pas l'autographe, c'est bien un des manuscrits persans les plus corrects qu'ils aient jamais vus, nonobstant quelques inconséquences dans l'ortographe, l'omission ou le déplacement par-ci par-là d'un point diacritique et quelques *lapsus* indubitables [1]). Il est, dans tous les cas, d'une valeur exceptionelle et nous avons toute raison de nous réjouir de l'heureux hasard qui l'a fait trouver son chemin de la bibliothèque du Comte Rzewuski dans celle de l'Institut des langues orientales à St.-Pétersbourg. — Avant de passer dans la possession du Comte Rzewuski, notre manuscrit paraît avoir fait partie d'une grande bibliothèque de l'Orient. Sur le feuillet de garde on lit le chiffre ١٩٠٥. Sur la tranche on lit à présent

١١ كلّيات جامى ١

mais ces mots sont d'une main européenne et remplacent l'inscription primitive, dont on voit encore les traces à demi effacées. Elle contenait, si je ne me trompe, les mots مصنفات منظومة جامى قدس سره et cela porte à supposer, que dans la même bibliothèque se trouvait un autre volume, comprenant les مصنفات منثوره et peut-être du même format et de la même écriture. Il vaudrait bien la peine de faire des recherches dans la correspondance du comte Rzewuski — si elle s'est conservée quelque part — pour découvrir d'où lui provint ce trésor.

81.

№ 286. 24×15½. 79 f. 12 l. (longues de 7 c.).

تحفة الاحرار

Par le **même**. Le poème est précédé par la préface mentionnée chez Rieu, II, p. 647 (Mscr. Add. 6615). Elle occupe les 4 pre-

1) «Den Dichtern auch begegnet jezuweilen etwas Menschliches». (Platen, der romantische Oedipus, Akt 1, Scene 2).

mières pages [1]). La dernière page f. 79^a contient la note de l'auteur, dans laquelle il dit avoir achevé la composition du poème en 886. Cette note se trouve assez souvent [2]) à la fin du تحفة الاحرار, mais elle n'est plus lisible qu'en partie dans notre manuscrit, qui est en général dans un état très-délabré. Au f. 1^a nous lisons les mots suivants de la main d'un possesseur: رساله تحفه احرار مولوى جامى رحمة الله عليه اين كتاب مستطاب بخط ميرعلى با وجود كهنكى از غايت شغف هفتم شعبان سنه ۱۱۷۳ هجرى روز شنبه خريده شد در ايام فتور....[3]) وغلبه شاه احمد شاه اللهم ارحم امّة محمد. Le Mîr Alî, dont il s'agit dans cette note, et qui doit être un calligraphe célèbre, est probablement Mewlânâ Mîr Ali, mort en 957 ou 951, sur lequel on trouve quelques renseignements dans les مناقب هنروران de Moçtafâ Tshélébi 'Âli عالى (chez Dorn, Mélanges as. II, p. 43—44; cf. ibid. VI, 97 et Rieu, II, p. 531). L'Institut possède (v. plus bas № 130) un petit recueil de poésies, un vrai chef-d'oeuvre de calligraphie, attribué aussi à un Mîr Ali, qui pourrait bien être identique avec le copiste du manuscrit qui nous occupe actuellement. L'écriture de ce dernier est fort belle, mais la profusion d'or répandu entre les lignes, nuit beaucoup à l'effet. — Notre manuscrit paraît provenir de la bibl. Rzewuski.

82.

№ 249. 18×11½. 73 f. 17 l. (longues de 7 c.).

بهارستان

Par le **même**. Les 8 chapitres commencent aux f.f. 3^a, 8^b, 14^b, 20^b, 27^a, 37^a, 50^a et 66^a. — Copié en 939.

---

1) F. 1^a et 2^a sont ornés de frontispices très-riches et n'ont que 5 lignes de texte, chacun.

2) Cf. par ex. Rieu, l. c. 647^b, manuscrit *Or.* 1369 et *Add.* 19,004, Pertsch, № 80, p. 106 etc. — Elle a été prise pour une note de copiste par M. Dorn, Catalogue des mscr. etc., p. 374 et 375: les manuscrits № CDXXIII et CDXXVI de la bibl. Publ. Imp. sont beaucoup moins anciens.

3) Deux mots que je n'ai pas réussi à déchiffrer.

83.

№ 248. 14½×8. 229 pages. 15 l. (longues de 4 c.).

Le **même**. Les chapitres commencent aux pages 6, 26, 45, 64, 84, 113, 161 et 207. Copié en 941. Un dernier ex. du Behâristân v. plus bas № 116. — Bibl. Suchtelen.

84.

№ 312. 20×11. 287 f. 19 l. (longues de 6 c.).

كلّيّات عرفى شيرازى

Oeuvres complètes de **ʿOrfi** de Shirâz † 999. Cf. Rieu, II, p. 667. Notre manuscrit contient:

1) f. 1^b—12^a رسالهٔ نفس نفيس

Premiers mots: حمدى كه از نهايت شايستكى منزّه از شايبهٔ تعين وتخصيص آمده اجمال آن در حوصله انديشه كنجيدكان ذروهٔ كمال كنجايش الخ

2) f. 12^b—13^b. Trois lettres du poète qui portent les titres suivants:

a) مرحوم ومغفور له حضرتلرينه شال كشميرى اتحافى اولندقده تحرير اولنمشدر

b) مولانا عرفى رحمة الله عليه حكيم مير ابو الفتحه ارسال ايلدوكى صورت مكتوبدر

c) مرحوم مشار اليه حضرتلرينك صورت مكتوبدر

Les f.f. 14—16^a sont restés en blanc.

3) f. 16^b—54^a. مجمع الابكار

Premiers vers:

بسم الله الرحمن الرحيم * موج نخست است زبحر قديم
تا برم اين نامه به تكميل عرش * زو كنم آرايش قنديل عرش

Les titres des chapitres sont toujours omis.

4) f. 54[a]. فرهاد وشیرین

Sans titre. Premier vers:

خداوندا دلم بی نور تنکست * دل من سنك وكوه طور سنكست

Le poème paraît finir au f. 65[b] avec le vers:

کسی را کز زبان این هرزه خیزد
اکر من خون نریزم عشق ریزد

Après ce vers on trouve le titre

5) f. 65[b] ساقی نامه

Premier vers:

بیا ساقی ان تشنکی را بسنج * پس از آرزوی دل ما مرنج

6) f. 67[b] هجو شاعران کداچشم[1]

Premier vers:

آمدم چون دوا شفیق ونقیض * صحت آموز دوستان مریض

7) f. 70[a] قصاید

Premier vers, comme chez Rieu, p. 667[a] II.

8) f. 144[b]. غزلیّات

Premier vers:

عشق کو تا در بیابان جنون آرد مرا
تشنه سازد بر لب دریای خون آرد مرا

Ordre alphabétique des rimes.

9) f. 266[b] مقطعات

Premier vers:

ای دل راه زن که از عرشم * بحضیض ثری فرستادی

10) f. 275[b] رباعیات

Copié en 1044 par درویش محمد سعید خاکپای فقرای نقشبند.
Le manuscrit est en parfait état. Ecriture fine et soignée.

---

1) La pièce est un *mesnewi*. Elle paraît être identique avec le «Tarjiʿ in praise of Masīh ud-dīn Abulfath» chez M. Rieu, l. c. 667[b], V.

85.

№ 313. 21×12½. 190 f. 15 l. (longues de 8 c.).

Le Diwân du **même**, contenant:

1) f. 1ᵇ—74 قصايد. Premier vers comme dans le № 84.

2) f. 75ᵇ—190ᵃ غزليات. Premier vers:

ای فلك زخوشهٔ منع تو دانهٔ
درجنب كبريای تو عرش آشيانهٔ

L'ordre des *ghazels* suivants est d'après la rime, mais en général le nombre et la disposition tant des *ghazels*, que des *qacîdas* diffère beaucoup de celui du manuscrit précédent.

3) f. 183ᵃ رباعيات

On lit à la fin, f. 190ᵃ:

اين طرفه نكات سحرى اعجازى * چون كشت مكمّل برقم پردازى
مجموعه طراز قدس تاريخش * كفت اوّل ديوان عرفى شيرازى
٩٩٨

و حرّره فى سنه ١١٠٤

86.

№ 318. 22½×17. 48 f. 12 l. (longues de 9 c.).

Ce manuscrit contient un choix des poésies de **Feizi** فيضى † 1104, avec une préface, qui occupe les 6 premières pages. On lit au f. 1ᵇ: كتاب فيضى من متكلمات خواجه افصح الفصحاء واعلم العلماء محمد ابن ابو علاء هندى كه در وصف حضرت خاقان كيتى ستان سكندر حشمت ودارا دربان اكبر شاه پادشاه بالاستقلال هندوستان كفته شده

Après ces mots vient la préface, qui commence par les mêmes mots que dans le manuscrit du Br. Mus. Add. 7794, décrit par Rieu, II, p. 670, et puis la première *qacîda*, également identique avec celle du manuscrit de Londres. Elle finit au f. 10ᵃ et est suivie par 11 pièces, qui portent chacune l'inscription وله ايضا. — Copié en 1241 par l'actuaire Gabriel Lébédew.

87.

№ 325. 25×15. 127 f. 14 l.[1] (longues de 6½ c.).

دیوان ظهوری

Diwân de **Noureddin Zohouri** † 1024 ou 1025. Cf. Rieu, II, p. 678. Contient: 1) Quatrains. Premier vers:

ای از تو نهان نهان وپیدا پیدا

Après le f. 5 il y a une lacune considérable.

2) *Ghazels*, disposés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Se sont conservées les pièces en د — ی. Elles occupent les f. 6—125. Les trois dernières pages contiennent quelques *ghazels* en ش. Sans date, mais assez ancien. Fatigué.

88.

№ 322. 20½×14. 146 f. 14 l. (longues de 7½ c.).

دیوان صائب

Diwân de Mirza **Mohammed Ali Çâib** † c. 1088; cf. Rieu, II, p. 693. Ne contient que les *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Premier vers comme dans le manuscrit Or. 292 du Mus. Brit. — Copié en 1080 par خلیل بن علیخان dans la ville de Wân دربلدهٔ وان. — Katacazi.

89.

№ 323. 21×18. 57 f. 15 l. (longues de 7 c.).

دیوان صیدی

Diwân de **Mîr Çaidi** † 1069. Cf. Rieu, II, p. 689. *Ghazels* seuls. Ordre alphabétique des rimes. Premier vers comme chez Rieu, l. c. Sans date; copié avant 1110, date d'une inscription au f. 1ᵃ. En 1148 le manuscrit a appartenu à سید مصطفی بن سید صدر الدین الملقب علی ولی متوطن بلاد کجرات شهر بندر سورت

Plusieurs feuillets ont beaucoup souffert des vers.

1) Sur les marges de 22 à 24 lignes courtes.

90.

№ 311. 22×13. 222 f. 19 l. (longues de 7 c.).

دیوان شوکت

Diwân de Khodjâ **Shewket** de Boukhara † 1107. Cf. Rieu, II, p. 698. Contient:

1) f. 1—21ª. *Qacîdas*. Premier vers:

از بسکه ریخت رنگ جنون بر سرم هوا
سودا بپای بست زمغز سرم حنا

2) f. 21ᵇ—160ª. *Ghazels* et *Moqatta'ât*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Premier vers comme dans le mscr. de Londres, Rieu, l. c. On lit à la fin, f. 160ª, la note suivante: اثر خامهٔ عثمان الایّوبی من تلامیذ کاتب زاده افندی غفر لهما فی سنه ۱۱۶۱

3) f. 161ᵇ—222ª. *Quatrains* et *Moufradât*. Premier vers:

ای زندگی از شوق تو اجزای جهان را
باشد نفس از یاد تو ذرّات جهان را

La dernière pièce donne la date de la composition du diwân (1093):

عصمت کبری کشت وحیا شد صغری
آورد ازو نتیجه برون دولت
بی نقصان شد چو یافت از بی نقصان
تاریخ نتیجهٔ حیا وعصمت

Sur le f. blanc, qui précède le premier f., se trouve la note que voici: قد اهدانی هذه النسخة النفیسه اخی فی الله میر عفّت عبد الله نال ما یرومه ویتمنّاه وانا الفقیر محمد راشد بکلکجی دیوان همایون

Copie de luxe.

91.

№ 310. 21×13. 128 f. 21 l. (longues de 8 c.).

Le **même**. Contient:

1) f. 1—17ª. *Qacîdas*. Premier vers comme dans le manuscrit précédent.

2) f. 18^b—127^b. *Ghazels* et *Moqatta'ât*, disposés d'après l'ordre alphabétique des rimes. La première pièce est la même que dans le № 90, mais pour le reste il y a une grande différence entre les deux manuscrits, tant pour l'ordre des pièces que pour leur nombre, qui est plus grand dans le № 90.

3) f. 127^b—128^b. Quelques quatrains. Sans date. A la fin on lit le quatrain turc suivant:

آه وواهیله خس وخاشاکیله بر دوستمنك
یادینه مسطور قلدم بو کتابی ای کوکل
اسمنی بو رسمیله تحریر قلدم کشفیا
بلمین دیر اشته بو الله اعلم شاخ کل

ce qui est traduit ainsi par le baron Desmaison: „Au milieu de mes soupirs et de mes peines, j'ai copié ce livre en souvenir d'un ami. J'ai écrit son nom (ci-dessous) de manière, ô mon âme, que celui qui ne saura pas le comprendre, dira: Dieu sait! ce doit être une branche de rosier". Le nom de cet ami est écrit au-dessous du quatrain comme il suit:

M. Desmaison le lit عثمان et sans doute avec raison. Sur cet alphabet voir Dorn, dans les Mélanges asiatiques t. VI, p. 133 [1]).— Bibl. Suchtelen.

92.

№ 328. 19½×10½. 133 f. 17 l. (longues de 6 c.).

دیوان آخوند شفیعا متخلّص باثر الشیرازی

Diwân de **Akhound Shafî'â**, surnommé **Asar**. de Shirâz, † 1113 ou 1124; cf. Rieu, II, p. 791^b. Le f. 1 a été ajouté après coup et

1) M. Dorn donne un alphabet, dans lequel le mot ابجد n'est pas compté; dans notre manuscrit le nom عثمان apparait, quand on donne à ابجد le numéro d'ordre 1.

on y lit sur le *recto* ديوان مدهوش et sur le *verso* d'abord le titre من كلام ميرزا مدهوش در نعت حضرت رسول صلى الله عليه وآله. ensuite les mots بسم الله الرحمن الرحيم et enfin 11 vers d'une *qacida* en ـَرِى, qui commence ainsi:

اى انكه [1] بودت زاشرفى بر ديكرانت سرورى الخ

Sur les f.f. 2ᵃ—3ᵃ nous lisons une pièce avec la même rime et du même mètre, également en l'honneur du prophète, mais sans commencement. Cette pièce a pour auteur Asar, dont le nom se trouve dans un des derniers vers. Les pièces suivantes, sans exception, appartiennent également au même poète et dans la souscription du copiste enfin on lit le nom de Shafîʿâ, surnommé Asar, en toutes lettres, de sorte qu'on se demande en vain, quel était le but du falsificateur, qui a mis en tête du manuscrit le nom de Mirza Madhoush. Il aurait dû au moins détruire la note du copiste. — Il est impossible de décider, quel est le Mirza Madhoush en question, car il y en a eu plusieurs; cf. Sprenger, p. 129 et 251. Notre manuscrit contient:

1) f. 2ᵃ—70ᵇ *qacîdas*, satires, chronogrammes et autres pièces d'occasion. La 1° est en l'honneur du prophète, 2—5 en celui d'Ali; les pièces suivantes portent les inscriptions que voici: 6 — در مدح حضرت امام حسن عم, 7 — حسين —, 8 — زين العابدين —, 9 — محمد — باقر, 10 — جعفر صادق —, 11 — موسى كاظم —, 12 — رضا —, 13 — id., 14 — محمد تقى —, 15 — على النقى —, 16 — حسن — عسكرى, 17 — محمد مهدى —, 18 (f. 32ᵃ) شكست پاى اثر است, 19 — در مدح حضرت سيد مير احمد بن موسى الكاظم عم, 20 — مرثيه حضرت امام حسين عم, 21 — در مدح نواب حيدر الزمانى, 22 — در مدح آخند مولانا محمد باقر مجلسى, 23 — نواب وحيد الزمانى —, 24 — تهنيت نامه مرتضى قليخان, 25 — فتحنامه عباسقليخان در جنك سليمان كرد, 26 — در مدح شاه سلطان حسين, 27 — نواب وحيد الزمانى —,

---

1) Biffez le اى ou bien lisez ايكه.

28 — id., 29 — در مذمت حمّام, 30 — هجو است [1], 31 — در هجو, 32 — تاریخ جلوس شاه سلطان حسین (7 pièces), میرزا نجفخان صدر, 33 — تاریخ تالار شاه سلطان, 34 — تاریخ تولد فرزند نواب اشرف, 35 — تاریخ بنای خان, 36 — تاریخ تالار نواب وحید الزمانی, حسین, 37 — تاریخ ایالت نجفقلیخان ونظارت محمد حسین بیك, جنت, 38 — تاریخ لقب کرفتن کلب علیخان, 39 — تاریخ ایالت کلب علیخان, 40 — تاریخ فوت آخند مسیحا, 41 — تاریخ شبستان مسجد جامع شیراز, 42 — تاریخ فوت میرزا صادق, 43 — در تعریف محمد رفیع بجارباشی, 44 — تاریخ فوت سراجا نقاش, 45 — تاریخ فوت اقا ابراهیم خوشنویس, 46 — تاریخ فوت لامع, 47 — تاریخ فوت میرزا ابو الحسن طبیب, 48 — در مذمت اسپ بد, 49 — تاریخ منصب کرفتن مستوفی رشت, 50 — فرستادن فقیری در نزد وحید الزمانی.

2) f. 70^b—128^a *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Premier vers comme chez Rieu, l. c. et Sprenger, p. 344.

3) f. 128^a—133^b *quatrains* et *fragments*. — Note finale: تمت الدیوان افصح الفصحای و ابلغ البلغای املح المرنمین آخوند شفیعا متخلص باثر شیرازی بتاریخ سیزدهم شهر جمدی الاول من شهور سنه خمسه وخمسین ومایه بعد الالف من الهجره النبویه علیه التحیه المصطفویه علی ید فقیر حقیر کسیر التقصیر ابن عبد الرسد کمال الدین حسب الفرمان عالیحضرت سیادت منقبت میرزای مرزا محمد مهدی خلف الصدق عالیحضرت سادت ونجابت ورفعت ومعالی پناه میر سید احمد اسما الله تعالی از مطالعه اش محظوط وبهره‌مند کردد بحق محمد واله الطاهرین

Don de M. Pawlow.

---

1) Il paraît, qu'il y avait encore quelques mots à l'encre rouge après هجو است, mais ils ne sont plus lisibles.

93.

№ 326. 23 X 12. 183 f. 23 l. (longues de 7 c.).

دیوان میر نجات

Diwân de **Mîr Nadjât** † c. 1126. Cf. Rieu, II, p. 821. Contient:

1) f. 1^b—172^b *ghazels*, rangés d'après l'ordre alphabétique des rimes. Premier vers du premier *ghazel*, comme chez Sprenger, p. 512:

گرفتم مهر خاموشی زلب طبع سخندانرا
زدم بر سر کل طغرای بسم الله دیوانرا

2) f. 172^b—177^b. *Quatrains.*

3) f. 177^b—183^b. کل کشتی میر نجات.

Copié en 1128 à Ispahan par ابن نور الدین محمد محمد رحیم:— Caractères *shikesteh*. Mal relié. Vrai ordre des feuillets: 1—4. 19—34. lac. 45—47. 35—44. 5—18. 48—183. — Don de M. Pawlow.

94.

№ 327. 24 X 14. 110 f. 17 l. (longues de 8½ c.).

دیوان فتحعلی شاه

Diwân de **Fath-Ali-Shâh**. Cf. Rieu, II, p. 721. Contient:

1) f. 1^b—74^a. *Qacîdas* et autres pièces d'occasion. Premier vers:
که کرد بی مدد غیر بار کونه بنا * براز اساس جهان سقف کنبد مینا

2) f. 75^b—107^a. غزلیات مسمی تحفة الملوك. Premier vers:

سبحان من یدبّر فی الارض والسما
عار عن الدنائة عال عن العلی

3) f. 107^a—109^b رباعیات

4) f. 109^b—110^b فردیات

Copié en 1243. — Don de M. Pawlow.

95.

№ 329. 24×19. 9 f. 10—16 l. (longues de 12 c.).

Elégie (en forme de *Tardjî-bend*) et chronogrammes sur la mort de l'empereur Alexandre I, composés par Molla **Artyq b. Tâsh-Mohammed** (ملا آرتق ولد تاش محمد) de Boukhara, sécrétaire de l'envoyé de Boukhara, Beknazar b. Abdalkérim (en 1826).

96.

№ 244. 17×12. 123 f. 15 l. (longues de 9 c.).

Ce manuscrit contient un recueil de vers, tirés du

روضة الناظر ونزهة الخاطر

de **Abd-al-'Azîz al-Kâshi**. Le choix a été fait par l'auteur lui-même, comme il ressort de la préface, que je transcrirai en entier [1]):

f. 2^b هذه المجموعه من تاليف مولاناء اعظم علامة العالم نادره الزمان ينبوع الحقايق مجموع الفضايل عزيز الملة والدين عبد العزيز الكاشى [2])
بسم الله الرحمن الرحيم احمد على نواله واصلّى على نبيّه محمد وآله امّا بعد فانّى انتهزت قبل هذا الزمان وسنا (?) ومن نواظر الدوران وسنا (?) فى غياهب الطوارق والحدثان فالّفت كتابًا يشتمل على ثلثة اقسام محتوية على ابواب وفصول منطوية على ما يلوح منه تباشير القبول وجمعت فيه فوايد منظومة لا منثورة وفرايد عن افاضل الدهر مأثورة وسمّيته روضة الناظر ونزهة الخاطر على ان اختار منه ما مسّت الحاجة اليه ويتّفق فى الحسن واللطافة خواطر الكلّ عليه ان اخّر الله فى الاجل على مقتضى الامل ثم لما وفقنى الله لحصول المامول ووصول المسئول انتخبت منه الطفها واحنها [3])
وانتقدت ارصّها وانقبها بغير تغيّر فى الترتيب ولا تبدّل فى التفصيل والتبويب فصا مسحبا [4]) لو عرض نزه الناظر وروح الخاطر (f. 3^a) ولم

---

1) F. 1^b et 2^a contiennent quelques vers et quelques lignes en prose, écrites en caractères très-enchevêtrés et presque indéchiffrables.

2) Ces mots sont de la même main que tout le manuscrit.

3) Sic; l. واحسنها.

4) Sic; l. فصار منتخبا.

يحصل منه لمطالعته ملال ولا لمن نظر فيه كلال ولو حفظ اورث للنفس فضايل عظيمة واودعها اخلاقا وشمايل جسيمة مشتملا على الاقسام المذكورة والابواب والفصول المسطورة فشرّفتْ مفتتحه بشريف القاب من اتّصف بهذا المقال فصار له وصف الحال

ساد الانام بخمس عشرة حجّة * باقْرَبِ مولدٍ سيّدٍ من سودد
ان الفتوّة والمروّة والابوّ * ة كلّها لمحمّد بن محمّد

وهو نور حدقة الوزارة ونَوْر حديقة الامارة سلالة الوزراء العظام خلف السلف الكرام شرف الدولة محمد بن المولى المخدوم الاعظم افتخار وزراء العرب والعجم الذى زان الوزارة وما زانته وشرّفها وما شرّفته ومنّ الله تعالى به عليها وهى احوج اليه منه اليها فجعله صلاح ممالك العالم ومالك نواصى السيف والقلم صاحب الردّ والقبول متّصفًا بقول القايل حيث يقول

ابكي واضحك خصْمَه ووليّه * بالسيف والقلم الضحوك الباكى
الدرّ [1]) والدرّى خافا جودَه * فتحصّنا بالبحر والافلاك

سعد الحق والدولة والدين اصبغ الله عليه وعلى كافة المسلمين ظلاله واعزّ انصاره وضاعف جلاله وسيلةً الى نيل الامال وذريعة الى نظم الاحوال وارجو ان لا يتسخّطه العدى وينظر الناظر فيه بعين الرضا ويتصوّر قضيّة ما على المؤلف الا وُسْعَه ولا على المصنّف الا جهده ويعلم ان الناس لا يتجاوز طبعها ولايكلف الله نفسا الا وسعها فيتجاوز عن اقواله ويصفح عن افعاله وصلى الله على محمد وآله

Hadji Khalfa [2]), qui cite le روضة الناظر, ne donne pas la date de la mort de l'auteur, et je n'ai pas de renseignements à ce sujet. Je n'ai rien trouvé non plus sur le vézir Sherefeddaula Mohammed b. Sa'deddîn, auquel l'ouvrage est dédié. Dans tout le manuscrit il n'y a qu'une seule pièce, dont l'auteur est nommé, et le nom de ce poète ne nous aide guère à déterminer l'époque, où vivait l'auteur du

1) F. 3b.

2) III, 512.

recueil, car la pièce en question est attribuée à Ali (f. 25[a]). Je crois cependant pouvoir supposer que le recueil appartient au huitième siècle et voici pourquoi: notre manuscrit n'a point de date, mais il est très-ancien et ne saurait être postérieur à ce siècle. D'un autre côté il y a dans le Brit. Mus. un manuscrit acéphale et sans fin, écrit à ce qu'il paraît au XIVe siècle, qui contient un choix de courtes pièces arabes et persanes, rangées d'après les sujets. Il commence par la rubrique باب المراثى و التعازى وهو ثلثة فصول الاول فيما يتعلق بالاولاد و الصبيان et on y trouve cités les noms de plusieurs poètes persans, dont le plus moderne est Sa'di. V. Rieu, II, p. 734 et le catalogue arabe du même, p. 502. Je soupçonne que ce manuscrit contient un fragment de notre recueil ou bien du روضة الناظر lui-même. Il sera facile de décider si cette supposition est fondée ou non, en comparant le manuscrit de Londres avec la description qui va suivre.

Après la préface, citée plus haut, vient une table détaillée des chapitres qui va jusqu'au f. 5[a]. Elle est suivie par la table des 50 *façl* du premier chapitre du premier *qism*. Notre manuscrit contient tout le premier *qism*, les 30 premiers chapitres du *second*, et un petit fragment (un feuillet) du 2[e] chapitre du 3[e] *qism*. — Le premier *qism* (فى الحكم والاداب والمدايح والافتخارات) va depuis f. 5[a]—53[a] et est divisé en 2 *bâb*, savoir: I) فى الحكم والاداب en 50 *façl*:

1) فى الحثّ على اكتساب الآداب والفضايل وانها لا تحصل الّا بالكدّ والوسايل

2) f. 8[b] فى ان الشرف بالحسب ولا بالاصل والنسب

3) f. 9[b] فى علو الهمة

4) ibid. فى المصاحبه والمصافات والمصادقه والمواخات

5) f. 11[b] فى انتهاز فرصة الاحسان وايثار ما يسمح به الزمان

6) f. 13[a] فى ان الكل من الله بجدّ وقدر ولا ينفع معه الجد والحذر

7) f. 14[a] فى ذكر الجميل والثناء الجزيل

8) f. 14[b] فى النصيحة والمشاورة

9) f. 15[a] فى الفرج بعد الشدّة

10) f. 16[a] — الرزق وطلبه

11) ibid. — الشجاعة و السخاوة

12) f. 17^a — الصبر والوقار وكتمان الاسرار

13) f. 17^b — تسهّل الامور وعدم التغيّر بالحزن والسرور

14) f. 18^a — عدم المبالات بظاهر العلوم والملبوسات

15) ibid. — الحلم والرفق والمداراة

16) f. 18^b — العدل والظلم

17) f. 19^a — التفاخر والتواضع

18) ibid. — المزاح والكذب

19) f. 19^b — معنى الامتحان يُكْرَم الرجل او يهان

20) f. 20^a — القصاص والمكافاة وانّ فى الشرّ نجاة

21) f. 20^b — الرضاء بالقليل والقناعة باليسير

22) f. 21^a — العزم وسوء الظنّ وهو الحزم

23) f. 21^b — انّ لا فايدة للشى فى غير اوانه وللتدارك فى غير ابانه

24) f. 22^a — انّ للحال تغيّرا وانّ مع العسر يسرا

25) f. 22^b فيما جاء فى جمع المال

26) f. 23^a فى الفقر والفقير والغنى والغنىّ

27) f. 24^a فيما جاء فى الدنيا

28) f. 24^b فيما جاء فى ضيق عيش الكريم العاقل وطيب عيش اللئيم الجاهل

29) f. 25^a فى ان لا خلاص من الحوادث والناس

30) f. 25^b — التسلية بحال غيره

31) ibid. — معنى ان كل اناء يترشح بما فيه وكل شى يرجع الى ما يخفيه

32) f. 26^a — العدى والعداوة

33) f. 27^a — الكريم واللئيم

34) f. 27^b فيما يتعلق بالنساء

35) f. 28[a] فى العجب و الغرور
36) f. 28[b] — الحرص والحسد والبخل والطمع
37) f. 29[a] — اكرام الضيفان وبرّ الوالدين والجيران
38) f. 29[b] — العفو والاقالة واستقراب القلوب والاستمالة
39) f. 30[a] — منع الجزع وانه لا ينفع
40) f. 30[b] — الكسل والعجله
41) f. 31[a] — ان لا تحصيل للمستحيل وما يقرب من هذا القبيل
42) ibid. — ان لا يعرف الفارغ ما فيه غيره حتى ينتهى اليه سيره
43) f. 31[b] — الصمت و التحدّث
44) f. 32[b] — معنى اتامرون الناس بالبرّ وتنسون انفسكم
45) f. 33[a] فيما يتعلق بالملوك وملازميهم
46) f. 33[b] فى تعذر اجتماع المخالفين والمباعدة بين شيين
47) ibid. — الحث على السفر والترحال
48) f. 35[a] — شكوى القريب ومنادمه الضعيف والغريب
49) f. 36[a] — لزوم الياس والاعراض عن الناس
50) f. 36[b] — المتفرقة منها

Au f. 37[b] commence II) le second chapitre (فى المدايح والافتخارات) du premier *qism*. Il est divisé en 15 *façl*, savoir:

1) f. 38[a] فى مدح النبى واله عليه السلام
2) f. 39[a] — المدح والافتخار بالفضل والقصاص وما يناسبها من الكتابة والبلاغة
3) f. 40[a] فيهما فى المحدود [1]) والعلا وعلو الهمه والكبريا
4) f. 41[a] — بالشجاعة والسخاوة
5) f. 43[b] — باللطف والقهر
6) f. 44[a] فى العفو والاغماض

1) Sic. Dans la table المجد.

7) f. 44^b فيهما بالعدل والانصاف ودفع الظلم والاعتساف

8) f. 45^a فى الكرم والفتوه ومكارم الاخلاق والمروّه

9) f. 46^a — اكرام الضيفان

10) f. 46^b — الحلم والوقار وكتمان الاسرار

11) f. 47^a فيهما بالهيبه والتمشيه وابعاد الامور

12) f. 47^b — فيما يتعلق بلطف الطبع وحسن الراى وحدّة الذهن والذكاء

13) f. 49^a فى التجربة والعزم والتدبير والعزم (sic)

14) f. 49^b فيهما بالعفه ومدح النساء

15) f. 50^b فى المدايح والافتخارات المتفرّقه

Au f. 52^a commence le second *qism* (1 فيما يتعلق بالمكاتبات. Il est divisé en 32 *bâb*, subdivisés, chacun, en *façl*.

I. فى افتتاح المكاتبة; comprend 2 *façl*, savoir:

1) f. 52^a فيه قبل سابقة المعرفة والملاقات

2) f. 54^a فى افتتاح المكاتبة بعدهما وفيه نوع من الاشتياق

II. فيما يحتاج اليه فى افتتاح المكاتبات والجواب عنها; comprend 20 *façl*, savoir:

1) f. 58^b فى ذكر المحبوب

2) f. 60^b — مذاكرة ايام الوصال واستعادتها

3) f. 62^b — ذكر المنازل والاوطان

4) f. 63^b فى التاسّف على فوت ايام الوصال وتدارك ما فاته فيه من الاحوال (sic) الزمان

5) f. 64^a فيما جاء فى الخيال ورجاء ايام الوصال

---

1) Chez Hadji Khalfa et Ahlwardt, Verzeichniss Arabischer Handschriften etc. p. 228, № 1158, بانواع الحكايات. M. Ahlwardt attribue l'ouvrage à un certain شهاب الدين العزازى.

6) f. 65[b]	فى تمثيل المحبوب وسريان محبته فى الوجود
7) f. 66[b]	— قدم المحبة و استقراره مدى الاعوام وعدم تغيرها بحوادث الأيام
8) f. 67[a]	فى محبة مشابهة وما يتعلق به
9) f. 67[b]	— ترك الغير وايثاره وترجيحه عليه واختياره
10) f. 68[a]	— اختيار مراضيه و انقياد اوامره ونواهيه
11) f. 69[a]	— تعذر الاعراض عنه
12) f. 69[b]	— التعلل بمنتسباته و الممسه به و بمتعلقاته
13) f. 70[a]	— الوحشة و التوحش عنه وما يقرب منه
14) f. 70[b]	— الافتخار بالنسبة اليه
15) f. 71[a]	— تعذر كتمان ما فى النفس من المحبة وغيرها
16) f. 72[a]	— تمنى عدم المعرفة والمحبة
17) ibid.	— قلة التصبر
18) f. 72[b]	فيما يتعلق بالنوم و الكرى
19) f. 73[a]	فى المشاهدة و الملاقات
20) f. 73[b]	— تسهيل المشقة لطالب المحبوب

III. فى الجواب عن المكاتبات, divisé en 2 فصل:

1) f. 73[b]	فى وصف المكتوب والكاتب بما يناسب
2) f. 78[a]	فيما يحتاج اليه فى الجواب
IV. f. 79[b]	فى تاخير الجواب وابطايه والشكاية عن ترك المكاتبة
V. f. 81[b]	— الهجر و الفراق و النزاع و الاشتياق

VI. فى التهانى والبشارات, divisé en 4 فصل:

1) f. 85[a]	فى التهنية بالاعياد و النيروز و الاولاد
2) f. 86[b]	فيها بالبرء من المرض ونيل المنصب
3) f. 87[a]	فيها بالقفول عن السفر و الفوز بالمطلوب و الظفر
4) f. 88[a]	فى سايرها

VII. فيما يتعلق بالتفقد و الزيارة, divisé en 5 فصل:

1) f. 88[b] في شكر المتفقد و الزاير

2) f. 89[a] — طلب الزيارة و التفقد و الشكاية عن تركهما

3) f. 90[a] — الاعتذار عن ترك الزيارة و التفقد

4) f. 90[b] — الحرمان بعدهما

5) f. 91[a] — المتفرقة منهما

VIII. f. 91[b] فيما يتعلق بالعيادة

IX. f. 92[b] في التعازي و المراثي, divisé en 2 فصل:

1) ibid. فيما يتعلق بالاولاد و الصبيان

Premiers mots: العربيه

يا كوكبا ما كان اقصر عمره * وكذاك عمر كواكب الاسحار

Cette pièce contient encore 5 vers. Suit une pièce persane de 2 vers, avec le titre الفارسيه

جون غنچه لبش باز بخنديده تمام * در خاك شد ان زمانه نا ديده تمام
جون نركس نا شكفته نكذاشت فلك * كان غنچه جو كل باز كند ديده تمام

2) f. 94[a] فيما يتعلق بالنساء

Ce فصل porte ce qui suit:

العربيه

فليت طالعة الشمسين غايبة * وليت غايبة الشمسين لم تغب

اخرى

و لو كان النساء لمن فقدنا * لفضلت النساء على الرجال

اخرى

ان جنان پردكى بذ آن معصوم * كى وجودش بمرك شد معلوم

اخرى

همجو قطب فلك خفى الذات * بر وجودش دليل نعش وبنات

اخرى

تو درين مرك جيره دستى من * نيستى را دليل هستى من

في سايرهما 3) ibid.

X. في الشكر والاعتذار والشفاعة, divisé en 2 فصل:

في الشكر والاعتذار 1) f. 96[b]

— الشفاعة 2) f. 98[a]

— الهدايا والتحف XI. f. 98[b]

— الاستيهام والاستعادة والاستعانة والاستيماضة XII. f. 99[a]

— الاسترحام والاستغفار والاستقالة والاستعطاف XIII. f. 100[a]

— العهد والوفا وما يتعلق بهما XIV. f. 101[a]

— المعاتبات والاخوانيات وفيه ضرب من الشكاية XV. f. 102[b]

XVI. في الشكاية, divisé en 5 فصل:

في شكاية الايام والفلك والزمان 1) f. 105[b]

— شكاية الاخوان 2) f. 106[b]

— الشكاية عن سوء الحال وتورع البال 3) f. 108[a]

— الشكاية عن الضعف 4) f. 109[a]

— الشكاية عن الجد والطالع 5) f. 110[a]

XVII. في الاعتذار عن الكتابة على الظهر وترك الالقاب, divisé en 2 فصل:

— اعتذار الكتابة عن (sic) الظهر 1) f. 110[a]

— الاعتذار عن ترك الالقاب 2) f. 111[a]

XVIII. في الاستغناء عن شرح الاحوال ووصف المخاطب والاعتذار عن تركهما, divisé en 2 فصل:

— الاستغناء عنهما 1) f. 111[b]

— الاستعذار عن تركهما 2) f. 112[a]

في الادعية XIX. f. 112[b]

— الوداع XX. f. 113[b]

— ورود الخبر والاستخبار XXI. f. 115[a]

XXII. الانتظار والاستحضار والحب عن[1] الوصال و النهى عن — الفراق, divisé en 2 فصل:

1) f. 115^b في الانتظار و الاستحضار

2) f. 116^b في الحب عن (sic) الوصال و النهى عن الفراق

XXIII. f. 117^b — الوعد وما يتعلق به من التاخير والخلاف وغيرهما

XXIV. f. 118^a — الوعيد و ما يتعلق به من قلة المبالات

XXV. في طلب الجواب و استيذان الدخول و الايات, divisé en 2 فصل:

1) f. 118^b في طلب الجواب

2) f. 119^a — الاستيذان

XXVI. f. 119^a — استطالة الليل واستبطاء الزمان

XXVII. f. 119^b — تعذر تحصيل المطلوب وما يفارقه

XXVIII. f. 120^b — خيبة الراجى وما يناسبها ويقرب فيها (sic)

XXIX. f. 121^a — التحاشى والتجانب

XXX. f. 121^a فيما يصلح كتابته في العنوان[2]

Après le f. 121 il y a une lacune. Le f. 122 et dernier contient un fragment du premier *façl* du 2ᵉ chapitre du 3ᵉ *qism* et le titre du second *façl*, qui porte ce qui suit: فيما يتضمن الوصف والحث على شربه والتحريض على الاشتغال به.

Le 3ᵉ *qism* في المتفرقات comprenait d'après la table des matières au f. 5^a les 8 chapitres suivants: 1) في الاحاجى والشكلات, 2) في اللطايف و الابهاميات وغيرها, 3) الخمريات و الربعيات (5 *façl*), 4) في الخضاب والشيب والشباب, 5) في الاوصاف والشبهات (16 *façl*), 6) في المطايبات و المداعبات, 7) في الثقيل والبخيل (2 *façl*), 8) المتفرقات. — Il est beaucoup à désirer qu'il se retrouve un exemplaire complet et correct de l'ouvrage original, car il devait contenir un

1) Sic! Lisez والحث على comme dans la table (f. 4^b).

2) Les chapitres 31 et 32 traitaient, comme nous l'apprenons de la table au f. 5^a في النسيب والغزل et في الامثال وارسالها.

nombre très-considérable de vers bien choisis, et notamment de vers persans de la meilleure époque. Dans l'extrait ils sont cités tous sans nom d'auteur, mais dans le روضة lui-même ce principe peut-être n'était pas observé avec une conséquence aussi rigoureuse. — Notre manuscrit présente malheureusement, malgré son âge fort respectable, un texte assez mauvais. Les points diacritiques manquent très-souvent. Sur les marges, surtout des premiers feuillets, se trouvent de nombreuses additions d'une écriture également ancienne et fort enchevêtrée. — Caractères *naskhi.* — Au f. 2[a] une inscription, d'après laquelle le manuscrit a appartenu en 912 à un certain عبد الله المؤيدى (= المؤيّدى ?) à Constantinople.

97.

№ 430. 9½×19½ (forme d'album). 142 f. Six vers la page. 2 colonnes.

Recueil de poésies de différents auteurs. On y trouve des pièces de سعدى, حافظ, محتشم, مشتاق, انورى (f. 71[b]—75[a]), نظيرى, عاشق, une pièce intitulée (?) بيمار طيب par (?) مرزا نصر (f. 77[b]—84[a]), puis مكالمهٔ پير با جوان كلام حكمه (f. 84—99[a]), une longue description poétique de Tiflis (f. 99[a]—113[b]): تعريف بلدهٔ تفليس من كلام صاف خلخالى, un fragment d'un *mesnewi* avec le titre كلام ذرّه (?) چاه وصال ليلى ومجنون (f. 113[b]—128[b]), آتش پارهٔ ميرزا طوفان (f. 129[a]—134) et quelques quatrains et fragments. — Moderne. Ecriture *shikesteh.* — Acquis de M. Boudagow.

98.

№ 431. 7½×14. 115 f. (forme d'album). Six vers la page. 2 colonnes.

Recueil de vers (ghazels et quatrains) de différents auteurs. J'y ai remarqué les noms de مشتاق, محتشم, سعدى, حافظ, جامى, عرفى, عاشق, خسرو, هلالى. — Sans date; moderne. Ecriture *shikesteh.* — Acquis de M. Boudagow.

99.

№ 457. 21×14. 94 f. Deux colonnes de 3 vers chacune.

Recueil de vers de différents auteurs. La première pièce est intitulée هديه فرستادن عاشق با مروت به نزد معشوقه اش. Elle commence ainsi

خواهم ای یار خوش لقا و وصال * هدیهٔ بهر تو کنم ارسال
بجناب تو عرض حال کنم * بتو تقریر این مقال کنم

et contient une série de petites pièces, portant, chacune, le titre d'un des différents cadeaux (fleurs, fruits, pierres précieuses etc.) que le poète anonyme offre à sa bien-aimée. Cette pièce va jusqu'au f. 13[a]. Les f.f. suivants jusqu'au f. 80[a] contiennent des pièces (*ghazels* pour la plupart) d'un grand nombre de poètes. J'en ai noté les noms de مرزا ,جامی ,حزین ,بو علی سینا ,مرزا مؤمن ,صائب ,یغما, عارض اصفهانی ,ذبیح ,عصمت ,عرفی ,وحشی ,هجری ,طبیب ,طوفان, عراقی ,رضائی ,ثابت ,محتشم ,کلیم کاشی ,نظیری ,خسرو ,سها ,عاشق, سقائی ,مرزا حیرت (ou حسرت), صباحی ,عطار ,بیمار طیب(?) ,رفیق ,فیضی, انوری ,شیخ بها الدین ,مشتاق ,مجید ,فقیر ,شاهی ,یاری ,آذری ,نظامی (une *qaçîda*, f. 54[a]—57[a]), (?) طاهر ,محفی ,هاتف شیرازی (un ترجیع بند f. 66[a]—72[a]), مغربی. Les 14 derniers f.f. contiennent des quatrains de بابا طاهر. — Sans date. Moderne. Ecriture *shikesteh*.

100.

№ 330. 22×16½. 28 f. 18—20 l. (longues de 10 c.).

جمع مختصر

Traité abrégé de métrique et de prosodie, composé par **Wahîd Tebrîzi** (avant 1012) pour son neveu. Cf. Rieu, II, p. 789[a]. — Copié en 1140. — Ecriture peu élégante.

101.

№ 332. $15^1/_2 \times 9^1/_2$. 206 pages. 11 l. (longues de 5 c.):

Quatre traités, savoir:

1) p. 1—21. La *risâla* sur la rime de **Djâmi**, qui a été publiée et traduite par Blochmann, Prosody of the Persians, p. 75—86.

2) p. 21—82. Abrégé de métrique, anonyme et sans titre. Premiers mots: سپاس وافر قادری را که حرکت سریع دوایر افلاك را بسبب ازدواج اصول وامتزاج ارکان کردانید الخ... اما بعد بدانکه ارباب صناعت عروض بناء اصول اوزان شعر را بر سه رکن نهاده اند سبب و وتد و فاصله الخ [1]

On lit à la fin تمت بعون الله وحسن توفیقه علی یدی الحقیر بدر الدین عفی عنه و عن المومنین فی سنة ۹۲۲

3) p. 83—128 جمع مختصر

Par **Wahîd Tebrîzi.** Cf. plus haut № 100. Dans cet exemplaire manque un chapitre important, qui occupe dans le manuscrit № 100 10 f.f. et qui contient le تقطیع détaillé d'un vers de chaque mètre.

4) p. 129—206 حقائق الحدائق

Par **Sheref b. Mohammed al-Râmi** (VIIIe siècle). Traité de poétique, sous forme d'un commentaire sur le حدایق السحر de Watwât. Le même ouvrage chez Krafft, p. 21. Sur l'époque où vivait l'auteur cf. Rieu, II, p. 814. — La préface porte ce qui suit: بعد از حمد بی حد و صلوة بی عد چنین کوید اقلّ الشعراء شرف بن محمد الرامی احسن الله عواقبه که روزی بسعادت زمین بوس بندکی حضرت فلك رفعت نور حدقهٔ شاهی و نور حدیقهٔ آلهی معزّ الدنیا والدین سلطان اویس خلد الله ملکه مشرّف شدم در اثناء بنده پروری سخن بحکایت حدایق السحر رشید الدین وطواط منجری شد فرمود که مولف قصیدهٔ ایراد کرده ومدّعاء او آن که از اوّل تا اخر مرصّع است ومفاخرت نموده که در عرب وعجم کسی مثل این قصیده انشا نکرده اکنون بتعریفی

1) Cf. Rieu, II, p. 526^a, III.

که او کرده چکونه شاید که جز بیت مطلع مرصّع نبود بساط حضرت بوسیده
کفتم حقا که جز بنظر دقیق مشاهده چنین نکته نتوان کردن وبتصدیق این
افتاد از ناقلان خبیر وناقدان بصیر نتوان کرفت ونیز چنان استماع
افتاد که کتاب حدایق السحر مجمل است وبتفصیل احتیاج دارد فرمان
جهان مطاع بشرحی مفصل نفاذ یافت مشتمل بر امثلهٔ اشعار فارسی که
درین عهد متداول است ونسخهٔ بر حیسب فرمان اتفاق افتاد مسمّی
بحقایق الحدایق و الفضل للمتقدم بیت
قراضهٔ سخن اویست هرچه میکویم * زباغ چیده بود هرچه باغبان آرد
امیدوارست از نظر سعادت بخش که شرف قبول یابد ربّ وفّق لاتمامه
واین مختصر بر دو قسم منقسم است قسم اوّل باصطلاح استادان سابق
با تصرّفی چند مشتمل بر پنجاه باب وقسم دوم بر موجب تصرّف متاخران
مشتمل بر ده باب

Le second *qism* commence à la p. 194. Copié en 922. Tout le manuscrit de la même main, qui est celle d'un certain Bedreddîn comme nous avons vu plus haut. — Ecriture belle et soignée. — Bibl. Suchtelen [1]).

PROSE ORNÉE.

102.

№ 242. $17^1/_2 \times 12^1/_2$. 88 f. 13 l. (longues de $6^1/_2$ c.).

شبستان نکات وکلستان لغات

Par **Yahya Sîbak Fettâhi** de Nishâbour † 852. Cf. Rieu, II, p. 741 et Ethé, Fattâhi, das Schlafgemach der Phantasie, Leipzig 1868. — Joli manuscrit; sans date, mais assez ancien (Xᵉ ou XIᵉ siècle). — Bibl. Suchtelen.

1) En 1798 le manuscrit a appartenu à Akerblad, qui a inscrit son nom sur le côté intérieur de la reliure.

FABLES ET CONTES.

103.

№ 337. 23×15. 202 f. 19 l. (longues de 9 c.).

كتاب كليله ودمنه

Kalîlah wa Dimnah, traduit par **Abou-l Ma'âli Naçrallah b. Abd-al Hamîd** (entre 536—539; cf. Rieu, II, p. 746). Le manuscrit contient [1]: 1) La préface du traducteur, 2) f. 13^b اغاز كتاب باب برزويه الطبيب, 3) f. 25^a بران ترتيب كه ابن المقفع اورده است, 4) f. 33^b باب اول فى الاسد والثور, 5) f. 66^b باب الفحص عن امر دمنه, 6) f. 80^b باب وهو اراد بمع نفسه بصرعمره ولا برى عاقبه امره, 7) f. 97^b باب العرد الحمامه المطوه, 8) f. 121^b باب البوم والغربان, 9) f. 131^a باب والسلحفاة, 10) f. 134^a باب الناسك وابن عرس, 11) f. 140^b باب الفارة والسنور, 12) f. 149^a باب الملك والطائر قبره, 13) f. 163^a باب ابن اوى والملك, 14) f. 166^a باب فى الاسد واللبوه, 15) l. 169^a باب الناسك والضيف, 16) f. 189^b باب البلار والبراهمة, 17) f. 194^b باب السايح والصايغ باب فى ابن الملك واصحابه. L'épilogue de Naçrallah n'est pas marqué par un titre spécial; il commence au f. 200^a. — Le manuscrit a été copié en 883. Caractères *ta'lîq*. Nombreuses figures. Par-ci par-là il y a des places restées en blanc, destinées à des miniatures. — Mal relié. Vrai ordre des f.f. 1—16, 21—60, 17—20, 61—202.

104.

№ 338. 24×14½. 432 f. 17 l. (longues de 8 c.).

انوار سهيلى

Par **Hosein Wâ'iz al-Kâshifi** † 910. Cf. Rieu, II, p. 756. Le manuscrit pourrait bien remonter au Xe siècle. Les f.f. 293—295 ont été ajoutés par M. Jessen, ancien élève de l'Institut.

---

1) Je donne les titres exactement comme ils sont écrits dans le manuscrit.

105.

№ 339. 33×20. 220 f. 19 l. (longues de 13 c.).

Le **même**. Copié en 1238. Don de M. Pawlow.

106.

№ 428. 22½×12. 254 f. 21 l. (longues de 7 c.).

Le **même**. Manuscrit fatigué; sans date; peu ancien. — Acquis de M. Boudagow.

107.

№ 240. 20½×16. 117 f. 13 l. (longues de 10 c.)

خزان و بهار

Par **Ibn Shemseddîn Mohammed Sherîf** surnommé **Kâshif-i-Komeit** (ابن شمس الدین محمد شریف المتخلّص بکاشف کمیت), auteur de la première moitié du XIe siècle. C'est un recueil de contes moraux dans le genre du الفرج بعد الشدّة et basé en partie sur cet ouvrage. Premiers mots: ربّ يسّر ولا تعسّر وبه نستعين بسم الله الرحمن الرحيم چمن آرای فرج بعد از شدّت در خزان وبهار روزگار لطف شامل حضرت سبحانیست که ذات کامل انسانی را الخ. L'auteur nous apprend dans sa préface, écrite dans un style pompeux au plus haut dégré, que la lecture du تاریخ فرج بعد از شدّت l'avait induit de consacrer le reste de ces forces, épuisées par la vieillesse, à faire un choix parmi les contes de cet ouvrage et de plusieurs autres et à les reproduire dans un style orné de tous les artifices de la rhétorique. Tous les vers, dont le texte est abondamment parsemé, sont dûs au génie de l'auteur lui-même, ce qu'il nous apprend avec une certaine fierté [1]). L'ouvrage est divisé en مقدّمه, 14 اساس et خاتمه.

---

1) f. 5[b]: وبنای تالیف این کتاب را بر مقدّمه وچهارده اساس وخاتمه مناسب دیده به خزان وبهارش موسوم ساخت وجمیع ابیاتی که بهر زیور شاهد شر درین کتاب مندرج است از نتایج طبع این مؤلف است نه از دریوزهٔ فکر دیگران

La مقدّمه (f. 5^b—11^a) fait l'éloge d'Ali. Les 14 اساس portent les titres suivants: 1) f. 11^a در صبر, 2) f. 20^a در رحم, 3) f. 28^a در ادب, 4) f. 34^b در طهارت. Le dernier conte de ce chapitre est un récit fait par le père de l'auteur: قصّه خلاص والد مؤلف از چنك غضب بكتشخان. Une glose marginale se rapportant au mot والد donne les noms شمس الدين محمد شريف. 5) f. 41^a در عبادت, 6) f. 49^a در لطف, 7) f. 55^a در يقين, 8) f. 62^b در حلم, 9) f. 69^b در قناعت, 10) f. 75^b در نصرت, 11) f. 81^a در مروت, 12) f. 85^a در سخاوت, 13) f. 96^b در كرامت, 14) f. 103^b در هدايت. Ce chapitre va jusqu'à la première ligne du f. 113^b, où commence, sans titre ni *alinéa*, la خاتمه. L'auteur s'y nomme ابن شمس الدين محمد شريف المتخلّص بكاشف كميت et nous donne quelques renseignements sur sa famille et sur sa vie, malheureusement dans le même style pompeux et surchargé de métaphores. Il en résulte que le père de notre auteur était originaire de Shirâz, mais qu'il naquit lui-même à Kerbéla. En 1006, quand notre auteur avait 5 ans, le père alla s'établir à Ispahan. En 1010 ils firent le voyage de Meshhed, d'où ils retournèrent à Ispahan après un séjour de 7 mois. Après avoir habité cette ville pendant 23 ans ils allèrent à Rey. En 1035 mourut le père, qui avait donné à son fils une éducation soignée et variée. Elle lui permit de débuter sur la scène littéraire avec des ouvrages de différents genres (f. 114^{ab}): اين كمنام مستهام بيمن همّت آن كامل فردوس مقام در تحصيل بعضى علوم دينى ونحو وكلام ومنطق وغير ذلك وهمچنين انشاء شعر وانشاء نثر پاره از هر راه بقدم جهد پيمودم وقدم سعى بر سهول وتلال فرسوده از جمله مصنّفات نظم بنده نسخه ليلى مجنون وهفت پيكر وعبّاس نامه وغزليّات وقصايد ورباعيات وقطعه وتركيب وترجيعت واز كلام نثر نسخه سراج المنير ودرّ مكنون وحواس باطن ومنشآت متفرّقه است

Le سراج المنير se trouve décrit chez Rieu, II, 861^b. Cf. aussi Sprenger, p. 91, l. 6 a f., où il faut corriger les données bibliographiques de Tâhir Naçrâbâdi d'après ce qu'on vient de lire. — Copié à Ardébîl en 1234. Caractères *ta'lîq*, inclinant vers le *shikesteh*. — Bibl. Suchtelen.

108.

№ 421. 24½×14. 181 f. 17, 17, 24—25, 17, 17 l. (longues de 9, 8½, 12½, 9½, 8½ c.).

Contient:

1) Un recueil de contes, savoir:

a) f. 1[b] داستان شاهزاده مسلم وملیکهٔ هزارکیسو

Premiers mots: شکر وسپاس آن صانعی را که حدایق ریاض موجودات را الخ..... اما بعد بدانکه راوی داستان شیرین وناقل این حکایت رنگین چنین روایت میکنند که در زمان قدیم در ولایت باغ اسلم نام پادشاهی بود ومسلم نام پسری داشت خوبروی وپسنده خوی

b) f. 19[a] داستان هفت وزیر

Premiers mots: راوی این حکایت شیرین جنین خبر میدهد که بیت که در اقصای هند یك پادشه بود * بروی تخت خود چون مهی بود

c) f. 55[b] حکایت شاه زاده سلیمان وملیکه کلفام

Premiers mots: من بندهٔ حقیر تو سلطان محتشم * کر در غم تو زار بمیرم ترا چه غم الخ... حمد بیقیاس خالقی را که از آثار قدرت الخ... راوی کوید که در مملکت ایران پادشاهی بود که صفت شهریاریش تمامی روی زمین را آبدان ساخت ومیدان فلك را آرایش خرّمی بخشید

d) f. 65[b] داستان مظفّر شاه وملیکه کنجه مهر

Premiers mots: حاصل از قطع امل از بند دنیا پرستنیست * رشته چون کوتاه شد فارغ زقید سوزن است الخ...... سخن چینان کلستان نکته سرای ودانشمندان کتاب بوستان دلکشای نموده اند که در ولایت روم پادشاهی بود عنان تسخیرش برسر فلك سبز رسیده

Le recueil finit au f. 71[a], ult. au milieu d'une phrase. — Copie moderne, sans date. F. 71[b] est resté en blanc, ainsi que les f.f. 72—75[a].

2) f. 75[b]—135[b]. Le premier chapitre du انوار سهیلی. Copié en 1264. — Les f.f. 136—139 sont restés en blanc.

3) f. 140[a]—143[a]. Un *fâlnâmeh*, intitulé فالنامهٔ سلطانی. Premiers mots: بسم الله الرحمن الرحیم این نسخه که در جهان (?) ندارد

ماس (déchiré) چون نظم شد از عنايت سبحانى بر خرد بهر تفاول كردش موسوم بفال نامه سلطانى اكر كسى خواهد كه فال كشايد بايدكه صفحات دواير در نظر اورده الخ

Les دواير se trouvent sur la page 140[a]; les pages suivantes jusqu'au f. 143[a] contiennent 24 pièces de vers, qui portent, chacune, en guise de titre, un des noms suivants: Adam, Nouh, Shîth [1]), Dâniâl, Idrîs, Moussa, ʿÎssa, Daoud, Soleimân, Ibrahîm, Ismaʿîl, Ishâq, Yaʿqoub, Yousouf, Iskender, Khidhr, Alyâs, Mohammed, Abou Bekr, Omar, Othmân, Ali, Hasan et Hosein. Les pièces comprennent presque toutes 10 vers, écrits en 4 colonnes (4 hémistiches par lignes) Premier vers de la première pièce:

نيكو بود ابتداء هركار ترا * مردانه قدم بنه خدا يار ترا

de la 2° (avec le nom de حضرت نوح):

امروز سفر خيال كردن نيك است * از حال سفر سوال كردن نيك است

Copié en 1262.

Les f.f. 144—148 sont restés en blanc.

4) f. 149[b]—154[a] قصيدة الربوبيّة

Le titre se trouve dans la souscription. C'est la *qacîda* arabe, qui contient les noms de Dieu et dont chaque vers finit par les mots فاطلبْنى تجدنى. Le premier vers porte:

انا المطلوب فاطلبنى تجدنى * فان تطلب سوائى لم تجدنى

ou bien:

يقول الله جلّ الله ربّى * انا الجبّار فاطلبْنى تجدْنى

La *qacîda* est ornée d'un *takhmîs* persan et précédée d'une introduction en vers persans d'une page et demie. Elle commence ainsi:

چنين كفتند مارا اهل اوستاد * بروح پاك ايشان نور حق باد
كه بود اندر زبور حى سبحان * مبارك نسخهٔ همچون دلِ جان

---

1) Écrit شيش.

مبيـن كز خـدا بادا درودش * زقـدسيـات بكزيده ستـودش
پس اين را نظم كرده ابن عباس * كه او در علم دين بود افضل ناس

D'après une autre version, continue l'auteur anonyme, cette prière aurait eu une origine céleste:

كه نظم اين دعا از آسمان ست * عرب را نيز اين صورت عيان ست
بصـدر روضـۀ پـاك حميـدا * نبشته آمـد اين از سنك پيـدا

Tout croyant, qui récite ces vers, voit sa prière exaucée. Sur les marges on trouve des notices qui nous apprennent combien de fois il faut réciter la stance donnée pour atteindre un résultat déterminé. La première stance, par exemple, est bonne à réciter si l'on veut s'assurer du bon effet d'une demande adressée au monarque. Seulement il faut la répéter 320 fois [1]). La seconde doit être récitée 1000 fois از براى دفع شر ظالمان et ainsi de suite. La première stance porte:

انـا الموجـود فـاطلبنى تجـدنى * فـان تطلب سوائى لم تجـدنى
منم موجود اى طالب كجـايى * چرا در حضـرت مـا مى نيايى
بجوى غيـر مـن در هيچ كارى * اكر شايستـۀ دركاه مـايـى
مرا هركز نخـواهى يـافـتـن تو * كجـا بـا غيـر مـا كر آشنـايى
انـا المقصـود لا تقصـد سوائي * كثير الخلـق فـاطلبنى تجـدنى [2])

La même *qacîda* avec une paraphrase turque se trouve par ex. à Gotha (Pertsch, Die arab. Handschr. I, p. 26), à Leipsic (Fleischer, Catal. Lips. p. 434) et à Bologna (v. mes Remarques sur les manuscrits orientaux de la collection Marsigli etc., Rome 1885, № 379,3). Souscription: تمّت قصيدة الربوبية باعانة معين ابديّة.

5) f. 155^b—174^b. Traité astrologique attribué à Bouzourdjmihr, qui commence littéralement ainsi: الحمد لله رب العالمين و العاقبة للمتقين و الصلوة و السلام على رسوله محمد و آله و اصحابه اجمعين امّا بعد

---

1) بجهت طلب حاجات پادشاه سيصد بيست بار بخوانند.

2) On remarquera, qu'ici c'est plutôt un *[illegible]sdîs* qu'un *takhmîs*. Il y [illegible] encore quelques stances de 3 vers persans, mais dans la plupart des cas 2 vers (4 hémistiches) séparent les vers arabes l'un de l'autre.

این رسالهٔ در باب رسالهٔ طالع بیماران از تعنق خواجه ابوزرجمهور حکیم فرمود باید که نام او ونام مادر او بحساب ابجد بکیرد دوازده دوازده طرح کند اکر یکی ماند حمل بود اکر دو ماند ثور بود الخ

Au bas de la même page commence l'explication de la signification astrologique de chaque signe zodiacal: (?) ستارهٔ طالع حمل چهار آتشی است ونرّ است ستارهٔ او مرّیخ است این ستارهٔ آدم علیه السلام است بر زمین خروسان میتابد هران مردیکه بدین ستاره زاید نیکو روی ونیکو خوی بود الخ

6) f. 175^b—181^b فال نامـهٔ امیر المومنین علی رضی الله عـنـه

Premiers mots: هر کاریکه روی آوردن باین فال نامه عمل می نمودند تاخیر وشر آن کار آکاه شوند وطریق فال نامه این است که اول فاتحه باید خواندن الخ

Sans date. Les numéros 5 et 6 de la même main. — Le manuscrit est écrit de différentes mains, mais les caractères (*ta'lîq*) ainsi que la reliure trahissent au premier regard la provenance de l'Asie centrale. — Don du Général Kaufmann.

ÉTHIQUE ET POLITIQUE.

109.

№ 243. $19\frac{1}{2} \times 10$. 217 f. 19 l. (longues de 5 c.).

اخلاق ناصری

Par **Nacîreddîn Toussi** † 672. Cf. Rieu, II, p. 441. Très-joli manuscrit, parfaitement conservé. Sans date, mais assez ancien (X° siècle?). — Bibl. Suchtelen.

110.

№ 423. 16×11. 248 f. 15 l. (longues de 7 c.).

ذخيرة الملوك

Par **Alî b. al-Shihâb al-Hamadâni** † 786. Cf. Rieu, II, p. 447. Les 10 chapitres, dont on trouve l'énumération chez Flügel, III, p. 284, commencent aux f.f. 3^a, 18^a, 48^a, 59^b, 81^b, 107^a, 127^a, 154^b, 187^a et 215^b. — Copié en 903. Les f.f. 1, 104—108, 111—126 ajoutés après coup d'une main moderne. — Don du Général Kaufmann.

111.

№ 250. 20×18. 214 f. 12 l. (longues de 7 c.).

اخلاق محسنى

Par **Hosein Wâ'iz al-Kâshifi** † 910. Cf. Rieu, II, p. 443. Joli manuscrit, parfaitement conservé. Sans date, mais antérieur à 1065, date d'une inscription au f. blanc, précédant le 1er feuillet.

ÇOUFISME.

112.

№ 246. 21½×11½. 208 f. 15 l. (longues de 6 c.).

Ce manuscrit, sans commencement ni fin, contient la plus grande partie du

كشف المحجوب

par **Alî b. 'Othmân al-Djoullâbi** [1]) الجلابى, auteur du Ve siècle.

---

1) Notre auteur cite outre le منهاج الدين encore deux autres de ses ouvrages, savoir le بحر القلوب et البيان لاهل العيان. Il dit avoir composé ce dernier ouvrage dans sa jeunesse (f. 189^b ومن اندرين معنى در حال بدايت كتابى ساخته ام وانرا كتاب البيان لاهل العيان نام كرده). H. Kh., II, 81 mentionne un ouvrage çoufique composé en 587, qui porte le même titre; il l'attribue à Aboul-Fath Mahmoud b. al-Moayyed b. Ali.

Cf. sur ce précieux ouvrage Rieu, I, p. 343 et Flügel, Wiener Handschr. III, p. 441. Notre manuscrit commence au milieu du chapitre sur la pauvreté et contient toute la partie biographique, les chapitres sur les différentes écoles çoufiques, le premier كشف الحجاب (في معرفة الله) et une partie du second (في التوحيد). — Caractères *naskhi*. — Sans date, mais assez ancien (IXe siècle?).

113.

№ 245. 25×16. 34 f. 9 l. (longues de $8^1/_2$ c.).

لوايح

Par **Djâmi** † 898. Cf. Rieu, I, p. 44. Copie de luxe, d'une beauté exquise. Les marges, fort larges, sont entourées d'arabesques en or et en couleurs d'un dessin très-fin et d'un goût irréprochable. Les deux premières pages, ainsi que les deux dernières, sont occupées par des miniatures qui n'ont aucun rapport avec le contenu du livre.— Sans date, mais assez ancien. — Bibl. Suchtelen.

114.

№ 247. $20^1/_2$×12. 165 f. 13, 13 et 13 l. (longues de 8, 8 et 7 c.).

Contient:

1) f. 1—30^b مراد العارفين

Poème exposant les doctrines des çoufis par **Allahyâr b. Allah-Qouli** de Boukhara, auteur de la première moitié du XIIe siècle. Précédé d'une préface en prose, qui porte ce qui suit: الحمد لله رب العالمين الخ .... اما بعد ميكويد فقير حقير الموصوف بالتقصير خاكپاى مردان توكلى الله يار ابن الله قلى غفر الله عصيانهما وتجاوز عنهما نقصانهما كه با وجود دونى وزبونى بمشاورت دوستان كتاب مسلك المتقين [1]) آنكاه ثبات العاجزين [2]) وآنكاه مخزن المطيعين سواد كرده شد ومحبان دين نيز استدعا كردند كه در باب تصوّف ورشاد موافق نسخه سواد كرده شود

1) Cet ouvrage se trouve dans le Brit. Mus.; v. Rieu, II, p. 702[a].

2) Très-répandu parmi les musulmans de Russie. Cf. Dorn, dans les Mélanges asiatiques, V, p. 615.

هرچند این ناقل در طریق تصوّف بیحاصل ودر تحقیق رشاد غافل باستدعای محبان رشید از خداوند مجید طلبید که این کوهر امید بدست در آید ونثر این نسخه را از کتب معتمد که موافق معتقدست جمع نمود تا اکر دانایی کشاید باعتقاد شاید وکاهی در اخر هر فصل نظمی، وصل کرده شود واز حضرت باری یاری خواسته شود که سینهٔ این کمینه را بکفتن این نظم کشاید وجمال این کفتار را جون اشعار اهل اعتبار آراید واولو الالباب که بنوشتن این کتاب رخصت داده اند ودست توجه بخواندن فاتحه کشاده اند نام این نسخه را مراد العارفین نهاده اند از خواننده امید آنست که بنقصان این مسکین از خداوند دنیا ودین مغفرت طلبند انه غفور الرحیم برحمتك یا ارحم الراحمین

Le poème lui-même contient un exposé très-maigre du çoufisme. Il n'est pas divisé en chapitres numérotés, mais il y a de temps en temps des titres à l'encre rouge. Voici les premiers: f. 2^b مناجات, f. 3^b فی نعت النبی, f. 4^a منقبت چهار یار بزرکوار, f. 4^b بدرکاه حضرت قاضی الحاجات, f. 5^b در بیان ترغیب طالبان, f. 6^a فصل در توصیف صوفیه, f. 7^b فصل در بیان علوم صوفیه, f. 8^a حکایت بر سبیل تمثیل, etc. Derniers titres: f. 29^a خاتمه در بیان در شناختن حقیقت خویش, f. 30^a توبیخ وتهدید نفس خویش, مناجات در ختم کتاب. — Premier vers (f. 2^b):

الهی نور مقصودم زدرکاه * بکن تابنده تابنده رو وراه

Souscription (f. 30^b): تمت المنظومات المحتملة [من] المحتملات والمنتخبة من المنتخبات المراد العارفین من مصنفات زبدة الابرار اعنی صوفی الله یار فی شهر ربیع الاولی سنة ۱۲۶۱ بود که تحریر یافت

2) f. 31^a—72^b کلشن راز

Le poème bien connu de **Mahmoud Shébisteri** † 720. Cf. Rieu, II, p. 608. — Sans date; moderne.

3) f. 73^b—165^b بهارستان

Par **Djâmi** † 898. Cf. plus haut, № 82.

Souscription: كاتب اين بهارستان حضرت مولوى ملا *پردى نيار[1] بن بالطه فولاد غفر ذنوبهما وستر عيوبهما سنه ١٢٥٤ در بخاراى شريف در مدرسهٔ حضرت ايشان خليفه خداداد جنت مكان نوشته شد از براى محمد جان بيك ملقب به فهميده بيك زيد دولته وعمره واقباله

CÉRÉMONIES RELIGIEUSES.

115.

№ 436. 14½×9½. 94 f. 11 l. (longues de 6 c.).

مناسك حج وعمره

Guide du pélérin par **Mortazha b. Mohammed Amîn al-Ançâri.** Excellent petit manuel, contenant aussi les prières arabes à réciter durant les cérémonies du *haddj*. La préface commence ainsi: الحمد لله رب العالمين الخ ... اما بعد چنين كويد احوج العباد الى عفو ربّه البارى مرتضى ابن محمّد امين الانصارى اين مختصريست در بيان واجبات واكثر مستحبّات حجّ بيت الله الحرام بزبان فارسى بجهة اجابت بعضى مؤمنين واعانت ساير حجّاج ومعتمرين وغالبا طريق (f. 2ª) احتياط در ان مسلوب شده تا انتفاع از ان اختصاص بجبوة اين مقصر نداشته باشد اميد كه انتفاع مؤمنين بان موجب عفو معاصى شده وما توفيقى الاّ بالله عليه توكلت واليه انيب بدانكه حجة الاسلام كه در تمام عمر يكدفعه واجب ميشود وبر هر مكلّف كه جامع شرايط مقرّر بوده باشد بر سه نوع است حج تمتّع وحجّ قران وحجّ افراد وچون نوع واجب بر اغلب فارسى زبانان كه غرض اصلى از تحرير اين رساله هستند حج تمتّع است لهذا اكتفا ميشود ببيان همين نوع الخ

---

1) Ces deux noms sont douteux.

L'auteur donne ensuite un exposé sommaire du حجّ تمتّع et commence au f. 5[a] la description détaillée. Elle est divisée en deux باب: 1) f. 5[a]—56[a] در افعال عمره et 2) f. 56[a]—90[a] در افعال حج, subdivisés chacun en فصل et مقصد, et une *khâtimah*, qui traite در طواف وداع وساير مستحبّات تا زمان خروج از مكه معظّمه وورود بمدينهٔ منوّره.— Souscription: تمت هذه الرسالة الشريفة فى يوم الجمعه فى مدينه الحسين فى خمس عشرين منشهور (sic) سنه ١٢٩٧ من شهر رمضان المبارك. — Don de M. Gamazow.

MOEURS ET COUTUMES.

116.

№ 434. 17×10½. 33 f. 9 l. (longues de 7½ c.).

عقايد نسوان

Ce petit traité présente un intérêt assez grand. Il contient un exposé des usages qui doivent être observés par les femmes. L'auteur (voir son nom dans la note) entre dans les détails les plus intimes et traite son sujet d'une manière tout-à-fait scientifique, en invoquant l'autorité des علما, وفقها. Mais que le lecteur n'aille pas croire qu'il s'agit des sommités littéraires de la *Shî'a* et que les prescriptions de l'auteur aient quelque chose à faire avec les lois divines du *fiqh*. Ce sont cinq *femmes*, qui figurent ici dans le rôle d'*oulémas*. Il serait intéressant de savoir quelque chose de la vie de ces dames, de leur position sociale et de leurs ouvrages, si ces derniers ont existé [1]). — La préface porte ce qui suit: بسم الله الرحمن الرحيم بر ضمير منير اخوان مهربان وعزيزان جانى پوشيده نماناد كه اين رساله ايست

---

1) La bibliothèque de l'Institut possède une édition litographiée de notre ouvrage de l'an 1262 (sans nom de lieu). Elle porte le titre كتاب كلثوم ننه من تاليفات آقا جمال خوانسارى رحمه الله et elle est ornée de figures affreuses. A la première page on trouve les portraits de ces 5 législateurs en jupon. Ce sont, cela va sans dire, des Mégères horribles à voir.

مشعر بر بیان احوال و افعال و اقوال زنان و واجبات و مندوبات ومحرمات ایشان ومشتملست بر مقدمه و پانزده باب وخاتمه ومسمّی بعقاید النسوان است باب اول در بیان وضو وغسل وتیمّم وغیره باب دوم (f. 4[a]) در بیان نماز باب سیم (f. 5[a]) در بیان روزه باب چهارم (f. 7[a]) در بیان نکاح وشروط ان باب پنجم (f. 10[a]) در بیان افعال وکردار شب زفاف وروز ان باب ششم (f. 14[b]) در بیان زائیدن زنان باب هفتم (f. 16[a]) در بیان حمّام رفتن باب هشتم (f. 17[a]) در بیان زدن سازها وفضیلت آن باب نهم [1]) (f. 18[a]) در بیان معاشرت زنان با شوهران وخواهر شوهران باب دهم (f. 19[a]) در بیان مطبوخات که بنذر واجب میشود باب یازدهم (f. 20[a]) در بیان تعویذ چشم زخم باب دوازدهم (f. 21[b]) در بیان محرم ونا محرم باب سیزدهم (f. 22[b]) در بیان استجابت دعاها باب چهاردهم (f. 23[b]) در بیان مهمان بخانه بردن باب پنزدهم در بیان کیفیت خواهر خواندکی

Immédiatement après ces mots on lit: باب پنزدهم در بیان اسامی علما وفقها وفضلا و فضیلت انها. Il faut substituer le mot مقدمه aux mots باب پنزدهم. Cette *moqaddima* porte ce qui suit: بدانکه افضل علما پنج نفر میباشند اول بی بی شاه دویم کلثوم ننه سیوم خاله جان آغا چهارم باجی یاسمن پنجم دده بزم آرا هرچه (f. 2[b]) از قول وفعل انها بوده باشد نهایت وثوق در آنست ومحل اعتماد میباشد وبغیر از این پنجنفر علما اهل فضل وکمال بسیارند که ذکر انها را موجب ملال وطول کلام دانست بدان که هر زنی که مُسنّی وپیری وخرفی اورا در یافته باشد افعال واقوال او محل اعتماد است چنانچه زنی خلاف فرموده او رفتار نماید گناه کار خواهد بود و واجبست بر هر زنی که بر حسب فرموده همان پنجنفر مذکور که

1) J'ai pris ces deux mots du f. 18[a]; dans la table ils ont été omis et grâce à cette omission les numéros d'ordre des chapitres suivants ne correspondent pas avec le texte et la مقدّمه est devenue dans la table le 15e chapitre. Je corrigerai donc la table à l'aide du texte.

افضل علما وفقها میباشند وهرچه در این نسخه سمت تحریر یافته اعتماد
بر ان نموده وعمل نماید

Voici comme échantillon de l'esprit de ces législateurs du beau sexe le commencement du 6° chapitre (f. 14^b—15^a): در بیـان
زائیدن زنان واعمال متعلقات ان بدانکه در وقت زائیدن زن اکر
طفل دیر متولد شود باید سینه بندی که پیش از طفل دوخته اند بر سر
حامله بیندازند تا زود وضع حمل او شود دده بزم آرا کفته که علاج دیکر
برای آسانی وضع حمل آنست که پدر بطفل خطاب کند واشاره بفرج حامله
نماید وکوید ای طفل بیرون بیا که همه چیز از برای تو آماده است
رخت وآب کرم بجهه شستن تو حاضر است البته زود متولد شود واین قول
مجرّبست کلثوم ننه کفته که باید پدر شمشیر برهنه در دست کرفته چهار
طرف اطاق را خط بکشد در وقت خط کشیدن این دعا بخواند خطش می
کشم خوش خوشك می کشم کسی در (f. 15^b) جواب بکوید خوشکی خوش
خوشکی بی بی شاه ودده بزم آرا کفته اند که باید قدری نان وپنیر
حاضر سازند وبابا طفل را بدست بکیرد ودستمالی بر پشت طفل بندد
در خانه که اشیاء مختلفه باشد که باصطلاح زنان انها را توشه خوانند طفل
را برده از انها اندکی بدهند خاله جان اغا کفته که واجبست کردکان در
زیر کهواره بشکنند ودر وقت شکستن بابا خطاب کند بطفل که اکر
صدائی بشنوی نترسی وپدر ومادرت باهم فنّی نمایند کانا کونوا بکنند
بیدار نشوی الخ

Bibi Shâh, Dédé Bezm-Ârâ et Kolthoum Nana paraissent avoir vécu à Ispahan; cf. f. 6^b et 26^b. — Copié en 1290. — Don de M. Gamazow.

LEXICOGRAPHIE ET GRAMMAIRE.

117.

№ 278. 29×20. 362 f. 25 l. (longues de 8 c.).

Contient:

1) f. 1—278^a فرهنك جهان گيرى

Par **Djemâleddîn Hosein Indjou b. Fakhreddîn**, qui le composa en 1017. Cf. sur l'ouvrage et l'auteur P. de Lagarde, Persische Studien, Göttingen 1884, p. 45—49. — Sans les appendices. — Copié en 1231 à Nihâwend.

2) f. 278^b—362 لطايف اللغات

Glossaire des mots difficiles, tant arabes que persans, qui se rencontrent dans le *Mesnewi* de Djelâleddîn Roumi. Composé c. 1032 par **Abdallatîf b. Abdallah**. Cf. Rieu, II, p. 589—590 et P. de Lagarde, l. c. p. 52, № 46. — Copié également en 1231. — Don de M. Pawlow.

118.

№ 276. 29×16. 466 f. 20 l. (longues de 10 c.).

مجمع الفرس

Par **Mohammed Qâsim Sorouri**. Ce manuscrit contient la 2e édition [1]) de l'ouvrage, faite par l'auteur après la publication du Ferheng-i-Djehânguîri. Mais il y manque la 2e préface, qui se trouve généralement dans les manuscrits de cette édition. V. Rieu, II, p. 499. A la fin (f. 466^a) on lit le chronogramme suivant:

محمد صالح آن دارم سعادت * چنين فرمود از روى ارادت
كنم تحرير بهر وى كتابى * كه گردد منتفع از جمله بابى
رقم كرديد فرهنك سرورى * بود تاريخ ان دال حضورى

ce qui donne pour date de la copie l'an 1059. — Bibl. Italinski?

---

1) Je dois cette remarque à mon savant ami, M. Ch. Salemann, qui a trouvé d'assez nombreuses citations du Ferheng-i Djehânguîri dans ce manuscrit ainsi que dans le suivant.

119.

№ 277. 23×12. 456 f. 20 (quelquefois 19 et 21) l. (longues de 6½ c.).

Le **même**. Même édition, également sans la 2ᵉ préface. Nos deux manuscrits donnent à la fin de la liste des ouvrages compulsés par l'auteur quatre titres qui manquent dans les exemplaires décrits jusqu'ici, savoir le نسخهٔ زفانگویا [1], le ترجمهٔ صیدنهٔ ابی ریحان بیرونی [2], le نسخهٔ لطف الله بن یوسف حلیمی که معنی لغات را بترکی نوشته [3] et لسان الشعرا [4]. — Notre manuscrit est de différentes mains. Les f.f. 56—149, 200—219, 298—299, 453—456 sont d'une écriture beaucoup plus récente que le gros du manuscrit [5]. Sur le dernier f. on trouve la date 1243. — Il manque un f. au commencement, de sorte que les premiers mots sont: تنویر اصحاب فطنت وذکا مخفی نماند. — Don de M. Pawlow.

120.

№ 280. 20×13. 26 f. 15 l. (longues de 8 c.).

کتاب شاهدی

Le petit glossaire persan-turc, connu généralement sous le nom de تحفهٔ شاهدی, composé en 920 ou 921 [6] par **Shâhidi** † 957. Cf. Rieu, II, p. 513—514, et de Lagarde, l. c. p. 29—32, № 13. — Caractères *naskhi*. — Copie très-soignée, de l'an 1077.

121.

№ 279. 18×12. 25 f. 17 l. (longues de 7½ c.).

Le **même**; sans date. Caractères *naskhi*. — Bibl. Suchtelen.

---

1) Cf. de Lagarde, l. c. p. 29, ligne 4, p. 56, l. 19, p. 61, l. 26.

2) Chronologie or. Völker von Albêrûnî, hrg. v. E. Sachau, p. XXXXVIII.

3) De Lagarde, l. c. p. 17—24.

4) Ibid. № 45 p. 52, p. 24, l. 4, p. 56, l. 19.

5) Pour de plus amples renseignements sur la relation entre nos deux exemplaires, sur leur correction etc. je renvoie à l'introduction de l'édition du معیار جمالی, que prépare M. Salemann et qui paraitra ان شاء الله dans le courant de l'année 1886.

6) 920 si on lit avec le manuscrit de Londres قلدی سندن شاهدی نو یادکار et 921, si on lit قالدی avec notre manuscrit.

122.

№ 275. 17×10. 75 f. 6 l. (longues de $5^1/_2$ c.).

كتاب صرف مير سيد شريف

L'abrégé étymologique de **Djordjâni** † 816. Cf. Rieu, II, p. 522. — Copie moderne. — Don de M. Pawlow.

123.

№ 274. $20^1/_2$×16. 62 pages. 10 l. (longues de $10^1/_2$ c.).

كتاب الف با فارسى وعربى وتركى

Abécédaire écrit à Tiflis en 1252 (1836) par **Shah-Nazarow** (يوسف بن ملك لالام بن ملك شاه نظر شاپور زاده) et destiné à servir d'introduction à un manuel des langues arabe, persane et turque. Je ne sais pas, si ce dernier ouvrage a été achevé ou publié.

ASTRONOMIE.

124.

№ 257. 26×17. 142 f. 28 l. (longues de 13 c.).

اختيارات مظفّرى

Par **Mahmoud b. Mas'oud al-Shîrâzi** † 710. Cf. sur l'auteur Rieu, II, p. 434, Leclerc, Hist. de la médecine arabe, II, p. 129, Wüstenfeld, Gesch. der arab. Aerzte, № 247, Pertsch, Arab. Hdschr. № 1917. Notre ouvrage est mentionné par H. Kh. I, 199, № 269, qui paraît en avoir eu en mains un exemplaire. Dans les catalogues des bibliothèques européennes, parus jusqu'ici, je l'ai cherché en vain, mais il s'y trouve en revanche plusieurs exemplaires (quoique incomplets pour la plupart) du نهاية الادراك فى دراية الافلاك, dont les „*Ikhtiârât Mozhafferi*" ne sont au fond qu'un extrait. Cf. Catal. Lugd. III, 114, V, 267, Uri, Catal. Bibl. Bodl. I, 200, Nicoll-Pusey, p. 248, 539, Cureton-Rieu, p. 189 et 622. Loth, № 769, III. Il n'existe pas jusqu'à présent, que je sache, une description quelque

peu détaillée ni de l'un ni de l'autre ouvrage et je crois donc utile d'entrer en quelques détails sur notre manuscrit.

Le préface porte ce qui suit:

بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقى الا بالله سپاس وستايش بى قياس ومدح وحمد بى حد وعد لايق حضرت عزت صانعى باشد الخ [1] ....
جنين كويد محرّر اين رسالت ومقرّر اين مقالت احوج خلق الله اليه محمود بن مسعود الشيرازى ختم الله له بالحسنى بحكم انك شريفترين نوعى از انواع علم رياضى كه جزوى است از اجزاء حكمت نظرى علميست كه نفس انسانى را از اقتناء آن شرف اطلاع بر هيات اسمان وزمين وعدد افلاك ومقادير حركات وكميات ابعاد واجرام وكيفت (sic) اوضاع بسايط اجسام كه اجزاء اين عالم اند على الاطلاق حاصل شود طرفى صالح از عمر در كفت وكوى وجست وجوى آن صرف كرده شد وجون آن علم بر وجهى كه استاد صناعت صاحب مجسطى تقرير كرده است از اشكالات عظيم خالى نبود مُبرّزان ومتاخران كه حرمان طلاب خير ضد مقتضاء طبايع ايشان بوده است در حل آن مشكلات وكشف آن معضلات جهد المقل بذل كرده اند وبا انواع حيل لطيف وقوانين بديع تمسك نموده بعضى جهات حركات را از وضع صاحب مجسطى بكردانيده وبعضى بر همان قرار كذاشته وتوهم افلاك زايد كرده وعلى الجمله بحقيقت از عهدهٔ آن مشكلات تفصّى نكرده واز آن مضايق بيرون نيامده بعضى باعتراف ايشان وبعضى باطلاع ما بر فساد آن قوانين وجون ساعد توفيق بزيور سعادت تاييد ربانى زينتى كرفت وجهره آمانى بعقود مواهب فضايل يزدانى حليتى يافت وحجاب انتظار ونقاب استتار از پيش جهرهٔ مراد محرّر اين سواد بر داشته شد تا حل آن مشكلات كما ينبغى برو اسان كشت جه بوسيلت استفادت از كتب استادان صناعت وجه بواسطهٔ استنباط واستعمال فكر ورويت خواست كه از جهت احراز فضيلت [و] [2] مساهمت ديكر طلاب علم شاهد

1) J'omets une demi-page de phrases pieuses.
2) Ajouté après coup, à ce qu'il paraît.

مقصور بر هفت کرده فضایل را بر ساکنان مربّع طبایع ومتوطنان مسدس
(f. 2a) کیشی (?) بمنصهٔ ظهور باز نماید ومثلث مجمر زوایا فکرت را بر شکل
عروس جلوه دهد وانرا در معرض انتشار واشتهار آرد واز آفت اندراس
وتبدد صیانت کند وبر مسترشدان ومستفیدانی که همت بر تحقیق حق
مقصور گردانیده باشد عرضه کند بس بحکم این تشبیث کتاب نهایة
الأدراك فی درایة الأفلاك بساخت وبسبب انك ان کتاب مشتمل بود
بر نهایات افکار متقدمان وغایات انظار متاخران ونقد وترسیف هر یکی
بر مبتدی تمیز آنج مذهب مختارست از غیر ان دشوار می نمود بنابرین
مقدمه تردد خاطری می بود که آنج مذهب مختارست وخلاصهٔ ان اسرار
در مختصری ثبت باید کرد در اثناء این تفکر وبیدا این تحریر از حضرت
علیا بارکاه والا مخدوم وخداوند ولی الأیادی والأنعام معدن الأفضال
والاکرام ثقة الملك عمدة السلطنة المعظمه انسان عین الشرف محی فضایل
السلف ملك امراء العرب والعجم قدوة زعماء جیوش الامم مظفر الدنیا
والدین حسام الأسلام والمسلمین ذخرة الاکابر والافاضل فی العالمین سلالة
مکارم الاخلاق صفوة اکارم الافاق انسب العالم افتخار جهان اکرم واشرف
ایران بولق الارسلان بن الامیر السعید الشهید قدوة الکماة وسلطان
الغزاة حسام الدولة والدین البیورك ادام الله علاه الخ ....
اشارتی بدین دعاکوی مخلص وهواخواه بی اشتباه نفاذ یافت که فصلی
جند در شرح اوضاع افلاك واجرام بپردازد وجیر (?) تعبیر آن ابکار معانی
را بالفاظ بارسی طرازد تا عواید فواید او خاص وعام را شامل بود وفواید
عواید او ناقص وکامل را کامل یافته [1] بس بحکم آن خاطر وانك امتثال
فرمان از لوازم خدمت وشرایط مطاوعتست کتبه این اوراق اتفاق افتاد
وانرا اختیارات مظفری نام کرده شد تا بواسطهٔ انتساب بان جناب مقبول
عالمیان ومطلوب جهانیان کردد انتظار بعواطف ان جناب جنانست که

1) Biffé dans le manuscrit.

جون بنظر همايونش مشرف كردد اكر بر خللى اطلاع يابند بعد از تشريف اصلاح عفو را كه از عادات سادات و سادات عادات است استعمال فرمايند ايزد سبحانه وتعالى دولت ورفعت اين خاندان مجد وكرم در تزايد داراد وجاه وحشمت اين دودمان حسن شيم در تصاعد انه المجيب الطيف (sic) و وضع واساس اين كتاب بر جهار مقالت لايق افتاد و وضع هر مقالتى بر جند باب بدين تفصيل

Suit la table détaillée des 4 *maqâlas*. Je la reproduis d'après les titres dans le courant de l'ouvrage.

I° *maqâla:* در مقدماتى كه بيش از شروع در مقاصد بذكر ان احتياج است وآن سه بابست

1) f. 2^b در تعريف علم هيات وموضوع ومبادى ومسايل وفايده آن بر طريق اجمال

2) f. 3^a در ذكر مقدماتى كه تعلق بعلم هندسه دارد وان دو فصل است فصل اول در تعريفات فصل دوم (f. 5^a) در بعضى مسايل هندسى كه بتقديم آن احتياج است

3) f. 5^b در ذكر مقدماتى [كه] تعلق بعلم طبيعى دارد وآن دو فصل است فصل اول در اقسام اجسام عالم وحركات آن بر سبيل اجمال فصل دوم (f. 6^b) در مسايل طبيعى

II° *maqâla:* در هيات اجرام علوى وآنج بدان تعلق دارد از اوضاع بعضى بنسبت با بعضى وغير آن وآن سيزده باب است

1) f. 7^a در استدارت سطح ظاهر از زمين واستدارت اسمان در حس وانك زمين بنسبت با اسمان جون مركز كره است بنسبت با محيط او وانك زمين ساكن است در وسط وآن جهار فصل است فصل اول در استدارت سطح ظاهر از زمين وآب فصل دوم (f. 8^b) در استدارت اسمان در حس سوم (f. 9^b) در انك زمين بنسبت با آسمان جون مركز كره است با محيط او جهارم (f. 11^a) در انك زمين ساكنست در وسط

2) f. 12^b در وضع وترتیب اجرام بسیطه

3) f. 15^a در دوایر مشهور از عظام وصغار

4) f. 20^a در اوضاعی که سبب حرکت اولی وثانیه حادث میشود واحوال کواکب ثابته

5) f. 28^b در اسناد حرکاتی که ظاهرا ممتنع الصدور باشد از افلاك چون سرعت وبطو ورجوع و وقوف باصولی که [1]) جواز صدور ان کنند ازیشان ودر هیات افلاك [2]) بر وجه مشهور [3]) بر سبیل اجمال واشارتی خفیف باشکالاتی که بران واردست ودرو چهار فصلست اول در بیان سبب سرعت وبطو دوم (f. 31^a) در بیان سبب رجوع و وقوف واستقامت سوم (f. 33^a) در کیفیت تصور افلاك مجسمه وتسطیح ان وتجسیم مسطح چهارم (f. 34^a) در هیات افلاك بر وجه مشهور بر سبیل اجمال واشارتی خفیف باشکالاتی که بر ان واردست

6) f. 37^b در افلاك وحرکات آفتاب

7) f. 41^a در افلاك ماه وحرکات او در طول وعرض

8) f. 53^a در افلاك کواکب علوی

9) f. 60^b در افلاك زهرة وعطارد وحرکات ایشان در طول

10) f. 69^a در عروض کواکب پنجگانه که ایشانرا متحیّره خوانند واو مشتمل است بر مقصود ومقدّمه وخاتمه اما مقدمه در بیان مواضع اوجات و جوزهرات این کواکب [است] وخاتمه (f. 74^b) در بیان عدد افلاك مجسمه سیارات سبع است بر مذهب ما وآن چهل وپنج است الخ

11) f. 75^a در اختلاف منظر

12) f. 76^b در اختلاف نور ماه وخسوف وکسوف وزمانی که میان دو خسوف یا دو کسوف افتد واین مشتملست بر مقدّمهٔ وچهار فصل وخاتمهٔ

---

1) Ajoutez اقتضاء avec la table au f. 2^b.

2) La table ajoute مجسمهٔ سیارات.

3) La table ajoute نزد جمهور.

مقدمهٔ اجتماع عبارتیست از انك موضع نیّرین یك نقطه باشد از فلك البروج وطالع ان وقت طالع اجتماع باشد الخ ...... فصل اول (f. 77a) در اختلاف نور ماه دوم (f. 79a) در خسوف سیوم (f. 81b) در کسوف چهارم (f. 83a) در زمانی که میان [دو] خسوف [و] کسوف افتد خاتمه (f. 84b)

در نطاقات وقرانات وتشریق وتغریب وظهور وخفاء 13) f. 85a کواکب درو دو فصلست اول در نطاقات وقرانات دوم (f. 85b) در ظهور وخفا وتشریق وتغریب

III° *maqâla:* در هیات زمین وقسمت او بعام وتمام انج لازم او باشد بحسب اختلاف واوضاع علوّیات ومانند آن واین هم سیزده بابست

1) f. 88b در هیئهٔ زمین وشمهٔ از احوال او

2) f. 100a در خواص خط استوا

3) f. 102a در خواص مواضعی که انرا عرضی باشد بر وجهی کلی وانرا افاق مایلی خوانند ودر سمت مشرق ومغرب وتعدیل النهار

4) f. 104a در خواص مواضعی که عروض آن از تمام میل کلی در نگذرد

5) f. 106a در خواص مواضعی که عروض آن از تمام میل کلی در گذرد وبربع دور نرسد

6) f. 108a در خواص مواضعی که عرض ان ربعی [باشد] از دور

7) f. 108b در مطالع بروج

8) f. 110b در درجات ممر کواکب ودرجات طلوع وغروب ایشان

9) f. 111b در مقدار شبانروز وتعدیل الایام واللیالی

10) f. 114a در صبح وشفق

11) f. 117b در معرفت اجزاء ایام اعنی ساعات وآنچ از ایام مرکب باشد چون ماه وسال وآنچ بان متعلق است چون کبیسه وتاریخ

12) f. 122b در اظلال واحوال آن

13) f. 125a در معرفت خط نصف النهار که آنرا خط زوال خوانند ودر سمت بلاد

IVe *maqâla:* در معرفت مقادير ابعاد واجرام كواكب واين سه بابست

1) f. 127[a] در ابعاد واجرام بر وجه مشهور واو مشتملست بر سه فصل ودو قاعده فصل اول در موازى ومقدماتى كه بيش از شروع در مقاصد بذكر آن احتياج افتد فصل دوم (f. 129[b]) در مساحت زمين وآنچ بآن تعلق دارد فصل سوم (f. 131[a]) در استعلام مجهول از اضلاع وزوايا مثلث از معلوم آن قاعدهٔ اول (f. 131[b]) در تقرير طريقى كه بصواب نزديكترست در معرفت ابعاد واجرام وآن مشتملست بر شش قانون قاعدهٔ دوم (f. 136[a]) در تقرير طريق ديكر در معرفت ابعاد واجرام كه مشهورتر است واو بر مقدمه وپنج قانون مشتملست

2) f. 139[b] در بيان خطاى كه متقدمان ومتاخران را افتاده است در ابعاد واجرام

3) f. 140[b] در طريق حق در معرفت ابعاد واجرام

Nous apprenons donc de la préface, que le système de Ptolémée „n'est pas sans présenter des points très-douteux et obscurs“, que les astronomes venus plus tard, anciens et modernes, ont bien essayé de remédier à cet état des choses, mais que, malgré leurs efforts, ils n'ont pu résoudre toutes les difficultés, comme ils l'ont, en partie, avoué eux-mêmes. Notre auteur, aidé par la grâce divine, réussit à comprendre la fausseté de leurs doctrines, et, à force d'étudier les ouvrages des maîtres, à force d'observer et de réfléchir, parvint à expliquer d'une manière convenable et facile tout ce qui était resté inexplicable à ses devanciers. Il composa donc un ouvrage, le نهاية الادراك, dans lequel il exposa tout au long tant les doctrines de ses devanciers que ses théories à lui. Mais comme il aurait été difficile aux commençants de s'orienter dans cet ouvrage et de faire le choix des meilleures solutions de chaque question, il conçut l'idée d'en donner dans un abrégé la quintessence. Sur ces entrefaites le vézir Mozhaffereddîn Boulouq (ou Youlouq) Arslân b. Alboyourouk le pria de composer un abrégé d'astronomie en langue persane, et grâce à cette circonstance le plan conçu fut effectué promptement et l'abrégé en question reçut le titre de „*Ikhtiârât-i-Mozhafféri*“.

Notre auteur — on le voit par tout le ton de sa préface — est donc profondément convaincu de ce qu'il a réussi à faire avancer considérablement la science astronomique. C'est cette conviction-là, qui caractérise tout l'ouvrage et qui produit sur le lecteur une impression très-favorable: on se sent en présence d'un esprit vigoureux et indépendant, qui ne jure pas *„in verba magistri"*, qui ne se contente pas de l'autorité d'un nom célèbre, mais qui demande des preuves, qui cherche à pénétrer lui-même les mystères de la mécanique céleste et s'efforce de trouver des *voies nouvelles*. On lui pardonne volontiers le ton quelque peu hautain [1]), dans lequel il parle par-ci par-là des théories de ses devanciers, d'autant plus qu'il ne manque presque jamais d'attribuer le mérite principal de ses découvertes plutôt à des révélations, par lesquelles le Très-haut a daigné le distinguer parmi tous les mortels, qu'à ses efforts personnels.

Qotbeddîn Shirâzi voit, si je ne me trompe, son plus grand titre à la gloire dans la découverte de 3 hypothèses nouvelles اصل, qu'il nomme: 1) اصل حدسی, 2) اصل استنباطی et 3) اصل ابداعی. Il en parle à différentes reprises: au f. 74^b, à la fin du 10e chap. [2]) de la 2e *maqâla*, nous lisons ce qui suit: اینست غایات انظار علماء اوایل وآواخر در میل ذروه وبعد اوسط بس از اطلاع برین بوشیده نماند که وجه ما درین باب هم خوبترست ازین وجه بجهت قلّت افلاك زاید واندفاع اشکالات وارد بر ان وجه از وجه ما بس از جملهٔ این ابحاث معلوم شد که اشکالات بانزده‌کانه که بر افلاك مجسمهٔ [3]) بر وجه مشهور متوجه بود باین سه اصل که باری عز شانه مارا بان مخصوص کردانید اعنی اصل حدسی واستنباطی وابداعی مندفع کشت بر وجهی که ظاهرا بر ان جیزی متوجه نمی شود واکرچه عند امعان النظر شاید که متوجّه شود جه مارا همجنان در جند موضع علی الخصوص درین باب توقف است

1) C'était un peu son habitude; cf. le catal. arabe du Br. Mus. p. 772 ad p. 189^b.

2) Il traite des latitudes des planètes.

3) Sic. Je crois qu'il faut ajouter سیارات.

ومحل نظر وچون این کتاب از سر استعجال صورت تحریر می یافت زمان امعان نظر در هر مقامی میسّر نکشت اکر در ثانی الحال زمان دست دهد ودر هر موضعی تاملی لایق آن مکان تقدیم بیاید آنچه فرا (؟مرا=) خاطر (حاضر؟=) آید از نقد وترسیف الحاق بان موضع کرده شود انشا الله العزیز اینست تمامی سخن در مقصود این باب

Dans la *khâtima*, qui suit immédiatement après les mots cités, l'auteur nous apprend, qu'il y a une différence capitale entre son système et celui des autres savants quant au nombre des sphères افلاك مجسمه des planètes: il en compte 45, tandis que l'opinion reçue n'en admet que 22 (f. 75^a): واما خاتمه در بیان عدد افلاك مجسمة سیارات سبع است بر مذهب ما وآن جهل وبنج است بیست شامل زمین وبیست وبنج غیر شامل از شامل هفت ممثل است وبنج خارج زحل ومشتری ومریخ وافتاب وماه هریکی را یکی وسه خارج زهره وجهار خارج عطارد ویکی مایل قمر واز غیر شامل سه تداویر ماهست ودوازده ازان زحل ومشتری ومریخ هریکی را جهار وده از ان زهره وعطارد هریکی را بنج وحرکات انك کدام بر توالی است وکدام بخلاف توالی ان معلوم است بتکرار حاجت نباشد وعدد افلاك بر مذهب مشهور بیست ودو است الخ

Le اصل حدسی est mentionné pour la 1° fois dans le chapitre sur les causes des différences dans les mouvements des planètes, f. 30^a: واین اصل عظیم است که جملهٔ اشکالات معدل المسیر چنانك بعد ازین بجای خویش بیاید باین منحل شود واین اصل هرچند بقوت در سخن بطلمیوس بود اما هیچ کس از اوایل وآواخر انرا بفعل نیاورده است یا اکر اورده بجای نرسید است وآنچ در بعضی کتب یافت میشود شبیه باین باطلست چنانك تقریر آن بجای خویش بیاید انشا الله والحمد لله الذی هدانا لهذا وما کنّا لنهتدی لولا هدانا الله وچون این اصل از سخن بطلمیوس بحدس

معلوم کردیم اورا اصل حدسی نام کردیم تا وقت حاجت اشارت بان آسان بود وچون این اصل بطریق عرض ذکر کرده شد باز بسر سخن رویم وکوییم الخ

L'exposé détaillé du اصل حدسی se trouve dans la 2ᵉ *khâtima* du 7ᵉ chapitre de la 2ᵉ *maqâla* f. 51ᵇ—53ᵃ. Le اصل استنباطی est mentionné brièvement au f. 41ᵃ et plus au long aux f.f. 57—58. Le اصل ابداعی reçut son nom, parce que notre auteur l'avait trouvé tout-à-fait indépendamment (f. 68ᵃ; cf. f. 72ᵃ): وباین اصل جملهٔ اشکالات که در عروض کواکبست مندفع میشود واو از مبدعات ماست وازین جهت اورا اصل ابداعی خوانیم

Un 4ᵉ اصل, nommé اصل مدیر est cité au f. 58ᵃ. Les théories de notre auteur se distinguent, si nous ajoutons foi à ses assertions, par une perspicacité qui lui est propre [1]), elles sont meilleures que celle des autres [2]); il y en a de parfaitement originales, que personne n'a jamais imaginées [3]) et qui corrigent des erreurs généralement

---

1) f. 66ᵃ: واین از لطایف تصورات وغرایب تخیلاتی است که ما بآن مخصوصیم والحمد لله الذی فضلنا علی کثیر من عباده

2) f. 50ᵃ: .... اینست خلاصه کلام این فاضل (Ptolémée) وانصاف این تصور با تطبیق ارصاد محاذات در غایت دقت ولطافت است ودلالت بر کمال مهارت او می کند درین فن ومع هذا وجه ما ازین وجه هم خوبترست

f. 73ᵇ: بس ازین مباحث معلوم شد که وجه ما در انطباق مایل سفلیین بر مثل ایشان خوبتر است از هر دو وجهی که دیکران کفته اند; cf. aussi f. 48ᵇ.

3) f. 36ᵃ: واین تصوریست در غایت دقت ولطافت ونهایت حسن ونفاست وظاهرا ما درین تصویر وتقریر مسبوق نیستیم

f. 36ᵇ: واین سوال وجواب از اسرار وغوامض این فن است وظن جنانست که کسی بیش از ما برین مطلع نشده است واکر شده است باری بما نرسیده است; cf. aussi f. 70ᵇ.

reçues [1]) sur la foi des grands maîtres de la science. „Tout ce qui est noir n'est pas datte", voilà une maxime, qu'il recommande chaudement à ceux qui se vouent à l'étude de l'astronomie et Ptolémée lui-même ne vaut pas plus que tout autre, quand il ne fournit point de preuves de ce qu'il avance [2]).

---

1) f. 37^a: در جواب کوییم این نیز خطاهای مشهور است که جمله متاخران بر ان اتفاق کرده اند ودر توهم افلاکی که محیطه بتدویر قمر باشند بر وجهی که حرکت محاذات ازو صادر شود غایت سعی بذل کرده ومساعی همه نا مشکور آمده وبر همه بوشیده شده که حرکت مرکز تدویر در اختلاف ذروتین کافیست جه اکر تدویر را ساکن فرض کنیم یعنی بر وجهی که اورا حرکت خاصه نباشد ومرکز تدویر را متحرّك فرض کنیم این اختلاف بعینه لازم آید وحالی این قدر تنبیه بر خطای ایشان درین مقام کافی باشد الخ .... واین ابحاث که تقدیم افتاد هرجند بتاخیر مناسب تر بود از ان روی که تصور آنها بر مبتدی بل منتهی بسبب دقت ولطافت وغموض وغرابت دشوار باشد لکن جون عرض ان بود که هیات افلاك وکواکب را در ابواب ایشان بر وجه حق حدیث وضع کند نه بر وجه باطل قدیم تا انك متعلّم را وقوفی حاصل شده باشد بر هیات افلاکی بر وجه مشهور وبر اشکالاتی که بر ان واردست این ترتیب مناسب نمود

f. 130^b: .... واین خطای است که همه را افتاده است وهیج یك ایشان بران مطّلع نشده وجون تنبیه کردیم بر مزالّ اقدام علما واکابر اهل صناعت در مساحت این قطعهٔ واجب آنست که ارشاد کنیم بر کیفیت مساحت ان بر وجه حق الخ

2) f. 57^a: .... اینست اختلافات این سه کوکب (ای زحل ومشتری ومریخ) وجون سخن باین مقام رسید واز بیش دانسته بود که اشکال معدل المسیر درین کواکب هست واشکال محاذات نیست تقریر که ما بان مخصوص بودیم وهم جنین در دفع اشکال معدل المسیر جنانك تقریر ان کرده شد در اصل حدیث کاه آن آمد که آنجه از علماء این فن بما رسیده است در دفع اشکال معدل المسیر درین کواکب یاد کنیم وبر هر یکی

Aux extraits cités, qu'il serait facile de multiplier, je me permettrai d'ajouter encore un passage, qui se rapporte à la troisième inégalité lunaire. On se rappèle la polémique vive et acharnée, qui avait été soulevée jadis par l'assertion de feu L. Am. Sédillot, que la découverte de la *variation* de la lune, attribuée généralement à Tycho de Brahe, était dûe en réalité à l'école arabe de Bagdad et plus spécialement à Abou-l-Wéfa Bouzdjâni [1]).

La question est assez grave pour justifier des recherches ultérieures, et les textes qui s'y rapportent sont toujours bons à recueillir. Qotbeddin Shirâzi nous donne des réflexions sur une troisième „inégalité lunaire *nulle* dans les syzygies et les quadratures qui atteint son *maximum* dans les octants" [2]). Il en parle notamment au f. 45^a—45^b d'une manière assez détaillée. Je ne suis pas en état

---

آنچه وارد شود ایراد کنیم تا مبتدیان از اتمام بپندارند ومعتقد خویش
بگردانند وبدانند که لا کلّ سوداء تمرة ولا کلّ حمراء جمرة پس میگوییم الخ
f. 64^b: .... وهمچنین صاحب اصل مدیر گفته است که جهت حرکت مدیر
وحامل در عطارد ومقدار ایشان نه امری است که از رصد وبرهان
وحرکات دوری لازم آمده است بل حدسی است که بطلمیوس کرده است
وچون مطابق اصول نیست او بحدس از دیگری اولی نباشد؛ با انك
حدسی غیر مطابق اصول وموافق ارصاد باشد الخ

1) Voir par ex. les «Matériaux pour servir à l'histoire comparée des sciences mathématiques chez les Grecs et les Orientaux par M. L. Am. Sédillot, Paris 1845 et l'appendice au 2d vol. de la 2e éd. (Paris 1877) de l'histoire générale des Arabes du même auteur ainsi que les ouvrages y cités.

2) Cf. M. Chasles chez Sédillot, Hist. gén. des Ar. II, p. 275, et notre manuscrit f. 46^a: پس ازین ابحاث ظاهر شد که اختلاف اول در ذروه
وحضیض مرای نباشد ودر بعد اوسط بحسب حرکت در غایت بود ودوم
تابع اول است درین که گفتیم ومختصّ است بانك در اجتماع واستقبال
وسطی نباشد ودر تربیع وسطی در غایت بود وسوم درین چهار موضع اعنی
اجتماع واستقبال وتربیعین نباشد ودر تسدیس وتثلیث وسطی آفتاب
در غایت بود وچهارم نباشد چون عرض نبود الخ

de décider, s'il y est question réellement de la *variation*; ce sera l'affaire des orientalistes-astronomes de juger notre auteur (f. 45^a):

واختلاف سوم[1]) بسبب نقطهٔ محاذاتست جه در ذروه وحضیض وسطی که ایشانرا ذروه وحضیض مستوی وبعد ابعد واقرب و وسط نیز میخوانند محاذی مرکز خارج ومرکز عالم بینند الا وقتی که مرکز تدویر در اوج وحضیض باشد ودر غیر این وضع محاذی نقطهٔ محاذات باشد که بعد او از مرکز عالم مساوی بعد مرکز عالم است از مرکز حامل متوهم اعنی ده درجه ونوزده دقیقه بقیاس انك نصف قطر مایل شصت جزو کیرند جنانك اهل رصد یافته اند وبسبب این محاذات ذروه وسطی که مبداء حرکت خاصه است مخالف ذروه مرای کردد که در انجا اختلاف اول ودوم منعدم باشد وبدانك ذروه وحضیض مرای را ذروه وحضیض وبعد ابعد وبعد اقرب نیز میخوانند وغایت این اختلاف بحسب بعد مذکور وقتی باشد که مرکز تدویر در تسدیس آفتاب باشد یا تثلیث (cod. بثلث) او جه او وقتی بغایت رسد که مرکز تدویر بعمودی رسد که از نقطهٔ محاذات بیرون آمده باشد بر خطی که بمراکز کذشته باشد وموقع این عمود در تثلیث اوج حامل متوهم است وتسدیس مقابل او لکن جون به تثلیث اوج رسد بتسدیس آفتاب باشد بجهت توسط آفتاب میان ایشان وحال تثلیث بر تسدیس قیاس کن واین غایت بحسب ارصاد متوالی سیزده جزو وکسری یافته اند واین اختلاف وقتی که مرکز تدویر در اوج یا حضیض باشد نباشد بجهت انطباق این دو خط (f. 47^b) بر یکدیکر اعنی خطی که از مرکز عالم بمرکز تدویر آمده باشد وخطی که از نقطهٔ محاذات باو آمده بود واین اختلاف بر خاصه زیادت کنند ما دام که مرکز هابط باشد جه ذروهٔ وسطی باوج نزدیکتر باشد از ذروه مرای وحرکت قمر در ذروه بر

1) Je ne donnerai pas la traduction parce que je n'en pourrais pas garantir l'exactitude, vu le grand nombre de termes techniques. Il faudrait en outre collationner notre texte avec le نهاية الادراك etc.

خلاف توالی است وازو کم کنند ما دام که صاعد باشد بهمین سبب واورا
تعدیل خاصه خوانند چه خاصه را باو معدل کنند واورا خاصهٔ معدله وخاصه
مرای نیز خوانند وگاه باشد که اورا فضل مابین الخاصتین خوانند یعنی
میان خاصهٔ مرای وخاصهٔ وسطی واختلاف اول وثانی بحسب این خاصه
می دانند ازین جهت این اختلاف را تعدیل اول میخوانند چه در عمل
مقدم است وبدانك چون ذروه وحضیض مرای متمیز بود از سایر نقطهٔ
تدویر وبودن قمر در یکی ازیشان موجب اختلاف اول وثانی بود
ودر یکی از دو جانب ایشان موجب نقصان اختلاف ودر دیگر
موجب زیادت بس عدم محاذاة قطری که بذروه وحضیض وسطی گذشته
باشد مرکز بروج را که مقتضی تباین ذروتین و حضیضتین باشد ظاهر
بود بوجود اختلاف در وقتی که حساب اقتضا عدم او کند یا بعکس تا
بوجود زیادتی در وقتی که حساب اقتضاء نقصان او کند یا بعکس ودر
جمله بوجود تفاوتی میان اختلاف مرصود ومحسوب بس ازین جهت طریق
در یافتن آن برصد بود انگاه چون رصد کردند قمر را در سمت الراس
یا قریب باو واورا یکبار زاید الاختلاف یافتند بسبب انك مکان حقیقی
او بآلت معلوم شده بود ونزدیکتر بود بمشرق از وسط او که معلوم بود
بحساب ودیگر بار ناقص الاختلاف بعکس آن و واجب بود که در اول
ناقص الاختلاف بودی بان قدر چه خاصه کمتر بود از نصف دور ودر ثانی
زاید الاختلاف بجهت انك اکثر بود ازو حکم کردند بتباین ذروتین
وحضیضین چه دلالت کرد برانك قمر در اول از ذروه مرای استیفاء نصف
دور کرده است واز حضیض مرای گذشته باانك بحضیض وسط نرسیده
ودر ثانی بعکس انگاه چون مرکز تدویر هابط بود در اول وصاعد در ثانی
خطوط از جهتین میان مرکز عالم وحامل ومیان مرکز تدویر وصل کردند
هیچ یك ازیشان بحضیض مستوی نگذشت بس میان مرکز تدویر
وحضیض مستوی در هر دو جهت به بیوستند وباستقامت برون بردند
بر نقطهٔ مذکور بگذشت وبطریق هندسه بعد او از مرکز عالم برون آورند

خارج از هر دو یك جزو بود بس اعتماد کردند بران اینست بیان
کیفیت ادراك اختلاف ذروتین که وعده داده بودیم وهرچند اشارت
ببعضی ازین دو رصد از بیش رفته بود اما تکرار در مواضع ابهام وغموض
زیان ندارد بل سود دارد واما اختلاف قمر که مرکبست ازین اختلافات
واورا اختلاف معدل خوانند وکاه زیادت کنند بر وسط وکاه نقصان ازو
وکیفیت ان بکتب عمل تعلق دارد ٬

Notre auteur aime à citer ses devanciers. En parcourant le volume j'ai noté les noms suivants: I. Auteurs grecs: Ptolémée[1]), Archimède (f. 15^a), Aristarque (f. 76^b, 77^a), Aristote (f. 26^a, 90^b, 91^a), Autolycos (f. 86^b کتاب اوطولوقس در طلوع وغروب) Euclide[2]) (f. 11^a, 20^a, 29^a, 30^a, 31^a, 35^a, 40^b, 54^b, 133^b etc.), Hipparque (ابرخس f. 20^a, 136^a, ابوخسن f. 128^a), Hermes (f. 26^b), Ménélaos (f. 108^b مانالاوس در کریات), Théodose (تاودوثیوش f. 11^a, در مساکن f. 105^b, 108^a). II. Auteurs arabes: Avicenne (f. 14^b et 101^a). La première de ses citations mérite d'être relevée[3]): *„Abou Ali ibn Sîna"*, lisons nous, *„a dit: j'ai vu*

---

1) Almageste, cité à chaque instant, کتاب اقتصاص (par ex. f. 14^b, 72^b 73^b, 130^b, 140^{ab} etc.), Géographie (f. 89^b, 97^a).

2) در کتاب خویش ou در کتاب اصول. Au f. 133^b: در مقاله دوازدهم از کتاب خویش.

3) F. 14^b ... وازین جهت در کتاب اقتصاص که بعد از مجسطی ساخته
است کفته است که خوب نباشد که مثل این فضا را معطل بکذارند ونی
شاید که مریخ درو باشد فضلا عن غیره بس زهره وعطارد انجا باشند واین
رای نزد بعضی از متاخران متاکد شد بانك بو علی سینا کفته است که
من زهره را جون خالی سیاه دیدم بر روی خورشید وبانك زینی(؟) بغدادی
در مجسطی خویش آورده است که شیخ ابو عمران ببغداد ومحمد بن ابی
بکر بفرسین (؟) که از نواحی تولك (؟) است جرم زهره را بر قرص آفتاب
دیدند در دو وقت که میان ایشان بیست (هشت lis.?) سال بود
بتقریب زهره در اول بر ذروه بود ودر ثانی در حضیض الخ

Vénus sur la face du soleil comme une tâche noire". „*Zeini de Bagdad*", continue Qotbeddîn Shirâzi, „*rapporte ce qui suit dans son Almageste: le sheykh Abou Imrân à Bagdad et Mohammed b. Abi Bekr à F-r-sîn* (?), *qui fait partie de la province de T-w-l-k* (?), *ont vu le corps de Vénus sur le disque du soleil deux fois; de la première à la seconde il y avait un intervalle de 20 ans environ. La première fois Vénus était à l'apogée, la seconde fois elle était au périgée*".

M. L. P. E. A. Sédillot, l'ardent défenseur de la gloire scientifique des Arabes, parle à différentes reprises des observations du passage de Vénus sur le soleil faites par les Arabes[1]), mais en réalité c'est toujours une seule observation, celle de al-Kindi[2]), en 840, qui fait double emploi: tantôt elle est invoquée pour prouver que les Arabes ont observé les tâches solaires, tantôt elle sert à démontrer que les Arabes ont observé le passage de Vénus sur le soleil. En réalité elle n'est bonne qu'à prouver la prémière thèse. La preuve de la seconde nous est fournie peut-être par le passage de notre auteur. Avicenne mourut en 1036 de J. Chr. et le 24 Mai 1032 il y a eu un passage de Vénus sur le soleil, d'après la table de La Lande[3]). Avicenne a donc *pu* observer réellement ce passage.

La suite de l'extrait de Qotbeddîn Shirâzi est peut-être encore plus concluante: seulement il faudrait d'abord trouver des renseignements plus précis sur les trois savants cités, c'est-à-dire sur Zeini (?) de Bagdâd, Mohammed b. Abi Bekr et Abou Imrân[4]). On en trouvera peut-être dans le grand ouvrage de notre auteur, le نهاية الادراك. Il se peut, qu'on y trouvera aussi des variantes importantes. Je me permettrai de signaler à l'attention de ceux qui auront occasion de consulter d'autres manuscrits le mot بيست (= vingt) qui dans les manuscrits persans en caractères *ta'lîq* est souvent confondu[5]) avec le mot هشت (=

1) Histoire gén. des Ar. IIe éd. II, p. 344, Prolégomènes des tables astronomiques d'Oloug-Beg, Paris 1847, Introduction, p. XIII, note 1.

2) Casiri, Bibl. Escur. I, p. 422. Cf. Steinschneider, Vite di matematici arabi etc. Roma 1874, p. 13.

3) Astronomie par Jérome le Français (La Lande). 3e éd. t. II, p. 461 (Paris 1792).

4) Je n'en puis rien dire de bien précis pour le moment.

5) Voir un exemple plus haut p. 179, n. 2.

huit). En admettant dans notre texte la leçon هشت pour بيست, nous recevons un renseignement fort précieux, savoir que les deux savants *„ont vu Vénus sur le disque du soleil deux fois; de la première à la seconde il y avait un intervalle de 8 ans environ"*. Un intervalle de huit ans environ — c'est précisément un de ceux qui s'écoulent réellement entre deux passages de Vénus. — Revenons cependant aux auteurs arabes cités par Qotbeddîn. Nous y trouvons encore les noms de Birouni (f. 20^a, 90^b etc.), Abou-l-Abbâs Irânshehri (ابو العباس ايرانشهرى f. 37^b), Abou Obeida Djouzâni (تركيب الافلاك ابو عبيدة جوزانى f. 52^b), Fakhreddîn Râzi (f. 101^a), Ibn-al-A'lam (ابن الاعلم f. 20^b), Ibn-al-Heithem (f. 17^b ابن... الهيثم بيان كرده است در رساله كه اوراست در انك ظاهر از آسمان بيش از نيمۀ اوست, f. 34^a ابو على بن الهيثم f. 73^b, 74^a), Kharaqi[1]) (خرقى: f. 38^a, 43^{ab}, 44^a, 78^b, 85^a, 137^b etc., خرقى در منتهى الادراك f. 95^a); Khâzini (f. 20^a خازنى[2]) Koushyâr (كوشيار f. 136^a, 137^b, 138^b), لوكرى حكيم (?), contemporain d'Omar Khayyâm (f. 121^b), Mohammed b. Ishâq Sarakhsi (محمد بن اسحق سرخسى f. 37^b), Omar Khayyâm (f. 73^b, 121^b), Omar b. Abi Rabi'a, le poète[3]), Çoufi (f. 22^b, 23^b, 28^b etc), Yahya b. Mansour (f. 20^a).

Qotbeddîn renvoie aussi assez souvent à son grand ouvrage نهاية الادراك, (par ex. f. 64^b, 73^a, 88^b), qui mériterait sans aucun doute une étude approfondie, et quelque fois aussi à des *risâlas*, qu'il promet d'écrire; voir par ex. f. 90^b, où il nous en promet une sur les mers. Je ne sais s'il a tenu sa promesse, mais il vaudrait bien la peine de faire des recherches à ce sujet car il pourrait y avoir des renseignements utiles et curieux à recueillir. La partie géographique du présent ouvrage en présente quelques-uns, malgré sa brièveté. Notez la remarque[4]) au f. 95^b, qu'il y a eu des hommes qui ont dis-

---

1) Cf. Cureton-Rieu p. 620. 2) 200 ans environ après Mamoun.

3) Le vers connu ايها المنكح الثريا سهيلا الخ f. 27^a.

4) .... وديگر مردم را خلاف افتاده است كه در بز (lis. بّر) يعنى بى كشتى از روس بقسطنطينيه توان رفت يا نه واين نزع را حقيقى نيست چه توان رفت وقتى كه اين نهر يخ بسته باشد نتوان رفت وقتى فسرده نباشد

cuté la question, si on pouvait aller ou non du pays des Russes à Constantinople „sans vaisseau“. Cette question est résolue par notre auteur de la manière suivante: on peut le faire, si „ce fleuve“ est couvert de glace; si non—non. Notez encore la remarque ou f. 95^b au sujet de l'Oxus et du Yaxarte. Ces deux fleuves n'ont pas de lit fixe, d'après notre auteur, parcequ'ils coulent dans un terrain sablonneux[1]). Ils tombent tantôt dans la mer Caspienne, tantôt dans le lac d'Aral.

L'ouvrage se termine au f. 162^b par une tirade en l'honneur du vézir, auquel il est dédié. — Le manuscrit est écrit en caractères tenant le milieu entre le *naskhi* et le *ta'lîq*. Il me paraît être assez médiocre, quoiqu'il soit assez ancien (830 de l'h.) Nombreuses figures. Souscription du copiste: تمت الكتابة للكتاب المظفرى بعون الملك الصمدى فى يوم الثلثاء احدى عشرين من شهر ربيع الآخر سنة ثلثين وثمانمايه الهجريه المصطفويه على يد عبد الفقير الراجى الى رحمة الغفير صالح بن احمد بن الحسينى الجيلى (الجبلى (ou كوجسفانى فى بلده دار العباده يزد حامدا ومصليا. — Don de M. Pawlow.

125.

№ 256. 26×19. 139 f. 21—25 l. (longues de 10½—12 c.).

زيج اولغ بيك

Tables astronomiques de **Olough-Bek** † 853. Cf. Rieu, II, p. 455—457. Manuscrit incomplet. Se sont conservées: la préface, la 1e *maqâla* (f. 2^b—13^b), la *deuxième* (f. 13^b—22^b), les 3 derniers chapitres (11, 12 et 13) et une partie [2]) du 10e de la *troisième*,

---

1) .... وجون جيحون خوارزم جه بسبب انك ممر او بر ريكست هميشه بر يك صوب نمى رود بل بجهات مختلف حركت ميكند وازين جهت كاه در بحر ابسكون مى ريزد وكاه در بحيره خوارزم كه در او صد فرسنك است وميان او[و] ابسكون بيست روزه راهست جنانك نهر سيحون كه نهر فرغانه است واصل او از اقصى مشرق وبلاد ترك كاه در ابسكون ريزد وكاه درين بحيره الخ

2) Depuis les mots موضع مرئى در طول وعرض, p. ٢١٨, l. 10 de l'édition de Sédillot (Paris 1847).

la *quatrième* (chap. 1 — f. 126^b — 129^b, chap. 2 — f. 133^b — 134^a) et la plus grande partie des tables. Plusieurs de ces dernières sont restées sans titres. Les f.f. 39—42, en outre, sont restées en blanc quoiqu'ils montrent les lignes destinées aux chiffres etc. Malgré ces défauts, notre manuscrit mérite peut-être quelque attention grâce aux gloses assez nombreuses qui sont ajoutées tant au texte qu'aux tables. Elles sont tirées de plusieurs commentaires sur notre ouvrage et d'autres traités astronomiques, et paraissent être toutes de la main du copiste du manuscrit. Un des ouvrages compulsés par le glossateur, est le *Zîdj* de Mirza Çâlih, ce que nous apprenons déjà par une note sur le f. 1^a: از حواشی مثبت در کنار زیج آنچه از زیج مرزا صالح نقل شده در فرق آن حاشیه لفظ صحّ نوشته شده تا ممتاز باشد

Beaucoup de gloses sont tirées d'un ouvrage de مولانا محمد باقر. On trouve cité encore زیج عبد, زیج ایلخانیة, زیج عمدة, زیج اشرف, شرح زیج قدیم, زیج سعیدی, زیج خاقانی, زیج محی الدین المغربی, القادر عبد العلی, تذکرة البرجندی, حاشیه زیج ملا حسن جان, شرح القوشجی, البرجندی در شرح بیست باب, et quelques autres. — Le glossateur (identique avec le copiste?) était probablement lui-même astronome et s'appelait peut-être ابن مظفّر النجّم محمد شفیع (v. les gloses au f. 25^a). — Copié en 1073; v. le f. 137^a. — Don de M. Pawlow.

MÉDECINE.

126.

№ 422. 19×11. 89 f. 13—16 l. [1]) (longues de 6 c.).

Ce manuscrit contient un recueil d'extraits, de recettes et de notices se rapportant à la médecine, écrites de différentes mains. Seul les 2 fragments suivants méritent d'être mentionnés:

1) f. 5^b—7^a. Le commencement et quelques قطعة (en /) des فواید [اخبار] de Molla **Yousouf b. Mohammed Yousoufi** de Hérat.

1) Ces indications ne se rapportent qu'aux f.f. 5—47

L'ouvrage (composé en 913) a été décrit avec beaucoup de détails par M. Fleischer (Catal. Lips. p. 511). Cf. sur l'auteur Rieu, II, p. 475.

2) f. 7^a—47^b. Le 2° باب du كتاب رياض الادوية du **même** auteur. Ce chapitre traite des rémèdes composés dans l'ordre alphabétique. Cf. Rieu, II, p. 840^b, IV et 475. — Peu ancien. — Don du général Kaufmann.

HIPPOLOGIE.

127.

№ 253. $14\frac{1}{2} \times 10$. 97 f. 12 l. (longues de 6 c.).

مضمار دانش

Traité sur les chevaux, composé en 1071 par **Nizâmeddîn Ahmed Çadir** نضام (sic) الدين احمد صادر. V. Rieu, II, p. 482—483. La مقدّمه commence au f. 5^a, les 3 مرحله aux f.f. 8^b, 39^b et 66^b, la خاتمة au f. 93^b. — Copié en 1257.

ART DE TIRER DE L'ARC.

128.

№ 254. $14 \times 9\frac{1}{2}$. 71 f. 6 l. (longues de 6 c.).

ايضاح

Petit traité anonyme sur l'art de tirer de l'arc, divisé en 20 chapitres, dont on trouve l'énumération dans la préface. Elle porte ce qui suit: (sic) بسم الله الخ ... الحمد لله رب العالمين والعاقبت المتقين ولا عدوان الا على الظالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد واله الطاهرين اين رساله ايست در علم كمانداری وهرچه حاجت افتد آموزند را در انداختن تير وگرفتن ($f. 2^a$) كمان ومدار كردن با كمان وهر انكس را كه رغبت اندرين صفت دليلی باشد واين رساله مرتب

بر بیست باب است در هر بابی انچه تیراندازان را حاجت شرح داده
شد بر طریق استاد واین موسومه کشت بایضاح وهذا الترتیب باب اول
در فضیت (lis. فضیلت) تیر انداختن باب دویم اندر فضایل کمان
باب سیوم اندر عدل واصول تیر انداختن باب چهارم اندر طریق تیر
انداختن (f. 2[b]) باب پنجم اندر قبضه کرفتن باب ششم اندر شصت کرفتن
باب هفتم اندر ایستان (lis. ایستادن) باب هشتم اندر نظر کرفتن
باب نهم اندر نظر دانستن باب دهم اندر مسافت دانستن باب یازدهم
اندر کمان کشیدن باب دوازدهم اندر کشادن تیر از کمان باب سیزدهم
اندر بیرون آمدن از کمان باب چهاردهم چکونکی کمان باب پانزدهم
اندر چکونکی زه باب شانزدهم (f. 3[a]) اندر چکونکی تیر وپر وبیکان
باب هفدهم اندر چکونکی انکشت باب هشتدهم اندر عادت کردن
باب نوزدهم اندر عیوب تیر انداز باب بیستم اندر عیوب تیر

Sans date; peu ancien.

TRAITÉ SUR LA PHYSIOGNOMIE.

129.

№ 255. $17\frac{1}{2} \times 12$. 16 f. 11 l. (longues de 6 c.).

Petit traité sur l'art de la physiognomie par **Ahmed b. Zakariyya b. Yahya al-Hoseini**, composé pour le sultan Bayézid b. Mohammed b. Mourâd. Premiers mots: الحمد لله الذی خلق الانسان وصوّره فاحسن تصویرا الخ ..... اما بعد چنین کوید مُقرِّر این مقاله ومحرّر این رساله اضعف عباد الله سیّد احمد بن زکریّا بن یحیی الحسینی که جون افراد انسان از جملهٔ طوایف عالم امکان الخ

La préface ne s'est pas conservée en entier, car il y a une lacune après le f. 5. L'ouvrage n'est pas divisé en chapitres; on remarque cependant une خاتمة, qui traite در بیان امکان تبدیل نقصان (f. 11[a]). Elle est suivie au f. 16[a] d'une prière مناجات pour le sultan régnant, dont nous avons mentionné le nom. — Sans date; peu ancien.

CALLIGRAPHIE ET PEINTURE.

130.

№ 335. 22½ × 13. 56 f. 6 vers la page. L'espace encadré de lignes d'or—13½ × 6.

مجموعه

Ce manuscrit contient un petit recueil de *ghazels* de différents poètes, savoir: خسرو, حافظ (f. 4[a]), شاهی (f. 10[a]), جامی (f. 14[a]), حسن (f. 44[a]), هلالی (f. 47[b]), آهی (f. 48[a]), اهلی (f. 49[b]), محرمی (f. 53[a]). Les deux dernières pages contiennent quelques معمّی et des vers en l'honneur de Shâh Hosein, composés les uns et les autres par le copiste lui-même. La valeur de ce manuscrit consiste, dans ce qu'il est, d'un bout à l'autre, de la main d'un des calligraphes les plus célèbres du Xe siècle, Mîr Ali al-Hoseini, dont il a été déjà question plus haut (p. 260). Une note au f. 1[a], écrite elle-même dans le plus beau *naskhi*, nous apprend, que le manuscrit fut acheté en 1114 à un prix „impossible à écrire". Voici cette note: هو مجموعه بخطّ قبلة الکتّاب ملّا میرعلی استاد مرحوم میر عماد[1] در دار العلم شیراز ابتیاع شد بقیمتی که نمیتوان نوشت فی تاریخ شهر رمضان المبارك سنه ۱۱۱۴. En bas de cette note on voit un sceau avec l'inscription الله | محمد علی | et la date 1030. A côté il se trouve une autre note de l'an 1143: هو قد انتقل بالبیع الصحیح الشرعی فی ملکه العبد محمد رضا فی سنة ۱۱۴۳. A la fin (f. 56[a]) on lit de la même main, qui a écrit tout le manuscrit: کتبه العبد الفقیر المذنب علی الحسینی الکاتب السلطانی غفر الله ذنوبه وستر عیوبه بدار الفاخره بخارا et puis le chronogramme suivant:

فی التاریخ بحمد الله این نسخه کردم تمام
بتوفیق فرمانده ذو الجلال
جو در ماه ذی قعده اتمام یافت
شدش ماه ذی قعده تاریخ سال
۹۳۵

1) Probablement Mir ʿImâd de Qazwîn; cf. Rieu, II, p. 519.

Il va sans dire que l'écriture est d'une beauté exquise. Les feuillets sont de différentes couleurs, à paillettes d'or. Il y a 2 miniatures (f. 9^a et 41^b). La reliure mérite également toute notre attention; c'est un très-beau spécimen de l'art persan. On y voit des arbres et des animaux d'un dessin très-fin. Le manuscrit s'est très-bien conservé; seule la reliure a quelque peu souffert. Il y a en outre une lacune (d'un f.?) après le f. 46. — Ce précieux manuscrit est, comme tant d'autres, un don de M. Pawlow.

131.

№ 252. 36×22.

Recueil de 45 planches contenant des portraits, dessins et modèles d'écriture, dans un étui européen. Les dessins représentent tantôt des scènes de la vie indienne ou persane, tantôt des scènes fantastiques. Sur plusieurs, parmi les planches, nous lisons des inscriptions, qui nous donnent soit le nom du peintre ou du calligraphe, soit le nom du personnage représenté. Le style des dessins et portraits varie beaucoup: il paraît que le recueil doit son existence un peu au hasard. C'est ce recueil, qui fut jadis célébré par M. de Hammer[1]) comme la perle de la collection Italinski. Il a, certes, une valeur considérable, mais le Musée Britannique, par ex., et la Bibl. Imp. Publ. à St.-Pétersbourg en possèdent plusieurs, qui probablement ne lui cèdent en rien[2]). Voici les inscriptions contenant des noms et des dates, que j'ai pu déchiffrer:

Modèles d'écritures.

№ 14 et 15 شاه محمد. Sans date.
„ 22 — محمد رضا التبريزى[3]); daté de 986.
„ 23 — محمد قوام الدين, daté de 1077.
„ 26 — ابن فضلى دراب (?) انصارى. Sans date. La planche 27 est peut-être du même calligraphe.
„ 32 — عبد الوهّاب الحسينى المشهدى. Sans date.
„ 33 — محمد مؤمن القمى (?) daté, à ce qu'il paraît, de 1116.

1) Biblioteca italiana, Milan, 1828, v. 49, p. 22.
2) V. Rieu, II, p. 778 sqq. et Dorn, Catal. p. 418 sq.
3) Cf. Dorn dans les Mél. as. II, p. 45 et Catal. l. c.

Portraits et dessins.

№ 1. صورت میرزا لالا. Peintre: غلام زاده قدیم علیقلی.

„ 3. Portrait de Djéhânguîr-Pâdishâh. Douteux.

„ 5. Portrait de لطف الله خان.

„ 6. Vieillard à genoux devant une femme. Je n'ai pas réussi à déchiffrer le nom du peintre. — Daté de 1068.

№ 9. Deux figures d'hommes. Daté de 1085. Peintre: محمد مرقع

№ 10. Figure d'homme. Inscription: بجهت فرزندی اعزی محمد باقر طول الله عمره ابدا ساخته شد رقم کمینه رضاء عباسی Rizâ-i-Abbâsi est un peintre célèbre du temps de Shâh Abbâs I. Cf. Rieu II, p. 786[b]. Les dessins № 11 et 17 sont aussi de sa main.

№ 11. مجلس آبرزنك. Peint en 1031 par le même Rizâ-i-Abbâsi.

№ 16. Portrait de Timour-khân-Turkmân. Inscription: شبیه مرحوم مغفور تیمور خان ترکمان در سنه ۱۰۲ (?) مرحوم صادق بیك افشار[1] ساخته بود بنده کمینه معین (?) مصور در سنه ۱۰۹۵ باتمام رسانید

№ 17. Tête d'homme, d'une exécution admirable. Peintre Rizâ-i-Abbâsi; daté de 1044.

№ 38. Portrait de شاه عالم بهادر شاه الشاه غازی. Sans date.

№ 39. Portrait de سلطان محمود بن حضرت عالمگیر Sans date.

№ 43. Portrait d'un homme assis dans un jardin. Inscription: بجهت نواب اشرف باتمام رسید کمترین بندگان محمد سنه ۱۱۰۹. Le № 42 doit appartenir au même peintre.

Les autres №№ ne portent point d'inscriptions. — Bibl. Italinski.

132.

№ 336. 41×27 et 35×23.

Neuf planches contenant des dessins et des modèles d'écriture. Les № 6—9 montrent sur un côté des modèles d'écriture, sur l'autre des dessins.

---

1) Cf. Mélanges asiat. II, 50, l. 10.

Noms des calligraphes: № 2 العبد(؟) کشمیری, № 4 — ابو المعالی
محمد یار خانی, № 5 — محمد حسین زرین قلم کشمیری, № 6 — العبد
المذنب[1] فقیر محمد رسول. Daté de 1198, № 7 — امیر شیخ الثانی
الکرمانی. — Les planches ne se sont pas conservées aussi bien que celles du recueil précédent.

---

1) Il faut supposer, qu'un nom propre a été omis ici, quoiqu'il n'y ait pas de place à cet effet.

ADDITIONS ET CORRECTIONS.

P. 32, l. 3 d'en bas *lisez:* soulignés, *au lieu de* souslignés,
„ 53, „ 10 d'en haut, „ in the „ „ „ of the
„ 53, note 1. Facîh al-Khowâfi a sous l'an 833 (p. 739 du manuscrit № 8) la notice suivante: وفات مولانا اعظم مولانا شهاب الدين عبد الله الخوافى المعروف بحافظ ابرو جامع مجمع التواريخ سلطانى در يكشنبه سوم شوال بموضع سرجم بوقت معاودت حضرت اعلى از اذربايجان مدفونا بزنجان قريب بمزار شيخ ربّانى اخى ابو الفرج زنجانى قطعه

ضياء ديدهٔ ابرار حافظ ابرو
که کان فضل وهنر بود منبع همّت
بسوى روضهٔ رضوان جوشد روان بهوست (بپيوست)
ملك حكايت اورا بصفحه رحمت

Il s'agit ici évidemment de notre Hâfiz-i-Abrou, malgré les différences dans le *laqab* et le nom de l'auteur et le titre de l'ouvrage. Ce dernier était peut-être connu aussi sous le nom de مجمع التواريخ, mais quant aux noms de l'auteur il faut admettre un „lapsus memoriae" de la part de Facîh.

P. 53, note 1, l. 3 *lisez:* hémistiche *au lieu de:* hémistique
„ „ „ „ „ 8 „ événement „ „ „ évènement
„ 55, l. 10 d'en haut *lisez:* événements. La même faute doit être corrigée p. 70, l. 2 d'en bas; p. 87, l. 18 et note 3; p. 91, note 3; p. 92, l. 7 d'en bas.

P. 69, l. 19 *lisez;* vézir *au lieu de* vizir.
„ 70, „ 21 „ fond „ „ „ fonds.
„ 90, note 1 „ avénement *au lieu de* avènement.
„ 118, l. 3. Biffez الماكى après احمد.
„ 130, note 2, *ult.* et *penult.: lisez:* Hidâyah et Nihâyah.
„ 133, l. 10 *lisez:* محمد حكيم *au lieu de* محمد ام
„ 134, l. 3 *lisez:* ثنائى. Il faut encore noter, que dans le texte du manuscrit on lit حسينى, tandis que le titre rouge porte حسن.
P. 135, l. 8 *lisez* اماما قلى *au lieu de* امان قلى
„ 144, № 24. Il paraît, que cet ouvrage cosmographique, dont l'auteur est encore à trouver, est l'original de la cosmographie „en turc-djaghataï", dont parle M. de Khanykow dans les Mélanges asiat. II, 440—444. Le manuscrit en question se trouve maintenant dans le Musée asiatique, mais je n'ai pas eu le temps de l'examiner de plus près.
P. 162, l. 4 *lisez:* محمد جان *au lieu de* محمد خان
„ 168, „ 12. Il faut probablement lire دارا گهر
„ 170, „ 19 *lisez:* rimes *au lieu de* rîmes.
„ 170, „ 19 „ alphabétique *au lieu de* alphabétique.
„ 172. Le copiste du № 37, Mohammed b. Qiwâm al-Shîrâzi, est évidemment identique avec celui du № 67 (p. 207), محمد قوام الدين شيرازى et peut-être aussi avec le محمد القوام الكاتب الشيرازى, qui a écrit le manuscrit *Add.* 24,944 du Br. Mus; v. Rieu, II, 598^a. Cf. encore ibid. II, 602^a, 648^b et III, preface, p. XXVI et Dorn, dans les Mélanges asiat. II, 51, l. 3 d'en bas.
P. 207. Après le № 66 il faut insérer ce qui suit:

66^a.

№ 447. $21\frac{1}{2} \times 14$. 82 f. 18 l. (longues de 7 c.). Sur les marges jusqu'à 52 lignes courtes.

Le **même**. Contient: 1) La préface de Gulendâm. 2) *Qacîdas* (f. 3^b). 3) *Ghazels* (f. 6^b). 4) *Terkîb-bend* (f. 76^b). 5) *Terdjî'ât* (f. 77^a). 6) *Sâqî-nâmeh* (f. 77^b). 7) *Mesnewis* (f. 79^a). 8) *Moqatta'ât* (f. 79^b). 9) Quelques chronogrammes (f. 80^a). 10) *Quatrains* (f. 80^b). — Très-joli manuscrit, copié en 1288. Don de M. Gamazow.
P. 261, № 83, l. 5. *Lisez*: № 114,3 *au lieu de*: № 116.

I.

LISTE DES OUVRAGES[1].

1) Les chiffres se rapportent aux pages, sauf les exceptions expressément statuées. Les ouvrages qui ne se trouvent pas dans la bibliothèque de l'Institut sont marqués d'un astérisque *.

II.

LISTE DES AUTEURS ETC.[1]

---

1) Cette liste contient: 1) Les noms des auteurs dont des ouvrages se trouvent décrits dans le catalogue. 2) Les noms des personnes, auxquels sont dédiés les ouvrages décrits. 3) Un choix des noms mentionnés dans la description des manuscrits et dans les extraits. J'ai dépouillé *systématiquement* les extraits du № 17 (recueil de chronogrammes) parcequ'ils contiennent un nombre assez considérable de noms propres, déterminés chronologiquement, dont la liste pourrait être d'une certaine utilité pour des recherches sur l'histoire de l'Asie centrale et j'ai *négligé* entièrement les extraits du № 9 (Pseudo-Hâfiz-i Abrou) ainsi que la liste des çoufis du № 79 parceque les noms qui y figurent auraient grossi outre mesure l'*index* sans présenter la moindre utilité pratique.

1) Cf. aussi la «liste des copistes».

III.

LISTE DES COPISTES ET PEINTRES.

1) Il est identique avec محمد قوام الدین.

IV.

LISTE CHRONOLOGIQUE DES MANUSCRITS DATÉS.

9° siècle de l'hégire

an 821	№ 45.
„ 829 (?)	„ 7 (v. p. 82).
„ 830	„ 124.
„ 838 (?)	„ 48.
„ 855	„ 6.
„ 883	„ 103.
„ 887	„ 79.
„ 888	„ 48.
„ 890	„ 80.

10° siècle

an 903	№ 110.
„ 922	„ 101.
„ 931	„ 34.
„ 938	„ 9.
„ 938	„ 78.
„ 939	„ 67.
„ 939	„ 32.
„ 941	„ 83.
„ 950	„ 37.
„ 959	„ 56.
an 962	№ 49.
„ 971	„ 31.
„ 982	„ 38.
„ 989	„ 65.
„ 997	„ 3.

11° siècle

an 1008 (1007)	№ 15.
„ 1016	„ 13.
„ 1018	„ 4.
„ 1032	„ 40.
„ 1034	„ 10.
„ 1044	„ 84.
„ 1053	„ 63,1.
„ 1054	„ 63,2.
„ 1055	„ 57.
„ 1059	„ 118.
avant 1065	„ 111.
an 1073	„ 125.
„ 1077	„ 120.
„ 1080	„ 88.
„ 1098 (?)	„ 23,2.

12e siècle.

an 1104	№ 85.
„ 1103 (?)	„ 23,2.
„ 1109	„ 64,1.
avant 1110	„ 89.
an 1111	„ 23,4.
„ 1115	„ 5.
„ 1127	„ 39.
„ 1128	„ 93.
„ 1140	„ 100.
„ 1155	„ 92.
„ 1161	„ 90.

13e siècle

an 1216	№ 20.
„ 1224	„ 21.
an 1227	№ 18.
„ 1230	„ 33.
„ 1231	„ 117.
„ 1232	„ 22,1.
„ 1234	„ 107.
„ 1236	„ 52.
„ 1238	„ 12.27.105.
„ 1241	„ 53.54.86.
„ 1243	„ 94.
„ 1243 (?)	„ 119.
„ 1248—50	„ 43 (p.181).
„ 1249	„ 44.
„ 1253	„ 17.
„ 1257	„ 127.
„ 1265	„ 66.
„ 1269	„ 46.
„ 1290	„ 116.

عیب بپوشند و در هنر نکنند / کل و زانجا ز طیبات خورند
شهد های ثنای گوناگون / از ثمر زبان دهند بیرون
طیبات آن طیبین آمد / ضد آن بهر ضد این آمد
از نبی آیه حجت این است / الخبیثات للخبیثین است
هر که بینی ز ناقص و کامل / نیست الا بجنس خود مایل
اولیا یار اولیا باشند / اشقیا جفت اشقیا باشند
ور دو ضد را بهم قرین یابی / راز بردار و همنشین یابی
دان که جنسیتی نهانی هست / که بظاهر بر آن نیابی دست
زد حکیمی بطوف باغ قدم / دید زاغ و کبوتری با هم

مشکل شدن مصاحبت زاغ و کبوتر بران حکیم و حل گشتن آن

هر دو فارغ نشسته بر یک شاخ / در زبان آوری بهم گستاخ
ماند حیران بفهم خرده شناس / کین نه بر وفق حکمت است و قیاس
صحبت جنس جز بجنس که دید / الفت بی مناسبت که شنید
تا که از شاخ آمدند فرو / بتمنای آب بر لب جو
بر سر خاک در شتاب شدند / لنگ لنگان بسوی آب شدند
دید از آنجا که تیز فرهنگیست / که میانشان مناسبت لنگیست
لنگی پا رساند با همشان / در تنگ پوی ساخت همدمشان
گر ترا ذوق آن شود جامی / که رهی همچو میوه از خامی
شیوهٔ نارسیدگان بگذار / رسم و راه رسیدگان بردار
تا ز خامی خویش و هیچ کسی / بمقام رسیدگی برسی
سوی پاکان توجهی می کن / بتکلف تشبهی می کن

قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من تشبه بقوم فهو منهم

هر که در دین پاک کیشانست / بحدیث نبی از ایشانست
با تو گویم که زی ایشان چیست / گر توانی بزی ایشان زیست
اتباع شریعت نبوی / اقتدای طریق مصطفوی
تن بآداب او در آوردن / دل باخلاق او بپروردن
کردن سر بوحدت مطلق / در شهود خدای مستغرق
گر باینها نه چند خود دانی / جهد کن آن قدر که بتوانی
کل ما لیس کله یدرک / کله لا یجوز ان یترک

خلاص شدن سحرهٔ فرعونیان از غرقه شدن بواسطهٔ آنکه خود را بصورت موسی علیه السلام بر آوردی و سحر کی کردی

زآل فرعون بود ناسره / هرزه گوی مسخ روی مسخره
بود بر صورت کلیم الله / گاه و بیگاه با عصا و کلاه
پیش فرعونیان ز ناسرهگی / مثل موسی شدی بسخرهگی
سر بتقلید وی بر آوردی / هر چه دیدی ز وی همان کردی
ماتم غرق چون زد جبریل / جامهٔ عمر قبطیان در نیل
نشد آن مسخره هلاک ز غرق / ز لخت موسی ز دره خاک بفرق
کای نکو کار ازین تبه کردار / از همه بیش دیده ام آزار
وی بدین مکرمت چه ارزنده است / که همه مرده اند و وی زنده است
گفت حق کای گزیده وی یکچند / ساختی با تو خویش را مانند
هر که بر صورت گزیدهٔ ماست / بعذاب مخالفان نه سزاست
این تشبه که از عداوت خاست / بین که چون مرگ گاه و غرق از رست
آن که از محض دوستی خیزد / کس چه داند که تا چه انگیزد

اعتذار کردن از اقتصار این دفتر از سلسلة الذهب بر همین مقدار

بود در دل چنان که این دفتر / بنود از نصف اولین کمتر
لیک خامه ز جنبش بنشست / چون بدینجا رسید سر بشکست
چرخ اگر باز بگذرد ز ستیز / سازدم کلک عزیمت تیز
دهم از سر تراش آن خامه / پر سازم بمقطع این نامه
ور نه آنرا که خاطر صافیست / این قدر هم که گفته شد کافیست
داشت چندی دبیر چرخ برین / در رقم کردن حروف سنین
چون بقوسش بصاد و ضاد رسید / خامه را حکم ایستادن رسید
همه برین حرف این خجسته کلام / ختم شد والسلام والاکرام

راقم الکتاب ناظمه و هو الفقیر عبد الرحمن الجامی عفی عنه

والحادی عشرین [illegible] سنه ۸۹۰

چو چیستی نغز پیچیده دراوراق / یا چو معنیهای نازک در عبارتهای
هرچند بود آیینه احوال دگر هند / از عیب کسان زان هنر خود

تا اختیار که صد صیغه را بود / نخست صیغه یکی از مضارع

تو دی گفتا چو نقد عمر خود بیع / هی کذارد پیش ما هر جا که خواهد کو

با وجود تو کم است اندیشه / در هزار رقعه گران جانی بسیار
جای عقدهای زمان چون بر آمدند / صد یقینیان در اینک سلوکیان
بستند اهل دین پی آثار اهل دل / پیمانه تناسخیان و حلولیان

ضمت آن کاو بر داکس بد هم / او وی از من معقول قانع نیست
بفصل دی از بر فنای بیا نخ / فتاده است در خانه ام قحط سالی

رباعیات

معشوق از لکه هر که در اینست / پیوند ز خود کسیست و بیش بیو

هفتاد و دو ملت بی گفتند / مستی همه و از همه هم افزونی
یا رب بیرهان زقید اسباب / وز بند بقیه بندگی ارباب

جا نشاکه کم چو نیست کاری / زین سان که سبب و سبب
نی دم قع عطش تشنگان آب کند / نی رفع کلال خفتگان خواب کند

و بر در دست امکان کند یا / اسباب سعادت همه را
خواهیم به بستر هلالت افتاد / وز پایه عالی معالی افتاد

آن زلیکسو ده که بکیرد دستت / یا بیعت سکه که بکیرد با بیت
ا به ه ز موج رایت افروختی مهر / بر دیم ملک کرد سر رفت کشته سپهر

بین برف و شکوفه هم ما / آن هست شکوفه نی این برف بهار
ای خوار و عزیزی همه خاک / روشن بهر اصفهان زکره سبهت

کردم نظر فی جند بسوی تو / تا قیمت سکک که خود بشنا
ایا دقیقه شناسی که بیم شکل / به پیش خاطر و قادر تو
دو حرف اول آن آن سوی / جو شب صبح حسود فت
کرد تهمت جاسدی کن شهریاران / می برده جامی نه ابیس ا ر ار های
جو نه تر کمخد روغن صافی / طبع کاوانست باکنهاره کل
ای زده دم ز سبک روحی / انت والله ثقیل ثقیل

مکتشا نباید بعضل که محبت / در طعن اهل فضل زبان فضولیا
خوش آنکه سلک صحبت ایشان / دستان خرس و بوزنه و سگ
مو صل بقتهای شاه کیست / که جو او ص نه نه طامی نیست

نه از کوشت چند ان که آید بدند / نه از هیچ چند انکه سازم خالی

مستی همه تو ست بلکه هستی همه / او هست خویش و دیگران هست
ای عشق که با همه چون نی چونی / از هرچه گمان برند ازان بیرونی

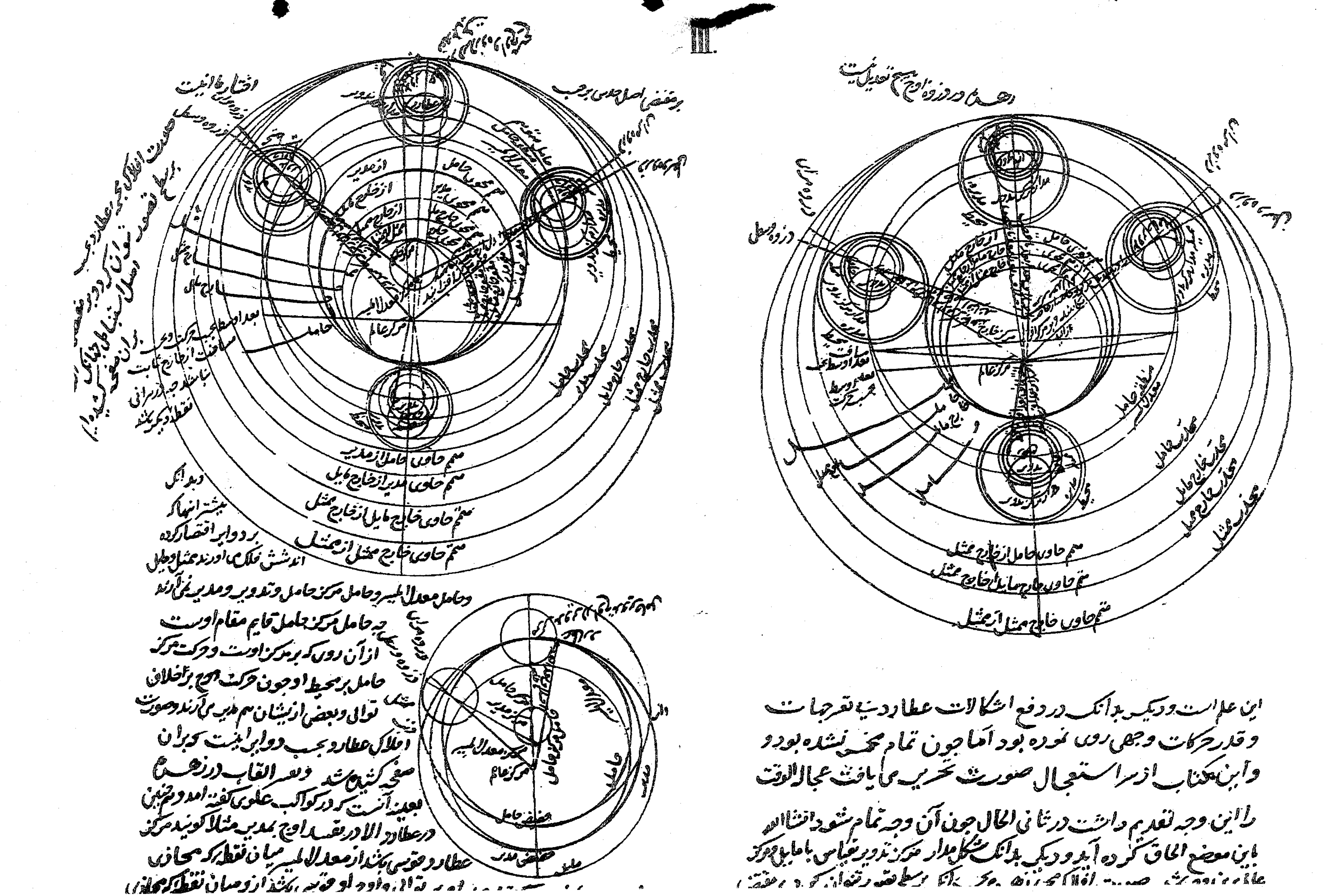
کر دولت یافت رایم شایسته / محروم مکن زدر دنیا یابی
پر چشمه همت و طرب هر دو تهی / سرمایه راحت و تعب هر دو

ها شاکه کند غیر سبب کاری / لیکن زبس پرده اسباب
کر بوی نو از باد سحر یا فتیب / از دولت جاودان خبر یافتی

نا یافته هستی ز میوه جان کمال / خواهد نه رخت تن زخاک افتاد
دیپی که گرفت در دل و جان جا / هان تا بیچی نکند رسوایت

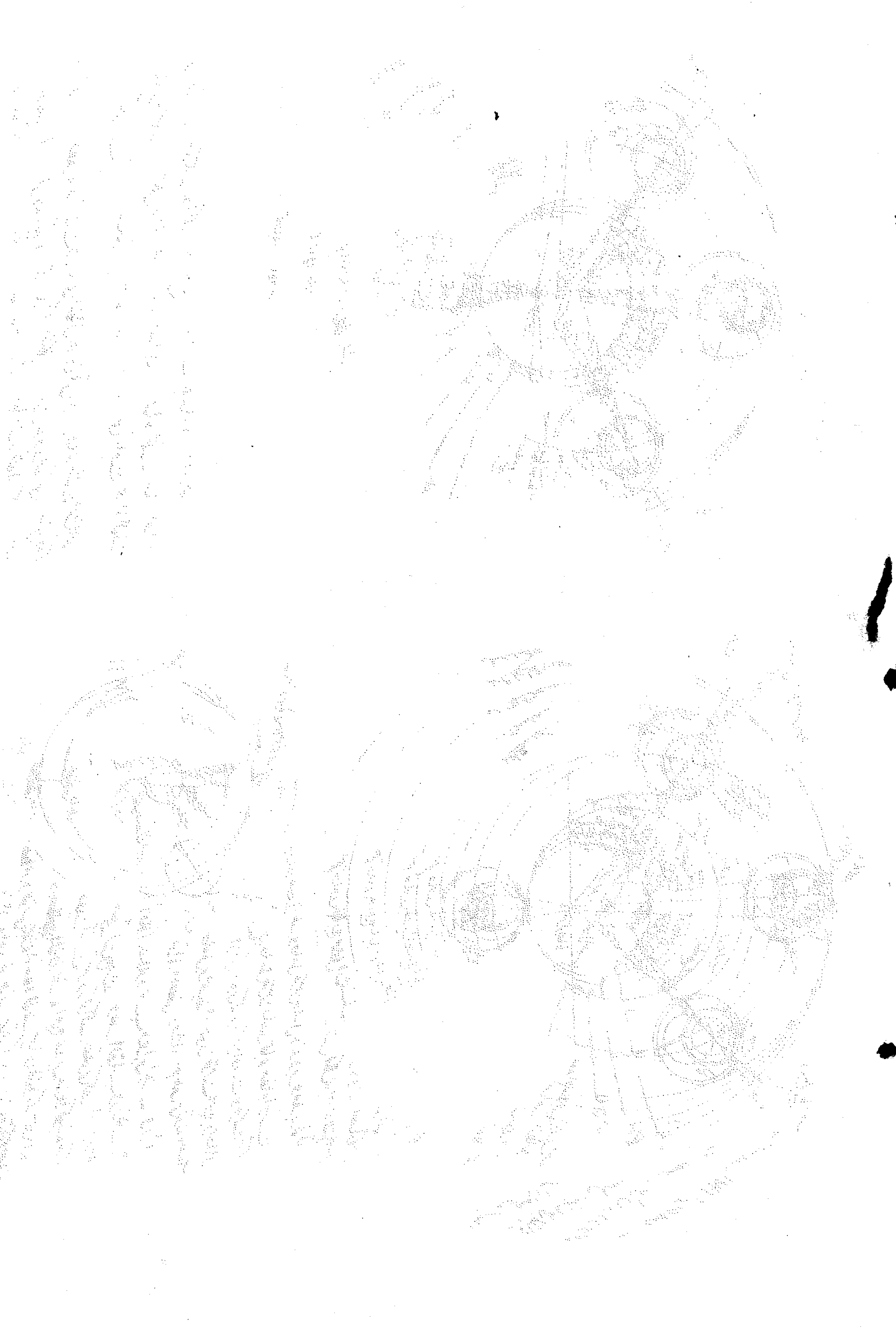
افشان ز سحاب سد کرم / از شوده زمین اهل کین سبزه
ز آن کوه کنار آمدی برف بهار / امروز کند شکوفه را باد نثار

نیرنج و هراق ساخت باد / بر چهره فارس خال جنت
بی سود یقین دم زیا فی زن / بر کرد یقین تارکانی

و حامل معدل المسیر و حامل مرکز حامل و تدویر و مدیر می گرداند
به حامل مرکز حامل تمام مقام اوست
از آن روی که بر مرکز اوست و حرکت مرکز
حامل بر محیط او و چون حرکت اوج بر خلاف
توالی و بعضی از ایشان هم مدیر می گرداند و صورت
افلاک عطارد بر جب دوایر اینست که بر آن
صفحه کشیده شد و بعد القاب
بعینه آنست که در کواکب علوی گفته آمد و هم چنین
در عطارد الا در بعد اوج بمدیر مثلا گویند مرکز
عطارد در قوسی باشد از معدل المسیر میان نقطه که محاذی

این علامت و دیگر بدانک در دفع اشکالات عطارد نیز تقریبات
و قدر حرکات وجهی روی نموده بود اما چون تمام محقق نشده بود و
و این کتاب از سر استعجال صورت تحریر می یافت عجالة الوقت
را این وجه تقدیم داشت در ثانی الحال چون آن وجه تمام شود ان شاء الله

مركز الخدمات والابحاث الثقافية

صندوق البريد ٥٠٨٣/١٤

بيروت – لبنان

(٧٩/١٨)

سلسلة فهارس المكتبات الخطية النادرة

فهرس المخطوطات العربية
في معهد اللغات الشرقيه
امستردام ـ هولندا

الجزء الثالث

امستردام ١٩٧١

COLLECTIONS SCIENTIFIQUES

DE

L'INSTITUT DES LANGUES ORIENTALES

DU

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

PUBLIÉES PAR ORDRE ET AUX FRAIS DU DÉPARTEMENT ASIATIQUE.

III.

AMSTERDAM/CELIBUS N.V.
1971

LES MANUSCRITS PERSANS

DE

L'INSTITUT DES LANGUES ORIENTALES

DÉCRITS

PAR LE BARON VICTOR ROSEN.

AVEC TROIS PLANCHES.

AMSTERDAM/CELIBUS N.V.
1971

ISBN 90 6118 010 4 (Vols. 1-8)
ISBN 90 6118 013 9

SAINT-PÉTERSBOURG.
Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.
(Vass.-Ostr., 9e ligne, № 12.)
1886.

TABLE.

PRÉFACE.

C'est avec un sentiment de satisfaction intime que nous offrons aujourd'hui au monde savant ce troisième fascicule du catalogue des Collections scientifiques de notre Institut. Décrits par le Baron Rosen, nos manuscrits persans attireront certainement l'attention du monde savant. Ils méritent d'ailleurs d'être tirés de l'oubli car si leur nombre n'est pas relativement très-grand, leur valeur ne laisse pas d'être considérable. Nous nous contenterons de relever ici l'importance de deux manuscrits Bâbys (№№ 1 et 2), de la Chronologie de Fâcîh (№ 8), du recueil des Chronogrammes de Râqim (№ 17), du recueil de documents de l'époque seldjoukide (№ 26), de l'astronomie de Shirâzi (№ 124), la beauté calligraphique de certains exemplaires d'ouvrages célèbres, dûs à la plume de scribes en renom (№ 37, 67, 130), l'ancienneté de plusieurs autres (№ 45, 96) et enfin la valeur presque inestimable du divan de Djâmi (№ 80), qui est, tout porte à le croire, transcrit d'un bout à l'autre de la main de l'auteur.

La publication de ce fascicule, si interéssant à tant de titres, a été retardée par suite de circonstances, dont on trouvera l'explication dans l'avant-propos du Baron Rosen. Les autres parties du Catalogue se suivront de près formant trois fascicules qui contiendront:

V°. Description des monnaies des dynasties Arsacide et Sassanide par Alexis de Markoff, Dr. Ph., membre de plusieurs sociétés d'archéologie et de numismatique.

VI°. Une notice sur les Manuscrits éthiopiens par feu l'Académicien Dorn, la description d'un lot de Mss. arabes (non compris dans le 1er fascicule), coptes et grecs par le Baron D. de Gunzburg, ainsi que celle de sept Mss. arméniens, par Mr. K. Patkanoff, professeur ordinaire à l'Université de St.-Pétersbourg.

VII°. Le Catalogue des Mss. turcs par Mr. Smirnoff, professeur extraordinaire à l'Université de St.-Pétersbourg.

La première livraison est déjà sous presse, les deux autres — en préparation.

Il me reste à remplir un devoir bien agréable, celui d'exprimer ici hautement ma vive et sincère reconnaissance à Monsieur le Baron Victor Rosen. En consacrant, à ma prière, ses rares loisirs à la description des manuscrits arabes[1]) et persans de la Collection scientifique de l'Institut, il a rendu à cet Etablissement un service dont je ne saurais assez le remercier. Il suffit de jeter les yeux sur les deux catalogues qu'il a composés pour comprendre combien il a dû dépenser d'érudition et de sagacité pour mener à bonne fin une tâche aussi ardue et d'aussi longue haleine. Les Orientalistes qui profiteront du fruit de ses veilles lui en sauront autant de gré que son vieil ami

1) Parue en 1877.

M. Gamazof.

Mai 1886.

AVANT-PROPOS.

La description des manuscrits persans de l'Institut des langues orientales, que j'avais commencée immédiatement après la publication du catalogue des manuscrits arabes, fut malheureusement interrompue par d'autres travaux, qu'il m'était impossible de remettre plus longtemps. Quand je réussis enfin — en 1884 — à reprendre haleine, le grand catalogue de la collection persane du British Museum avait été achevé, ce qui devait nécessairement avoir la plus grande influence sur mon travail. Un renvoi à l'ouvrage classique de M. Ch. Rieu suffisant dans la plupart des cas, je pouvais m'étendre plus longuement sur les ouvrages encore peu connus, sur les manuscrits spécialement remarquables pour différentes raisons, sur des questions de détail enfin, qui me parurent présenter quelque intérêt. Je me suis laissé entraîner peut-être trop loin et je suis sorti plus d'une fois, je l'avoue, des limites raisonnables d'une simple *description*, mais j'espère que ces digressions ne seront pas considérées comme inutiles.

A cette exception près, j'ai suivi la méthode adoptée pour la description des manuscrits arabes: j'ai donné la mesure en centimètres, j'ai toujours noté la date de la copie et le nom du copiste, sans reproduire toutes les notes finales *in extenso*, j'ai indiqué les caractères toutes les fois, que les manuscrits n'étaient pas en *taʿlîq* ordinaire. Quant à la provenance des manuscrits, il m'a été malheureusement impossible de la déterminer dans un assez grand nombre de

cas. Aux indications données à la fin de chaque article il faut ajouter que les №№ 9, 11, 13, 38, 40, 78, 80, 84, 90 et peut-être aussi 81, proviennent de la collection Rzewuski, ce qui résulte du catalogue original de la vente Rzewuski conservé dans les archives de l'Institut comme annexe d'une lettre de M. Charmoy concernant l'achat de plusieurs volumes de cette vente. Nous apprenons en outre de ces documents que le précieux manuscrit des oeuvres de *Djâmî* (№ 80) a été aquis pour la somme insignifiante de 150 florins.

Le catalogue-inventaire du Baron Desmaisons (v. le 1er fascicule des „Collections scientifiques“ p. VIII) m'a rendu les mêmes services pour la description des manuscrits persans que pour celle des manuscrits arabes. J'en ai en outre tiré quelques notices, indiquées soigneusement.

Pour les №№ 118 et 119 j'ai pu profiter des lumières de mon savant ami M. Ch. Salemann, auquel, je suis heureux de l'apprendre, l'Académie Imp. des Sciences vient de confier la description de la belle collection persane du Musée asiatique.

M. Gamazof enfin a continué de m'aider de la manière la plus efficace en m'accordant toutes les facilités pour étudier à mon aise les manuscrits et il a bien voulu en outre lire une épreuve de chaque feuille de mon travail. Il me permettra de lui exprimer ma plus vive gratitude pour son extrême obligeance.

V. Rosen.

St.-Pétersbourg, Mai 1886.